0376_05AK 4/11/2005 10:46 ™ÂÏ›‰·1

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Σπυρίδων Ασωνίτης Θεόδωρος Παππάς

Τοπική Ιστορία

Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ
Τοπική Ιστορία

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

ΕΛΛΑΔΑ 2008
Ανάπτυξη παντού. Ανάπτυξη για όλους.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ 75% ΑΠΟ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
ΚΑΙ 25% ΑΠΟ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΠΟΡΟΥΣ

ΟΕ ΔΒ

ISBN 960-06-1945-X

Τοπική Ιστορία

Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	**Σπυρίδων Ασωνίτης**, *Επίκουρος Καθηγητής του Ιονίου Πανεπιστημίου* **Θεόδωρος Παππάς**, *Αναπληρωτής Καθηγητής του Ιονίου Πανεπιστημίου*
ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ	**Παύλος Νιαβής**, *Σχολικός Σύμβουλος* **Χαράλαμπος Κουτελάκης**, *Σχολικός Σύμβουλος* **Φωτεινή Μεταξάκη**, *Φιλόλογος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης*
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ	**Μαρία Μπαχά**, *Σκιτσογράφος-Εικονογράφος*
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	**Γεράσιμος Παγκράτης**, *Φιλόλογος*
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ	**Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα**, *Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ	**Βασιλική Σακκά**, *Φιλόλογος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης*
ΕΞΩΦΥΛΛΟ	**Σπύρος Βερύκιος**, *Ζωγράφος*
ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Γ΄ Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:
«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος
Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ.
Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί Υπεύθυνοι Έργου
Γεώργιος Κ. Παληός
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Σπυρίδων Ασωνίτης **Θεόδωρος Παππάς**

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Τοπική Ιστορία

Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας στο σχολείο

Κατά το χρόνο σύνταξης του βιβλίου αυτού (2003-2004) βρισκόταν σε πλήρη ανάπτυξη έντονος προβληματισμός, επιστημονικός και κοινωνικός, για την πορεία της εκπαίδευσης στη χώρα μας. Ο προβληματισμός αυτός ενέτεινε το αίσθημα ευθύνης για το έργο που αναλάβαμε, καθώς το βιβλίο της τοπικής ιστορίας επρόκειτο να περάσει στα χέρια της εκπαιδευτικής κοινότητας σε μια περίοδο έντονης ευαισθησίας και προσδοκιών σχετικά με το μέλλον της διδασκαλίας της ιστορίας στα σχολεία μας. Θεωρήσαμε λοιπόν τη συγκεκριμένη συγκυρία θετική, δεδομένου ότι το αντικείμενο που πραγματεύεται το βιβλίο μάς παρείχε τη δυνατότητα να κινηθούμε έξω από τη λογική που εστιάζει το ενδιαφέρον εκπαιδευτικού και μαθητή στην «εξεταστέα ύλη». Καθώς η μεθοδολογία που προτείνουμε είναι κατεξοχήν δημιουργική και συμμετοχική, οιαδήποτε αξιολόγηση στο πλαίσιο της τοπικής ιστορίας αποκλείει το βασικό αρνητικό χαρακτηριστικό της παραδοσιακής προσέγγισης, τη στείρα απομνημόνευση.

Η προσέγγιση της Τοπικής Ιστορίας

Η τοπική ιστορία αποτελεί γνωστικό αντικείμενο που είναι δυνατόν να προσεγγίσει κανείς σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες. Παρόλο που το βιβλίο είναι χρήσιμο σε όλους τους εκπαιδευτικούς που ασχολούνται με την τοπική ιστορία, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι απευθύνεται ιδιαίτερα στον καθηγητή ο οποίος θα αναλάβει τη διδασκαλία του μαθήματος αυτού στην Γ΄ τάξη του Γυμνασίου, καθώς κατά τη σύνθεσή του λάβαμε υπόψη το βαθμό ωριμότητας, τις προσλαμβάνουσες, αλλά και τις δεξιότητες που έχουν αναπτύξει σ' αυτή την ηλικία οι μαθητές. Αποφύγαμε λοιπόν προσεγγίσεις που είναι θεμιτό να ακολουθούνται σε μικρότερες τάξεις και των οποίων οι δραστηριότητες είναι περιορισμένες. Προσπαθήσαμε επίσης να καταδειχθεί ότι, παρά τις ενδεχόμενες επικαλύψεις, η τοπική ιστορία έχει διαφορετικούς στόχους και προσανατολισμούς τόσο από την περιβαλλοντική εκπαίδευση, όσο και από τη λαογραφία, και ότι οι προσεγγίσεις της έχουν ιδιαίτερες εστιάσεις και μεθοδολογία.

Καθώς η τοπική ιστορία αποτελεί σχετικά νέο αντικείμενο στην εκπαιδευτική μας πραγματικότητα, οι προτεινόμενες πρακτικές προσέγγισης, που καθιστούν την ενεργητική συμμετοχή του μαθητή απαραίτητη, πιστεύουμε ότι είναι δυνατόν να συμβάλουν στην απελευθέρωση της δημιουργικής ικανότητας του εκπαιδευτικού μας και στη διαμόρφωση ενός μαθητοκεντρικού – ερευνητικού κλίματος στη σχολική ζωή, η οποία είναι βέβαιο ότι παρέχει πολλές ακόμη ευκαιρίες ενεργητικής εμπλοκής των μαθητών στη μαθησιακή και μορφωτική διαδικασία.

Κριτήρια επιλογής των δειγμάτων

Όσον αφορά τα παρουσιαζόμενα δείγματα, η έκταση του καθενός προσδιορίστηκε από τη θεματική που εμπεριέχει. Ως προς τα κριτήρια επιλογής των δειγμάτων, καταβλήθηκε προσπάθεια, στο βαθμό του εφικτού, να καλύπτουν ταυτόχρονα ποικίλα κριτήρια, να προέρχονται από διαφορετικές περιοχές του ελλαδικού χώρου, αλλά και να είναι αντιπροσωπευτικά περιοχών διαφορετικού χαρακτήρα (αστικές, ημιαστικές, αγροτικές, πεδινές, ορεινές, νησιωτικές). Παράλληλα, η επιλογή μας ήταν απαραίτητο να πληροί το κριτήριο της δυνατότητας να λειτουργήσουν τα δείγματα ως πρότυπα σχέδια εργασίας (projects) για διαφορετικές περιοχές της χώρας. Για παράδειγμα, η σχέση σταφίδας-μετανάστευσης στη βορειοδυτική Πελοπόννησο αποτελεί δείγμα προσέγγισης των σχέσεων ενός τοπικού προϊόντος με τις τοπικές κοινωνικές εξελίξεις, που θα ήταν δυνατόν mutatis mutandis να χρησιμοποιηθεί στη Χίο (μαστίχα), Σουφλί (μετάξι), Καβάλα (καπνά) κ.ο.κ.

Διαθεματικότητα / διεπιστημονικότητα

Στα παρουσιαζόμενα δείγματα επιδιώχθηκε να υπάρχει έντονη διαθεματικότητα σε όλα τα επίπεδα: στους τίτλους των δειγμάτων, τους άξονες και τις δραστηριότητες, όπου φύση, γεωγραφία, άνθρωποι, θεσμοί, πολεοδομία, αρχιτεκτονική, τέχνη, τεχνολογία, οικονομία, εκπαίδευση, νοοτροπίες, συλλογικές ταυτότητες, γεγονότα πολιτικής ιστορίας και πολλά άλλα θέματα, σε μια ατέλειωτη ποικιλία διαπλοκών, διαμορφώνουν το ιστορικό γίγνεσθαι της εκάστοτε εξεταζόμενης περιοχής.

Ο διεπιστημονικός χαρακτήρας των προτεινόμενων σχεδίων εργασίας είναι επίσης προφανής. Ο εκπαιδευτικός της τοπικής ιστορίας ενδείκνυται βέβαια να είναι ιστορικός. Εντούτοις, τόσο κατά τον προγραμματισμό, όσο και κατά την τεκμηρίωση, είναι απαραίτητο να γνωρίζει τις θεματικές με τις οποίες έχουν έρθει σε επαφή οι μαθητές, ενώ θα χρειαστεί οπωσδήποτε να προσφύγουν ο ίδιος και οι μαθητές στις γνώσεις επιστημόνων και άλλων πεδίων.

Έτσι, ένα σημαντικό κριτήριο κατά την επιλογή των θεμάτων που αναπτύσσονται στο βιβλίο αυτό υπήρξαν οι προσλαμβάνουσες των μαθητών. Οι μαθητές της Γ΄ τάξης του Γυμνασίου έχουν διδαχθεί κατά τα προηγούμενα σχολικά έτη αντικείμενα τα οποία είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν περαιτέρω στο μάθημα της Τοπικής Ιστορίας είτε ως πηγές αφόρμησης είτε ως υποδομή για τη συμμετοχή τους στα σχέδια εργασίας. Για παράδειγμα, στο μάθημα Νεοελληνική Λογοτεχνία έχουν έρθει σε επαφή με τις ενότητες «Ο άνθρωπος και η φύση», «Λαογραφικά θέματα», «Παλαιότερες μορφές ζωής», «Αποδημία – μετανάστευση», «Αθλητισμός», «Από την εθνική μας παλιγγενεσία» κ.ά. Ανάλογες εμπειρίες έχουν αποκτήσει οι μαθητές μέσα από τα μαθήματα της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας (*Ανθολόγιο*, *Αρχαία Ελλάδα*: *Ο τόπος και οι άνθρωποι*), Γεωγραφίας («Οι δραστηριότητες του ανθρώπου», «Οι χάρτες», «Η Μεσόγειος», «Ο πληθυσμός της Ελλάδας», «Πολιτισμικές διαφορές στην Ευρώπη») και της Οικιακής Οικονομίας. Επίσης χρήσιμη για την εκπόνηση σχεδίων εργασίας είναι και η εμπειρία μέσα από τα μαθήματα της Τεχνολογίας, της Πληροφορικής, των Μαθηματικών κ.ά.

Πώς πρέπει να διαβαστεί το βιβλίο

Τα δείγματα παρουσιάζουν την εξής δομή: Προηγείται μια *εισαγωγή* με την ευρύτερη προβληματική του θέματος. Ακολουθεί το μέρος που αναφέρεται σε *μεθοδολογικά ζητήματα* τα οποία αφορούν την οργάνωση του project: Το πρώτο τμήμα αναφέρεται στη διατύπωση του θέματος, τις πηγές αφόρμησης, τους σκοπούς και ορισμένους ενδεικτικούς άξονες. Στο δεύτερο τμήμα οι άξονες αναπτύσσονται σε ενδεικτικές δραστηριότητες, ενώ στο τρίτο τμήμα παρουσιάζεται μια σύνθεση των αποτελεσμάτων των δραστηριοτήτων ενός από τους άξονες. Στα δείγματα 6 και 7, αντί για τη σύνθεση των αποτελεσμάτων, θεωρήσαμε χρήσιμο να παρουσιάσουμε ενδεικτικές προσεγγίσεις ορισμένων δραστηριοτήτων. Ακολουθεί το μέρος των τεκμηρίων που περιλαμβάνει σταχυολογημένα κείμενα και πηγές, συνεντεύξεις, πίνακες με ενδεικτικά αποτελέσματα προτεινόμενων δραστηριοτήτων και σημειώσεις. Τα επτά πρώτα δείγματα κλείνουν με *παράρτημα* όπου υπάρχουν αναφορές σε φορείς διαχείρισης πηγών και μια επιλογή της βιβλιογραφίας. Στα δύο τελευταία δείγματα, λόγω του αυστηρά περιορισμένου αριθμού σελίδων του βιβλίου, παρουσιάζονται οι άξονες και οι δραστηριότητες χωρίς περαιτέρω ανάπτυξη.

Το βιβλίο αυτό ενδείκνυται να μελετηθεί όχι αποσπασματικά, αλλά στο σύνολό του. Κατ’ αυτό τον τρόπο ο εκπαιδευτικός, πέρα από τις μεθοδολογικές και βιβλιογραφικές πληροφορίες που θα αποκομίσει, θα εντοπίσει στοιχεία που προσιδιάζουν στην περιοχή όπου υπηρετεί, ώστε να προγραμματίσει σχέδια εργασίας που θα πληρούν τις προδιαγραφές του μαθήματος της Τοπικής Ιστορίας για τη συγκεκριμένη τάξη. Υπογραμμίζουμε ότι τα δείγματα που παρουσιάζονται είναι ενδεικτικά και όχι δεσμευτικά, επομένως, για τους ίδιους χώρους και για τα ίδια θέματα οι προσεγγίσεις θα ήταν δυνατόν να διαφέρουν από εκείνες που προτείνουμε. Επισημαίνουμε, επίσης, ότι στο θεωρητικό μέρος υπάρχουν ενδείξεις που παραπέμπουν στα δείγματα. Κατ’ αυτό τον τρόπο το μέρος αυτό αποκτά μια ευρύτερη διάσταση, καλύπτοντας σε σημαντικό βαθμό τα εκ του επιβεβλημένου περιορισμού της έκτασης μειονεκτήματά του.

Σ. Ν. ΑΣΩΝΙΤΗΣ – Θ. Γ. ΠΑΠΠΑΣ

Πρωτο Μερος

Μεθοδολογική προσέγγιση

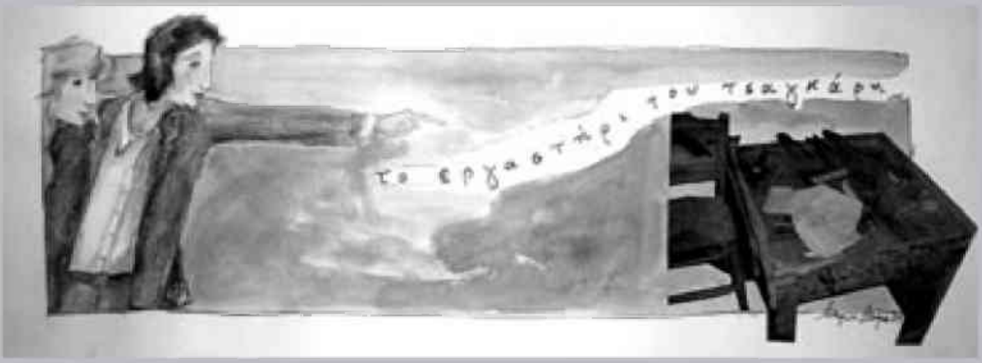

Εισαγωγη

Η ιστορία αποβλέπει πρώτιστα στην προσέγγιση και κατανόηση όλων των όψεων της ανθρώπινης δραστηριότητας κατά το παρελθόν. Με βασικές συντεταγμένες τον τόπο και το χρόνο, η ιστορία, αφού μελετήσει προσεκτικά τις πηγές, περιγράφει και εξηγεί τα στοιχεία εκείνα που παρουσιάζουν μεγαλύτερη αντοχή μέσα στο χρόνο και τα στοιχεία που μεταβάλλονται, προσδιορίζοντας τα ενδογενή ή εξωγενή αίτια των μεταβολών.

Η *τοπική ιστορία*, από την άποψη των ερευνητικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων, δε διαφέρει από οποιαδήποτε άλλη ιστοριογραφική δραστηριότητα· με τον όρο αυτό δηλώνεται απλώς ότι η έρευνα και η μελέτη πραγματοποιούνται σε τοπική κλίμακα· όλα αυτά βέβαια με την παρατήρηση ότι η μελέτη του τοπικού δεν είναι δυνατόν να κατανοηθεί, να περιγραφεί και να εξηγηθεί, χωρίς τη γνώση της ιστορίας του ευρύτερου χώρου.

Παραδοσιακή γυναικεία φορεσιά από τη Σύμη

Η ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΩΣ ΣΧΟΛΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΠΡΟΣΦΕΡΕΙ ΣΤΟ ΜΑΘΗΤΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ:

- Κριτήρια για μια υψηλής ποιότητας γνωστική προσέγγιση του παρελθόντος.
- Συστηματική ενίσχυση της τοπικής συλλογικής μνήμης και αισθητικής.
- Κατανόηση των σύγχρονων εξελίξεων στον τοπικό κοινωνικό χώρο.
- Γνώση των διαχρονικών προβλημάτων και των ειδικών χαρακτηριστικών της τοπικής κοινωνίας.
- Προαγωγή της συλλογικής αυτογνωσίας και της αποδοχής της διαφορετικότητας.
- Ευαισθητοποίηση για το περιβάλλον και την ποιότητα ζωής.
- Αναγνώριση της πολυμορφίας και των τοπικών ιδιαιτεροτήτων ως πολύτιμων παραγόντων του πολιτισμικού πλούτου της χώρας.

Γενική και Τοπική Ιστορία

Με τον όρο *Ιστορία* δηλώνεται είτε ένα σύνολο γεγονότων του παρελθόντος είτε η συστηματική έρευνα και γνώση των γεγονότων αυτών, αλλά και η παρουσίαση των πορισμάτων της έρευνας γι' αυτά. Κατά καιρούς έχουν δοθεί πολλοί και διαφορετικοί ορισμοί της ιστορίας, ορισμένοι απ' αυτούς μη επιτυχείς, οι οποίοι συχνά προκαλούν σύγχυση. Η σύγχυση αυτή είναι δυνατόν να αποφευχθεί, αν γίνει σαφής διαχωρισμός μεταξύ του αντικειμένου της ιστορίας, δηλ. του ανθρώπινου παρελθόντος, και της προσπάθειας του ιστορικού να το ελέγξει γνωστικά, δηλ. να το κατανοήσει. Υπό αυτήν τη διάκριση, η ιστορία μπορεί να οριστεί ως η συστηματική διαδικασία κατανόησης της κατά το παρελθόν ανθρώπινης δραστηριότητας.

Ένα ερώτημα που απασχολεί τους ιστορικούς είναι ο προσδιορισμός του αντικειμένου τους. Κατά το παρελθόν, ιδιαίτερα το 19ο αι., υπήρχε κάποια ομοφωνία, καθώς οι ιστορικοί, άνθρωποι με λίγο πολύ ομοιογενές εκπαιδευτικό και κοινωνικό υπόβαθρο, παρά τις διαχωριστικές γραμμές και τις αντιθέσεις που χαρακτήριζαν τις εργασίες τους, έδιναν έμφαση στην *κρατική* ή την *εθνική* ιστορία. Σήμερα, αυτή η ομοφωνία έχει εκλείψει και, παρά το γεγονός ότι και οι παραδοσιακές ιστοριογραφικές εστιάσεις εξακολουθούν να υφίστανται, είναι πλέον έντονη η διαφοροποίηση των ιστορικών ως προς τις στοχεύσεις και τις εφαρμοζόμενες μεθόδους. Εντούτοις, ένα minimum κοινής αντιμετώπισης του αντικειμένου της ιστορίας είναι δυνατόν να εντοπιστεί στη συναντίληψη ότι *κάθε ανθρώπινη εκδήλωση και κάθε ανθρώπινο δημιούργημα παρουσιάζουν ιστορικό ενδιαφέρον*.

Καλντερίμι. Χρήση της πέτρας στην οικοδόμηση και την οδοποιία στην Ήπειρο

Η ιστορία που μελετά όλες τις όψεις μιας κοινωνίας σε ορισμένο τόπο και χρόνο ονομάζεται *συνολική*. Άλλες διακρίσεις της, όπως *γενική*, *εθνική* ή *τοπική* ιστορία, απορρέουν από την οπτική γωνία θεώρησης του γνωστικού αντικειμένου και της ιστορικής πραγματικότητας.

Ιδιαίτερα γόνιμη αποδείχτηκε, από το β΄ μισό του 20ού αιώνα, η *νέα* ή *συνολική ιστορία*, που οφείλει πολλά στην ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών το 19ο αιώνα ή, πιο συγκεκριμένα, σε θεωρητικούς όπως ο Karl Marx, ο Emile Durkheim και ο Max Weber. Η *νέα ιστορία* βρήκε κατάλληλο έδαφος και αναπτύχθηκε στο περιβάλλον του επιστημονικού περιοδικού *Annales*, που ίδρυσαν οι Lucien Febvre και Marc Bloch το 1929, και συνέχισαν, μεταπολεμικά, ο Fernand Braudel, αργότερα ο Jacques Le Goff και πολλοί άλλοι. Κεντρικός στόχος της «σχολής» είναι η εξέταση φαινομένων μακράς διάρκειας, αυτών δηλαδή που παρουσιάζουν αντοχή μέσα στο χρόνο και ασκούν μεγάλη επίδραση στην εξέλιξη της ιστορίας.[1]

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η ***τοπική ιστορία***[2] αποτελεί ιδιαίτερο τρόπο προσέγγισης του ανθρώπινου παρελθόντος από την άποψη της κλίμακας, καθώς ο χώρος αναφοράς της τοποθετείται μεταξύ της γενικής ιστορίας και της οικογενειακής, ή της βιογραφίας. Ως προς την επιλογή και την επεξεργασία των θεμάτων της, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η τοπική ιστορία δεν ταυτίζεται με τη λαογραφία, επιστήμη που παρέχει σημαντική υποστήριξη στον ιστορικό,

αλλά έχει διαφορετικές εστιάσεις, μεθοδολογία και στόχους από την ιστορία.[3]

Τα αντικείμενά της είναι δυνατόν να χαρακτηριστούν ως «οργανικές μονάδες τοπικής ιστορίας», μονάδες που προσδιορίζονται βάσει συγκεκριμένων κάθε φορά κριτηρίων, σχετικών με τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι του παρελθόντος οργάνωναν τη ζωή τους σε ένα επίπεδο κάτω από το εθνικό αλλά πάνω από το ατομικό. Τα κριτήρια αυτά αποφασίζονται εκάστοτε από τον ερευνητή, έναν άνθρωπο του παρόντος με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα για γεγονότα του παρελθόντος, ακόμα και φαινομενικά ασήμαντα· γεγονότα και έργα που έχουν σχέση με τον τόπο και τους ανθρώπους μιας περιοχής.[4]

Το ενδιαφέρον της τοπικής ιστορίας εστιάζεται λοιπόν σε ένα μάλλον περιορισμένο χώρο αναφοράς και η προσοχή της στρέφεται κυρίως σε μικρές κοινωνικές ομάδες. Είναι μια μικροϊστορία, που επιχειρεί να κατανοήσει γεγονότα και καταστάσεις, των οποίων η αντιμετώπιση, μέχρι τώρα, ήταν γενική, αόριστη και ελλιπής.[5] Είναι όμως προφανές ότι, για να αξιοποιηθούν τα πορίσματά της, χρειάζεται να ενταχθούν στη μακροϊστορία, τη γενική ιστορία.

Όπως έχει επισημανθεί από πολλές πλευρές, η γενική ιστορία αποτελεί ουσιαστικά το συνθετικό αποτέλεσμα της επεξεργασίας των δεδομένων τοπικών ιστοριών. Στο πλαίσιο της ***νέας ιστορίας***[6] έχει αναπτυχθεί έντονος προβληματισμός αναφορικά με το ζήτημα των σχέσεων της τοπικής και της γενικής ιστορίας, ζήτημα που τροφοδοτεί έναν ενδιαφέροντα επιστημολογικό διάλογο. Σύμφωνα με μια εκτίμηση, η ευρύτητα του πεδίου αναφοράς της ιστορικής μελέτης δεν έχει σημασία. Σύμφωνα με τον Braudel, εκείνο που έχει σημασία δεν είναι η περιοχή αναφοράς αλλά το πρόβλημα. Εντούτοις, ο σημαντικός αυτός ιστορικός θεωρούσε εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και την ενασχόληση με το γεγονός, τη λεπτομέρεια και τη μοναδικότητα. Τα μέχρι τώρα συμπεράσματα του διαλόγου αυτού επισημαίνουν ότι η τοπική ιστορία δεν αποτελεί αντίθεση της γενικής, αλλά ότι απαιτείται να προσδιοριστούν με σαφήνεια οι σχέσεις τους και οι δυνατότητες συμβολής τους στην κατανόηση του ανθρώπινου παρελθόντος. Στο πλαίσιο του προσδιορισμού των αμοιβαίων σχέσεων, ο ερευνητής της τοπικής ιστορίας είναι απαραίτητο να είναι ενημερωμένος για τις θέσεις που παρουσιάζει η γενική ιστορία στον τομέα που τον απασχολεί, τουλάχιστον σε επίπεδο περιφερειακό και εθνικό· αυτή η ενημέρωση είναι δυνατόν να του προσφέρει τα κλειδιά για την ερμηνεία των δεδομένων της τοπικής ιστορίας, χωρίς όμως να συνεπάγεται οπωσδήποτε την προσαρμογή και την ισοπέδωση των ερμηνευτικών του προσεγγίσεων.

Γυναίκες στο μύλο περιμένοντας το άλεσμα, Συρράκο, 1971

Οπωσδήποτε ο ερευνητής,[7] προκειμένου να κατανοήσει την τοπική ιστορία, χρειάζεται να την εξετάσει στο ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο αυτή εντάσσεται: ευρύτερη πολιτισμική περιοχή, εθνική ιστορία, ξένος πολιτισμικός χώρος· μεσογειακή, ευρωπαϊκή ή παγκόσμια οικονομία· πολεμικά γεγονότα εθνικής, ευρωπαϊκής ή παγκόσμιας εμβέλειας· πολιτικές επιδράσεις και πολιτικοί θεσμοί, τοπικοί – κρατικοί θεσμοί που διαδίδονται και ενδεχομένως φτάνουν στο παρόν. Αλλά και η τοπική ιστορία είναι δυνατόν να αξιοποιηθεί αντίστοιχα για την κατανόηση της γενικής ιστορίας. Από τη μελέτη της συχνότατα εντοπίζονται και οι αποκλίσεις του τοπικού από το γενικό· οι αποκλίσεις αυτές αποτελούν τις συμβολές της τοπικής ιστορίας στη γενική, η οποία με τη σειρά της διδάσκεται να είναι συγκρατημένη ως προς τις απλουστευτικές γενικεύσεις και τις ισοπεδωτικές σχηματοποιήσεις.

Η χρησιμότητα της Τοπικής Ιστορίας

2 Ιδιαίτερα γνωρίσματα της Τοπικής Ιστορίας από την άποψη της μαθησιακής διαδικασίας

Εργοτάξιο στο φράγμα του Μαραθώνα, 1928

Τα χαρακτηριστικά της τοπικής ιστορίας, ως πεδίου εκπαιδευτικών διεργασιών, την αναδεικνύουν σε εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο συστηματικής προώθησης θετικών μαθησιακών δραστηριοτήτων, που καλύπτουν όλο το φάσμα των διδακτικών αρχών.

Ανάπτυξη στάσεων και δεξιοτήτων

Κατ' αρχάς, η συμμετοχή τόσο στη διαδικασία επιλογής τού υπό διερεύνηση θέματος όσο και στον προγραμματισμό των σχετικών ερευνητικών δραστηριοτήτων *παρέχει στους μαθητές τη δυνατότητα να συναποφασίζουν με το διδάσκοντα, σε κλίμα ελευθερίας και ισοτιμίας, για την πορεία που θα ακολουθήσει η έρευνα.* Ένα τέτοιο κλίμα είναι προφανές ότι συμβάλλει στην ανάδειξη των δημιουργικών ικανοτήτων των μαθητών, ενώ η *εργασία κατά ομάδες* επιτρέπει την αξιοποίηση των ιδιαίτερων ικανοτήτων και ενδιαφερόντων του καθενός. Με την επίβλεψη του διδάσκοντος, η μαθητική ομάδα θα αναλάβει μια μικρή εργασία, θα πραγματοποιήσει τη σχετική έρευνα και θα δημοσιοποιήσει τα αποτελέσματα. Έτσι, ο μαθητής δε θα νιώσει μόνο ότι μελετά την τοπική ιστορία, αλλά και ότι συμμετέχει ο ίδιος στη διαμόρφωσή της ως γνωστικού προϊόντος.[8]

Η ενασχόληση των μαθητών με ζητήματα έρευνας της τοπικής ιστορίας, στο βαθμό που αυτά ανταποκρίνονται σε κοινά ενδιαφέροντα της μαθητικής ομάδας, συμβάλλει στην *ανάπτυξη υψηλής ποιότητας διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των μελών της.* Μέσα από τις ερευνητικές διεργασίες, στις οποίες εμπλέκονται οι μαθητές με σκοπό να φωτίσουν την ιστορία του τόπου τους, συνεργάζονται, διαλέγονται, συμφωνούν, διαφωνούν, αποδέχονται, απορρίπτουν, αναθεωρούν θέσεις, προτάσεις των συμμαθητών τους και, στο τέλος, αναγνωρίζουν τα πορίσματα της εργασίας αυτής, τα οποία αφορούν το κοινό παρελθόν, ως αποτέλεσμα της συλλογικής τους προσπάθειας. Παράλληλα, η συνεργασία με το διδάσκοντα και τους συμμαθητές, στην προσπάθεια επίτευξης του κοινού στόχου, αλλά και ο καταμερισμός των υποχρεώσεων αποτελούν για το μαθητή διαδικασίες που συμβάλλουν στην *ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης και στην αποδοχή και εκτίμηση του άλλου.*

Γιατί στις ερευνητικές ομάδες της τοπικής ιστορίας κάθε μαθητής έχει κάποιο ρόλο να παίξει, ανάλογα με τις ιδιαίτερες ικανότητες και προτιμήσεις του. Καθώς μάλιστα στις διαδικασίες αυτές συμμετέχουν και μαθητές καταγόμενοι από άλλες περιοχές, είναι αυτονόητο ότι η συμμετοχή αυτή είναι σημαντική για την ένταξή τους στην τοπική κοινωνία, ενώ ο ρόλος τους μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερης σημασίας, αφού μεταφέρουν στην ομάδα γνώσεις, εμπειρίες και απόψεις για ανάλογα ζητήματα που αφορούν τον τόπο προέλευσής τους, τροφοδοτώντας τις σχετικές συγκρίσεις.

Άποψη Ναυπλίου από θάλασσα (διακρίνονται το Μπούρτζι, το Παλαμήδι και η Ακροναυπλία), Λιθογραφία, 1829

Καθώς ο διδάσκων και οι μαθητές συνερευνούν στην προσπάθεια να δώσουν τεκμηριωμένες απαντήσεις στα ερωτήματα, τα οποία έθεσαν από κοινού, *προάγεται μεταξύ των μαθητών η συνειδητοποίηση της επιστημονικής εντιμότητας*, δεδομένου ότι οι ακολουθούμενες διαδικασίες υπαγορεύουν την τεκμηρίωση των απόψεων που διατυπώνονται, αποκλείοντας κάθε αυθαίρετη συμπλήρωση των γνωστικών κενών.

Τεκμηρίωση απόψεων

Το πεδίο και η θεματική της τοπικής ιστορίας εντάσσονται στα κατεξοχήν ελκυστικά για τη δημιουργική περιέργεια του μαθητή αντικείμενα. Η μελέτη της τοπικής ιστορίας αποσκοπεί στην ευαισθητοποίηση των μαθητών, ώστε μέσα από αυτή να προκύψει μια νέα εικόνα, περισσότερο κατανοητή, για τον κόσμο στον οποίο ζουν, αλλά και νέες στάσεις απέναντι στο παρόν. Η **πρόκληση του ενδιαφέροντος** είναι ουσιώδης όρος για τη σπουδή του παρελθόντος, την κατανόηση του παρόντος, αλλά και των αιτιωδών σχέσεων που συνδέουν αυτές τις χρονικότητες. Όπως έχει παρατηρηθεί, *τότε γὰρ εἰδέναι οἰόμεθα, ὅταν τὰ αἴτια γνωρίσωμεν* (Αριστοτέλης, *Μετά τα Φυσικά*, 994b 30), και *τότε γὰρ εἰδέναι φαμὲν ἕκαστον, ὅταν τὴν πρώτην αἰτίαν οἰώμεθα γνωρίζειν* (*στο ίδιο*, 983a 26).

Παρά το γεγονός ότι υφίσταται διαφορά γνωστικού δυναμικού μεταξύ διδάσκοντος και μαθητών, ο πρώτος, λόγω της φύσης και της ερευνητικής μεθοδολογίας του αντικειμένου, λειτουργεί ως σύμβουλος, συνεργάτης και συνερευνητής των μαθητών, αναλαμβάνοντας έναν ασυνήθιστο για τη γενικότερη εκπαιδευτική πρακτική ρόλο, τον οποίο αποδέχονται ευχάριστα οι μαθητές. Οι τελευταίοι, μάλιστα, μέσα από την έμπρακτη εμπλοκή τους στην ερευνητική διαδικασία, τις επιτυχίες, τις αποτυχίες, τις εκτιμήσεις των υπό έρευνα καταστάσεων κ.ο.κ., οδηγούνται σε υψηλού βαθμού βιωματική προσέγγιση του αντικειμένου που ερευνούν.

Το αντικείμενο της τοπικής ιστορίας και η σχετική μεθοδολογία δεν ευνοούν τη θεωρητικολογία. Η εποπτεία του υλικού και η συνειδητοποίηση της ανάγκης διαχείρισής του είναι τα στοιχεία εκείνα που φέρνουν το μαθητή σε άμεση επαφή με το απτό αντικείμενο της έρευνας. Η ενασχόληση, λοιπόν, με τα συναφή θέματα λειτουργεί ως παράγοντας εξισορρόπησης στο ισοζύγιο θεωρητικής και εμπειρικής γνώσης του γενικότερου σχολικού προγράμματος. Ανάλογο ρόλο, εξάλλου, διαδραματίζει και η προσέγγιση των συναφών θεμάτων με ερευνητική μέθοδο, καθώς υπαγορεύει στο μαθητή αυτενέργεια, επινοητικότητα, δράση και ανάπτυξη δεξιοτήτων. Δεδομένου μάλιστα ότι κατά τη μελέτη της τοπικής ιστορίας όλα τα γνωστικά πεδία είναι αξιοποιήσιμα σε μια διαθεματική προσέγγιση, η ίδια μεθοδολογία επιτρέπει στο μαθητή να συνδυάζει δημιουργικά γνώσεις προερχόμενες από ποικίλους χώρους, όπως η γλώσσα, τα μαθηματικά, οι φυσικές επιστήμες, η τέχνη, η θρησκεία κ.ά.

Η συνεχής ανατροφοδότηση της έρευνας με νέα ερωτήματα από το υλικό των πηγών υπαγορεύει τον προσδιορισμό ή επαναπροσδιορισμό του χαρακτήρα των εξεταζόμενων προβλημάτων και *οδηγεί τους μαθητές σε δοκιμές και προσπάθειες για ανεύρεση της εκάστοτε βέλτιστης λύσης*. Όσο εξελίσσεται η ερευνητική διαδικασία, η ερευνητική ομάδα, μέσα από την έρευνα του ειδικού και συγκεκριμένου, οδηγείται σε γενικότερα συμπεράσματα. Για παράδειγμα, με αφορμή τον προβληματισμό για την παρουσία και το ρόλο μιας γέφυρας στην εξεταζόμενη περιοχή, η έρευνα είναι δυνατόν να προσανατολιστεί στο τοπικό σύστημα συγκοινωνιών μιας χρονικής περιόδου και τελικά να οδηγηθεί, μαζί με άλλα δεδομένα, στην εξαγωγή συμπερασμάτων για την οικονομική κατάσταση των κατοίκων του χώρου κατά τη συγκεκριμένη εποχή. Είναι προφανές ότι τέτοιες ερευνητικές διαδρομές αποτελούν για το μαθητή παραδειγματικές αποδείξεις της *αναγκαιότητας της επαγωγικής σκέψης* και προάγουν την εκτίμηση του για το κύρος των συμπερασμάτων που προκύπτουν από αυτή.

Διαθεματική προσέγγιση

Τέλος, εφόσον η μεθοδολογία της έρευνας της τοπικής ιστορίας υπαγορεύει διαθεματικές προσεγγίσεις, οι τελικές ενέργειες της ομάδας υπαγορεύουν στους μαθητές *να λειτουργήσουν συνθετικά*. Η ολοκλήρωση, εξάλλου,

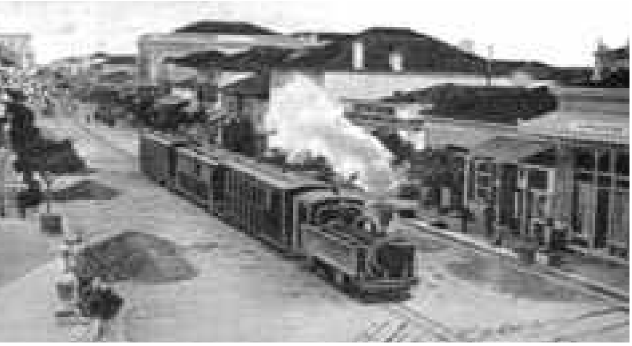

Το τρενάκι του Πηλίου στο Βόλο (καρτ ποστάλ εποχής)

της εργασίας παρέχει στα μέλη της ερευνητικής ομάδας την ικανοποίηση ότι συνέβαλαν δημιουργικά στην αυτογνωσία της κοινωνίας στην οποία ανήκουν. Πρόκειται για ανταμοιβή που σφραγίζει το τέλος της εργασίας και η οποία βιώνεται εντονότερα όταν οι μαθητές έχουν την κοινωνική αναγνώριση της προσπάθειάς τους μέσα από εκδηλώσεις, εκθέσεις, διαλέξεις και δημοσιεύματα, που προβάλλουν τα αποτελέσματα του μόχθου τους στην τοπική κοινωνία.

3 Λόγοι που καταξιώνουν την προσέγγιση της Τοπικής Ιστορίας στο πλαίσιο της σχολικής παιδείας

Η σημασία και το παιδαγωγικό ενδιαφέρον της διδασκαλίας της τοπικής ιστορίας την έχουν αναδείξει σε έντονα ενδιαφέρον και ελκυστικό πεδίο μελέτης σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, ενώ η τοπική ιστορία αποτελούσε στον τόπο μας πεδίο έρευνας πριν ακόμη συγκροτηθεί το ελληνικό κράτος, οι πολίτες του κράτους αυτού μέχρι πριν από λίγα χρόνια δεν είχαν τη δυνατότητα συστηματικής εκπαίδευσης, ικανής να τους καταστήσει κριτικούς χρήστες των σχετικών πονημάτων.

Τοπικοί ιστοριοδίφες

Τις τελευταίες δεκαετίες βλέπουν το φως της δημοσιότητας πολλά άρθρα και μονογραφίες αφιερωμένες σε χωριά, πόλεις, περιφέρειες. Οι μελέτες αυτές γράφονται συνήθως από λογίους, που ενδιαφέρονται για τον τόπο καταγωγής ή κατοικίας τους και επιθυμούν να προβάλουν τις ιδιαιτερότητές του. Αλλά, παρ' όλες τις καλές προθέσεις που διακρίνουν τους «αφανείς» ή «τοπικούς αυτούς σοφούς»,[9] τα έργα που δημοσιεύονται συχνά υπερβαίνουν το μέτρο και ακυρώνουν τη μέθοδο, αφού είναι παραγεμισμένα με χρονολογίες και έχουν έκδηλη την επιθυμία να συμπεριλάβουν τα πάντα, από αρχαιοτάτων χρόνων έως σήμερα. Οι συντάκτες τους σαγηνεύονται από γεγονότα της γενικής ιστορίας που αφορούν τον τόπο τους, επιμένουν στις γραφικότητες, τα ανέκδοτα, τις γενεαλογίες, ενώ παραβλέπουν σημαντικές πλευρές του ιστορικού γίγνεσθαι, όπως είναι οι σχετικές με την οικονομία του τόπου, την κοινωνική διαστρωμάτωση και τη δημογραφία. Συνήθως τα έργα αυτά, παρ' όλη την επίπονη έρευνα που προϋποθέτουν, δε χαρακτηρίζονται από συστηματική σκέψη και περιστασιακά μόνο στηρίζονται σε διεξοδική βιβλιογραφική ή αρχειακή έρευνα, ενώ δε λείπουν και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες, υπό το μανδύα της τοπικής ιστορίας, κρύβονται ξένοι προς την ιστορική επιστήμη στόχοι.

Όλα αυτά τα έργα διατίθενται σε ένα κοινό, το οποίο, κατά κανόνα, δε διαθέτει τις απαραίτητες υποδομές, ώστε να τα αξιολογήσει. Είναι λοιπόν προφανής η ανάγκη να διαθέτει ο πολίτης, ο δυνητικός χρήστης των πονημάτων αυτών, αξιόπιστα κριτήρια, τα οποία θα του επιτρέψουν να αντιμετωπίζει με υψηλής στάθμης απαιτήσεις τα συναφή πονήματα της τοπικής αλλά και της γενικής ιστορίας. Αυτονόητο είναι ότι η πλέον ενδεδειγμένη ηλικία για την ανάπτυξη των κριτηρίων αυτών είναι εκείνη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Η τοπική ιστορία αποτελεί σημαντικότατο μέσο εκπαίδευσης προς την κατεύθυνση αυτή, καθώς ο μαθητής μέσα από την προσωπική του εμπλοκή στους προβληματισμούς τεκμηρίωσης, μεθοδολογίας και τελι-

κής σύνθεσης θα αποκτήσει τα παραπάνω κριτήρια. Είναι προφανές ότι αυτού του είδους η εκπαίδευση θα ωφελήσει πολλαπλά την ελληνική κοινωνία, καθώς δε δημιουργεί μόνο προϋποθέσεις ποιοτικής αναβάθμισης της σχέσης των πολιτών με την ιστορική ύλη, αλλά καθιστά το έργο της συγγραφής τέτοιων πονημάτων, μέσω της ανάγκης επιστημονικής τεκμηρίωσης, απαιτητική διαδικασία. Σήμερα μάλιστα, όταν ο πολίτης-στόχος βομβαρδίζεται με πλήθος πληροφοριών, η αναγκαιότητα θωράκισής του μέσω εκπαιδευτικών διαδικασιών που δίνουν έμφαση στην τεκμηρίωση αποτελεί επιτακτική ανάγκη και η τοπική ιστορία αποτελεί ιδανικό πεδίο εκπαίδευσης προς την κατεύθυνση αυτή.

Η επαφή με την τοπική ιστορία είναι περισσότερο επιτακτική σήμερα, που η απειλή της πολιτισμικής αλλοτρίωσης και ισοπέδωσης είναι έντονη, καθώς οι γενικότερες οικονομικές και κοινωνικές δομές επηρεάζουν τις συνήθειες και τις συμπεριφορές των τοπικών και περιφερειακών κοινωνιών. «Όλο και περισσότερο γίνεται παντού κατανοητό ότι βρίσκεται πια σε κίνδυνο η ίδια η συναισθηματική, ηθική και πνευματική υπόσταση του ανθρώπου· ότι η ανία της ομοιομορφίας και η αποδυνάμωση του δικού του συλλογικού πολιτισμού απειλεί την ισορροπία του, την ψυχική του υγεία· και ότι η πολιτισμική αλλοτρίωση ανοίγει το δρόμο σε κάθε άλλης μορφής υποταγή».[10]

Εκθέματα στο Ναυτικό Μουσείο Καλύμνου

Στόχοι της Τοπικής Ιστορίας στο σχολείο

Η μελέτη της τοπικής ιστορίας στο σχολείο είναι εξάλλου ενδεδειγμένη, γιατί, σε αντίθεση με τη γενική ιστορία που ασχολείται με το μακρινό και απαιτεί σημαντική αφαιρετική ικανότητα, προσφέρει στο μαθητή τη δυνατότητα να διεισδύσει στο δυσδιάκριτο και νεφελώδες παρελθόν μέσα από το απτό, να έρθει σε επαφή με τα τεκμήρια της ιστορίας του τόπου (παλαιότερα μνημεία, αρχεία, κτίσματα, εργαλεία άλλων εποχών, συνήθειες και τρόπους ζωής, σύγχρονα έργα, τοπικούς

ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Μέσα από την έρευνα και τη μελέτη της τοπικής ιστορίας ο μαθητής αποκτά γνώσεις, αναπτύσσει δεξιότητες και διαμορφώνει στάσεις που του επιτρέπουν να:

- Αντιμετωπίζει ερευνητικά το περιβάλλον διατυπώνοντας υποθέσεις εργασίας.
- Κατανοεί τον περιβάλλοντα φυσικό, δομημένο και κοινωνικό χώρο και να εντάσσεται δημιουργικά σ' αυτόν.
- Εντοπίζει, επιλέγει, αξιολογεί και αξιοποιεί τις κατάλληλες πηγές πληροφόρησης.
- Παρατηρεί, περιγράφει, συγκρίνει και εξηγεί τους λόγους για τους οποίους τα πράγματα έλαβαν την παρούσα μορφή τους στο συγκεκριμένο χώρο.
- Ενεργοποιείται δημιουργικά στις προσπάθειες διατήρησης της πολιτισμικής φυσιογνωμίας του τόπου του.
- Σφυρηλατεί τους δεσμούς του με τον τόπο στον οποίο ζει.

Νεοκλασική αρχιτεκτονική (επιστολικό δελτάριο), Βόλος, 1900

θρύλους κτλ.). Μέσα από την έρευνα θεμάτων τοπικής κλίμακας, ο μαθητής έρχεται σε επαφή με το τοπικό παρελθόν συστηματικά και, αυτενεργώντας, προσεγγίζει τα προβλήματα του τόπου και τις λύσεις που δόθηκαν σε παλαιότερες εποχές, αξιολογεί παρωχημένες καταστάσεις, τις συγκρίνει με το παρόν και σφυρηλατεί σε μια έλλογη βάση τους δεσμούς του με τον τόπο στον οποίο ζει. Παράλληλα, η μελέτη της τοπικής ιστορίας επιτρέπει στο μαθητή να νοηματοδοτεί το ανθρωπογενές και φυσικό περιβάλλον και να κατανοεί πληρέστερα τις σύγχρονες εξελίξεις στον κοινωνικό του χώρο. Ο **μαθητής μαθαίνει να παρατηρεί**, να περιγράφει, να συγκρίνει και να εξηγεί τους λόγους για τους οποίους έλαβαν τα πράγματα τη μορφή που έχουν σήμερα στο συγκεκριμένο χώρο, αναπτύσσοντας επαγωγική ιστορική σκέψη.

Ενεργητική συμμετοχή του μαθητή

Πλύσιμο φλοκάτης, Βούλα Τρικάλων, 1961

Μέσα από την ενεργητική ανακάλυψη του τοπικού παρελθόντος θα συνειδητοποιήσει ο μαθητής τη σημασία του γεωγραφικού παράγοντα στη διαμόρφωση της ιστορικής εξέλιξης του τόπου του (βλ. δείγματα 2, 3, 4, 5, 6). Θα συνειδητοποιήσει, επίσης, ότι η κατανόηση της τοπικής κοινωνίας προϋποθέτει τη μελέτη πολλών πτυχών της (πολιτικής, πολιτισμικής, οικονομικής, θρησκευτικής). Προς αυτή την κατεύθυνση έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να γνωρίσουμε από την τοπική ιστορία όχι μόνο το μοναδικό, το εξαιρετικό και το μνημειακό, αλλά, ταυτόχρονα, και το καθημερινό· το μόχθο και τις λύσεις που έδωσαν, για να επιβιώσουν, οι άνθρωποι του παρελθόντος. Οι τοπικοί πολιτισμοί διασώζουν, όσο διασώζουν ακόμη, στοιχεία από την ανθρώπινη πάλη για επιβίωση και δημιουργία σε εποχές πραγματικά δύσκολες.[11]

Δεν είναι, λοιπόν, μικρή η ωφέλεια που αποκομίζει ο μαθητής, αλλά και συνολικά η κοινωνία στην οποία αυτός θα λειτουργήσει ως πολίτης, από τη σαφή γνώση των διαχρονικών προβλημάτων και των ειδικών χαρακτηριστικών της πληθυσμιακής ομάδας στην οποία αυτός και η οικογένειά του είναι ενταγμένοι. Η μελέτη της τοπικής ιστορίας με την κατανόηση των στοιχείων αυτών, με κριτικό πνεύμα και χωρίς διαθέσεις εξωραϊσμού και εξιδανίκευσης των πάντων, προάγει τη συλλογική αυτογνωσία. Πρόκειται για μια κατάκτηση, η οποία, στο βαθμό που θα επιτευχθεί, μπορεί να συμβάλει στην αυτοβελτίωση της κοινωνίας, στην ανάπτυξη πνεύματος ανοχής προς τον άλλο και, γενικά, προς τη διαφορετικότητα, καθώς επίσης στην επίγνωση ότι οι ιδιαιτερότητες, θετικές ή αρνητικές, των ανθρώπων σε ένα κοινωνικό σύνολο διαμορφώνουν δυναμικές για την υπέρβαση προβλημάτων, όπως συνέβαινε στις κοινωνίες του παρελθόντος.

Η μελέτη της τοπικής ιστορίας στο σχολείο είναι καθοριστική για τη σύνδεση στη συνείδηση των μαθητών, μέσα από τις συγκεκριμένες πραγματικότητες του φυσικού και κοινωνικού χώρου, των επιπτώσεων των

αποφάσεων των ανθρώπων των προηγούμενων γενεών για το παρόν, αλλά και αυτών του παρόντος για το μέλλον του τόπου, *συνειδητοποίηση που αυτονόητα υπαγορεύει την υπευθυνότητα στους σημερινούς πολίτες κατά τη λήψη αποφάσεων* (βλ. δείγματα 1, 3, 6, 9). Εξάλλου, μέσα από τον εντοπισμό των τοπικών ιδιαιτεροτήτων, τις συγκρίσεις και αξιολογήσεις που πραγματοποιούνται στη διάρκεια της μελέτης της τοπικής ιστορίας, προάγεται η αναγνώριση από τους μαθητές της πολυμορφίας και των τοπικών ιδιαιτεροτήτων ως πολύτιμων φορέων του πολιτισμικού πλούτου της χώρας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την τοπική ιστορία έχει εκδηλωθεί και στη χώρα μας τις τελευταίες δεκαετίες.[12] Στο πλαίσιο αυτού του ενδιαφέροντος μπορούμε να εντάξουμε και όσα πραγματοποιούν πολλά μουσεία, σε συνεργασία με τα υπουργεία Πολιτισμού και Παιδείας, όπως, λ.χ., η εκπόνηση μελετών και η οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, όπου οι μαθητές συμμετέχουν ενεργά. Παράλληλα, μεγάλος είναι ο αριθμός των συνεδρίων υψηλής επιστημονικής στάθμης που έχουν ως αντικείμενό τους θεματικές της τοπικής ιστορίας.

Ωφελιμότητα της Τοπικής Ιστορίας

Όσον αφορά την επιτυχία των στόχων του μαθήματος στο ελληνικό σχολείο, είναι προφανές ότι σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς μας, διότι πρόκειται για αντικείμενο το οποίο τους παρέχει πολλές δημιουργικές δυνατότητες, προϋποθέτει όμως όχι μόνο γνώσεις και ευαισθησίες για τα συναφή θέματα, αλλά και ιδιαίτερες μεθοδολογικές προσεγγίσεις.[13]

Επαγγέλματα που χάνονται

4 Τρόποι προσέγγισης της Τοπικής Ιστορίας στο σχολείο

I. Η επιλογή του θέματος

Είναι προφανές ότι κάθε ιστορικός προσδιορίζει το θέμα έρευνάς του και τη μέθοδο που θα ακολουθήσει ανάλογα με τις ιδιαίτερες ευαισθησίες και προτιμήσεις του, το διαθέσιμο υλικό και τις ερευνητικές του δυνατότητες. Ως προς τις τελευταίες, είναι αυτονόητο ότι οι μαθητές της Γ΄ Γυμνασίου δε διαθέτουν τις ερευνητικές προϋποθέσεις που παρέχει η πανεπιστημιακή εκπαίδευση (αρχειονομική, διπλωματική και παλαιογραφική εκπαίδευση, μεθοδολογία έρευνας κτλ.). Αυτό είναι ένα βασικό δεδομένο που χρειάζεται να ληφθεί ιδιαίτερα υπόψη από το διδάσκοντα, ώστε να προγραμματίζει δραστηριότητες που δεν υπερβαίνουν τις δυνατότητες των μαθητών.

Καθοριστικής σημασίας για την επίτευξη των στόχων του μαθήματος είναι η **επιλογή του θέματος**. Συνήθης επιλογή για τους ασχολούμενους με την τοπική ιστορία είναι ο προσδιορισμός του θέματος κατά τρόπο γενικό (π.χ., «Η ιστορία της τάδε πόλης»). Είναι προφανές ότι η επίτευξη τέτοιων φιλόδοξων στόχων είναι εξαιρετικά δύσκολη, δεδομένου ότι οι συνιστώσες θεμάτων του είδους αυτού προϋποθέτουν άνεση χρόνου και εξέταση μεγάλου όγκου πηγών.

Ο μαθητής μαθαίνει πώς να μαθαίνει

Πριν από την επιλογή του θέματος, χρειάζεται να διερευνηθεί από το διδάσκοντα η περιοχή, προκειμένου να εντοπιστεί η καταλληλότερη για τους μαθητές «μονάδα τοπικής ιστορίας». Θα πρέπει βέβαια να έχουμε υπόψη ότι οι μονάδες τοπικής ιστορίας δεν είχαν πάντα την ίδια σημασία για την τοπική κοινωνία, αφού κάποτε ήταν αναγκαίες και γι' αυτό δημιουργήθηκαν, σε κάποια χρονική στιγμή όμως η λειτουργία τους τροποποιήθηκε ή έγιναν ανενεργές. Ο διδάσκων χρειάζεται να διερευνήσει αν η υπό επιλογή μονάδα τοπικής ιστορίας πληροί τις προϋποθέσεις,

Άγαλμα του Ιωάννη Καποδίστρια (έργο του Λεωνίδα Δρόση, 1885), Κέρκυρα

ώστε η μελέτη της να οδηγήσει, στο πλαίσιο της σχολικής διαδικασίας, στα προσδοκώμενα από το μάθημα αποτελέσματα για τους μαθητές. Η αυθαίρετη επιλογή μιας μονάδας, η οποία συχνά συνδέεται με κάποιο σημαντικό μνημείο της περιοχής, ίσως να μην προσφέρεται, πέρα από την αναζήτηση μιας ειδικής βιβλιογραφίας, για σημαντικές ερευνητικές δραστηριότητες για τη σχολική πράξη.

Διαμόρφωση του θέματος

Έτσι, η επιλογή της κατάλληλης μονάδας τοπικής ιστορίας αποτελεί την πρώτη αλλά όχι και την τελευταία μέριμνα του διδάσκοντος, ο οποίος χρειάζεται να προετοιμαστεί για τη συζήτηση με τους μαθητές, προκειμένου να διατυπώσουν το θέμα από κοινού. Είναι γεγονός ότι, κατά κανόνα, στις διατυπώσεις των θεμάτων τοπικής ιστορίας δύο παράγοντες αναφέρονται ρητά ή υπολανθάνουν: ο ***τόπος*** και οι ***άνθρωποι***. Αυτοί αποτελούν το δίπολο, γύρω από το οποίο στρέφεται η θεματική της τοπικής ιστορίας. Η διερεύνηση του πρώτου πόλου είναι άκρως απαραίτητη, καθώς συμβάλλει αποφασιστικά στην απάντηση ερωτημάτων αναφερόμενων στους τρόπους με τους οποίους οι ιδιαιτερότητες του τόπου επηρέασαν τους ανθρώπους.

Εντούτοις, παρά τις διαφωτιστικές πληροφορίες που παρέχει η εξέταση του τόπου, δε θα πρέπει να οδηγηθούμε στην αντίληψη ότι για όλα τα εξεταζόμενα ζητήματα αποφάσισε η γεωγραφία,[14] η τοπογραφία ή το κλίμα. Μια τέτοια αντίληψη θα οδηγήσει σε άκρως απογοητευτικά αποτελέσματα. Το ερώτημα «τι μπορώ να βρω για την ιστορία του τάδε τόπου» δεν είναι ουσιαστικά γόνιμο, καθώς δεν κινητοποιεί ερευνητικά το μαθητή, και το μόνο αποτέλεσμά του θα ήταν μια συμπιληματική σύνθεση βιβλιογραφικών δεδομένων. Είναι χαρακτηριστικό ότι όσοι αντιλαμβάνονται την τοπική ιστορία μέσα από αυτό το πρίσμα οδηγούνται συχνά στην ανεκδοτολογική παράθεση άσχετων μεταξύ τους *συμβάντων* στον ίδιο τόπο. Η αποκλειστική εστίαση του ενδιαφέροντος στον «τόπο» δεν αποτελεί την καλύτερη προσέγγιση για την τοπική ιστορία.

Αντίθετα, η έμφαση στον όρο *άνθρωποι*, του προαναφερθέντος διπόλου, είναι εκείνη η επιλογή η οποία θα ενεργοποιήσει τα απαραίτητα για τη διεξαγωγή της έρευνάς μας ερωτήματα και θα την οδηγήσει σε αποτελέσματα που θα έχουν νόημα. Γιατί το αντικείμενο της ιστορίας, οιαδήποτε «ιστορική σχολή» και αν ακολουθούμε, είναι οι άνθρωποι, τα προβλήματά τους, συχνά μάλιστα αυτά που δημιουργεί ο «τόπος». Είναι οι τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι επιχείρησαν να τα αντιμετωπίσουν, οι αποτυχίες τους, τα επιτεύγματά τους.

Είναι προφανές ότι μια προσέγγιση του είδους αυτού υπαγορεύει στον ερευνητή τη

Χαράλαμπος Παχής,
Η δολοφονία του Καποδίστρια

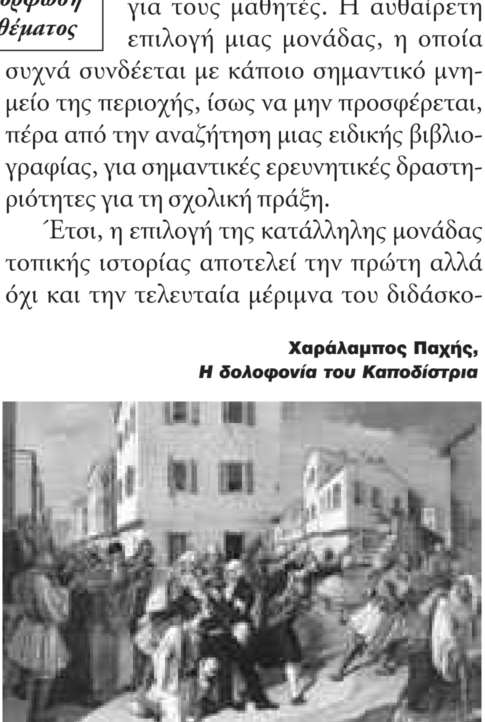

διατύπωση ανθρωποκεντρικών ερωτημάτων. Τα ερωτήματα που αναφέρονται σε ανθρώπους και στις συνειδητές δραστηριότητές τους είναι κατεξοχήν παραγωγικά κατά τη διεξαγωγή της ιστορικής έρευνας, *η δουλειά του ιστορικού δεν είναι άλλη από το να θέτει μια σειρά από έξυπνες ερωτήσεις στις πηγές*. Πρόκειται φυσικά για ερωτήσεις που έχουν ως επίκεντρο τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Θα σημειώσουμε όμως και πάλι ότι ο όρος «έξυπνες ερωτήσεις», στο βαθμό που αφορά την ευθύνη του διδάσκοντος, αναφέρεται σε αυτές που, εκκινώντας από μια υποθετική σχέση, αποσκοπούν στο να διερευνήσουν την ισχύ της, λαμβάνοντας υπόψη τη δυνατότητα των πηγών να απαντήσουν, άμεσα ή έμμεσα.

Ας χρησιμοποιήσουμε ένα παράδειγμα προβληματισμού ως προς τη διατύπωση του θέματος. Γνωρίζοντας από τη γενική ιστορία το σημαντικό ρόλο της σταφιδοπαραγωγής για την εθνική οικονομία, καθώς επίσης τις ποικίλες και σημαντικές επιπτώσεις του σταφιδικού ζητήματος, επιλέγουμε να το μελετήσουμε σε επίπεδο τοπικής ιστορίας στην Ηλεία. Αν επιλέξουμε τη διατύπωση «Η σταφίδα της Ηλείας κατά τα τέλη του 19ου αι.», θα διαπιστώσουμε ότι περιλαμβάνει τρεις έννοιες, από τις οποίες η πρώτη ορίζει το αντικείμενο της έρευνας, ενώ οι δύο άλλες θέτουν το τοπικό και το χρονικό πλαίσιό της. Ουσιαστικά λοιπόν ζητάμε τα πάντα για μία μόνο έννοια, την πρώτη, ενώ απουσιάζει από τη διατύπωση η υπό διερεύνηση σχέση. Είναι προφανές ότι η διατύπωση αυτή δεν είναι καθοδηγητική ως προς το ζητούμενο. Ενδεχομένως υπαγορεύει στους μαθητές να ασχοληθούν με το θέμα σφαιρικά, επιχειρώντας όλες τις δυνατές προσεγγίσεις: πού, πότε, γιατί, πώς κ.ο.κ. Πρόκειται για ένα περίπλοκο σύνολο ερωτημάτων με αρκετές επικαλύψεις, το οποίο είναι βέβαιο ότι θα προκαλέσει σύγχυση. Μια τέτοια διατύπωση, εξάλλου, δεν ανταποκρίνεται στις χρονικές και ερευνητικές προϋποθέσεις της μαθητικής έρευνας, καθώς το αποτέλεσμα μιας τέτοιας έρευνας απαιτεί τη συγγραφή εκτενούς μονογραφίας. Για το λόγο αυτό η παρουσία μίας και μοναδικής έννοιας στο θέμα αντενδείκνυται. Μια περισσότερο προσανατολιστική διατύπωση του θέματος, της μορφής, λ.χ., «Ο ρόλος της σταφιδοπαραγωγής της Ηλείας στη δημογραφική κατάσταση της περιοχής κατά την περίοδο 1880-1910», θα βοηθούσε στη συγκεκριμενοποίηση της ερευνητικής προσπάθειας, καθώς ο προσδιορισμός τής υπό διερεύνηση σχέσης είναι προφανής. Η διατύπωση του θέματος, εξάλλου, δεν απαγορεύει να θίξουμε και ορισμένα περιφερειακά ζητήματα· είναι όμως σαφές ότι το κύριο βάρος της έρευνας θα εστιαστεί στη σχέση των καμπυλών ζήτησης του προϊόντος με εκείνες της δημογραφίας του χώρου

Διερεύνηση του θέματος

Το γεφύρι του Πλακίδα, χτισμένο το 1814, κοντά στους Κήπους Ζαγορίου

Βάλια Σεμερτζίδη, *Το όργωμα*

κατά τη συγκεκριμένη περίοδο και στην προσπάθεια ερμηνείας των συναφειών τους (βλ. δείγμα 9).

Όσον αφορά το χαρακτήρα των ειδικότερων ερωτημάτων που θα επακολουθήσουν, θα παρατηρήσουμε ότι από τη διατύπωσή τους εξαρτάται η ακρίβεια και η σαφήνεια των απαντήσεων που θα λάβουμε. Τα ερωτήματα αυτά είναι δυνατόν να αναφέρονται σε ευρύ φάσμα ανθρώπινων δραστηριοτήτων του παρελθόντος. Μεθοδολογικά, ενδείκνυται τα αρχικά ερωτήματα να έχουν σημαντικό εύρος, χωρίς να στερούνται σαφήνειας, και στη συνέχεια να εξειδικεύονται, ανάλογα με τις διαθέσιμες πηγές. Τέτοια αρχικά ερωτήματα είναι αυτά του τύπου: «Πόσο μεγάλη ήταν η ανθρώπινη ομάδα που μας ενδιαφέρει; Ποια η κοινωνική της σύνθεση και δομή; Ποιες οι συνθήκες κατοικίας των μελών της; Πώς κέρδιζαν οι άνθρωποι τη ζωή τους; Ποιος ο ρόλος της θρησκείας στην ομάδα; Ποια τα κοινά ενδιαφέροντα και οι αγωνίες τους; Πώς διασκέδαζαν; Πώς εκπαιδεύονταν;». Η ανάλυση του αρχικού γενικού ερωτήματος, με το οποίο διατυπώνεται το θέμα-ζητούμενο, εξαρτάται κατά κύριο λόγο από τη διαθεσιμότητα συναφών πηγών και τη δυνατότητά τους να δώσουν απαντήσεις.

Προσδιορισμός και αποσαφηνίσεις

II. Τα σχέδια εργασίας – Η μέθοδος project

Η μέθοδος προσέγγισης θεμάτων τοπικής διάστασης δε διαφέρει από τις μεθόδους έρευνας που χρησιμοποιεί η γενική ιστορία: επιλογή του θέματος, διαμόρφωση των ερωτημάτων, μελέτη των πηγών και των πληροφοριών, αφομοίωση, κριτική αντιμετώπιση των πηγών, παρουσίαση, σύνθεση, αξιολόγηση.

Σημαντικό αποτέλεσμα του σύγχρονου παιδαγωγικού προβληματισμού ως προς τη διδακτική μεθοδολογία, η οποία στηρίζεται στις αρχές της αυτενέργειας και της συμμετοχικής μάθησης, αποτελεί η μέθοδος project. Η μέθοδος αυτή μειώνει στο ελάχιστο την απόσταση μεταξύ σχολείου και κοινωνικού περίγυρου, καθώς συνδέει τη σχολική εργασία με δραστηριότητες στον κοινωνικό χώρο.

Αποτελεσματικότητα του project

Ο όρος project αναφέρεται στην οργάνωση και ανάπτυξη σχεδίων-έργων κάθε μορφής και σε κάθε επίπεδο· η διάρκεια ενός τέτοιου σχεδίου είναι δυνατόν να κυμαίνεται από 2-3 διδακτικές ώρες μέχρι και ολόκληρο το διδακτικό έτος. Τα στάδια ενός project, ανεξάρτητα από τη διάρκειά του, είναι τέσσερα:

- Διατύπωση του σκοπού του θέματος. Στο στάδιο αυτό είναι απαραίτητη η συμμετοχή των μαθητών και η διακριτική παρέμβαση του εκπαιδευτικού.
- Σχεδιασμός των διαδικασιών που θα ακολουθήσουν οι μαθητές.
- Εκτέλεση του προγράμματος βάσει του σχεδιασμού, με ενδεχόμενες τροποποιήσεις που υπαγορεύουν ειδικές συνθήκες κατά την εκτέλεση.
- Αξιολόγηση του έργου: α) διαμορφωτική, στη διάρκεια οργάνωσης και εκτέλεσης, β) τελική, για τη διαπίστωση της επίτευξης των στόχων του προγράμματος. Η τελική αξιολόγηση γίνεται από τους ίδιους τους μαθητές με τη βοήθεια του καθηγητή, ώστε να διαπιστώσουν μόνοι τους κατά πόσο το πρόγραμμα είχε την αναμενόμενη επιτυχία. Στόχος της αξιολόγησης είναι να αναπτύξουν οι μαθητές κριτήρια και μεθόδους κριτικής και αυτοκριτικής.[15]

Απαραίτητες προϋποθέσεις για την αποτελεσματικότητα ενός project είναι η αποδοχή ορισμένων βασικών αρχών λειτουργίας της ομάδας των μαθητών, όπως: *συγκεκριμένοι κανόνες συμπεριφοράς, σαφής διατύπωση στόχων, πολυεπίπεδη επικοινωνία και συνοχή της ομάδας.* Όσον αφορά το ρόλο του εκπαιδευτικού στο πλαίσιο ανάπτυξης του project, αυτός είναι πολύπλευρος, στηρίζεται στις σύγχρονες παιδαγωγικές αντιλήψεις, αλλά κυρίως συνίσταται σε «δράση από το παρασκήνιο». Αυτό σημαίνει ότι ο εκπαιδευτικός παρεμβαίνει μόνο όταν είναι απαραίτητο και συμμετέχει χωρίς να προκαταλαμβάνει ή να κατευθύνει τις προσπάθειες των μαθητών.[16]

Όπως αναφέρθηκε, κατά την επιλογή του θέματος, ο καθηγητής λαμβάνει υπόψη τις δυσκολίες που υπάρχουν και που οφείλονται κυρίως στη φύση της σχολικής έρευνας και στην καταλληλότητα των πηγών. Η μελέτη της τοπικής ιστορίας αρχίζει από συγκεκριμένες παραστάσεις, ενώ η γενική ιστορία είναι γνώση που δεν προέρχεται από άμεση εμπειρία. Κάποιο φρούριο, ένα μνημείο, ένας αρχαιολογικός χώρος, ένα τοπωνύμιο που θυμίζει ιστορικά περιστατικά στους κατοίκους της περιοχής, το όνομα ενός δρόμου ή μιας πλατείας, μια παλιά φωτογραφία, όλα αυτά τα στοιχεία της ιστορίας ή της ιστορικής μνήμης, ορατά και γνώριμα στο μαθητή, διευκολύνουν στη συνέχεια την κατανόηση της γενικής ιστορίας, που διαφορετικά μένει απόμακρη, αφηρημένη και ακατανόητη. Επειδή ο μαθητής δεν είναι σε θέση να εισέλθει στις ιστοριογραφικές διαδικασίες μέσω των πηγών, ο καθηγητής χρειάζεται να δώσει το έναυσμα, το ερέθισμα και το αντικείμενο έρευνας, παρουσιάζοντας τη σχετική βιβλιογραφία, τις προσπελάσιμες αρχειακές πηγές και τις προσιτές μαρτυρίες. Βεβαίως, οι μαθητικές έρευνες δεν πρέπει να περιορίζονται, όπως είπαμε, στα μεγάλα γεγονότα, στα σημαντικά μνημεία και τα φρούρια, αλλά να επεκτείνονται στο ευρύτερο φάσμα της κοινωνικής ζωής, των δομών, των επαγγελμάτων κτλ.

Ας πάρουμε ένα παράδειγμα εφαρμογής της μεθόδου project στην τοπική ιστορία.

Οι επισκέψεις σε μουσεία, βιβλιοθήκες και αρχαιολογικούς χώρους αποτελούν συνήθεις δραστηριότητες της σχολικής ζωής. Το περιβάλλον των χώρων αυτών είναι οικείο στους μαθητές και αποτελεί μια ενδιαφέρουσα πηγή αφόρμησης για έρευνα σε επίπεδο τοπικής ιστορίας. Υποθέτουμε ότι έπειτα από συζήτηση στην τάξη, προσανατολίζουμε τη σχετική έρευνα στη βιβλιοθήκη της πόλης˙ ειδικότερα, μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε το ρόλο της στον κοινωνικό χώρο. Ο σκοπός του σχεδίου εργασίας, που μπορεί να προκύψει κατά το πρώτο στάδιο, ύστερα από τη συζήτηση, διατυπώνεται με σαφήνεια: «Η συμβολή της Βικελαίας Βιβλιοθήκης στην πνευματική ανάπτυξη της πόλης κατά την τελευταία δεκαετία» (βλ. δείγμα 8).

Ο Αλ. Δελμούζος με μαθήτριες και προσωπικό του Παρθεναγωγείου Βόλου, 1911

Μέθοδος project και θέματα Τοπικής Ιστορίας

Στο **στάδιο του σχεδιασμού** προσδιορίζονται, μέσα στο πλαίσιο των δυνατοτήτων των μαθητών και του διαθέσιμου χρόνου, οι άξονες στους οποίους θα κινηθεί η έρευνα και στους οποίους προσαρμόζεται η ομαδοποίηση των μαθητών, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις δεξιότητές τους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι δυνατόν να προσδιοριστούν 3 άξονες.

- Η έρευνα της κίνησης της βιβλιοθήκης κατά την υπό εξέταση περίοδο.
- Η έρευνα της θεματικής ζήτησης και του εμπλουτισμού της βιβλιοθήκης.
- Η εξέταση του ρόλου της βιβλιοθήκης ως κέντρου πνευματικών εκδηλώσεων.

Είναι προφανές ότι οι άξονες αυτοί χρειάζεται να εξειδικευτούν σε συγκεκριμένες δραστηριότητες, για την ολοκλήρωση των οποίων θα διαμορφωθεί χρονοδιάγραμμα. Θα προσδιοριστούν επίσης οι βασικές πη-

Η Εθνική Βιβλιοθήκη

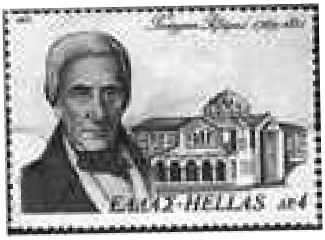

Γραμματόσημο προς τιμήν του ευεργέτη Γ. Ριζάρη, στο οποίο απεικονίζεται και η Ριζάρειος Σχολή

γές πληροφόρησης, που μπορεί να είναι τα βιβλία αναγνωστηρίου και δανεισμού, ερωτηματολόγια για τους υπαλλήλους, εκθέσεις της διεύθυνσης της βιβλιοθήκης προς τις προϊστάμενες αρχές, προγράμματα πολιτιστικών εκδηλώσεων, πιθανές εκδόσεις του ιδρύματος, συνεντεύξεις με τους εργαζομένους και τους χρήστες κτλ. Χρειάζεται επίσης να συμφωνηθούν οι τρόποι καταγραφής και ταξινόμησης των δεδομένων, ενδεχομένως η δυνατότητα ένταξής τους σε μια ηλεκτρονική βάση, καθώς επίσης να ληφθεί υπόψη η ικανότητα των μαθητών να καταρτίζουν στατιστικούς πίνακες από τα δεδομένα της έρευνας, ώστε αυτοί να συμπεριληφθούν στην τελική σύνθεση που θα πραγματοποιηθεί σε ολομέλεια. Είναι επίσης αυτονόητο ότι ο διδάσκων φροντίζει ώστε τα μέλη των ομάδων να είναι εφοδιασμένα με το απαραίτητο κατά δραστηριότητα υλικό (μπλοκ σημειώσεων, φωτοτυπίες ερωτηματολογίων, φωτογραφική μηχανή, μαγνητόφωνο, κάμερα βιντεοσκόπησης).

Στο **στάδιο της εκτέλεσης**, και σε σαφώς προσδιορισμένους χρόνους, πραγματοποιούνται συναντήσεις των μελών των ομάδων παρουσία του διδάσκοντος, παρουσιάζονται η πρόοδος της εργασίας κάθε ομάδας ή μέλους, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μαθητές κατά την έρευνα, οι ενδεχόμενες δυσλειτουργίες του προγράμματος. Όλα αυτά αντιμετωπίζονται με τις κατάλληλες αναπροσαρμογές, σε μια συνεχή διαμορφωτική αξιολόγηση. Τέλος, στον προγραμματισμένο χρόνο, οι ομάδες συνεργάζονται μεταξύ τους, ώστε, με βάση τα δεδομένα της έρευνας, να διαμορφωθεί το τελικό προϊόν της –ένα κείμενο, ένα CD ROM– στο οποίο θα παρέχεται κατά τρόπο εύληπτο η τεκμηριωμένη απάντηση στο αρχικό θέμα.

Αξιολόγηση του project

Στο τελευταίο στάδιο οι μαθητές και ο διδάσκων, με βάση συγκεκριμένα κριτήρια –όπως ο βαθμός πληρότητας της εργασίας, ο βαθμός τεκμηρίωσης των συμπερασμάτων, η ποιότητα της μορφής παρουσίασής τους–, εντοπίζουν τις ενδεχόμενες αδυναμίες του τελικού προϊόντος, τα στοιχεία που επιδέχονται βελτίωση και τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν να επέλθουν οι σχετικές βελτιώσεις. Η εσωτερική αυτή **αξιολόγηση** καλό είναι να ανατροφοδοτηθεί με σχόλια που θα προκύψουν μετά τη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων της εργασίας, μια παρουσίαση η οποία μπορεί να γίνει μέσα από έντυπα, την ιστοσελίδα του σχολείου ή, ακόμα, την οργάνωση σχετικής εκδήλωσης και έκθεσης στο σχολείο ή και στο χώρο της βιβλιοθήκης.

5 Πηγές της Τοπικής Ιστορίας

Κατηγορίες πηγών

Την τοπική ιστορία ενδιαφέρουν όλα τα είδη πηγών, όπως *το φυσικό και το ανθρωπογενές περιβάλλον, τα αρχειακά έγγραφα, οι επιστολές, τα κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού (εργαλεία και μηχανές, οικιακά σκεύη και ενδυμασίες), οι σφραγίδες και τα νομίσματα, τα λογοτεχνικά έργα, ο τύπος, τα έργα τέχνης, οι φωτογραφίες και το κινηματογραφικό υλικό, η προφορική παράδοση και οι προφορικές μαρτυρίες.*[17] Είναι προφανές ότι ο βαθμός αξιοπιστίας των πηγών αυτών, από τις οποίες άλλες είναι άμεσες και άλλες έμμεσες, ποικίλλει, και είναι έργο του διδάσκοντος να τον προσδιορίσει, ώστε να προφυλάξει τους μαθητές από επισφαλή συμπεράσματα.

Αν και οι πηγές πληροφόρησης για τη διερεύνηση ζητημάτων τοπικής ιστορίας εί-

ναι ποικίλες, η αρχική πληροφόρηση, όταν αυτό είναι εφικτό, προέρχεται από *δημοσιευμένα άρθρα και βιβλία*, αυτονόητο όμως είναι ότι δεν εξαντλείται σ' αυτά. Μια κριτική μάλιστα προσέγγιση των πηγών αυτών είναι δυνατόν να αναδείξει σημαντικά ζητούμενα τα οποία δεν καλύπτονται επαρκώς από αυτές. Πέρα από τη *βιβλιογραφία*, ο *τοπικός τύπος* αποτελεί για τις νεότερες ιστορικές περιόδους σημαντικότατη πηγή και μπορούμε να τον αναζητήσουμε είτε σε *τοπικά πνευματικά ιδρύματα* (βιβλιοθήκες) είτε στους εκδοτικούς φορείς. Σημαντικότατο πρωτογενές υλικό (*έγγραφα, πρακτικά, ληξιαρχικές πράξεις* κτλ.) θα εντοπίσουμε στα κατά τόπους Γενικά Αρχεία του Κράτους, αλλά και σε αυτά διάφορων δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, όπως είναι ο Δήμος, το Επιμελητήριο, η Νομαρχία, το Σχολείο (βλ. δείγμα 7). Πληροφορίες επίσης για μια περιοχή θα εντοπίσουμε σε υπηρεσιακές εκδόσεις υπουργείων και δημόσιων οργανισμών που αφορούν τα αντικείμενα της δραστηριότητάς τους. Στις γραπτές πηγές της τοπικής ιστορίας είναι δυνατόν να ενταχθούν επίσης *λογοτεχνικά έργα*, ιδιαίτερα τα *ταξιδιωτικά*, τα *ηθογραφικά* κείμενα, καθώς και τα *ιστορικά μυθιστορήματα*. Πέρα όμως από τις γραπτές πηγές, η πληροφόρησή μας θα εμπλουτιστεί με την *προφορική συνέντευξη* (βλ. δείγματα 1, 2, 5, 6), το κατάλληλο *φωτογραφικό υλικό* αλλά και με *ηχητικές μαρτυρίες*, που μπορεί κανείς να αναζητήσει σε *αρχεία ραδιοφωνικών σταθμών* ή και εκδόσεις δίσκων, CD κτλ., ενώ κινηματογραφικές πηγές (ντοκιμαντέρ ή και παλαιές ελληνικές ταινίες) μπορεί κανείς να εντοπίσει σε ταινιοθήκες και video club· τέλος, ακόμα και τα ταπεινά *παλαιά αντικείμενα* της καθημερινής χρήσης είναι δυνατόν να συναποτελέσουν ενδιαφέρον υλικό, αρκεί να τεθούν τα κατάλληλα κάθε φορά ερωτήματα.

Από τις πολυάριθμες αυτές κατηγορίες πηγών της τοπικής ιστορίας, πιο προσιτές στους μαθητές αποτελούν το υλικό περιβάλλον και τα στοιχεία του, τα πάσης φύσεως έγγραφα, ο τύπος και οι προφορικές μαρτυρίες και, τέλος, η λογοτεχνική παραγωγή που αναφέρεται στον υπό εξέταση τόπο.

Η βυζαντινή Μονή της Παντάνασσας, 15ος αι., Μυστράς

Θεωρούμε λοιπόν σκόπιμο να αναφερθούμε αναλυτικότερα στις πηγές αυτές.

Πηγές της Τοπικής Ιστορίας

- Φυσικό και δομημένο τοπίο
- Αρχειακά έγγραφα
- Επιστολές
- Εφημερίδες και περιοδικά
- Προφορική παράδοση και μαρτυρίες
- Φωτογραφίες, χάρτες
- Υλικοτεχνικές υποδομές, μηχανές, εργαλεία, σκεύη
- Ενδυμασία, διακόσμηση
- Σφραγίδες, γραμματόσημα, νομίσματα
- Κινηματογραφικά και τηλεοπτικά ντοκουμέντα
- Ηχητικές και ηλεκτρονικές πηγές πληροφόρησης
- Εικαστικά και λογοτεχνικά έργα
- Απογραφές και στατιστικοί πίνακες

Ανάγνωση του τοπίου

Ι. Το υλικό περιβάλλον[18] αποτελεί, όπως επισημάνθηκε, σημαντική πηγή πληροφόρησης για την τοπική ιστορία, ενώ τα στοιχεία του χρησιμεύουν κατά κανόνα ως πηγές αφόρμησης της έρευνας. Πέρα από τα σταθερά στοιχεία του τοπίου που παρουσιάζουν ενδιαφέρον, η έρευνα θα επιδιώξει να αποκωδικοποιήσει τις ανθρώπινες παρεμβάσεις σ' αυ-

Άποψη του Ναυπλίου

Η Βάθεια με τους χαρακτηριστικούς πύργους της, Μάνη

τό, επειδή αποτελούν δυνητικά ιστορικό τεκμήριο, αρκεί να κατέχουμε τον κώδικα ανάγνωσής του.[19] Ένα εγκαταλελειμμένο στοιχείο του τοπίου, είτε πρόκειται για αστική συνοικία ή αγροτικό οικισμό ή και ένα κτίσμα, αποτελεί ερέθισμα, καθώς θέτει ερωτήματα (πότε, γιατί, πώς, πού κτλ.), των οποίων οι απαντήσεις δεν είναι έργο της φαντασίας αλλά της έλλογης και μεθοδικής τεκμηρίωσης. Δεν αποκλείεται βέβαια το ίδιο το τοπίο να παρέχει τα δεδομένα για ερμηνείες αναφορικά με τις παρεμβάσεις του ανθρώπου σ' αυτό. Η μελέτη του τοπίου σε συνδυασμό με αυτήν των χαρτών, τοπογραφικών σχεδίων, παλαιών απεικονίσεων ή και αεροφωτογραφιών είναι δυνατόν να φωτίσει πολλά από τα ζητούμενα της τοπικής ιστορίας.

Το τοπίο, αστικό ή αγροτικό, όπως παρουσιάζεται, είναι το αποτέλεσμα διαδοχικών επικαλυπτόμενων γραφών της φυσικής και ανθρώπινης δραστηριότητας πάνω σ' αυτό. Η ανάγνωση των γραφών αυτών δεν είναι πάντα εύκολη, καθώς ό,τι εμφανίζεται μπροστά μας αποτελεί ένα δυσανάγνωστο αποτέλεσμα αυτών των επικαλυπτόμενων διαδοχικών γραφών, από τις οποίες οι μεταγενέστερες, κατά κανόνα, έχουν εξαλείψει τμήμα των προγενέστερων. Πέρα από τη δυσκολία αυτή της ανάγνωσης του τοπίου, ο ερευνητής αντιμετωπίζει και άλλα προβλήματα-κινδύνους, όπως το να επηρεαστεί η προσέγγισή του από τις σύγχρονες χρήσεις του χώρου, την αισθητική ή οικονομική του σημασία κ.ο.κ. Τα παραδείγματα μεταβολών του τοπίου στον ελλαδικό χώρο είναι πάμπολλα.[20]

Το αγροτικό τοπίο, η διαμόρφωση του ανάγλυφου και ο εντοπισμός των ενδιαφερόντων χαρακτηριστικών του, τα ίχνη ανθρώπινων εγκαταστάσεων ή οικονομικών δραστηριοτήτων σ' αυτό αποτελούν πληροφορίες που εγείρουν γόνιμα ερωτήματα σχετικά με το μέγεθος των εγκαταστάσεων, τις οικονομικές δραστηριότητες του πληθυσμού, τα δίκτυα επικοινωνίας κτλ. Εγκαταλελειμμένοι οικισμοί υπαγορεύουν τη διατύπωση ερωτημάτων σχετικά με το χρόνο και τους λόγους της συγκρότησης και της εγκατάλειψης, ερωτήματα στα οποία συχνά μπορεί να απαντήσει το ίδιο το τοπίο. Ίχνη ανθρώπινης δρα-

στηριότητας, όπως ο τεμαχισμός της αγροτικής γης, οι μέθοδοι αντιστήριξης του εδάφους, τα μέσα επεξεργασίας της αγροτικής παραγωγής, όπως ελαιοτριβεία, μύλοι κτλ., καταγράφονται και συζητούνται στο πλαίσιο της προσπάθειας ερμηνείας των ρόλων τους. Ανάλογες παρατηρήσεις καταγράφονται κατά την εποπτευση του αστικού τοπίου.

Από παρατηρήσεις του είδους αυτού ανατροφοδοτείται ο προβληματισμός σχετικά με τις φάσεις της τοπικής ιστορίας. Οπωσδήποτε, ο μαθητής χρειάζεται καθοδήγηση τόσο λόγω της πληθώρας των πληροφοριών όσο και της διαθεματικότητας που συνεπάγεται η αξιοποίηση του τοπίου ως πηγής πληροφόρησης. Για τους λόγους αυτούς, η έλλογη και στο πλαίσιο των δυνατοτήτων των μαθητών αυτής της ηλικίας οριοθέτηση των στόχων της έρευνας είναι καθοριστική για την αποτελεσματικότητά της. Τα ερωτήματα που θα τεθούν ενδείκνυται να μην είναι εξαιρετικά σύνθετα και να περιλαμβάνουν τη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ περιορισμένου αριθμού παραγόντων. Τέτοιες σχέσεις είναι δυνατόν να αναφέρονται σε συσχετισμούς ως ακολούθως:

- Στοιχεία του φυσικού ή ανθρωπογενούς τοπίου – επίδρασή τους στη διαμόρφωση ιδιαιτεροτήτων της τοπικής κοινωνίας (βλ. δείγματα 2, 3).
- Τοπικά προϊόντα – οικονομία / τεχνολογία / επαγγέλματα / εκπαίδευση (βλ. δείγματα 2, 5, 9).
- Συγκοινωνιακές συνθήκες – κοινωνική σύνθεση / οικονομία / τεχνολογία / εκπαίδευση (βλ. δείγματα 7, 8).
- Τοπικά ιδρύματα και φορείς – συμβολή τους στον τομέα αναφοράς τους (βλ. δείγμα 8).

Η μελέτη του τοπίου δεν οδηγεί οπωσδήποτε σε λύσεις των προβλημάτων· όμως συμβάλλει τουλάχιστον στη διατύπωση γόνιμων ερωτήσεων. Μετά την καταγραφή των πληροφοριών από την έρευνα πεδίου,[21] απαραίτητη κρίνεται η αξιοποίηση και άλλων διαθέσιμων συναφών πηγών, όπως ο χάρτης, η παλαιά φωτογραφία, το χαρακτικό, ο πίνακας ζωγραφικής, η αεροφωτογραφία, το τοπογραφικό σχέδιο, το κτηματολόγιο παρωχημένων εποχών, ώστε να διασταυρωθούν οι πληροφορίες της επιτόπιας παρατήρησης. Αφού εξαντληθούν και οι πηγές αυτές, μπορούμε να προχωρήσουμε στη διατύπωση ασφαλέστερων συμπερασμάτων.

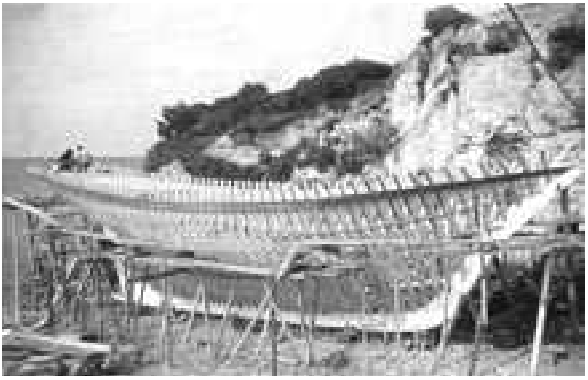

Σκάρωμα σκάφους, Θάσος

Η μελέτη και η γνώση του περιβάλλοντος, όταν γίνεται με εύστοχο τρόπο, δημιουργεί ιδιαίτερο δεσμό του μαθητή με αυτό, γεγονός που αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα αποτελέσματα της μελέτης της τοπικής ιστορίας· γιατί είναι βέβαιο ότι ένας τέτοιος δεσμός θα οδηγήσει στο σεβασμό του περιβάλλοντος και, μεταξύ άλλων, θα ανακόψει μια έντονα παρατηρούμενη σήμερα τάση καταστροφής (π.χ. προσβολή κτιρίων και μνημείων). Η ιστορική μελέτη του περιβάλλοντος είναι ο καλύτερος τρόπος ανάπτυξης δεσμού με αυτό.

Σεβασμός του περιβάλλοντος

ΙΙ. Τα έγγραφα. Ιδιαίτερη σημασία για την έρευνα της τοπικής ιστορίας έχουν τα έγγραφα που διατηρούνται σε παλαιά συμβολαιογραφικά (νοταριακά) αρχεία, καθώς επίσης και εκείνα που ανήκουν σε οικογένειες, ιδρύματα ή επιχειρήσεις μιας περιοχής. Η ποικιλία και ο πλούτος των πληροφοριών που παρέχουν τα έγγραφα αυτά είναι προφανείς, καθώς αναφέρονται σε μεγάλο φάσμα δραστηριοτήτων. Στην περίπτωση χρήσης των πηγών αυτών ο διδάσκων θα χρειαστεί, πριν αναθέσει στους μαθητές την έρευνά τους, να βεβαιωθεί ότι είναι σε θέση να ανταποκριθούν στο έργο αυτό, δεδομένου ότι συχνά οι δυσανάγνωστες γραφές και οι παραχωρημένες μορφές της γλώσσας στις

Χρήση των εγγράφων

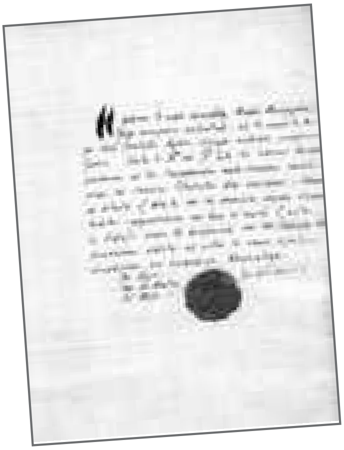

Αποδεικτικό της συμβολής της Μαντώς Μαυρογένους στον Αγώνα (υπογραφή: Δημ. Υψηλάντης, Άργος, 10 Μαρτίου 1823)

ΔΡΑΜΑΤΟΛΟΓΙΟΝ

Δραματολόγιο του Βασιλικού Θεάτρου, χειμερινή περίοδος 1905-1906

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ
ΝΕΩΤΕΡΙΚΗ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

***Γεωγραφία Νεωτερική* των Δημητριέων Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγορίου Κωνσταντά (Βιέννη, 1791)**

πηγές αυτές συνιστούν πρόβλημα, ακόμα και για έμπειρους ερευνητές.

Περισσότερο προσιτά στις δυνατότητες των μαθητών είναι τα *κοινοτικά*, *δημοτικά*, *νομαρχιακά* και *εκκλησιαστικά έγγραφα* του σχετικά πρόσφατου παρελθόντος, τα οποία παρέχουν πληροφορίες, κατά κανόνα αξιόπιστες, για ζητήματα που αφορούν σύνολα ανθρώπων, και αναφέρονται στο μέγεθος και τη σύνθεση του πληθυσμού των κατοίκων μιας περιοχής, τη δημογραφική εξέλιξη, τα επαγγέλματα, την οικονομική κατάσταση και άλλους τομείς. Τα στοιχεία αυτά είναι σκόπιμο, μετά τη συγκέντρωσή τους, να αποτυπώνονται με μορφή διαγράμματος, ώστε να παρέχουν την κατά το δυνατόν πιο εύληπτη εικόνα των σχέσεων που διαμορφώνονται στον υπό μελέτη τομέα. Σε τέτοιου είδους εργασίες απαιτείται εξαιρετική προσοχή, ώστε να αποφεύγονται βεβιασμένα συμπεράσματα. Για παράδειγμα, σε μια δημογραφική έρευνα, η σχέση γεννήσεων-θανάτων δεν αρκεί για την εξαγωγή συνθετικών συμπερασμάτων που θα αφορούν τις δημογραφικές τάσεις· χρειάζεται να μελετηθούν και οι αφίξεις-αναχωρήσεις στην περιοχή.

Για τον εντοπισμό του αρχειακού υλικού προσφεύγουμε στους *δημοσιευμένους καταλόγους των αρχείων*, οι οποίοι επιτρέπουν να διαπιστώσουμε αν υφίσταται ενδιαφέρον υλικό για το αντικείμενο της έρευνάς μας. Πέρα από τους δημοσιευμένους καταλόγους, είναι αυτονόητο ότι αρχεία διαθέτουν οι διάφορες δημόσιες υπηρεσίες και οργανισμοί, τα επιμελητήρια, καθώς και άλλοι φορείς, όπως η Εκκλησία, οι τράπεζες, οι βιομηχανίες κτλ. Ο εντοπισμός του αρχειακού υλικού προϋποθέτει ενδιαφέρον και ερευνητική διάθεση από την πλευρά του εκπαιδευτικού.

Αν όλες αυτές οι προϋποθέσεις εξασφαλιστούν, απαραίτητη είναι η επίσκεψη του διδάσκοντος για εξέταση του υλικού αυτού, του είδους των πληροφοριών που περιλαμβάνει, καθώς και των δυνατοτήτων που έχουν οι μαθητές να το διαχειριστούν. Στην περίπτωση κατά την οποία διαπιστώνουμε ότι πληρούνται και οι προϋποθέσεις αυτές, ενημερώνουμε σχετικά τους μαθητές και τους δίνουμε οδηγίες για τον τρόπο εργασίας τους. Είναι ενδεδειγμένο, τουλάχιστον στην αρχή της έρευνάς τους, να τους

συνοδεύουμε, ώστε να διαπιστώσουμε ότι εξοικειώθηκαν τόσο με το περιβάλλον όσο και με τον τρόπο της εργασίας στο αρχείο.

Στις οδηγίες προς τους μαθητές θα επισημάνουμε την *αναγκαιότητα ακριβούς παραπομπής στις αρχειακές πληροφορίες* (θέση, αρίθμηση, χρονολογία του εγγράφου), τα ζητούμενα-πληροφορίες που χρειάζεται να συγκεντρώσουν, ενώ θα προτείνουμε τρόπους καταγραφής των διάφορων κατηγοριών πληροφοριών, ώστε οι μαθητές να είναι στη συνέχεια σε θέση να τις επεξεργαστούν εύκολα. Για παράδειγμα: Επιδιώκουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα «Ποια προϊόντα διακινούνται (εξάγονται – εισάγονται – περνούν transit) από το τάδε λιμάνι κατά τη δείνα χρονική περίοδο;». Αφού εντοπίσουμε το σχετικό αρχειακό υλικό και δώσουμε τις προαναφερθείσες οδηγίες στους μαθητές, τους υποδεικνύουμε το τμήμα του αρχειακού υλικού που θα ερευνήσουν, καθώς και τον τρόπο καταγραφής των αναφερομένων στα αρχειακά έγγραφα προϊόντων σε στήλες (ονομασία, προέλευση, προορισμός, ποσότητα κτλ.).

Μετά την ολοκλήρωση των καταγραφών, οι μαθητές θα παρουσιάσουν μια συνεκτική έκθεση των πληροφοριών αυτών και στη συνέχεια θα προχωρήσουν στη διατύπωση των σχετικών συμπερασμάτων.

▶ **ΙΙΙ. Ο τοπικός τύπος** (ημερήσιος και περιοδικός) αποτελεί πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την τοπική ιστορία, ιδιαίτερα για τα νεότερα χρόνια. Ο τύπος παρέχει πληροφορίες για την πολιτική, την καθημερινή ζωή, τις πολιτιστικές δραστηριότητες, την οικονομία, τα προβλήματα της περιοχής, για το παρόν αλλά και για το παρελθόν.

Πρόκειται για μια πηγή που είναι σχετικά εύκολα προσιτή, όμως το πλήθος των πληροφοριών που περιέχει δημιουργεί προβλήματα διαχείρισής τους. Στην καλύτερη περίπτωση, η αξιοποίησή του μπορεί να είναι εξαιρετικά αποδοτική, όταν εξετάζεται ένα ζήτημα σαφώς προσδιορισμένο στο χρόνο, καθώς εντοπίζουμε σε μια ομάδα εντύπων συγκεκριμένες ειδήσεις σε συγκεκριμένο χρόνο. Αντίθετα, δυσκολίες παρουσιάζει η πηγή αυτή στην περίπτωση που διερευνούμε ένα θέμα σε μια μεγάλη περίοδο. Αυτό οφείλεται στο μεγάλο όγκο πληροφοριών που θα χρειαστεί να επεξεργαστούν οι μαθητές. Μια λύση στο πρόβλημα είναι η πραγματοποίηση *δειγματοληπτικής έρευνας*,[22] είναι όμως σαφές ότι αυτό θα αποβεί εις βάρος της ακρίβειας της πληροφόρησης. Αν μια τέτοια λύση δεν κρίνεται ικανοποιητική, μπορούμε να εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας σε μια περίοδο πιο περιορισμένη, π.χ. μία δεκαετία.

Περισσότερο αποτελεσματική μπορεί να είναι η αξιοποίηση της πηγής αυτής, όταν

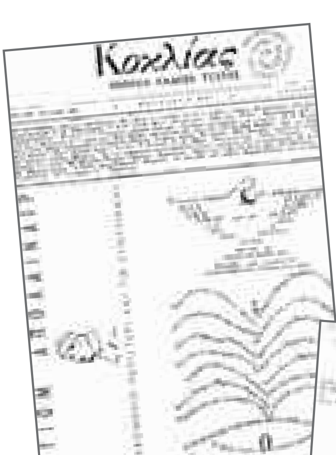

***Κοχλίας*. Μηνιαίο περιοδικό της Θεσσαλονίκης (Α΄ τεύχος, Δεκέμβρης 1945)**

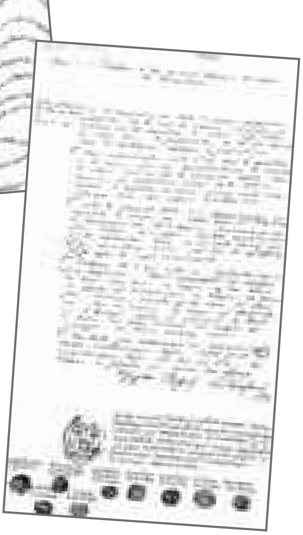

Το έγγραφο της παράδοσης της Μονεμβασιάς (Ιούλιος 1821)

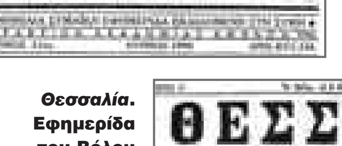

***Η Φωνή της Σύμης*. Μηνιαία εφημερίδα που εκδίδεται από το 1948**

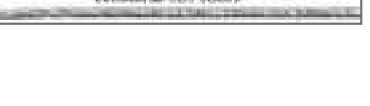

***Θεσσαλία*. Εφημερίδα του Βόλου (8 Μαΐου 1886)**

στοχεύουμε στη μελέτη μιας πολύ εξειδικευμένης μονάδας τοπικής ιστορίας, όπως είναι μια επαγγελματική ομάδα, μια δραστηριότητα ενός τοπικού συλλόγου κτλ. Σε κάθε περίπτωση είναι προφανές ότι πολύ αποτελεσματικότερη και πιο σφαιρική πληροφόρηση θα αποκομιστεί όταν, για το θέμα που μας απασχολεί, έχουμε προσφύγει σε περισσότερα του ενός έντυπα.

Μετά τον εντοπισμό του υλικού, ακολουθεί η αποδελτίωση των πληροφοριών οι οποίες δίνουν απαντήσεις στα ερωτήματα που έχουμε θέσει. Βάσει της επεξεργασίας αυτής, διατυπώνονται σε μια έκθεση τα σχετικά πορίσματα.

▶ **IV. Οι προφορικές μαρτυρίες** έχουν ιδιαίτερη σημασία για την τοπική ιστορία, αφού δίνει το λόγο στον άνθρωπο που βίωσε προσωπικά τα γεγονότα που αφηγείται. Η προφορική ιστορία μπορεί να προσεγγίζει και πληροφορίες του ψυχολογικού πεδίου, όπως αισθήματα, στάσεις, αντιθέσεις προσώπων και ομάδων, που δεν εντοπίζονται σε άλλες πηγές. Το ενδιαφέρον γίνεται ακόμα μεγαλύτερο, όταν η έρευνα αξιοποιεί μαρτυρίες ανθρώπων που είναι περιθωριακοί, αποκλεισμένοι από το κοινωνικό σύνολο και οι οποίοι δεν εμφανίζονται στις λοιπές πηγές. Στις περιπτώσεις αυτές, ο ερευνητής, αφού συντάξει το κατάλληλο ερωτηματολόγιο, μπορεί να συλλέξει σημαντικές πληροφορίες αυτού του πεδίου. Η έρευνα προφορικών μαρτυριών προσφέρει έτσι στον ιστορικό συμπληρωματικές πληροφορίες: *καλύπτει τα κενά που αφήνουν οι γραπτές μαρτυρίες και, κυρίως, μας μεταφέρει το βιωματικό τρόπο με τον οποίο μια ομάδα ανθρώπων ανακαλεί και αναβιώνει τα παρελθόντα γεγονότα.* Αυτό δεν σημαίνει ότι η προφορική μαρτυρία είναι περισσότερο αντικειμενική από τις λοιπές. Το πρόσωπο που μιλά μπορεί να έχει ξεχάσει ή να ερμηνεύει διαφορετικά το παρελθόν, ή ακόμα να θέλει να μας παραπλανήσει. Αυτό που προέχει στην προφορική ιστορία δεν είναι μόνο η συλλογή πληροφοριών, αλλά το ότι προβάλλεται ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο το άτομο ή η ομάδα αντιλαμβάνονται και βιώνουν ένα γεγονός. Τις πληροφορίες που θα συλλέξει και θα οργανώσει ο ιστορικός από την έρευνα αυτή οφείλει να τις κατατάξει και να τις οργανώσει σε ιδιαίτερο αρχείο. Οφείλει επίσης να τις ελέγξει, να τις διασταυρώσει με κριτικό πνεύμα και επιφύλαξη.

Τεχνική της συνέντευξης

Δίστομο, 1945: Μαυροφόρες, ένα χρόνο μετά τη δολοφονία των κατοίκων από τους Ναζί

Το **προφορικό αρχείο** που δημιουργούμε στο πλαίσιο της τοπικής ιστορίας είναι διαφορετικό από τα λοιπά ηχητικά αρχεία, δεδομένου ότι ο ερευνητής είναι αυτός που με τις κατάλληλες ερωτήσεις το διαμορφώνει. Αυτονόητο είναι ότι στις μαρτυρίες του τύπου αυτού το στοιχείο του υποκειμενισμού είναι έντονο, ενώ ελλοχεύουν και άλλοι κίνδυνοι που είναι δυνατόν να καταστήσουν την προσπάθειά μας αναποτελεσματική ή να οδηγήσουν σε εσφαλμένες εκτιμήσεις.

Για τους λόγους αυτούς χρειάζεται να τηρούνται ορισμένοι κανόνες (βλ. δείγμα 6). Η έρευνα για τον εντοπισμό των κατάλληλων προσώπων από τα οποία θα ζητηθεί η συνέντευξη είναι απαραίτητη. Είναι προφανές ότι μία και μοναδική συνέντευξη δεν παρέχει τα εχέγγυα της αντικειμενικότητας, και σκόπιμο είναι να προσφεύγουμε σε μια επαναληπτική συνέντευξη επιβεβαίωσης, που θα πραγματοποιηθεί σε απόσταση ικανού χρόνου από την προηγούμενη.[23] Ο μαθητής που παίρνει τη συνέντευξη θα πρέπει να αντιληφθεί ότι δε λειτουργεί ως δημοσιογράφος ούτε ως ανακριτής. Ειδικότερα, απαιτείται η κατάλληλη προετοιμασία με πρωταρχικό μέλημα τη διατύπωση του ερωτήματος: «Τι με ενδιαφέρει να πληροφορηθώ;». Το ερώτημα αυτό θα αναλυθεί σε ειδικότερα ερωτήματα που θα τεθούν στο συ-

νομιλητή του. Ο μαθητής-ερευνητής θα πρέπει κατ' αρχάς να έχει γνώση για το θέμα, να είναι καλός ακροατής, αλλά και να έχει την ικανότητα να ερεθίζει τη μνήμη του συνομιλητή του, στον οποίο, εντούτοις, πρέπει να αφήνει την πρωτοβουλία. Η συνέντευξη καλό είναι να αρχίζει με «ουδέτερες» ερωτήσεις, οι οποίες σταδιακά θα εστιάζονται στα ενδιαφέροντα της έρευνας. Τα γόνιμα ερωτήματα δεν είναι γενικόλογα ή ασαφή, καθώς οι απαντήσεις θα είναι ανάλογες, ενώ ο ερευνητής αποφεύγει τις ερωτήσεις που υπαγορεύουν έμμεσα ή ζητούν να εκμαιεύσουν συγκεκριμένη απάντηση. Κατά τη διατύπωση των ερωτημάτων σκόπιμο είναι να αποφεύγονται λέξεις ποικιλότροπα φορτισμένες, ενώ σημειώνονται οι δισταγμοί ή οι σιωπές του συνομιλητή μας. Σκοπός, εξάλλου, του ερευνητή δεν είναι να κρίνει τα λεγόμενα του συνομιλητή του, αλλά να τα κατανοήσει και να τα ερμηνεύσει.

Ο χώρος πραγματοποίησης της συνέντευξης ενδείκνυται να μην είναι δημόσιος, ούτε να πραγματοποιείται αυτή παρουσία τρίτων. Σημαντικό για την αποτελεσματικότητα της εργασίας είναι το κλίμα και η **αίσθηση εμπιστοσύνης** που επιδιώκουμε να δημιουργηθεί. Απαραίτητο, φυσικά, είναι το μαγνητόφωνο ή η κάμερα σε περίπτωση βιντεοσκόπησης. Χρειάζεται, επίσης, διευκρίνιση στο συνομιλητή του τρόπου χρήσης των λεγομένων του (παραπομπές, έκδοση βιβλίου κτλ.). Στη διάρκεια της συνέντευξης καταγράφουμε σε σημειωματάριο στάσεις, κινήσεις, αντικείμενα που δείχνει ή προσκομίζει κτλ.

Εάν υπάρχουν οι δυνατότητες, όλα τα παραπάνω στοιχεία, τα οποία εκφράζουν, μεταξύ άλλων, την τόσο πληροφοριακή γλώσσα του σώματος, μπορούν να μαγνητοσκοπηθούν. Έτσι οι μαθητές μυούνται και στην τέχνη της βιντεοσκόπησης.[24]

Η επόμενη φάση είναι η **μεταγραφή** του περιεχομένου της μαγνητοταινίας. Αν μας ενδιαφέρουν απλώς οι πληροφορίες, η μεταγραφή είναι δυνατόν να παρουσιάζει τους λόγους διορθωμένους εκφραστικά. Αν μας ενδιαφέρει η ατμόσφαιρα ή η διάλεκτος, κατά τη μεταγραφή μεταφέρεται επακριβώς ο προφορικός τόνος.

Ακολουθεί η **κριτική ανάλυση**. Στη φάση

Το ψαλίδισμα των σφουγγαριών στην Κάλυμνο

Λευκαδίτισσες μεταφέρουν το προϊόν των αλυκών, 1960

αυτή, πέρα από τις πληροφορίες, ενδεχομένως εντοπίζονται και αξιοποιούνται οι παραλείψεις, οι συγχύσεις, οι σιωπές, οι επαναλήψεις και οι αντιφάσεις. Συχνά, τα στοιχεία αυτά επιβάλλουν την αναζήτηση και άλλης προφορικής πηγής. Ας λάβουμε υπόψη επίσης ότι, αν το θέμα έχει ευρεία δημοσιότητα και βιβλιογραφία, ο συνομιλητής μας πιθανόν να έχει επηρεαστεί από απόψεις τρίτων. Για την άντληση συμπερασμάτων για ευρύτερα στρώματα, τάξεις και κατηγορίες, απαραίτητο είναι να λαμβάνονται συνεντεύξεις από περισσότερα πρόσωπα, και μάλιστα με διαφορετικά κριτήρια επιλογής τους (τάξη, φύλο, ηλικία, επάγγελμα κ.ο.κ.).

Οι παρατηρήσεις από το υλικό του προφορικού αρχείου κατηγοριοποιούνται και συζητιούνται, με σκοπό να καταλήξουμε σε συμπεράσματα. Φυσικά, η συνέντευξη δεν αποτελεί πανάκεια, όμως σε συνδυασμό με άλλες πηγές παίζει σημαντικό ρόλο, καθώς φωτίζει πεδία όπως το συναισθηματικό και εκείνο των πεποιθήσεων και των νοοτροπιών για τα οποία οι λοιπές κατηγορίες πηγών κατά κανόνα σιωπούν.

▶ **V. Η τέχνη: εικαστικές μαρτυρίες, κινηματογράφος, λογοτεχνία. Φωτογραφίες ή οπτικοακουστικό υλικό.** Στις πηγές που είναι δυνατόν να δώσουν πληροφορίες για μια συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων, οι οποίοι έζησαν στο παρελθόν, όπως για τους κατοίκους ενός νησιού, μιας πόλης, ενός χωριού, μιας συντεχνίας, μιας κοινωνικής ομάδας κ.ο.κ., εντάσσεται το έργο τέχνης, το οποίο συχνά προσφέρει πληροφορίες για το παρελθόν της περιοχής. Πίνακες ζωγραφικής, γλυπτά αλλά και φωτογραφικό και κινηματογραφικό υλικό αποτελούν συνήθως πηγές άντλησης πληροφοριών με εξαιρετικό ενδιαφέρον για την τοπική ιστορία. Δεν εξαιρούνται, βέβαια, από τα τεκμήρια της κατηγορίας αυτής τα προϊόντα της τέχνης του λόγου. Ιδιαίτερα πληροφοριακό, εκτός των άλλων, για την τοπική ιστορία είναι το ηθογραφικό λογοτεχνικό είδος, το οποίο ο διδάσκων μπορεί να συστήσει στους μαθητές ως πηγή για την άντληση πληροφοριών τεκμηρίωσης παράλληλα με άλλες, διαφορετικής φύσεως πηγές.

Η τέχνη ως πηγή πληροφόρησης

Νεόνυμφοι από το Καστελόριζο. Η νύφη φέρει την τοπική φορεσιά, 1919

Συγγραφείς των οποίων έργα εντάσσονται σε αυτή την κατηγορία είναι πολλοί, όπως ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης, ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ο Ιωάννης Κονδυλάκης, ο Γεώργιος Βιζυηνός και τόσοι άλλοι.[25] Με δεδομένο μάλιστα ότι αρκετές περιοχές της χώρας μας δε διαθέτουν λαογραφικά κ.ά. μουσεία και τα τεκμήρια του βίου της τοπικής κοινωνίας είναι περιορισμένα ή δυσπρόσιτα, το είδος αυτό των πηγών μπορεί να αποτελέσει ενδιαφέρουσα αφετηρία προβληματισμού και δημιουργικών πρωτοβουλιών.

Η μέθοδος και η έκταση της σχετικής εργασίας εξαρτάται από το ερώτημα που θα τεθεί στην πηγή. Οπωσδήποτε, ο διδάσκων είναι σε θέση να υποδείξει στους μαθητές τα σχετικά κείμενα και τη συναφή βιβλιογραφία.

Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένες μόνο κατηγορίες πληροφοριών που είναι δυνατόν να αντληθούν από πηγές της εν λόγω κατηγορίας:

- *Γλωσσικό ιδίωμα*
- *Προβλήματα της τοπικής κοινωνίας και τρόποι αντιμετώπισής τους*
- *Επαγγέλματα – οικονομικές δραστηριότητες*
- *Τεχνολογία εποχής*
- *Τοπογραφικά και οικιστικά στοιχεία*
- *Κοινωνικές εκδηλώσεις, έθιμα*
- *Ενδυματολογικά θέματα*
- *Νοοτροπίες και στάσεις του τοπικού πληθυσμού*

Ας πάρουμε ένα παράδειγμα: Έστω ότι κατά την επεξεργασία ενός θέματος για τη Σκιάθο προκύπτει το ερώτημα: «Ποια η εσωτερική διαρρύθμιση και ο εξοπλισμός της αγροτικής κατοικίας στη Σκιάθο στα τέλη του 19ου αι. και ποιες οι διαφορές της με τη σημερινή εποχή;». Ο μαθητής θα αποδελτιώσει τα σχετικά κείμενα και θα εντοπίσει σ' αυτά τις ενδιαφέρουσες για το θέμα πληροφορίες. Την αποδελτίωση θα ακολουθήσει η επεξεργασία των πληροφοριών, κατά την οποία θα υποδειχθεί από το διδάσκοντα η βιβλιογραφία που θα βοηθήσει το μαθητή να διευκρινίσει ασαφείς όρους, αλλά και να διασταυρώσει τις πληροφορίες αυτές με άλ-

λες πηγές, όπως εικόνες, μουσειακά αντικείμενα, παλαιές φωτογραφίες ή άλλες απεικονίσεις κτλ. Από την επεξεργασία αυτή θα παραχθεί ένα κείμενο συνεκτικό, το οποίο θα επιδιώκει να περιγράψει το σχετικό με το ερώτημα υλικό που αντλήθηκε.

Φυσικά, το αφηγηματικό κείμενο (στην περίπτωσή μας, του Αλ. Παπαδιαμάντη) δε θα αποτελεί τη μοναδική πηγή που θα χρησιμοποιήσουμε για την τεκμηρίωση του θέματος. Θα ακολουθήσει και άλλο υλικό, προερχόμενο από διαφορετικής φύσεως πηγές.

Από τη σύγκριση των πληροφοριών, θα αναδειχθούν οι συνέχειες και οι ασυνέχειες. Τόσο οι πρώτες όσο και οι δεύτερες θα επιδιωχθεί να ερμηνευτούν από τους μαθητές με τη διατύπωση νέων ερωτημάτων, ώστε να καταλήξουν σε τεκμηριωμένη απάντηση του βασικού ερωτήματος.[26]

Επαγγέλματα που χάνονται

6 Θέματα με τα οποία ασχολείται η Τοπική Ιστορία

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο ένας από τους δύο πόλους μεταξύ των οποίων οριοθετείται το εκάστοτε επιλεγόμενο θέμα είναι ο *τόπος*. Η σχετική πληροφόρηση είναι σημαντική, καθώς συχνά τροφοδοτεί ερωτήματα ή παρέχει απαντήσεις σε άλλα, ήδη διατυπωμένα. *Το φυσικό περιβάλλον, το κλίμα, τα μνημεία, οι οικισμοί, το συγκοινωνιακό δίκτυο, η πανίδα, η χλωρίδα* και όλα τα συναφή αποτελούν ενδιαφέροντα και χρήσιμα στοιχεία, καθώς η τοπική ιστορία προσδιορίζει και αξιολογεί την επίδρασή τους στη ζωή των ανθρώπων της περιοχής.

Συναφή με τον τόπο και συνεπώς εξεταστέα παράμετρο είναι δυνατόν να αποτελέσει το **τοπωνυμικό** της περιοχής, το οποίο συχνά ανατροφοδοτεί την έρευνα, ενώ είναι δυνατόν να διαφωτίσει για τους τρόπους πρόσληψης του παρελθόντος από τους κατοίκους της περιοχής.

Ενδιαφέρον, επίσης, για την τοπική ιστορία παρουσιάζουν τα **ανθρωπωνύμια**. Μπορεί κανείς να αρχίσει την έρευνα στο πεδίο αυτό από τα τοπικά αρχεία, το ληξιαρχείο, το δημοτολόγιο, τα πιστοποιητικά βαπτίσεων, γάμων, θανάτων, αλλά και από προφορικές μαρτυρίες στο εσωτερικό της οικογένειας ή περιορισμέ-

Νικόλαος Γύζης, *Η ψυχομάνα*

Όργωμα με ζευγάρι βοδιών

νου κύκλου οικογενειών για τα ονόματα, τα επίθετα και τα παρωνύμια. Έχει σημασία να μελετηθεί ο μηχανισμός που καθορίζει το σύστημα απόδοσης των ονομάτων (όνομα γιαγιάς από την πλευρά της μητέρας για την πρωτότοκη κόρη· όνομα παππού από την πλευρά του πατέρα για τον πρωτότοκο γιο· όνομα θανόντος θείου ή άλλου συγγενικού προσώπου, που αποδίδεται στο δεύτερο παιδί· ρόλος αναδόχου κτλ.). Τα **παρωνύμια** δηλώνουν επαγγέλματα προγόνων, σωματικά χαρακτηριστικά, ελαττώματα και συνήθειες· αντανακλούν, επίσης, κοινωνική συνενοχή και κοινωνική συμπεριφορά, ενώ λειτουργούν και ως μέσο απελευθέρωσης από κοινωνικές πιέσεις και ατομικά συμπλέγματα. Η μελέτη των σκωπτικών παρωνυμίων σε τοπική κλίμακα είναι πολύ αποκαλυπτική για αξίες και απαξίες της τοπικής κοινωνίας.

Οι κοινωνικές δομές

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη σχολική έρευνα παρουσιάζει το πεδίο της τοπικής κοινωνίας που σχετίζεται στενά με την οικονομία. Οι κοινωνικές δομές, η διάρθρωση της οικογένειας, η σχέση των μελών μεταξύ τους, η διαμόρφωση και η εξέλιξη των κοινωνικών ομάδων ή τάξεων, ο αριθμός και η θέση των ανέργων ή των ατόμων με ειδικές ανάγκες, η θέση των διάφορων κατηγοριών αποκλινόντων μέσα στην τοπική κοινωνία (περιθωριακών, γραφικών τύπων κ.ο.κ.). Χρήσιμη είναι, εξάλλου, για τα συμπεράσματα στα οποία μπορεί να οδηγήσει, η έρευνα για τη στάση του συνόλου έναντι των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων.

Το αλώνισμα του σταριού με το δάρτη, Μελισσουργοί Άρτας, 1965

Ο διδάσκων, ενδεχομένως, θα χρειαστεί, προκειμένου να μελετήσει τις κοινωνικές δομές, να συμβουλευτεί *συμβολαιογραφικά έγγραφα*, *διαθήκες* και άλλο αρχειακό υλικό. Έχει ενδιαφέρον σε μια πόλη να δούμε την κοινωνική δομή της ακόμα και στο στενό πλαίσιο μιας συγκεκριμένης περιοχής ή γειτονιάς. Συχνά από την έρευνα προκύπτει ότι συγκεκριμένες επαγγελματικές τάξεις εγκαθίστανται σε ορισμένες οδούς· θα ελεγχθούν οι διαφορές μεταξύ πλούσιων και φτωχών διαμερισμάτων, συνοικιών κτλ.

Η κατανόηση των δομών της κοινωνίας, δηλαδή των σταθερών κοινωνικών φαινομένων –τρόπος ζωής, συνήθειες, πολιτικοί θεσμοί, πολιτισμική έκφραση–, επιτρέπει να διεισδύσουμε στο παρελθόν και να ερμηνεύσουμε πρακτικές και συμπεριφορές ανθρώπων, να ερμηνεύσουμε κυρίως ό,τι παρέμεινε χωρίς να αλλάξει, ή χωρίς να αλλάξει αισθητά, για μακρό χρόνο.

Ειδικότερα, για τις αγροτικές κοινωνίες απαραίτητη είναι η έρευνα του *γαιοκτητικού συστήματος*, καθώς επίσης και του συστήματος αξιοποίησης της τοπικής παραγωγής. *Παλαιά κτηματολόγια*, *μισθωτήρια*, *συμβολαιογραφικές πράξεις*, όπως *διαθήκες* και τα συναφή, μπορούν να προσφέρουν ενδιαφέρον υλικό για την απάντηση στα ερωτήματα της έρευνας. Πολλαπλά διαφωτιστικές πληροφορίες είναι δυνατόν, επίσης, να αντληθούν από τη μελέτη της αγροτικής κατοικίας, των υλικών και τεχνικών κατασκευής της, το αγροτικό οδικό δίκτυο, το μέγεθος και το σχήμα των αγροτεμαχίων, την ύπαρξη ή μη περιφράξεων, στοιχεία που αντανακλούν φυσικές και κοινωνικές πραγματικότητες. Διαφωτιστική των νοοτροπιών των κατοίκων αγροτικών περιοχών είναι η μελέτη των συνθηκών εργα-

σίας, των τοπικών αντιθέσεων, καθώς επίσης των στάσεων των μελών της τοπικής κοινωνίας έναντι των κοινωνικών αγώνων.

Είναι αυτονόητο πόσο ενδιαφέρουσα, αλλά και δυσχερής στην ανάλυση για μαθητές εφηβικής ηλικίας, είναι η **τοπική οικονομία**. Παρά τις προφανείς δυσκολίες του πεδίου, οι οικονομικές δραστηριότητες σ' έναν τόπο και η ενασχόληση των κατοίκων του μ' αυτές αποτελούν πάντα ενδιαφέρον πεδίο μελέτης,[27] με τις αναγκαίες βέβαια προσαρμογές των ερωτήσεων στις προσλαμβάνουσες των μαθητών. Η ιστορία, π.χ. ενός εργοστασίου ή μιας επιχείρησης που λειτουργούσε στην περιοχή και η οποία έχει κλείσει, είναι ενδιαφέρουσα για τις επιπτώσεις στη ζωή τους, εφόσον σ' αυτήν απασχολούνταν πολλοί κάτοικοι του τόπου. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, η έρευνα είναι δυνατόν να συμπεριλαμβάνει, εκτός από τις γραπτές πηγές, και προφορικές μαρτυρίες εργοδοτών και εργαζομένων. Η επαφή του ερευνητή με τους μάρτυρες των γεγονότων δημιουργεί στενό δεσμό, που βοηθά στην αναβίωση του κλίματος της επιχείρησης, της ατμόσφαιρας που επικρατούσε: την ένταση μεταξύ εργατών και εργοδοτών, τα ανέκδοτα που διηγούνταν κτλ. Η επαφή αυτή μπορεί ωστόσο να δημιουργήσει και προβλήματα ερμηνείας, γιατί η συμπάθεια προς πρόσωπα και πράγματα του παρελθόντος μπορεί να οδηγήσει στην ωραιοποίηση και την εξιδανίκευση.

Η **βιομηχανική κληρονομιά**, αντικείμενο της βιομηχανικής αρχαιολογίας και της οικονομικής ιστορίας, αποτελεί σημαντικό πεδίο της τοπικής ιστορικής έρευνας. Μελετώντας τους χώρους εργασίας, το εργοστάσιο ή το νερόμυλο, αξιοποιούμε ένα σημαντικό τομέα της ιστορίας. Η μελέτη αυτών των χώρων, σε συνδυασμό με άλλες πηγές, μπορεί να αναδείξει συνθήκες και τρόπους ζωής, καταστάσεις και ανθρώπινες σχέσεις, το εργασιακό κλίμα μιας εποχής, τις ελπίδες, τις φιλοδοξίες, την ανθρώπινη προσπάθεια και το μόχθο για επιβίωση και δημιουργία. Ο ερευνητής θα μιλήσει με τους μάρτυρες, παλαιούς εργάτες και εργοδότες, θα μελετήσει φακέλους και αποδείξεις πληρωμών, αριθμό προσωπικού, προέλευση, καταγωγή, κοινωνική τάξη, αλλά θα θέσει και ερωτήματα όπως: Γιατί δημιουργήθηκε η παραγωγική μονάδα στην περιοχή αυτή, από ποιον, με ποια κεφάλαια; Ποια ήταν η αρχική τεχνολογία, υπήρξε εξέλιξη; Ποιες επιπτώσεις είχε η λειτουργία της στην υγεία των εργατών, ποια επίδραση στο περιβάλλον; Ποια ήταν η πρώτη ύλη που χρησιμοποιούσε, από πού προερχόταν; Πού διοχετεύονταν τα προϊόντα; Ποια ήταν η θέση της επιχείρησης στην τοπική οικονομία; Ποιες οι συνθήκες εργασίας, η γενική ατμόσφαιρα στην επιχείρηση, οι θέσεις, οι άδειες, οι μισθοί; Πόσο διευκόλυνε τη ζωή στην περιοχή και πόσο τη δυσκόλεψε όταν έκλεισε;

Ιστορία ενός εργοστασίου

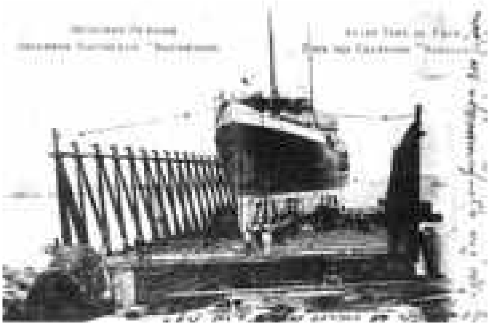

Η σκάρα του ναυπηγείου «Βασιλειάδη», Πειραιάς (επιστολικό δελτάριο εποχής)

Νερόμυλος με όρθια φτερωτή

Βάψιμο με φυτική βαφή, Αμπελάκια

Μαθητές στα θρανία

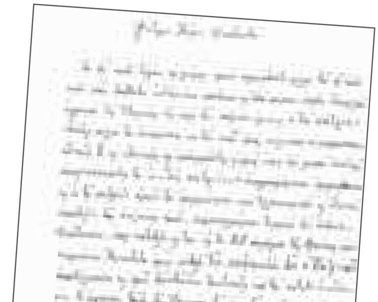

Επιστολή της Εφορείας Εκπαιδευτηρίων Αγαθουπόλεως προς το διευθυντή της εφημερίδας *Τα πάτρια* (28 Φεβρουαρίου 1909)

Δεν είναι λιγότερο ενδιαφέρουσα η έρευνα για τις μεθόδους και τις τεχνικές που χρησιμοποιούνταν στις καλλιέργειες, στις βιοτεχνίες και στα διάφορα κοινοτικά ή δημόσια έργα. Μερικές από τις τεχνικές αυτές ήταν ιδιαίτερες, καθώς επιχωρίαζαν σε συγκεκριμένες περιοχές, όπως η κατεργασία της πέτρας στην Ήπειρο (γεφύρια με καμάρες, σπίτια παραδοσιακά κτλ.), της γούνας στην Καστοριά, του μεταξιού στο Σουφλί, η παραδοσιακή ιχθυοκαλλιέργεια στο Μεσολόγγι κ.ά.

Ένα σημαντικό και οικείο στους διδάσκοντες και τους μαθητές πεδίο-θέμα της τοπικής ιστορίας σχετίζεται με την εκπαίδευση. Η θεματολογία του πεδίου αυτού είναι ευρύτατη, καθώς ο χώρος της εκπαίδευσης δε σχετίζεται μόνο με την αγωγή, αλλά και με τη μεταβίβαση γνώσεων και δεξιοτήτων, τυπική ή άτυπη.

Στην περίπτωση που επιλέγουμε την ιστορία του σχολείου μας (βλ. δείγμα 7), η βασική πηγή για την τεκμηρίωση του θέματος είναι κυρίως το *αρχείο του σχολείου*.[28] Αν το θέμα μας είναι η ιστορία ενός εκπαιδευτικού ιδρύματος, μπορούμε να μελετήσουμε την *ιστορία του κτιρίου*, τη διάταξη των χώρων, τα διδασκόμενα γνωστικά αντικείμενα, τη βιβλιοθήκη (αν υπήρχε), το περιεχόμενό της και τα διάφορα εποπτικά μέσα, ενώ για τη μαθητική κίνηση και τις επιδόσεις των μαθητών αξιοποιούμε τα μαθητολόγια, τις καρτέλες ελέγχου των μαθητών κ.ά. Μπορούμε, επίσης, να εξετάσουμε θέματα του διδακτικού προσωπικού (προσόντα και ικανότητες), όπως περιγράφονται σε *εκθέσεις επιθεωρητών ή σχολικών συμβούλων*, ενώ το *ημερολόγιο του σχολείου* αποτελεί μια καλή πηγή για τα γεγονότα. Ενδιαφέρουσες πληροφορίες παρέχουν επίσης και οι *φωτογραφίες των σχολικών εκδηλώσεων*.

Η τοπική ιστορία εντάσσει στη θεματολογία της και τη **θρησκευτική ζωή**. Μολονότι το θέμα τούτο είναι λεπτό, η ιστορία της Εκκλησίας και της θρησκείας είναι πλουσιότατη και ενδιαφέρουσα.[29] Ιδιαίτερα σε περιόδους ξενοκρατίας, ο ρόλος της Εκκλησίας στάθηκε εξαιρετικά σημαντικός σε τομείς όπως η παιδεία, η γλώσσα, η απονομή της δικαιοσύνης κ.ά. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δραστηριότητες των κληρικών και η θέση τους στην τοπική κοινωνία. Η μελέτη *εκκλησιαστι-*

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΦΟΡΜΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

- Κάστρο, οχυρωματικό έργο
- Συνοικία, χωριό
- Τεχνικό έργο (φράγμα, δρόμος, γέφυρα)
- Συγκοινωνιακό μέσο (σιδηρόδρομος, τραμ)
- Αρχαιολογικός χώρος
- Εκκλησιαστικό ίδρυμα
- Μορφωτικό ή εκπαιδευτικό ίδρυμα
- Αρχειακό υλικό
- Δημόσιο κτίριο, κατοικία
- Νοσοκομείο, νεκροταφείο
- Παραγωγική μονάδα (εργοστάσιο, ορυχείο, υδραγωγείο, ελαιοτριβείο)
- Τοπικό έθιμο
- Τεχνικές και κώδικες επικοινωνίας
- Καλλιτεχνικό έργο
- Τοπωνύμια και ανθρωπωνύμια

κών εγγράφων, αποφάσεων εκκλησιαστικών δικαστηρίων και *μοναστηριακών αρχείων* αποκαλύπτει πλήθος συναφών πληροφοριών. Είναι προφανές ότι η προσέγγιση των σχετικών θεμάτων απαιτεί μεγάλη προσοχή από το διδάσκοντα, ώστε, κατά την επεξεργασία των σχετικών θεμάτων, να μη θίγεται το θρησκευτικό αίσθημα μαθητών που ακολουθούν διαφορετικό δόγμα ή θρήσκευμα.

Από τη νεότερη ελληνική ιστορία και την εθνική ζωή, τα γεγονότα της Επανάστασης του 1821, η βαθμιαία επέκταση των συνόρων του κράτους με την πρόσκτηση εδαφών και πληθυσμών, η Μικρασιατική Καταστροφή και οι συνέπειές της, ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος, καθώς και η αντίσταση κατά των δυνάμεων κατοχής αποτελούν, συχνά, ενδιαφέροντα επιμέρους θέματα της τοπικής ιστορίας. Όλα αυτά δεν έχουν μόνο τοπική διάσταση και δεν ερμηνεύονται με τα τοπικά συμφραζόμενα· όταν δεν εξετάζονται με διάθεση τοπικιστική, παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον, κυρίως ως προς τις συνέπειες που είχαν στο συγκεκριμένο τόπο ή για τον τρόπο που βίωσαν, αλλά και προσέλαβαν, τα γεγονότα οι κάτοικοι του τόπου.

3 Ενδεικτική ταξινόμηση πηγών και θεμάτων

Τα παρακάτω θέματα είναι ενδεικτικά και οπωσδήποτε χρειάζεται να προσδιοριστούν οι χρονικές περίοδοι και οι τόποι αναφοράς τους κατά την τελική διατύπωσή τους.

Πολεοδομία – Αρχιτεκτονική

ΠΗΓΕΣ ΑΦΟΡΜΗΣΗΣ

Δημόσια κτίρια
Πλατείες
Υδραγωγεία
Αρχαιολογικοί χώροι
Ναοί
Ρυμοτομία
Κατοικίες

ΘΕΜΑΤΑ

- Το ιστορικό κέντρο της πόλης και οι παράγοντες τροποποίησης των χρήσεών του.
- Η ανάπτυξη υλικοτεχνικών υποδομών αστικού ενδιαφέροντος και η διαφοροποίηση της αξίας της γης.
- Ο τύπος κατοικίας και η σχέση του με την επαγγελματική δραστηριότητα και την οικονομική κατάσταση των ενοίκων.
- Μνημεία, οικοδομικά συγκροτήματα και ο ρόλος τους στη συγκρότηση της τοπικής αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας.

Κοινωνία

ΠΗΓΕΣ ΑΦΟΡΜΗΣΗΣ

Πληθυσμός
Φύλα
Σύμβολα ομάδων
Πλούσιοι και φτωχοί
Γιορτές – Διασκέδαση
Αθλητικοί αγώνες
Ηλικίες
Επαγγέλματα
Εμβλήματα
Ανθρωπωνύμια
Ξένοι

ΘΕΜΑΤΑ

- Δημογραφική εξέλιξη της περιοχής και ερμηνεία των επιπτώσεών της στη σύνθεση της τοπικής κοινωνίας.

- Κοινωνική δομή των κατοίκων της περιοχής και παράγοντες που συντέλεσαν στην εξέλιξή της.
- Κριτήρια αντιμετώπισης των «ξένων» από την τοπική κοινωνία και παράγοντες διαμόρφωσής τους.
- Η θέση της γυναίκας/του παιδιού στο πλαίσιο της οικογένειας και της κοινωνίας.
- Η συμβολή των ξενιτεμένων στην τοπική οικονομική και πνευματική ανάπτυξη.
- Οι πηγές τοπικής περηφάνιας των κατοίκων της περιοχής.
- Τρόποι έκφρασης της συλλογικής ταυτότητας των κατοίκων.
- Διερεύνηση των παραγόντων που συντέλεσαν στη μετεξέλιξη των τρόπων οικογενειακής και κοινωνικής διασκέδασης.
- Ο ρόλος του κινηματογράφου ως τρόπου ψυχαγωγίας και η απήχηση των προβαλλόμενων από αυτόν προτύπων κοινωνικής συμπεριφοράς στην τοπική κοινωνία.
- Αθλητικοί αγώνες με τοπική ή ευρύτερη εμβέλεια. Ιδιαίτερα αθλήματα (π.χ. κωπηλασία στα Γιάννενα, κρίκετ στην Κέρκυρα).

Οικονομία

ΠΗΓΕΣ ΑΦΟΡΜΗΣΗΣ

Εργοστάσια
Μύλοι
Εργαστήρια
Ελαιοτριβεία
Καταστήματα
Τοπικά προϊόντα

ΘΕΜΑΤΑ

- Μονάδες επεξεργασίας πρωτογενούς παραγωγής (ελαιοτριβεία, μύλοι) και ο ρόλος τους στην τοπική οικονομία.
- Τεχνικές παραγωγής και επεξεργασίας προϊόντος και η σχέση τους με την ποιότητά του.
- Οι επιπτώσεις της εκβιομηχάνισης της περιοχής στη διαμόρφωση της τοπικής κοινωνίας.
- Οι επιπτώσεις της λειτουργίας ορυχείου/βιομηχανικής μονάδας για την τοπική οικονομία ή την υγεία των εργαζομένων.

Τεχνολογία

ΠΗΓΕΣ ΑΦΟΡΜΗΣΗΣ

Επαγγελματικά εργαλεία
Αντικείμενα καθημερινής χρήσης (χαλιά, έπιπλα, σκεύη, άροτρα, αργαλειοί, βαρέλια κτλ.)

ΘΕΜΑΤΑ

- Τεχνολογικός εξοπλισμός παραγωγής προϊόντος και οι επιπτώσεις του εκσυγχρονισμού του στην απασχόληση των κατοίκων της περιοχής.
- Η εξέλιξη της αγροτικής τεχνολογίας στην περιοχή και οι επιπτώσεις της στην οικονομία και την κοινωνία της.

Εκπαίδευση

ΠΗΓΕΣ ΑΦΟΡΜΗΣΗΣ

Εκπαιδευτήρια
Επαγγελματικά σωματεία
Πνευματικά ιδρύματα
Επαγγέλματα υπό εξαφάνιση

ΘΕΜΑΤΑ

- Τρόποι εμπειρικής επαγγελματικής κατάρτισης στην περιοχή και η σημασία τους για την επαγγελματική αποκατάσταση των νέων.
- Η εξέλιξη του αλφαβητισμού στην περιοχή και τα αποτελέσματά της στην τοπική κοινωνία.
- Γυναίκα και εκπαίδευση.
- Ο ρόλος των πνευματικών και καλλιτεχνικών σωματείων στη διαμόρφωση της μορφωτικής φυσιογνωμίας της πόλης.

Θρησκεία – Εκκλησία

ΠΗΓΕΣ ΑΦΟΡΜΗΣΗΣ

Ναοί
Προσκυνήματα
Τοπικοί άγιοι
Μονές
Πανηγύρια

ΘΕΜΑΤΑ

- Τρόποι σύνδεσης της λατρείας του τοπικού αγίου με τις επαγγελματικές δραστηριότητες και προσδοκίες των κατοίκων.
- Οι μονές/οι κληρικοί και ο κοινωνικός τους ρόλος στην περιοχή.

Πολεμικές περιπέτειες

ΠΗΓΕΣ ΑΦΟΡΜΗΣΗΣ

Κάστρα
Ηρώα
Κατεστραμμένα από πόλεμο κτίρια
Μνημεία ξένων κυριαρχιών

ΘΕΜΑΤΑ

- Ο ρόλος των οχυρώσεων στην πολεοδομική ανάπτυξη μιας πόλης ή ενός οικισμού.
- Επιπτώσεις των πολεμικών καταστροφών στην πνευματική εξέλιξη της πόλης.
- Οι ξένες κυριαρχίες και ο ρόλος τους στη διαμόρφωση της τοπικής κοινωνίας και των αξιών της.
- Η συμμετοχή των κατοίκων της περιοχής στην Εθνική Αντίσταση ως στοιχείο τοπικής περηφάνιας.

Υγεία

ΠΗΓΕΣ ΑΦΟΡΜΗΣΗΣ

Νοσοκομεία
Ορφανοτροφεία
Πτωχοκομεία
Γηροκομεία

ΘΕΜΑΤΑ

- Τα ιδρύματα υγειονομικού ενδιαφέροντος της πόλης και ο ρόλος τους στην αντιμετώπιση προβλημάτων υγείας στην περιοχή.
- Τα ιδρύματα κοινωνικής προστασίας της πόλης και η σημασία τους για την τοπική κοινωνία.
- Λαϊκή ιατρική και κοινωνική αποδοχή της.
- Παραδοσιακοί τρόποι συντήρησης τροφίμων και διατροφικές συνήθειες των κατοίκων.

Συγκοινωνίες

ΠΗΓΕΣ ΑΦΟΡΜΗΣΗΣ

Γέφυρες
Δρόμοι
Λιμάνια
Σιδηροδρομικοί σταθμοί
Παλαιά μέσα μεταφοράς
Οδικοί άξονες

ΘΕΜΑΤΑ

- Ο ρόλος της θέσης της πόλης στο ευρύτερο δίκτυο συγκοινωνιών για την οικονομική της εξέλιξη.
- Η συγκοινωνιακή απομόνωση ως παράγοντας διαμόρφωσης των ιδιαιτεροτήτων της τοπικής κοινωνίας.
- Διερεύνηση των αιτίων εγκατάλειψης άλλοτε κατοικημένης περιοχής.
- Η εξέλιξη της τεχνολογίας των μεταφορών και οι επιπτώσεις της στην οικονομία της περιοχής.
- Παράγοντες που επηρέασαν την εξέλιξη του εμπορικού κέντρου της πόλης κατά τη νεότερη και σύγχρονη εποχή.

Φυσικό περιβάλλον

ΠΗΓΕΣ ΑΦΟΡΜΗΣΗΣ

Εδαφικό ανάγλυφο	Χλωρίδα
Πανίδα	Ορυχεία
Κλίμα	Βιότοποι

ΘΕΜΑΤΑ

- Η επίδραση της γεωγραφίας και της τοπογραφίας στη διαμόρφωση της οικονομικής φυσιογνωμίας της περιοχής.
- Ο ρόλος του λιμανιού στην οικονομική και αστική ανάπτυξη της πόλης.
- Η δημογραφία της περιοχής και η σχέση της με τους περιβαλλοντικούς παράγοντες.

Πέρα από τη δυνατότητα αξιοποίησης των καλλιτεχνικών έργων ως συμπληρωματικών πηγών πληροφόρησης στην έρευνα, είναι δυνατόν να διατυπωθούν θέματα τοπικής ιστορίας που να επιτρέπουν να χρησιμοποιηθούν για την τεκμηρίωσή τους αποκλειστικά συγκεκριμένες κατηγορίες καλλιτεχνικών πηγών από χώρους της λογοτεχνίας, του κινηματογράφου κ.ο.κ., όπως:

Μαθήτριες της Εμπορικής Σχολής, Αθήνα, 1920

Λογοτεχνία

- Η θέση της γυναίκας στην κοινωνία της Σκιάθου, όπως αναδύεται στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη.
- Η κοινωνική διαστρωμάτωση της κερκυραϊκής κοινωνίας, όπως αναδύεται στο έργο του Κωνσταντίνου Θεοτόκη.
- Παλαιά και νέα επαγγέλματα στα Γιάννενα από το έργο του Δημήτρη Χατζή.

Κινηματογράφος

- Μοντέλα αστικής διασκέδασης στην Ελλάδα, βάσει ταινιών ελληνικού κινηματογράφου.
- Οι πρόσφυγες στην Αθήνα, βάσει ταινιών ελληνικού κινηματογράφου και ντοκιμαντέρ.
- Η εξέλιξη της ενδυμασίας των κατοίκων των μεγάλων αστικών κέντρων, όπως προκύπτει από τον ελληνικό κινηματογράφο.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΠΗΓΩΝ	ΠΗΓΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
▶ Φυσικό περιβάλλον	• Επιτόπια παρατήρηση • Χάρτες • Τοπογραφικά σχέδια • Αεροφωτογραφίες • Καρτ ποστάλ • Χαρακτικά
▶ Ανθρωπογενές περιβάλλον	• Συνοικίες • Οικισμοί • Κτίσματα δημόσια, εκκλησιαστικά και ιδιωτικά • Κατασκευές αντιστήριξης ή κατανομής του εδάφους • Ρυμοτομία • Έργα παραγωγικών, συγκοινωνιακών κ.ά. υποδομών
▶ Αρχειακές	• Έγγραφα δημόσια και ιδιωτικά • Πρακτικά κοινοτικά, δημοτικά, εκκλησιαστικά, επιχειρήσεων
▶ Προφορικές	• Αρχεία προφορικής ιστορίας
▶ Έντυπες	• Τοπική βιβλιογραφία • Ημερήσιος και περιοδικός τύπος • Ειδικές τοπικές εκδόσεις και αφιερώματα
▶ Αντικείμενα χρηστικά	• Μηχανές • Εργαλεία • Οικιακά σκεύη • Ενδυμασίες • Σφραγίδες, νομίσματα, γραμματόσημα
▶ Έργα τέχνης	• Λογοτεχνικά έργα • Πίνακες ζωγραφικής • Χαρακτικά
▶ Φωτογραφικές	• Προσωπικές φωτογραφικές συλλογές, δημοσιευμένα φωτογραφικά άλμπουμ
▶ Ηχητικές	• Εκδόσεις δίσκων, CD • Μαγνητοταινίες
▶ Κινηματογραφικές – τηλεοπτικές	• Ντοκιμαντέρ, ταινίες, DVD
▶ Ηλεκτρονικές	• Ηλεκτρονικοί τόποι (sites) δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, CD ROM

8 Προβλήματα και προοπτικές

Η στροφή της έρευνας στην τοπική ιστορία είναι έντονη στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία.[30] Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην περιφέρεια και στα τοπικά πράγματα. Οργανώνονται σεμινάρια, ημερίδες και συνέδρια για θέματα τοπικής ιστορίας. Καταγράφονται οι απόψεις και αξιολογούνται οι διάφορες τάσεις.

Η αντικειμενική προσέγγιση θεμάτων τοπικής διάστασης συνεισφέρει στην επιστημονική ιστορική έρευνα. Αντιθέτως, η επιπόλαιη, άκριτη και επιφανειακή συγγραφή τοπικών ιστοριών θα μπορούσε να αποβεί αρνητική και, ίσως, επικίνδυνη προσφορά· μπορεί να συντελέσει στην ανάπτυξη νοσηρού τοπικιστικού πνεύματος. Ο διαπνεόμενος από **τοπικιστικό πνεύμα** συγγραφέας τοπικής ιστορίας, διακατεχόμενος από τη διάθεση να υπερεκτιμηθεί η σημασία του τόπου του, μπορεί να αγνοήσει ορισμένες πηγές ή να τις παραποιήσει και να δώσει μια εξωπραγματική διάσταση στο τοπικό παρελθόν. Στην περίπτωση αυτή, η μελέτη της τοπικής ιστορίας, ή η με ανάλογο τρόπο διδασκαλία της, μπορεί να οδηγήσει στη διαμόρφωση κίβδηλης ιστορικής συνείδησης, να αναπαραγάγει στερεότυπα (μεγαλαυχίες, μίση και πάθη), να αναπτύξει αρνητικά αισθήματα και να εμποδίσει, ιδιαίτερα τους νέους, να φτάσουν σε πνευματική ωριμότητα.[31]

Η Τοπική Ιστορία λοιπόν πρέπει να είναι μάθημα χωρίς υστερόβουλες σκοπιμότητες, μάθημα ανακαλυπτικό. Ο καθηγητής που αναλαμβάνει τη διδασκαλία του μαθήματος οφείλει να παρακινεί τους μαθητές του να προσεγγίζουν το τοπικό παρελθόν με ήρεμο λογισμό και κριτικό πνεύμα, απαλλαγμένο από προκατασκευασμένες αντιλήψεις και στερεότυπα.

Το ενδιαφέρον για την τοπική ιστορία δεν περιορίζεται μόνο στην απλή γνώση και καταγραφή του παρελθόντος. Με τη σπουδή της ιστορίας, των εμπειριών, των αξιών και του μόχθου των κοινωνιών του παρελθόντος επιχειρούμε να συνειδητοποιήσουμε το παρόν, δηλαδή να αναπτυχθεί η **ιστορική συνείδηση**. Όχι από νοσταλγία επιστροφής, γιατί κάτι τέτοιο είναι ανέφικτο και συχνά ανεπιθύμητο, αλλά για να κατανοήσουμε και να αξιολογήσουμε τις σύγχρονες εμπλοκές μας σε καταστάσεις όπως ο καταναλωτισμός, η προτεραιότητα σε υλικά μεγέθη, συγκριτικά με άλλες, σημαντικότερες, αξίες που φωλιάζουν στον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου.

9 Αξιολόγηση

Η αξιολόγηση, στην περίπτωση του μαθήματος της Τοπικής Ιστορίας, δεν έχει ως αποκλειστικό αντικείμενο τους μαθητές, δεδομένου ότι αυτοί δεν εξετάζονται ξεχωριστά (υπό την τυπική έννοια), ούτε βαθμολογούνται στο μάθημα αυτό. Επειδή όμως πρόκειται για εκπαιδευτική – ερευνητική διαδικασία, είναι απαραίτητο να αξιολογούνται οι διάφορες φάσεις της. Η αρχική **διαγνωστική αξιολόγηση**, όπως ήδη έχει αναφερθεί, είναι οπωσδήποτε απαραίτητη· αποτελεί συνάρτηση της φύσης των διαθέσιμων πηγών και των δυνατοτήτων των μαθητών να ανταποκριθούν στη διαχείρισή τους. Μετά τη διαμόρφωση του γενικού σχεδίου εργασίας, και την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ των μαθητών, σε όλη τη διάρκεια του προγράμματος ο διδάσκων, λαμβάνοντας υπόψη τα παρουσιαζόμενα ερευνητικά προϊόντα και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζονται σε μια διαδικασία **διαμορφωτικής αξιολόγησης**, ανατροφοδοτεί τον προβληματισμό της ομάδας, ώστε να επιτευχθεί ο απαραίτητος διορθωτικός επαναπροσανατολισμός που θα οδηγήσει την προσπάθεια στα αναμενόμενα παιδαγωγικά και γνωστικά αποτελέσματα. Οι φάσεις, στις οποίες είναι δυνατόν να γίνονται τέτοιες παρεμβάσεις στο αρχικό σχέδιο εργασίας, είναι αυτές της διατύπωσης των επιμέρους ερωτημάτων, της παρουσίασης του υλικού των πηγών που συγκεντρώθηκε και των επιμέρους συμπερασμάτων της

Νικόλαος Γύζης, *Ιστορία*

έρευνας στα διάφορα στάδιά της. Αυτή η αξιολόγηση πραγματοποιείται σε κλίμα διαλόγου και ανατροφοδότησης. *Αξιολογικά κριτήρια* που ενδεχομένως θα χρησιμοποιηθούν στη διαδικασία αυτή μπορεί να είναι η τήρηση του χρονοδιαγράμματος, η συνέπεια ως προς την εφαρμογή της ενδεδειγμένης ερευνητικής μεθοδολογίας, οι τρόποι υπέρβασης των δυσχερειών και η πληρότητα της τεκμηρίωσης των συνθετικών εργασιών των ομάδων. Όσον αφορά τη **συνολική αξιολόγηση**, αυτή είναι βέβαιο ότι θα ωφελήσει, υπό την έννοια ότι ο διδάσκων σε μια επόμενη ανάλογη διαδικασία θα λάβει υπόψη του τα σχετικά πορίσματα, ώστε να αποφύγει προβλήματα και δυσλειτουργίες που προέκυψαν στη διάρκεια των μαθημάτων.

ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

I **Πανεπιστημιακές Βιβλιοθήκες – Κέντρα Ερευνών** (ενδεικτικά)

▶ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Τηλ.: 2310 995325
http://www.lib.auth.gr/

▶ ΑΝΩΤΑΤΗ ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
Τηλ.: 210 4834351
http://www.asfa.gr/greek/education/library/

▶ ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
Τηλ.: 25510 39834
http://www.lib.duth.gr/

▶ ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
Τηλ.: 210 7273700
http://www.eie.gr/library/library.htm

▶ ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΒΙΒΛΙΟΥ
Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης
Τηλ.: 210 7273900-3
http://book.culture.gr/

▶ ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Τηλ.: 210 7489131-3
http://www.ekke.gr/

▶ ΚΛΕΙΩ – Ο Ελληνικός Βιβλιογραφικός Κόμβος
Τηλ.: 210 3802335
http://plato.elea.gr/

▶ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
Τμήμα Πληροφορικής
Τηλ.: 210 7275217
http://alexandra.di.uoa.gr/

▶ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
Τηλ.: 24210 748912
http://www.lib.uth.gr/

▶ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
Τηλ.: 26510 97115
http://www.lib.uoi.gr/

▶ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
Ψηφιακή Βιβλιοθήκη
Τηλ.: 28310 77810
http://www.libh.uoc.gr/

▶ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
Τηλ.: 2310 891752
http://www.lib.uom.gr/

▶ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ
Τηλ.: 2610 996287
http://www.lis.upatras.gr/

▶ ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
Τηλ.: 210 9219718
http://www.panteion.gr/

Δημόσιες Βιβλιοθήκες

ΤΟΠΟΣ	ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ	Τ.Κ.	ΤΗΛΕΦΩΝΟ
Εθνική Βιβλιοθήκη	Πανεπιστημίου 32	106 79	210 3382566
Αίγινας	Κυβερνείου 6	180 10	22970 22626
Αμφίκλειας	Αμφίκλεια		22340 22216
Ανδρίτσαινας	Ανδρίτσαινα	270 61	26260 22242
Αργοστολίου	Ηλ. Ζερβού 12	281 00	26710 22583
Αρεόπολης	Αρεόπολη	230 62	27330 51320
Αταλάντης	Πλατεία Δημαρχείου	352 00	22330 80016
Βέροιας Κεντρική	Έλλης 8	591 00	23310 24494
Βυτίνας	Βυτίνα	220 10	27950 22017
Γρεβενών Κεντρική	Πλατεία Ελευθερίας	511 00	24620 23056
Δελφών	Άγγελου & Εύας Σικελιανού	330 54	22650 82617
Δημητσάνας	Δημητσάνα	220 07	27950 31219
Δράμας Κεντρική	Κάρου 4	661 00	25210 33382
Ελευθερούπολης Κεντρική	Πλατεία Αγίου Νικολάου	641 00	25920 22545
Ζαγοράς	Ζαγορά	370 01	24260 22591
Ζακύνθου	Πλατεία Διον. Σολωμού	291 00	26950 48128
Θεσσαλονίκης	Μέγαρο Χανθ	546 21	2310 221066
Ιωαννίνων Κεντρική	Ελ. Βενιζέλου & Μπότσαρη	454 44	26510 25591
Καλαμάτας Κεντρική	Αριστομένους 28	241 00	
Καρπενησίου Κεντρική	Εθνικής Αντίστασης 1	361 00	22370 21102
Κέρκυρας Κεντρική	Παλαιό Φρούριο	491 00	26610 38195
Κιλκίς Κεντρική	Γ. Καπετά 17	611 00	23410 25555
Κόνιτσας Κεντρική	Πλατεία Ελευθερίας	441 00	26550 22298
Λαμίας Κεντρική	Αινιάνων 6	351 00	22310 23732
Λάρισας Κεντρική	Παπακυριαζή 47	412 22	2410 531973
Λιβαδειάς Κεντρική	Πλατεία Κατσώνη	321 00	22610 25340
Λευκάδας	Ροντογιάννη 11	311 00	26450 22502
Ληξουρίου Κεντρική	Αικατ. Τουλ 1	282 00	26710 91325
Μήθυμνας	Δ. Χατζηαποστόλη 18	811 08	22530 71468
Μηλεών	Μηλιές	370 10	24230 86260
Μολάων	Μολάοι	230 52	27320 23080
Μουζακίου	Μουζάκι	430 60	24450 41152
Μυτιλήνης Κεντρική	Σμύρνης 11	811 00	22510 28187
Ναυπάκτου Κεντρική	Κοζώνη 7	303 00	26340 27388
Ναυπλίου Κεντρική	Κωλέττη 3	211 00	27520 27256
Πεταλιδίου	Πεταλίδι	240 05	27220 31269
Πύργου Κεντρική	Γερμανού & Μυρτίλου	271 00	26210 22762
Ρεθύμνου Κεντρική	Αγ. Βαρβάρας 26	741 00	28310 29215
Ρόδου Κεντρική	Αριστοτέλους 1	851 00	22410 24448
Σάμου Κεντρική	Θ. Σοφούλη 47	831 00	22730 27216
Σερρών Κεντρική	Κωστοπούλου 2	621 22	23210 98550
Σιάτιστας Κεντρική	Πλ. Τσιστοπούλου 3	503 00	24650 21261
Σπάρτης Κεντρική	Λυκούργου 135	231 00	27310 26853
Τρίπολης Κεντρική	Γεωργίου Α΄ 41	221 00	2710 224238
Φλώρινας Κεντρική	Αργυροκάστρου 1	531 00	23850 23118
Χαλκίδας Κεντρική	Μιχ. Κακαρά 2	341 00	22210 22031
Χίου Κεντρική	Κοραή 2	821 00	22710 44246

III Αρχεία

ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Γ.Α.Κ. – ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ, Δάφνης 61, 154 52 Ψυχικό, τηλ.: 210 6782200

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ τηλ.: 26310 25884
ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ τηλ.: 27520 28228, 24007
ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ τηλ.: 26810 77334
ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ τηλ.: 2610 317550
ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ τηλ.: 25210 45025
ΝΟΜΟΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ τηλ.: 22410 23055
ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ τηλ.: 25510 88317
ΝΟΜΟΣ ΕΥΒΟΙΑΣ τηλ.: 22210 85295
ΝΟΜΟΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ τηλ.: 22370 24111
ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ τηλ.: 26950 48128
ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ τηλ.: 23310 65008
ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ τηλ.: 2810 289038
ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ τηλ.: 26510 34469
ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ τηλ.: 2510 232697
ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ τηλ.: 24410 71631
ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ τηλ.: 26610 38193
ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ τηλ.: 26710 28405
ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ τηλ.: 23410 29895
ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ τηλ.: 24610 26713
ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ τηλ.: 27410 84854
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ τηλ.: 28210 52606
ΝΟΜΟΣ ΚΥΚΛΑΔΩΝ τηλ.: 22810 86891
ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ τηλ.: 27310 22884
ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ τηλ.: 2410 531935
ΝΟΜΟΣ ΛΕΣΒΟΥ τηλ.: 22510 42053
ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ τηλ.: 26400 23815
ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ τηλ.: 24210 45833
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ τηλ.: 2310 855255
ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ τηλ.: 27210 93902
ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ τηλ.: 25410 62555
ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ τηλ.: 23810 27031
ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ τηλ.: 23510 77770
ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ τηλ.: 26820 24662
ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ τηλ.: 28310 50796
ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ τηλ.: 25310 33311
ΝΟΜΟΣ ΣΑΜΟΥ τηλ.: 22730 24220
ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ τηλ.: 23210 55711
ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ τηλ.: 24310 77516
ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ τηλ.: 22310 27087
ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ τηλ.: 23850 45750
ΝΟΜΟΣ ΦΩΚΙΔΑΣ τηλ.: 22650 22402
ΝΟΜΟΣ ΧΙΟΥ τηλ.: 22710 44241

ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΚΡΑΤΟΥΣ – ΤΟΠΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ

Το κτίριο των Γενικών Αρχείων του Κράτους

ΑΓΙΑΣ τηλ.: 24940 23998
ΑΙΓΙΝΑΣ τηλ.: 22970 26332
ΑΙΓΙΟΥ τηλ.: 26910 21293
ΛΕΡΟΥ τηλ.: 22470 24294
ΛΙΜΝΗΣ τηλ.: 22270 31124
ΝΑΞΟΥ τηλ.: 22850 25605
ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ τηλ.: 26660 22712
ΣΑΛΑΜΙΝΑΣ τηλ.: 210 4640206
ΣΠΕΤΣΩΝ τηλ.: 22980 72994
ΥΔΡΑΣ τηλ.: 22980 52355

Για περισσότερες πληροφορίες βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση http://gak.att.sch.gr .

IV Μουσεία (ενδεικτικά)

▶ Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών
τηλ.: 22650 82312

▶ Αρχαιολογικό Μουσείο Κεραμεικού
τηλ.: 210 3463552

▶ Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο
τηλ.: 210 7211027, 7232178

▶ Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
τηλ.: 210 8217724

▶ Εθνικό Ιστορικό Μουσείο
τηλ.: 210 3237617, 3222266, 3226370

▶ Επιγραφικό Μουσείο
τηλ.: 210 8217637

▶ Λαογραφικό Μουσείο Σαρακατσάνων
τηλ.: 23210 62528

▶ Μακεδονίας – Θράκης Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο
τηλ.: 2310 812343

▶ Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης
τηλ.: 210 3229031, 3242066

▶ Μουσείο Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών
τηλ.: 210 3616690

▶ Μουσείο Κρητικής Εθνολογίας
τηλ.: 28920 91394

▶ Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα
τηλ.: 2310 229778, 233108

▶ Ναυτικό Μουσείο Ελλάδος
τηλ.: 210 4516264

▶ Νομισματικό Μουσείο
τηλ.: 210 8217769

▶ Ορυκτολογικό Μουσείο Λαυρίου
τηλ.: 22920 25295

▶ Σιδηροδρομικό Μουσείο Αθηνών
τηλ.: 210 4903163, 5246580, 5126295

▶ Σουφλίου Μουσείο Μετάξης
τηλ.: 25540 23700

- Πλήρη κατάλογο των μουσείων και συλλογών της χώρας βλ. στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.culture.gr .
- Κατατοπιστικές πληροφορίες και σημαντικές ηλεκτρονικές πηγές για τα ευρωπαϊκά μουσεία βρίσκει κανείς στην ηλεκτρονική διεύθυνση www. euromuse.net .

Σημειώσεις

1. Για την ιστορία του ανθρώπου σε σχέση με τον περίγυρό του, την κοινωνική ιστορία, την «ιστορία των ομάδων και των ομαδοποιήσεων» και, τέλος, τη γνωστή μας παραδοσιακή ιστορία, τη «συμβαντολογική ιστορία», βλ. Fernand Braudel, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας,* τόμ. Α΄: *Ο ρόλος του περίγυρου,* μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1993 (1991[1])· τόμ. Β΄: *Συλλογικά πεπρωμένα,* μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997· τόμ. Γ΄: *Γεγονότα, πολιτική, άνθρωποι,* μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1998.
2. Για ζητήματα της τοπικής ιστοριογραφίας και τη συμβολή σ' αυτά του μεγάλου νεοελληνιστή Κ. Θ. Δημαρά, βλ. Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάρης, «Η πρόσληψη της τοπικής ιστοριογραφίας», *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά,* ΚΝΕ – ΕΙΕ, Αθήνα 1994, σσ. 211-221.
3. Βλ. Δ.Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία,* ΜΙΕΤ, Αθήνα 1978[2], σσ. 21-27, 293-300.
4. Βλ. Didier Guyvarc'h, «L'histoire locale à l'école», στο Alain Croix & Didier Guyvarc'h, *Guide de l'histoire locale*, Seuil, Παρίσι 1990, σ. 293.
5. Βλ. C. Ginzburg – C. Poni, «La micro-histoire», στο *Le débat*, 17 (1981), σ. 133 κ.ε.˙ Μαρία Βαϊνά, *Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της Τοπικής Ιστορίας για τον εικοστό πρώτο αιώνα,* Gutenberg, Αθήνα 1997, σσ. 73-75.
6. Για τη *νέα ιστορία*, βλ. Jacques Le Goff, P. Chartier, J. Revel (επιμ.), *L'histoire nouvelle*, Retz, Paris 1978˙ Jacques Le Goff & P. Nora (επιμ.), *Το έργο της ιστορίας*, τόμ. 1-2, μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, τόμ. 3, μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, Ν. Σαββάτης, Ράππας, Αθήνα 1981-1988˙ Jacques Le Goff, *Ιστορία και Μνήμη*, μτφρ. Γ. Κουμπουρλής, Νεφέλη, Αθήνα 1998.
7. Από τη μεγάλη συζήτηση για τον ιστορικό και το επάγγελμά του, ας κρατήσουμε ότι είναι ένας ερευνητής που συγκεντρώνει, κατανοεί και εξετάζει κριτικά τις πηγές (γραπτές, εικαστικές, υλι-

κές, προφορικές, οπτικοακουστικές), όπως και το ίδιο το φυσικό περιβάλλον, στο οποίο ζει μια κοινωνία, απ' όπου, μάλιστα, οφείλει να εκκινεί.

8. Υποδειγματική είναι η εργασία που πραγματοποίησαν οι μαθητές του Ενιαίου Πολυκλαδικού Λυκείου Ρεθύμνου, σε συνεργασία με τον καθηγητή τους, για την ιστορία του οικισμού «Μύλοι», που βρίσκεται λίγο έξω από την πόλη τους. Βλ. Μανούσος Μαραγκάκης (σε συνεργασία με μαθητές), *Οι νερόμυλοι του Ρεθύμνου. Μια ιστορική προσέγγιση της ακμής και παρακμής του προβιομηχανικού οικισμού*, Ρέθυμνο 1996. Μαθητικές εργασίες ανακοινώθηκαν επίσης στο πλαίσιο της διήμερης συνάντησης με θέμα: «Η τοπική ιστορία και οι πηγές της. Όψεις της ιστορίας της Καρυστίας» (27-28 Απριλίου 1991). Οι εργασίες αυτές δημοσιεύτηκαν με τον τίτλο «Μαθητεία στην ιστορία» στο περιοδικό *Μνήμων*, 14 (1992), σσ. 285-295. Βλ. επίσης Νάσια Γιακωβάκη, «Κάνοντας στο Γυμνάσιο την ιστορία του τόπου μας. Σκέψεις γύρω από την εμπειρία μιας ιστορικής ερευνητικής δραστηριότητας στο σχολείο», στο Λ. Γ. Μενδώνη & Ν. Σ. Μάργαρης (επιμ.), *Κυκλάδες. Ιστορία του τοπίου και τοπικές ιστορίες*, ΚΕΡΑ / ΕΙΕ, Αθήνα 1998, σσ. 546-555.
9. Μερικοί από τους επαίνους που τους αποδίδει ο Κ. Θ. Δημαράς. Βλ. Π. Δ. Μιχαηλάρης, *ό.π.*, σ. 216.
10. Γιάννης Γιαννόπουλος, «Η Τοπική Ιστορία», στο *Τοπική Ιστορία και Αρχεία. Πρακτικά Διημέρου* (Σάμος, 26-27 Απριλίου 1991), Σάμος 1992, σ. 22.
11. Ο Hans Ebeling (*Zur Didaktik und Methodik eines kind, -sach- und zeitgemäßen Geschichtsunterricht,* Ανόβερο 1965) επισήμανε ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ζει στα όρια της πείνας, βασανίζεται, εργάζεται και πεθαίνει. «Το ερώτημα που τίθεται» συνεχίζει «είναι: Αυτούς δεν τους αφορά, δεν τους αγγίζει (παρά απλώς τους προσπερνά) το πραγματικά ουσιώδες, το άξιο να διαιωνιστεί μέσα στην ιστορία μας; Πότε, τέλος πάντων, θα αποκτήσουμε το θάρρος να γράψουμε την ιστορία αυτού του φτωχού ανθρώπου για κάθε λαό και να τη διδάσκουμε ως το βασικό περιεχόμενο της ανθρώπινης ύπαρξης πάνω στη γη;». Για τη μεταφορά, Μαρία Βαϊνά, *ό.π.,* σ. 68.
12. Στην Ελλάδα, για πρώτη φορά το υπουργείο Παιδείας διατύπωσε με εγκύκλιο την πρόθεσή του να εντάξει το μάθημα της Τοπικής Ιστορίας στο αναλυτικό πρόγραμμα των Γυμνασίων και όρισε τις κατευθυντήριες γραμμές το 1990 (Γ2 299/29-1-90 και Γ2 563/15-2-90). Οχτώ χρόνια αργότερα, το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο εξέδωσε πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συγγραφή σχολικού εγχειριδίου για την Τοπική Ιστορία (2-6-1998).
13. Βλ. Θ.Γ. Παππάς, *Η μεθοδολογία της έρευνας στις ανθρωπιστικές επιστήμες*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2002.
14. Για τη σχέση ιστορίας και γεωγραφίας ως γνωστικών αντικειμένων με ιδεολογικές προεκτάσεις, βλ. Χριστίνα Κουλούρη, *Ιστορία και Γεωγραφία στα Ελληνικά Σχολεία (1834-1914)*, ΙΔΕΝ – ΓΓΝΓ, Αθήνα 1988.
15. Βλ. Γ. Ν. Λεοντσίνης και Μ. Ρεπούση, *Η Τοπική Ιστορία ως πεδίο σπουδής στο πλαίσιο της σχολικής παιδείας*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2001, σσ. 97-119.
16. Για περισσότερα βλ. K. Frey, *Η μέθοδος project: μια μορφή συλλογής εργασίας στο σχολείο ως θεωρία και πράξη*, μτφρ. Κ. Μάλλιου, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999· Η. Ματσαγγούρας, *Στρατηγικές διδασκαλίας*, Gutenberg, Αθήνα 1997· Κ. Χρυσαφίδης, *Βιωματική-Επικοινωνιακή διδασκαλία: η εισαγωγή της μεθόδου project στο σχολείο*, Gutenberg, Αθήνα 2000.
17. Γενικότερα πρβλ. Encyclopédie de la Pléiade, Charles Samaran, *Ιστορία και μέθοδοί της*, μτφρ. Ελ. Στεφανάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα, τόμ. Α΄ 1979, τόμ. Β1 και Β2 1981, τόμ. Γ΄ 1987, τόμ. Δ΄ 1980.
18. Για την περιβαλλοντική εκπαίδευση στο σχολείο, βλ.: Ηλίας Σ. Σπυρόπουλος, «Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Ελλάδα. Ένας πρώτος απολογισμός», *Νεοελληνική Παιδεία*, 7 (1986), σσ. 72-84· Ιωάννης Χριστιάς, *Μελέτη Περιβάλλοντος. Θέματα διδασκαλίας*, Φελέκη, Αθήνα 1985· Βάσω Παπαδημητρίου, *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Σχολείο. Μία διαχρονική θεώρηση*, Τυπωθήτω, Αθήνα 1998.
19. Βλ. Max Derruau, *Ανθρωπογεωγραφία*, μτφρ. Γ. Πρεβελάκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987.
20. Ο Θουκυδίδης στα *Κερκυραϊκά* του αναφέρει την εγκατάσταση των ηττηθέντων αρχηγών των ολιγαρχικών σε νησίδα παρακείμενη στο Ηραίον. Ο συντάκτης του χάρτη των γεγονότων, αναζητώντας και μη βρίσκοντας άλλο νησί στην ευρύτερη περιοχή, ταύτισε την ανώνυμη αυτή νησίδα με το σημερινό νησί Βίδο, αν και το τελευταίο το κατονομάζει ο Θουκυδίδης (ως νήσο Πτυχία). Βάσει αυτής της επιλογής διαμόρφωσε ένα χάρτη των γεγονότων, από τον οποίο ο αναγνώστης οδηγείται στο συμπέρασμα ότι η αρχαία πόλη της Κέρκυρας συμπίπτει χωρικά με τη νεότερη, αν και η τελευταία άρχισε να συγκροτείται περίπου 16 αιώνες αργότερα. Πρόκειται για μια χαρακτηριστική και γνωστή στους φιλολόγους μας περίπτωση ανεπιτυχούς ανάγνωσης του τοπίου, καθώς δείχνει πού είναι δυνατόν να οδηγηθούμε αν δεν λάβουμε υπόψη μας την παράμετρο αυτή. Βλ. το χάρτη στη σ. 310 του διδακτικού εγχειριδίου της Α΄ Λυκείου, *Αρχαίοι Έλληνες Ιστοριογράφοι.*

21. Έρευνα πεδίου είναι η έρευνα που διεξάγεται στο χώρο που μας ενδιαφέρει, η επιτόπια έρευνα.
22. Δειγματοληπτική έρευνα είναι η έρευνα που διεξάγεται με επιλογή χαρακτηριστικών παραδειγμάτων, ικανών για τη συναγωγή συνολικών συμπερασμάτων.
23. Robert Stradling, *Enseigner l'histoire de l'Europe du 20e siècle*, Editions du Conseil de l'Europe, Στρασβούργο 2001, σσ. 231-238. Η προφορική ιστορία απουσιάζει από τους θεσμούς της εκπαίδευσης στην Ελλάδα και μόλις τα τελευταία χρόνια άρχισαν να γίνονται προσπάθειες για μια χαρτογράφηση του χώρου της. Για πρώτη φορά τέθηκε το ζήτημα των οπτικοακουστικών αρχείων με το Συνέδριο που οργάνωσε η ΕΡΤ το 1993, με θέμα: *Η συμβολή των οπτικοακουστικών αρχείων στη διαμόρφωση της ιστορικής μνήμης*. Ακολούθησε η Ημερίδα που οργάνωσε το Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1997, με τίτλο: *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της ιστορίας*. Πανεπιστήμια και Ερευνητικά Κέντρα προσπαθούν να προσεγγίσουν την προφορική ιστορία με επιστημονική μεθοδολογία, εστιάζοντας κυρίως σε θεματικές όπως η Αντίσταση, ο Εμφύλιος Πόλεμος, οι Εβραίοι, οι γυναίκες, αλλά και η εκπαίδευση, το εργατικό κίνημα, τα επαγγέλματα κ.ά. Για περισσότερα, βλ. Ρ. Μπενβενίστε και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη 1994· Ρ. Μπενβενίστε και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999· Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της ιστορίας*, Πρακτικά Διεθνούς Ημερίδας, Κατάρτι, Αθήνα 1998· Μ. Θανοπούλου και Α. Μπουτζουβή (επιμ.), «Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα», ειδικό τεύχος της *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*, 107 Α΄ (2002).
24. Robert Stradling, *ό.π.*, σσ. 241-243.
25. Βλ., για παράδειγμα, τη σειρά «Μια πόλη στη λογοτεχνία» από τις εκδόσεις Μεταίχμιο.
26. Για περισσότερες πληροφορίες για τους τρόπους επεξεργασίας των εικαστικών μαρτυριών, του κινηματογράφου, του οπτικοακουστικού υλικού και την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, βλ. Robert Stradling, *ό.π.*, σσ. 185-208. Για την αξιοποίηση του φωτογραφικού υλικού στην τοπική ιστορία βλ. Ελένη Μπενέκου, «Η ανάγνωση της φωτογραφικής εικόνας ως ιστορικής πηγής και η διδακτική της αξιοποίησης», *Φιλολογική*, 71 (2000), σσ. 67-70· Βασιλική Σακκά, «Η αξιοποίηση της φωτογραφίας στη διδασκαλία της Ιστορίας», *Τα Εκπαιδευτικά*, 59-60 (2001), σσ. 105-121.

Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αναγνωστήριο, Αθήνα

27. Βλ. Ευάγγελος Δ. Πρόντζας, *Οικονομική ιστορία: ζητήματα μεθόδου και περιεχομένου*, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1997, σσ. 27-65.
28. Πρβλ. Florence Regourd, «Faire l'histoire de l'école», στο Alain Croix και Didier Guyvarc'h, *Guide de l'histoire locale*, Seuil, Παρίσι 1990, σσ. 258-274, 291-309.
29. Πρβλ. Alain Croix, «L'histoire religieuse locale», στο Alain Croix και Didier Guyvarc'h, *ό.π.*, σσ. 177-195.
30. Είναι ενδεικτικό, λ.χ., ότι 10% περίπου της αγγλοσαξονικής ιστορικής φιλολογίας ασχολείται με διάφορα θέματα της τοπικής ιστορίας.
31. Πρβλ. Γιάννης Γρυντάκης, «Για μια παιδαγωγική του πολιτισμού», στο Λ. Γ. Μενδώνη & Ν. Σ. Μάργαρης (επιμ.), *ό.π.*, σσ. 487-503.

Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας, Αναγνωστήριο

Ενδεικτική βιβλιογραφία

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Ανδρέου, Α., *Ιστορία, μουσείο και σχολείο*, Γ. Δεδούση, Θεσσαλονίκη 1996.

Αντωνιάδης, Λ., *Η διδακτική της Ιστορίας*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, Λευκωσία 1987.

Ασδραχάς, Σ., *Ιστορική έρευνα και ιστορική παιδεία: πραγματικότητες και προοπτικές,* Μνήμων, Αθήνα 1982.

—, *Ιστορικά απεικάσματα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1995.

Ασωνίτης, Σ., «Ιστορική τεκμηρίωση βάσει αφηγηματικών πηγών. Μια ολισθηρή διαδρομή», *Τεκμήριον,* 3 (2001), σσ. 11-39.

Βαϊνά, Μ., *Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της Τοπικής Ιστορίας για τον εικοστό αιώνα,* Gutenberg, Αθήνα 1997.

Βώρος, Φ., «Τοπική Ιστορία», *Εκπαιδευτικά*, 20 (1990), σσ. 33-41.

—, «Τοπική Ιστορία», *Διάλογος*, 9 (1991), σσ. 27-39.

Γελαδάκη, Σ., *Τα αρχεία τριών ιστορικών αθηναϊκών γυμνασίων*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.

Γιαννακόπουλος, Δ.Κ., «Οι Στρατώνες του Καποδίστρια και η Τοπική Ιστορία στο Σχολείο», εφημ. *Αργολίδα* (13-1-2004).

Γιαννόπουλος, Γ., «Η διδασκαλία της ιστορίας», *Νέα Παιδεία*, 42 (1987), σσ. 166-172.

—, «Η τοπική ιστορία», στο *Τοπική Ιστορία και Αρχεία. Πρακτικά Διημέρου* (Σάμος, 26-27 Απριλίου 1991), Σάμος 1992, σσ. 17-41.

—, *Δοκίμια θεωρίας και διδακτικής της ιστορίας,* Βιβλιογονία, Αθήνα 1997.

Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, Έ., *Η διδασκαλία της ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση,* Αθήνα 1965.

Γρίβελλας, Λ., Καραφύλλης, Ν. & Β. Μαγόπουλος, *Εγχειρίδιο Τοπικής Ιστορίας*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Καρδίτσας, Καρδίτσα 1997.

Γρυντάκης, Γ., «Το νόημα της Τοπικής Ιστορίας και η Διδακτική της», στο Λ. Γ. Μενδώνη & Ν. Σ. Μάργαρης (επιμ.), *Κυκλάδες. Ιστορία του τοπίου και τοπικές ιστορίες*, ΚΕΡΑ/ΕΙΕ, Αθήνα 1998, σσ. 495-503.

Δάλκος, Γ., *Μουσείο και Σχολείο*, Καστανιώτης, Αθήνα 2000.

Δημαράς, Α. (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τόμ. 1, 1821-1894, τόμ. 2, 1895-1967, Ερμής, Αθήνα 1987-1990.

Καλαφάτη, Ε., *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (1821-1929)*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1988.

Κονιδιτσιώτης, Β., *Η νεωτέρα Παιδαγωγική και η αρχή της αυτενεργείας: η διαλεκτική σχέσις αγωγής και αυτενεργείας*, Αθήναι 1968.

Κυρκίνη, Α., «Η τοπική, η εθνική και η παγκόσμια διάσταση του μαθήματος της Ιστορίας στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών», στο Ζωή Μπέλλα (επιμ.), *Το σχολείο στην τρίτη χιλιετία, Πρακτικά διημερίδας 20-21 Οκτωβρίου 2000*, Πειραματικό Σχολείο Αθηνών, Αθήνα 2002, σσ. 155-160.

Κουλικούρδη, Γ., *Αίγινα* Ι & ΙΙ, Αθήνα 2002.

Κουτελάκης, Χ., *Πειραιάς και συνοικισμοί,* Εστία, Αθήνα 1991.

Λεοντσίνης, Γ., *Διδακτική της ιστορίας. Γενική – τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Αθήνα 1996.

—, *Ιστορία – περιβάλλον και η διδακτική τους,* Αθήνα 1999.

Λεοντσίνης, Γ. & Μ. Ρεπούση, *Η Τοπική Ιστορία ως Πεδίο Σπουδής στο Πλαίσιο της Σχολικής Παιδείας,* ΟΕΔΒ, Αθήνα 2001.

Μασσιάλας, Β., *Το σχολείο εργαστήριο ζωής: εισαγωγή στη μεθοδολογία της διδασκαλίας των κοινωνικών σπουδών*, Γρηγόρης, Αθήνα 1984.

Ματσαγγούρας, Η., *Στρατηγικές διδασκαλίας*, Gutenberg, Αθήνα 1997.

Μιχαηλάρης, Π., «Η πρόσληψη της τοπικής ιστοριογραφίας», *Επιστημονική Συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, ΚΝΕ – ΕΙΕ, Αθήνα 1994, σσ. 211-221.

Ντούλας, Χ., «Σχολικά βιβλία ιστορίας και τοπική ιστορία: η περίπτωση της Θεσσαλίας», *Σεμινάριο,* 9 (1988), σσ. 88-107.

Παπαδημητρίου, Β., *Περιβαλλοντική εκπαίδευση και σχολείο. Μία διαχρονική θεώρηση*, Τυπωθήτω, Αθήνα 1998.

Παππάς, Θ. Γ., *Η μεθοδολογία της έρευνας στις ανθρωπιστικές επιστήμες*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2002.

— (επιμ.), *Κέρκυρα. Εγχειρίδιο Τοπικής Ιστορίας*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο – Δήμος Κερκυραίων, Αθήνα 2000.

Ρεπούση, Μ., *Μαθήματα Ιστορίας*, Καστανιώτης, Αθήνα 2004.

Σπυρόπουλος, Η., «Η περιβαλλοντική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Ένας πρώτος απολογισμός», *Νεοελληνική Παιδεία*, 7 (1986), σσ. 72-84.

—, «Η διδασκαλία αρχαιοελληνικών κειμένων από τοπικά ανθολόγια», *Νεοελληνική Παιδεία*, 25-26 (1992), σσ. 22-31.

Φλογαΐτη, Ε., *Περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, Αθήνα 1993.

Χαρίτος, Χ., «Από την τοπική ιστορία στην αυτογνωσία», *Εκπαιδευτικά,* 12 (1988), σσ. 92-98.

—, *Η τοπική ιστορία στο σχολείο*, Βόλος 1999.

Χριστιάς, Ι., *Μελέτη περιβάλλοντος. Θέματα διδασκαλίας*, Φελέκη, Αθήνα 1985.

—, *Από την πατριδογνωσία στη μελέτη περιβάλλοντος*, Τυπωθήτω, Αθήνα 1998.

Χρυσαφίδης, Κ., *Βιωματική – Επικοινωνιακή Διδασκαλία: η εισαγωγή της μεθόδου project στο σχολείο*, Gutenberg, Αθήνα 2000.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΗ

Bernard, Alain-Jean-Marie, Geneviève Joutard, Jean-Pierre Rioux (κ.ά.), *Á la recherche du temps présent: Histoire orale et enseignement,* CRDP, Amiens 1987.

Bigge, M., *Θεωρίες μάθησης για εκπαιδευτικούς*, μτφρ. Α. Κάντας – Α. Χαντζή, Πατάκης, Αθήνα 1990.

Braudel, F., *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας,* τόμ. Α΄: *Ο ρόλος του περίγυρου,* μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1993 (1991[1]), τόμ. Β΄: *Συλλογικά πεπρωμένα,* μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997, τόμ. Γ΄: *Γεγονότα, πολιτική, άνθρωποι,* μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1998.

Burke, P., *Αυτοψία. Οι χρήσεις των εικόνων ως ιστορικών μαρτυριών,* μτφρ. Αντρέας Π. Ανδρέου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.

Campbell-Kease, J., *A Companion to local history Research*, Λονδίνο 1989.

Croix, A., Guyvarc'h Didier (κ.ά.), *Guide de l'histoire locale*, Seuil, Παρίσι 1990.

Derruau, M., *Ανθρωπογεωγραφία*, μτφρ. Γ. Πρεβελάκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987 (1991[2]).

Dewey, J., *Εμπειρία και Εκπαίδευση*, μτφρ. Λ. Πολενάκης, Γλάρος, Αθήνα, χ.χ.

Dosse, F., *Η ιστορία σε ψίχουλα. Από τα Annales στην Νέα Ιστορία,* μτφρ. Α. Βλαχοπούλου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1993.

Douch, D., *Local History and the Teacher*, Redwood Press, Λονδίνο 1972.

Duby, G., *Η ιστορία συνεχίζεται*, μτφρ. Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, Ολκός, Αθήνα 1995.

Dumond, D., *Writing Local History*, Σάσσεξ 1988.

Frey, K., *Η μέθοδος project: μια μορφή συλλογικής εργασίας στο σχολείο ως θεωρία και πράξη,* μτφρ. Κ. Μάλλιου, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999.

Goubert, P., «Local History», *Daedalus*, c (1971), σσ. 113-127.

Hey, D., *The Oxford Companion to Local and family History*, Οξφόρδη 1996.

Hoskins, W.G., *Local History in England*, Longman, Λονδίνο – Νέα Υόρκη 1984.

Husbands, Ch., *Τι σημαίνει διδασκαλία της ιστορίας; Γλώσσα, ιδέες και νοήματα,* μτφρ. Α. Λυκούργος, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.

Zonabend, F., *La mémoire longue. Temps et histoire au village,* PUF, Παρίσι 1980.

Le Goff, J. & N. Pierre (επιμ.), *Το έργο της ιστορίας,* τόμ. 1-2, μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, τόμ. 3, μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, Ν. Σαββάτης, Ράππας, Αθήνα 1981, 1983, 1988.

Le Goff, J. *Ιστορία και μνήμη*, μτφρ. Γ. Κουμπουρλής, Νεφέλη, Αθήνα 1998.

Le Roy Ladurie, E., *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Παρίσι 1975.

Leuillot, P., «Defense et illustration de l'histoire locale», *Annales*, 1 (1967), Παρίσι 1974, σσ. 154-177.

—, «Histoire locale et politique de l'histoire», *Annales* , 1 (1974), σσ. 139-150.

Michaux, M., *Enseigner l'histoire au college*, Παρίσι 1997.

Page, S.J., «Research methods and techniques-researching local history: methodological issues and computer-assisted analysis», *Local History*, 23 (1993), σσ. 20-30.

Parker, J.C., «Local History and Genealogy in the Classroom. Without Cooperation between Teachers and Librarians, Research Assignments Risk Failure», *The History Teacher*, 23 (1989-90), σσ. 375-381.

Rogers, A., *Approaches to Local History*, Longman, Λονδίνο – Νέα Υόρκη 1977[2] (1972[1]).

Romano, R., *Πού οδεύει η ιστορία; Αναζητήσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας*, μτφρ. Χρ. Κουλούρη, Αλ. Κράους, Π. Μιχαηλάρης, Μ. Τραπεζανλίδου, Ευθ. Φαλίδου, ΕΜΝΕ – Μνήμων, Αθήνα 1988.

—, «Από τους ορίζοντες της τοπικής ιστορίας: Η τοπική ιστορία ενόψει μιας ιστορίας των αμφίδρομων πολιτισμικών μεταβολών», μτφρ. Σπ. Ασδραχάς, στο Α. Νικηφόρου (επιμ.), *Κέρκυρα, μια μεσογειακή σύνθεση: νησιωτισμός, διασυνδέσεις, ανθρώπινα περιβάλλοντα, 16ος-19ος αι.*, Αρχεία Κέρκυρας και Πολιτιστικός Σύλλογος «Κέρκυρα», Κέρκυρα 1998, σσ. 271-280.

Stradling, R., *Enseigner l'histoire de l'Europe du 20e siècle*, Editions du Conseil de l'Europe, Στρασβούργο 2001.

Troux, A., *La Géographie et l'histoire locale*, Baillière et fils, Παρίσι 1972.

Violante, C. (επιμ.), *La Storia locale. Temi, fonti e metodi della ricerca*, Società editrice il Mulino, Μπολόνια 1982.

Ενδεικτικοί δικτυακοί τόποι

- Local History http://www.local-history.co.uk
- Local History http://www.culturalcenter.org/history.htm
- The British Association for Local History's http://www.bahl.co.uk
- Μνημεία και Τοπική Ιστορία http://apollo.culture.gr/2/21/215/21504/215041/21504105_gr.html
- Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός http://thesaurus.duth.gr
- Θράκη, μια σύντομη ιστορία http://www.duth.gr/Thrace/thrace.html
- The Venetian Castles of Crete http://www.munch.org.gr/Scripts/veniva/forts.exe
- Ιστορία της Πάτμου http://www.12net.gr/patmos/greek/patmos.html
- Ιστορία της Αρκαδίας http://noesis.tri.forthnet.gr/eos/ark/history1.htm
- Ιστορία των Σερρών http://mod.gr/thiteia/39/history2.htm
- Ιστορία της Σάμου http://195.167.23.17/monasteries/samisgr.html
- Βόλος: Ιστορία και Πολιτισμός http://www.volos-m.gr/cityguidenew/history.htm
- Λαύριο – Ιστορία http://www.eranet.gr/lavrio/html/ghistory.html

Ζαγόρι: Η λιθόκτιστη «σκάλα» του Βραδέτου

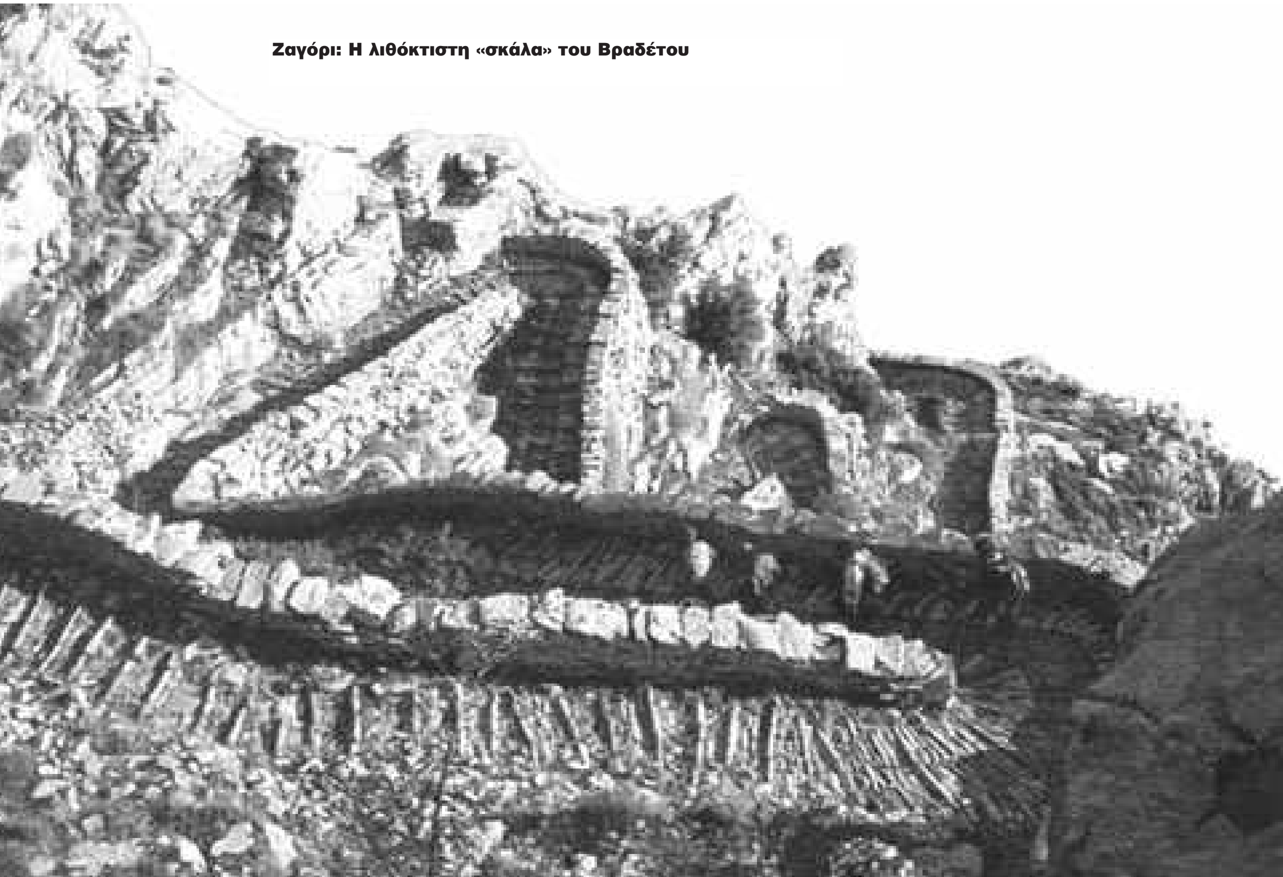

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Δείγματα Τοπικής Ιστορίας

ΔΕΙΓΜΑ 1

ΚΕΡΚΥΡΑ

Οχυρωσεισ και Διαμορφωση του Αστικου Χωρου

Άποψη του αστικού χώρου από την ακρόπολη. Σε πρώτη θέα οι αγγλικοί στρατώνες του Παλαιού Φρουρίου

Εισαγωγικα

Η έννοια της Ευρώπης, η ιστορική εξέλιξή της και η δημιουργικότητα των κατοίκων της συνδέονται στενά με αυτήν της πόλης, του αστικού χώρου και των κατοίκων του. Μια ιδιότητα του αστικού περιβάλλοντος είναι εκείνη που προσδίδει διάρκεια μεγαλύτερη της ανθρώπινης ζωής στο ανθρωπογενές τοπίο μιας συγκεκριμένης εποχής και το μεταφέρει στις επόμενες, συνδέοντας τους τρόπους ζωής των προηγούμενων γενεών με τις επόμενες σε μια αστική παράδοση.

Αστικό τοπίο και συλλογική μνήμη

Η διατήρηση της υλικής υπόστασης των πόλεων συμβάλλει στο να μη χαθούν οι σημαντικότερες συλλογικές μνήμες, αυτές που, στο βαθμό που ενεργοποιούνται, σφυρηλατούν τη συλλογική ταυτότητα, μια ταυτότητα που, πέρα από όσα ενδεχομένως χωρίζουν τους κατοίκους μιας πόλης, υπογραμμίζει δεσμούς, κοινά επιτεύγματα, κοινές προσδοκίες. Όπως συμβαίνει με το φυσικό περιβάλλον, ο πολίτης είναι υπεύθυνος για τις τύχες του τοπίου που θα διαμορφώσει η γενιά του για τις επόμενες. Ιδιαίτερα σήμερα που οι τεράστιες τεχνικές δυνατότητες είναι ικανές να δημιουργήσουν καταλυτικές για το μέλλον μεταβολές στο αστικό τοπίο, η ευθύνη για το αστικό περιβάλλον είναι πολύ μεγαλύτερη συγκριτικά με το παρελθόν.

Όσα αναφέρθηκαν ισχύουν για όλες τις περιοχές της Ευρώπης, πολύ περισσότερο όμως για τη χώρα μας, γενέτειρα των θεσμών που διέπουν τον αστικό πολιτισμό, με όλα εκείνα τα μεγάλα επιτεύγματα που, ακριβώς επειδή συνδέονται με την πόλη, αποδίδονται με τον όρο «πολιτισμός». Με δεδομένα αφενός τον περιορισμένο βαθμό διάχυσης της γνώσης της ιστορίας του τόπου, επομένως την περιορισμένη σχετική ευαισθησία, και αφετέρου τις ισχυρές πιέσεις που ασκούνται συνήθως για επίλυση πρακτικών προβλημάτων (π.χ. κυκλοφοριακό), το φαινόμενο της καταστροφής του ιστορικού αστικού τοπίου στη χώρα μας είναι έντονο. Πρόκειται για έναν ιδιότυπο «ξεριζωμό», που δε σχετίζεται με τη μετανάστευση, αλλά με τη σταδιακή αποκοπή του πολίτη από τις απτές μαρτυρίες της κοινής ιστορικής μνήμης. Η γνωριμία λοιπόν, και μάλιστα σε βάθος, με τα ιστορικά συμφραζόμενα του αστικού τοπίου που μας περιβάλλει αποτελεί τη μοναδική ελπίδα για την προστασία του πολιτισμού και των παραδόσεων κάθε αστικής περιοχής.

Με τη μελέτη του αστικού τοπίου:

- Τεκμηριώνονται πολιτισμικές συνέχειες και ασυνέχειες.
- Ενεργοποιούνται συλλογικές μνήμες.
- Αναπτύσσεται η ευαισθησία για την προστασία του.

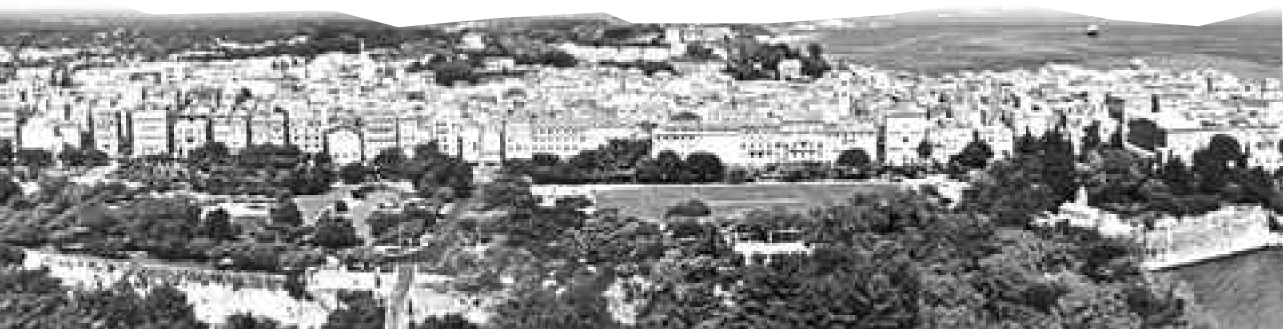

I Οργάνωση του σχεδίου εργασίας (project)

Διατύπωση του θέματος

«Η ανάπτυξη του αστικού χώρου της Κέρκυρας και η εξέλιξή του σε περιβάλλον δημιουργίας».

Πηγές αφόρμησης

Στο αστικό περιβάλλον της Κέρκυρας οι σχετικές πηγές αφόρμησης είναι άφθονες. Ιστορικά κτίρια, όπως η Ιόνιος Ακαδημία, το Δημαρχείο, οι οχυρώσεις, αλλά και εκδηλώσεις, όπως οι ετήσιες λιτανείες, μπορούν να αποτελέσουν πηγές αφόρμησης για την εισαγωγή των μαθητών στην προβληματική του θέματος.

Σκοποί

1. Να έρθουν οι μαθητές σε επαφή με τα μνημεία του αστικού χώρου και να συνειδητοποιήσουν τις διαδοχικές φάσεις ανάπτυξης του χώρου αυτού.
2. Να αποκτήσουν δεξιότητες στη συλλογή και διαχείριση τεκμηρίων, όπως φωτογραφιών και συνεντεύξεων.
3. Να ευαισθητοποιηθούν στα ζητήματα που αφορούν την προστασία του αστικού χώρου και των μνημείων του.

Άξονες

1. Οι οχυρώσεις ως παράγοντας διαμόρφωσης του αστικού χώρου.
2. Ο αστικός χώρος ως περιβάλλον δημιουργίας.
3. Η διαχείριση του αστικού χώρου.

Γενική άποψη του Παλαιού Φρουρίου

Άποψη της νησίδας Βίδο από το Νέο Φρούριο

II Ανάπτυξη των αξόνων σε δραστηριότητες

Παραθέτουμε ενδεικτικά ορισμένες δραστηριότητες, υπό τη μορφή σαφών και συγκεκριμένων ζητουμένων στους τρεις άξονες που θέσαμε.

ΑΞΟΝΑΣ 1

Οι οχυρώσεις ως παράγοντας διαμόρφωσης του αστικού χώρου

1. Να προσδιορίσετε τα τμήματα της περιτείχισης της πόλης που κατεδαφίστηκαν προκειμένου να επεκταθεί ο πολεοδομικός της ιστός. Να τα αποτυπώσετε στον αστικό χάρτη.
2. Ποια η θέση των λιμανιών της Κέρκυρας διαχρονικά και πού οφείλεται η μετατόπισή τους; Να συγκεντρώσετε απεικονίσεις των λιμανιών.

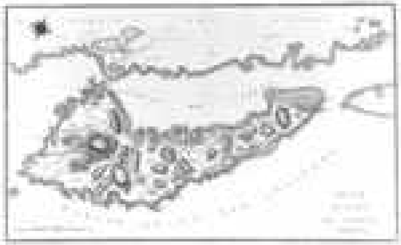

Χάρτης της Κέρκυρας (χαλκογραφία)

3. Να εντοπίσετε και να αποτυπώσετε στον αστικό χάρτη τις θέσεις των χώρων λατρείας, διαχρονικά.
4. Να εντοπίσετε επιγραφές, γλυπτά, ανάγλυφα και εμβλήματα των ξένων κυριαρχιών στον αστικό χώρο. Να συγκροτήσετε συλλογή των σχετικών φωτογραφιών με πληροφοριακά σχόλια.
5. Να εντοπίσετε τις θέσεις των πυλών της πόλης και να συγκεντρώσετε πληροφορίες γι’ αυτές.
6. Να σχολιάσετε την απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου Κερκυραίων και τις αντιδράσεις σχετικά με την κατεδάφιση της Βασιλικής Πύλης (Porta Reale) (βλ. ΠΗΓΕΣ – ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ 1-3).
7. Να συγκεντρώσετε, μέσα από συνεντεύξεις ηλικιωμένων αυτοπτών, πληροφορίες για τις καταστροφές στον αστικό χώρο στη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου πόλεμου (βλ. ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ 4).

ΑΞΟΝΑΣ 2

Ο αστικός χώρος ως περιβάλλον δημιουργίας

1. Να εντοπίσετε τους χώρους, όπου αναπτύχθηκαν οικονομικής φύσεως δραστηριότητες κατά το παρελθόν. Να τους αποτυπώσετε σε χάρτη.

Το Παλαιό Φρούριο και η Σπιανάδα της Κέρκυρας

2. Ποιες οικοδομές της Κέρκυρας είναι δημιουργήματα του αρχιτέκτονα Ι. Χρόνη; Ποια τα χαρακτηριστικά τους;
3. Να αναζητήσετε στη βιβλιογραφία τα πνευματικά ιδρύματα που λειτούργησαν στον αστικό χώρο. Πού λειτούργησαν; Ποιες οι δρατηριότητές τους;
4. Ποιοι σημαντικοί λογοτέχνες, μουσουργοί και λόγιοι συνδέονται με την πόλη; Προβάλλεται επαρκώς η μνήμη τους στον αστικό χώρο;
5. Να συγκεντρώσετε ηχητικά ντοκουμέντα του έργου τοπικών μουσουργών, ώστε να παρουσιαστούν σε εκδήλωση του σχολείου.
6. Να συγκεντρώσετε στοιχεία για τη φοίτηση σπουδαστών στις φιλαρμονικές της πόλης κατά την περίοδο 1950-2000.
7. Να εντοπίσετε και να αξιολογήσετε καλλιτεχνικά έργα (γλυπτά, ανάγλυφα κτλ.) που κοσμούν τον αστικό χώρο. Ποιοι οι δημιουργοί τους; Ποιους στόχους υπηρετούσαν όταν δημιουργήθηκαν;

ΑΞΟΝΑΣ 3

Η διαχείριση του αστικού χώρου

1. Πού οφείλονται οι επαπειλούμενες καταρρεύσεις οχυρώσεων; Να συγκεντρώσετε έπειτα από συνεντεύξεις τις απόψεις ειδικών για τα αίτια και τις προτεινόμενες λύσεις.
2. Ποια η σημερινή κατάσταση και χρήση των παλαιών κτιρίων παροχής υπηρεσιών υγείας; Να διατυπώσετε προτάσεις αξιοποίησής τους.
3. Να αξιολογήσετε την κατάσταση των δημόσιων χώρων και των κατοικιών του ιστορικού κέντρου. Να διατυπώσετε τις προτάσεις σας.
4. Ποια τα σημαντικότερα σύγχρονα δημόσια κτίρια της πόλης; Να εντοπίσετε το χρόνο ανέγερσής τους και να καταγράψετε, μέσα από συνεντεύξεις με κατοίκους, το βαθμό αποδοχής και εναρμόνισής τους στο αρχιτεκτονικό κλίμα της πόλης.

5. Να αξιολογήσετε την επάρκεια της σήμανσης των ιστορικών μνημείων της πόλης για τον επισκέπτη.
6. Να εντοπίσετε μέσα από συνεντεύξεις τις πηγές τοπικής υπερηφάνειας για τους σημερινούς κατοίκους του αστικού χώρου. Σε ποιο βαθμό συνδέονται με την ιστορία του;
7. Να βρείτε τη Διεθνή Χάρτα για την προστασία των ιστορικών πόλεων και να σχολιάσετε το περιεχόμενό της (βλ. Γενική Συνέλευση της Διεθνούς Επιστημονικής Επιτροπής Ιστορικών Πόλεων, *ICOMOS*, Κέρκυρα 2002).

Είναι προφανές ότι ο αριθμός των δραστηριοτήτων στις οποίες αναλύθηκαν οι άξονες του project προϋποθέτει μεγάλη άνεση χρόνου. Αυτό δε σημαίνει ότι η υλοποίησή του είναι ανέφικτη. Σε τάξεις με πολλά τμήματα οι διδάσκοντες είναι δυνατόν να συνεργαστούν, ώστε κάθε τμήμα να αναλάβει την υλοποίηση των δραστηριοτήτων ενός άξονα. Σε σχολεία όπου αυτό δεν είναι εφικτό, είναι δυνατόν να υλοποιηθούν μόνο μερικές από τις δραστηριότητες αυτές.

III Ενδεικτική σύνθεση των αποτελεσμάτων των δραστηριοτήτων του άξονα 1

Οι οχυρώσεις ως παράγοντας διαμόρφωσης του αστικού χώρου

Το κάστρο της Κορυφώς
πυρήνας αστικής ανάπτυξης

Το μεσαιωνικό κάστρο της Κέρκυρας θα αποτελέσει την αφετηρία της πολεοδομικής της ανάπτυξης μέχρι σήμερα. Ο Νικήτας Χωνιάτης χαρακτηρίζει την πρώτη μεσαιωνική ακρόπολη της Κέρκυρας ως *αἰγίλιπα*, δηλαδή απόκρημνη, *ἀγχινεφῆ* για το ύψος της, *ἑλικοειδῆ* για το δυσπρόσιτο, ενισχυμένη με αρραγή τείχη. Όταν το 1203 οι αρχηγοί των στρατευμάτων της Δ΄ Σταυροφορίας, που στρατοπέδευσαν κοντά στην ακρόπολη, διαπίστωσαν ότι ήταν *δυσεπιχείρητος,* αποφάσισαν να μην ασχοληθούν με την κατάληψή της και συνέχισαν για την Κωνσταντινούπολη.

Αυτό το «δυσεπιχείρητο» της ακρόπολης θα παραμείνει το βασικό και διαχρονικό της χαρακτηριστικό σε όλη την ιστορική της πορεία. Καθώς, όμως, η πολεμική τεχνολογία και η πολιορκητική τέχνη εξελίσσονταν, οι κατά καιρούς κυρίαρχοι προχώρησαν στις απαραίτητες οχυρωματικές προσαρμογές με τέτοια επιτυχία, ώστε, ακόμα και όταν ολόκληρο το νησί ήταν στα χέρια των εχθρών, η ακρόπολη να παραμένει απόρθητη. Μέσα από τις διαδοχικές αυτές προσαρμογές το μικρό μεσαιωνικό *κάστρον* μετατράπηκε σταδιακά σε οχυρωμένη *πόλη,* η οποία απο-

Το Παλαιό Φρούριο της Κέρκυρας (ξυλογραφία, 1892)

Η πόλη της Κέρκυρας με το Παλαιό Φρούριο (χαρακτικό, 16ος αι.)

Νέο Φρούριο. Ο λέων του Αγίου Μάρκου και ενεπίγραφη πλάκα

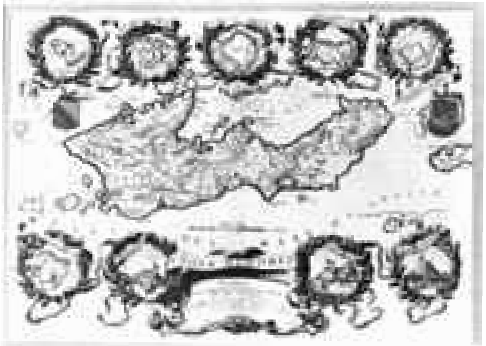

Έγχρωμο χαρακτικό του M.V. Coronelli (1646). Ο χάρτης της Κέρκυρας πλαισιώνεται από εννέα μινιατούρες των φρουρίων και της πόλης, καθώς και από την απήδαλο τριήρη

Οι οχυρώσεις της Κέρκυρας (από το *Isolario dell'Atlante Veneto* του M.V. Coronelli)

τέλεσε τον πυρήνα του σημερινού πολεοδομικού ιστού της Κέρκυρας.

Οι οχυρωματικές προσαρμογές πραγματοποιήθηκαν σε μια εκτενέστατη περίοδο, που καλύπτει περισσότερα από χίλια χρόνια, και οι διαδοχικές φάσεις τους δεν είναι εύκολα διακριτές. Η σημερινή πόλη της Κέρκυρας αποτελεί μια περίπλοκη σύνθεση οχυρωματικών, μνημειακών και αστικών κατασκευών, όπου συνυπάρχουν στοιχεία διαφορετικών ιστορικών περιόδων.

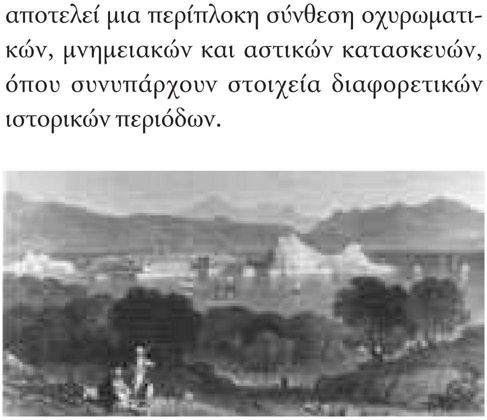

Τοπίο και άποψη του Παλαιού Φρουρίου της Κέρκυρας (ατσαλογραφία από το βιβλίο του C. Wordsworth *Greece*, 1853)

Βασικές φάσεις διαμόρφωσης του οχυρωμένου χώρου	
▶ Προ του 9ου αιώνα	Αρχική οχύρωση της ακρόπολης
▶ Μέσα του 15ου αιώνα	Οχύρωση του αρχικού εξωπολίου
▶ Μέσα του 16ου αιώνα	Κατασκευή προμαχώνων ακρόπολης
▶ Τέλη του 16ου αιώνα	Οχύρωση ευρύτερου αστικού χώρου και κατασκευή του Νέου Φρουρίου
▶ 17ος αιώνας	Κατασκευή οχυρών δυτικά του οχυρωματικού περιβόλου της πόλης

Η αρχιτεκτονική σύνθεση του ιστορικού κέντρου της Κέρκυρας έχει βέβαια τη σφραγίδα του τέλους του 18ου και του 19ου αι., περιόδου που συμπίπτει με την ακμή του νεοκλασικισμού. Φυσικά, οι πιεστικές στεγαστικές ανάγκες ύστερα από καταστροφές, ιδιαίτερα αυτές του 1943, παράλληλα με την καθυστερημένη αφομοίωση στη χώρα μας των εννοιών «διατηρητέο», «αναπαλαίωση» κτλ., οδήγησαν σε αρκετά πρόχειρες παρεμβάσεις στο ιστορικό κέντρο, με αποτέλεσμα ολόκληρες συνοικίες, που κατασκευάστηκαν μεταπολεμικά με την ευκολία του μπετόν, να είναι εκτός αρχιτεκτονικού κλίματος και παράδοσης.

Ο ρόλος της ασφάλειας στην ανάπτυξη του αστικού χώρου

Οπωσδήποτε ο παρατηρητής θα πρέπει να κάνει έντονα αφαιρετικές επεξεργασίες στη σημερινή εικόνα της πόλης, προκειμένου να φανταστεί την κατάσταση του χώρου σε συγκεκριμένες περιόδους του παρελθόντος. Σημαντικό ρόλο στις προσπάθειες αυτές μπορούν να παίξουν οι απεικονίσεις της πόλης, και υπάρχουν πολυάριθμες, τουλάχιστον από το 16ο αι. και εξής. Για τις προηγούμενες εποχές είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν οι γραπτές πηγές και τα αρχαιολογικά ευρήματα. Ας προσπαθήσουμε, λοιπόν, να φανταστούμε αυτή την εξέλιξη από το αφετηριακό σημείο που ορίσαμε, περίπου τον 9ο αι., μέχρι σήμερα.

Κατά την περίοδο από τον 9ο μέχρι το β΄

μισό του 12ου αι. το **Παλαιό Φρούριο**, η Κορυφώ, δεσπόζει στη συνεχόμενη με τον κορμό του νησιού βραχώδη χερσόνησο. Είναι η εποχή της μεταφοράς του στρατιωτικού και διοικητικού κέντρου του νησιού στην ανατολική κορυφή της βραχώδους χερσονήσου. Ο χώρος της σημερινής πόλης, όπου βρίσκονται τα υψώματα του Αγίου Αθανασίου, των Αγίων Πατέρων, του Αγίου Μάρκου, του Αβράμη και του Οβρηοβουνίου, της Πόρτα Ρεμούντα και του Σωτήρος, είναι καλυμμένος στο μεγαλύτερο μέρος του από βλάστηση (silvester et montuosus), όπου σταδιακά, διαμορφώνονται κάποια ξέφωτα για καλλιέργειες. Μεταξύ του χώρου αυτού και της Παλαιόπολης, η οποία δεν έχει εγκαταλειφθεί πλήρως, υπάρχουν σποραδικοί οικισμοί, ενώ γύρω στον 11ο αιώνα, κατά την εποχή της Μακεδονικής δυναστείας, χτίζεται στην περιοχή αυτή ο μνημειακός ναός των προστατών του νησιού Αγίων Ιάσονος και Σωσιπάτρου.

Από το β΄ μισό του 12ου αι. οχυρώνεται και η ανατολικότερη κορυφή της βραχώδους χερσονήσου, το **Νέο Φρούριο**, ενώ δυτικά ανεγείρεται προτείχισμα και ολόκληρος πλέον ο χώρος μεταξύ των δύο κάστρων προστατεύεται. Η πρόσβαση στον τειχισμένο χώρο γίνεται μέσω του *κάστρου της Σιδηράς Πόρτας*, ενός ακόμα οχυρού του δυτικού προτειχίσματος, που υπήρξε έδρα οικονομικών υπηρεσιών, ενώ στην παρακείμενη στοά (loggia) συνεδριάζει το *Συμβούλιο της Κοινότητας*, μια πρώτη εκδοχή Δημοτικού Συμβουλίου. Στο χώρο μεταξύ Παλαιού και Νέου Φρουρίου, ο οποίος σταδιακά οικίζεται, ιδρύεται ο ορθόδοξος καθεδρικός ναός των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Η ανασφάλεια της περιόδου υπαγορεύει σε αρκετούς κατοίκους του ανοχύρωτου χώρου να εγκατασταθούν κοντά στο δυτικό προτείχισμα, που εξασφαλίζει προστασία.

Κατά την εποχή των Ανδηγαυών (1272-1386) λειτουργούν δύο λιμάνια, το βόρειο και το νότιο, στους μυχούς που σχηματίζονται στα σημεία πρόσφυσης της οχυρωμένης χερσονήσου με τον κορμό του νησιού. Διαθέτουν στοι-

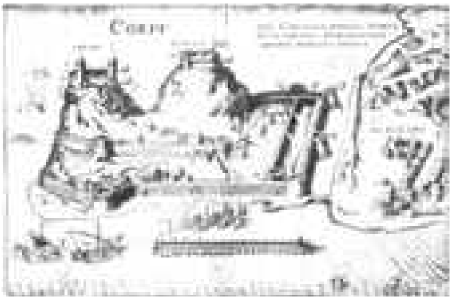

«Corfu – Arx Corcyrana ditionis venetae, sinus Adriatici propugnaculum adversus turcicos impetus» (χαρακτικό, 16ος αι.)

Το λιμάνι της Κέρκυρας (γκραβούρα από το βιβλίο του G.N. Wright *The shores and islands of the Mediterranean*, 1840)

Το Νέο Φρούριο και το λιμάνι (γκραβούρα από το *The Illustrated London News*, 1863)

Η Ακρόπολη, ο τειχισμένος χώρος και το Νέο Φρούριο (χαλκογραφία του H.J. Oftertag, 1716)

Η Σπιανάδα, η θαλάσσια τάφρος και οι δυτικοί προμαχώνες του Παλαιού Φρουρίου

χειώδεις υποδομές για φόρτωση και εκφόρτωση, αποβάθρες και αποθηκευτικούς χώρους και, σταδιακά, καθώς η εμπορική κίνηση και ο πληθυσμός αυξάνουν, ο μεταξύ των δύο λιμανιών εκτός του προτειχίσματος χώρος δομείται πυκνά και διαμορφώνεται το πρώτο **«εξωπόλι»** ή **«μπόργκο»**, όπου, εκτός από κατοικίες, υπάρχουν αποθήκες, καταστήματα, πανδοχεία, ταβέρνες και τα συναφή.

Οι συνοικίες του εξωπολίου αναφέρονται κατά την εποχή αυτή, όπως και αργότερα, με το όνομα του ναού γύρω από τον οποίο αναπτύσσονται. Στο βόρειο τμήμα του εξωπολίου, κοντά στο βόρειο λιμάνι, βρίσκεται η εβραϊκή συνοικία, η iudeca. Η σημαντική αύξηση του πληθυσμού σ' ένα χώρο που είναι άνυδρος οδηγεί στην κατασκευή πολλών στερνών τόσο στον τειχισμένο χώρο όσο και στο εξωπόλι, το οποίο θα πρέπει να τοποθετηθεί κατά την περίοδο αυτή στο χώρο που σήμερα καταλαμβάνεται από την άνυδρη και τη θαλάσσια τάφρο του Παλαιού Φρουρίου.

Η Σπιανάδα και το Λιστόν στις αρχές του 20ού αιώνα. Στο βάθος το ανάκτορο των Αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου

Οι Βενετοί έγιναν κύριοι του νησιού το 1386, αφού συγκρούστηκαν με τις φρουρές που κατείχαν την ακρόπολη. Στη διάρκεια των συγκρούσεων αυτών το εξωπόλι υπέστη μεγάλες καταστροφές στις κυριότερες υποδομές του. Η ακρόπολη δεν καταλήφθηκε με έφοδο, αλλά παραδόθηκε έπειτα από αποκλεισμό της φρουράς, η οποία, μετά την παράδοση του κάστρου της Σιδηράς Πόρτας και του Παλαιού Φρουρίου, είχε οχυρωθεί στο Νέο Φρούριο.

Οι νέοι κυρίαρχοι επιδόθηκαν αμέσως σε επισκευές των κάστρων και στη βελτίωση των οχυρώσεων του δυτικού προτειχίσματος, χτίζοντας πύργους. Όμως στα δυτικά το εξωπόλι, του οποίου ο πληθυσμός συνεχώς αυξανόταν λόγω της εγκατάστασης πολλών προσφύγων που προσπαθούσαν να αποφύγουν τον τουρκικό ζυγό αλλά και πολλών Βενετών εμπόρων, ήταν απαραίτητο να οχυρωθεί. Το 1414 αποφασίστηκε η κατασκευή στη δυτική πλευρά του εξωπολίου ενός τείχους ενισχυμένου με κυκλικούς πύργους, καθώς επίσης και η κατασκευή τάφρου, η οποία θα μετέτρεπε την ακρόπολη σε τεχνητό νησί που θα επικοινωνούσε με τον υπόλοιπο χώρο μέσω μιας ξύλινης γέφυρας. Σημαντικότατη παρέμβαση υπήρξε επίσης η κατασκευή στο βόρειο λιμάνι, το Μανδράκι, ενός λιμενοβραχίονα με καταβύθιση σκαφών γεμάτων βράχους.

Τα έργα αυτά είχαν ολοκληρωθεί στα μέσα του 15ου αιώνα. Όμως σε μια εποχή που οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν τις περιοχές της Ηπείρου ήταν φυσικό ο αριθμός των προσφύγων να αυξάνεται συνεχώς. Οι πρόσφυγες αυτοί επιδίωκαν να εγκατασταθούν κοντά στον οχυρωμένο χώρο, στην περιοχή της σημερινής Σπιανάδας. Το 1425 ο αριθμός των Εβραίων είχε αυξηθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε, εκτός από την παλιά εβραϊκή συνοικία, που βρισκόταν μέσα στον τειχισμένο χώρο, είχε διαμορφωθεί και μια νέα iudeca,

έξω από αυτόν, που καταλάμβανε το βόρειο τμήμα ενός νέου εξωπολίου. Σημαντική είναι κατά την εποχή αυτή η οικιστική πυκνότητα του παρακείμενου υψώματος του Καμπιέλλου, όπως προκύπτει και από τη μεγάλη συγκέντρωση ορθόδοξων ναών στην περιοχή (Αντιβουνιώτισσα, Κρεμαστή, Άγιος Νικόλαος των Γερόντων, Παντοκράτορας). Έκτοτε ο χώρος του εξωπολίου διευρύνθηκε ακόμα περισσότερο προς τα δυτικά, ενώ οι κατά καιρούς διοικήσεις προέβησαν σε μικρής κλίμακας βελτιώσεις των οχυρώσεων, όπως ήταν η διαμόρφωση στο χώρο μεταξύ των δύο δυτικών τειχών μιας άνυδρης τάφρου.

Αυτήν τη διάρθρωση είχε ο αστικός χώρος το 1537, όταν οι Τούρκοι επιτέθηκαν στην Κέρκυρα. Την πολιορκία της ακρόπολης περιγράφει ο αυτόπτης Νίκανδρος Νούκιος. Οι οχυρώσεις της ακρόπολης λειτούργησαν στην περίπτωση αυτή αποτελεσματικά. Βέβαια, οι Βενετοί απομάκρυναν τα γυναικόπαιδα από τον οχυρωμένο χώρο στο εξωπόλι, το οποίο οι Τούρκοι πυρπόλησαν, και ο πληθυσμός του αποδεκατίστηκε. Καθώς η επανάληψη της τουρκικής επίθεσης ήταν βέβαιη, η Βενετία αποφάσισε να προσαρμόσει τις οχυρώσεις στη νέα πολεμική τακτική, αφού τα παλαιά τείχη δεν ήταν δυνατόν πλέον να αντέξουν στα πυρά των πυροβόλων, υιοθετώντας για τις νέες οχυρώσεις το σύστημα των προμαχώνων. Παράλληλα, αποφασίστηκε να διευρυνθεί και να ισοπεδωθεί ο χώρος μεταξύ της θαλάσσιας τάφρου και του εξωπολίου. Όλες οι ευρισκόμενες στο χώρο αυτό οικοδομές χρειάστηκε να κατεδαφιστούν και αποφασίστηκε να δοθεί στους ιδιοκτήτες τους ξυλεία, ώστε να χτίσουν τα σπίτια τους σε άλλο χώρο.

Οι **νέες οχυρώσεις** κατασκευάστηκαν μεταξύ 1537 και 1558 και τα βασικότερα στοιχεία τους, τα οποία διατηρούνται μέχρι σήμερα, είναι οι δύο επιβλητικοί δυτικοί προμαχώνες της ακρόπολης και το μεταξύ τους τείχος (cortina). Παράλληλα, διευρύνθηκε η θαλάσσια τάφρος και διαμορφώθηκε κατάλληλα ο ανοιχτός χώρος της Σπιανάδας. Τα οικοδομικά τετράγωνα δυτικά της Σπιανάδας διαμορφώθηκαν βάσει σχεδίου, σύμφωνα με διάταξη που ίσχυε για τις οικοδομές που βρίσκονταν απέναντι από φρούρια. Κάθε οικοδομικό τετράγωνο είχε πλάτος περίπου 12 μέτρων και οι μεταξύ τους διάδρομοι ήταν ευθείς, πλάτους 2 περίπου μέτρων. Έτσι, ο οικισμένος χώρος αναπτύσσεται δυτικά της Σπιανάδας, όπου διαμορφώνεται το νέο εξωπόλι, που εκτεινόταν μέχρι το δυτικό προάστειο του Αγίου Ρόκκου (Σαρόκο).

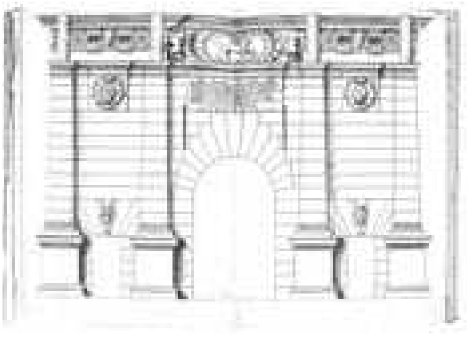

Σχέδιο πύλης στην πόλη της Κέρκυρας (1578-1582)

Σχέδιο της Πύλης της Σπηλιάς στην πόλη της Κέρκυρας (1578-1582)

Κατά την ίδια εποχή, οι αυξημένες ανάγκες ελλιμενισμού εμπορικών πλοίων, αλλά και λόγοι ασφαλείας, οδήγησαν στη μετατόπιση του λιμανιού και των συναφών

Άποψη του Λιστόν

δραστηριοτήτων βορειότερα, προς την περιοχή της Σπηλιάς.

Η δεύτερη τουρκική επιδρομή, του 1571, που προκάλεσε μεγάλες υλικές καταστροφές στο δομημένο χώρο, οδήγησε τους κατοίκους στην υποβολή αιτήματος για τον τειχισμό του νέου εξωπολίου, αίτημα που έγινε αποδεκτό. Οι σχετικές εργασίες, που λόγω της έκτασης του εξωπολίου ήταν μεγάλης κλίμακας, άρχισαν το 1576. Στις εργασίες αυτές, κατά τις οποίες έπρεπε να ληφθούν υπόψη οι νέες συνθήκες πολέμου με τη χρήση πυροβόλων, καταβλήθηκε προσπάθεια να αξιοποιηθεί το φυσικό ανάγλυφο της περιοχής. Αποφασίστηκε λοιπόν να ανεγερθεί ένα νέο φρούριο και ένα τείχος ενισχυμένο με προμαχώνες, που θα απομόνωνε από τα δυτικά τον οικισμένο χώρο από την ύπαιθρο. Το **Νέο Φρούριο** ανεγέρθηκε στο λόφο του Αγίου Μάρκου, στα ΒΔ της ακρόπολης, και προστάτευε τις βόρειες συνοικίες και το λιμάνι. Ακολουθούσε νοτιότερα επί του τείχους ένας προμαχώνας (Σαραντάρη), ένα πλάτωμα (Αγίου Αθανασίου)

Η οδός Ευγενίου Βουλγάρεως, η Strada Reale

και ένας ακόμα νότιος προμαχώνας (Ραϊμόνδου). Για την ανέγερση αυτών των οχυρώσεων οι κάτοικοι υποχρεώθηκαν να κατεδαφίσουν γύρω στις 2.000 κατοικίες στο Σαρόκο. Στο νέο οχυρωματικό σύστημα, ενδιάμεσα των προμαχώνων και συνδετικά με αυτούς, δημιουργήθηκαν τείχη (κορτίνες), ενώ από την πλευρά της θάλασσας ο χώρος προστατεύτηκε επίσης με τείχη (μουράγια).

Ο οχυρωμένος χώρος επικοινωνούσε με την ύπαιθρο και τη θάλασσα με τέσσερις πύλες, όπου κατέληγαν οι κύριοι οδικοί άξονες του εσωτερικού της περιτειχισμένης πόλης. Η Πύλη της Σπηλιάς, στο ΝΑ άκρο του Νέου Φρουρίου, και η Πύλη του Αγίου Νικολάου, στο ΒΑ άκρο της Σπιανάδας, επικοινωνούσαν με τη θάλασσα και το λιμάνι. Σώζονται και οι δύο. Αντίθετα, έχουν καταστραφεί η Πύλη του Ραϊμόνδου, στο νότιο άκρο της Σπιανάδας, η οποία εξασφάλιζε πρόσβαση από την πλευρά της Παλαιόπολης. Η πύλη αυτή κατεδαφίστηκε το 1837 από τους Βρετανούς για την κατασκευή του παραλιακού δρόμου. Ούτε η δυτική, η Βασιλική Πύλη (Porta Reale, Πόρτα Ριάλα), που ήταν η μεγαλοπρεπέστερη της πόλης, σώζεται. Κατεδαφίστηκε για τη διάνοιξη του κεντρικότερου δρόμου της νεότερης πόλης. Πέρα από τις πύλες αυτές, διατηρούνται σήμερα και κάποιες δευτερεύουσες, που ανήκαν στο συγκρότημα του Νέου Φρουρίου.

Οι σημερινοί κεντρικοί οδικοί άξονες του αστικού χώρου ακολουθούν τις παλαιές χαράξεις, όπως η οδός Νικηφόρου Θεοτόκη από τη Σπιανάδα προς το Νέο Φρούριο και το λιμάνι (Πύλη της Σπηλιάς). Η παράλληλη νοτιότερη οδός Ευγενίου Βουλγάρεως οδηγούσε από τη Σπιανάδα στη Βασιλική Πύλη. Κάθετη προς αυτές, από τα νότια προς τα βόρεια, η οδός Γκίλφορδ ξεκινούσε από την Πύλη του Ραϊμόνδου με κατεύθυνση προς το κέντρο του αστικού χώρου. Η τέταρτη πύλη, του Αγίου Νικολάου, έφερνε σε επαφή το πυκνοδομημένο ύψωμα του Καμπιέλλου με το λιμάνι.

Μετά την πτώση της Κρήτης (1669), εύλογα η Βενετία ασχολήθηκε με την ενίσχυση

των οχυρώσεων της Κέρκυρας. Μπροστά στο δυτικό τείχος χτίστηκαν νέα οχυρωματικά έργα, τα οποία θεωρήθηκε ότι θα βοηθούσαν την άμυνα σε περίπτωση πολιορκίας.

Μετά την τουρκική πολιορκία του 1716, για την απόκρουση της οποίας καθοριστική υπήρξε η συμβολή του στρατάρχη Mathias von Schulenburg, οι οχυρώσεις επεκτάθηκαν δυτικότερα της υφιστάμενης οχυρωματικής γραμμής, στους λόφους Σωτήρος (σημερινές φυλακές) και Αβράμη (σημερινό Γηροκομείο), ενώ στο μεταξύ τους χώρο, στην περιοχή Σαρόκου, ένα τρίτο οχυρό εξασφάλιζε τη μεταξύ τους επικοινωνία. Κατ᾽ αυτό τον τρόπο η οχύρωση της πόλης έφτασε στην τελική φάση ανάπτυξής της.

Κατά την περίοδο αυτή σε πολλά κτίρια του Παλαιού Φρουρίου εξακολουθούσαν να λειτουργούν στρατιωτικές και διοικητικές υπηρεσίες. Τα ερείπια ορισμένων από αυτά σώζονται, ενώ άλλα έχουν κατεδαφιστεί. Μεταξύ των τελευταίων είναι το κτίριο του Προνοητή, οι στρατώνες Πασχαλίγου ή των Σκλαβούνων, από το οποίο σώζονται λιγοστά ερείπια. Οι κατοικίες που βρίσκονταν στη νότια πλευρά του Παλαιού Φρουρίου, αφού καταστράφηκαν από έκρηξη πυριτιδαποθήκης το 1718, ανοικοδομήθηκαν, για να κατεδαφιστούν εκ νέου αργότερα από τους Βρετανούς, οι οποίοι έχτισαν εκεί το ναό του Αγίου Γεωργίου.

Μετά τη λήξη της βενετικής κυριαρχίας (1797) ακολούθησαν νέες ξένες κυριαρχίες. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης γαλλικής κατοχής χτίστηκαν στο ΒΔ τμήμα της Σπιανάδας οι αψίδες του Λιστόν με τις χαρακτηριστικές τοξοστοιχίες, κατά μίμηση παρισινού δρόμου της Place des Vosges. Κατά τη βρετανική προστασία, το 1819, οι Βρετανοί αρχίζουν να χτίζουν στο βόρειο τμήμα της Σπιανάδας το ανάκτορο των Αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου από πέτρα που έφεραν από τη Μάλτα, ως κατοικία του Αρμοστή και χώρο τελετών (σήμερα Σινοϊαπωνικό Μουσείο), την Ιόνιο Βουλή, καθώς και το μνημείο Μαίτλαντ (Στέρνα).

Νέα οχυρωματικά έργα κατασκευάστηκαν από τους Βρετανούς στο Παλαιό Φρούριο, όπως προμαχώνες, κιονοστοιχίες και οι στρατώνες μεταξύ γέφυρας και κτιρίου του Προνοητή (σήμερα στεγάζονται εκεί το Ιστορικό Αρχείο και η Δημόσια Βιβλιοθήκη), ενώ χτίστηκε και ο ναός του Αγίου Γεωργίου, έπειτα από την κατεδάφιση των εκεί βενετικών κτισμάτων. Στον εκτός της ακρόπολης χώρο οι Βρετανοί ανακαίνισαν το φρούριο του λόφου Αβράμη. Επίσης κατεδάφισαν τα οχυρά του Σωτήρος, του Αγίου Αθανασίου και τους προμαχώνες μπροστά από τη Βασι-

Χάρτης που αποτυπώνει τη διάταξη των πεζικών δυνάμεων Βενετών και Οθωμανών κατά την πολιορκία της Κέρκυρας το 1716 (Έργο του J. B. Homann)

Mathias von Schulenburg (Ιωάννης Ματθαίος, κόμης φον Σούλεμπουργκ). Γερμανός στρατηγός στην υπηρεσία των Βενετών. Οργάνωσε με επιτυχία την άμυνα της Κέρκυρας κατά των Τούρκων το 1716 (έργο του A. Gorradini)

Δημαρχείο, πρώην θέατρο San Giacomo

Άποψη του ΒΑ τμήματος της πόλης γύρω στο 1890

Το ΒΑ τμήμα της πόλης στις αρχές του 20ού αιώνα

λική Πύλη. Επιπλέον, δημιούργησαν νέα τάφρο νότια του Νέου Φρουρίου και του περιβόλου της πόλης και νέους στρατώνες και αποθήκες μέσα στο Νέο Φρούριο. Δεν απουσιάζουν, βέβαια, και οι παρεμβάσεις στο χώρο των υποδομών, ιδιαίτερα της ύδρευσης, αλλά και της υγείας, με τη δημιουργία δικτύου ύδρευσης και νοσοκομείων.

Πριν αποχωρήσουν από το νησί οι Βρετανοί (1864), κατέστρεψαν τα κυριότερα σημεία των οχυρώσεων που θα ήταν χρήσιμα για την άμυνα. Από την καταστροφή σώθηκαν τα τείχη του Παλαιού Φρουρίου, καθώς και του Νέου, πλην των επάλξεων. Το 1865 σώζονταν ακόμη τα τείχη της Σπηλιάς, που προστάτευαν το λιμάνι από Βορρά.

Περισσότερο σημαντικές και καταλυτικής σημασίας στην εξέλιξη της πολεοδομικής εικόνας της Κέρκυρας μετά την Ένωση υπήρξαν οι καταστροφές που υπέστη στη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου πόλεμου, όταν δέχτηκε αεροπορικές επιθέσεις από Ιταλούς, Γερμανούς, αλλά και από τους Συμμάχους. Ιδιαίτερα καταστρεπτικές υπήρξαν οι γερμανικές επιθέσεις, κατά τις οποίες χρησιμοποιήθηκαν εμπρηστικά φύλλα, με αποτέλεσμα να καταστραφεί μεγάλο μέρος της πόλης. Εκατοντάδες κατοικίες, πολλοί ναοί και δημόσια κτίρια καταστράφηκαν ολοσχερώς ή υπέστησαν ανεπανόρθωτες ζημιές.

Καταστράφηκε περίπου το 20% των κτιρίων – μεταξύ των οποίων η Δημόσια Βιβλιοθήκη (Ιόνιος Ακαδημία), το Δημοτικό Θέατρο, το ξενοδοχείο «Ωραία Βενετία» και η κλειστή αγορά της Σπηλιάς (Μαρκάς). Ορισμένα από αυτά εξακολούθησαν να παραμένουν επί μακρόν στη μετά την καταστροφή κατάσταση, ζωντανές μνήμες της πολεμικής θηριωδίας. Παρά τις προσπάθειες που έχουν καταβληθεί για την επούλωση των πληγών, είναι γεγονός ότι ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος υπήρξε για την πόλη της Κέρκυρας εμπειρία περισσότερο τραυματική και πιο καταλυτική ακόμα και από τις τουρκικές καταστροφές της βενετικής περιόδου.

Από όσα προαναφέρθηκαν προκύπτει ότι ο αστικός ιστός της Κέρκυρας, ήδη από τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας του πυρήνα του, παρουσιάζει μια σταθερή δυναμική ανάπτυξης, που οφείλεται στη μεγαλύτερη ασφάλεια που πρόσφερε σε σχέση με τις λοιπές γειτονικές περιοχές. Οι οπισθοδρομήσεις στην ανάπτυξη αυτή οφείλονταν κατά κύριο λόγο σε πολεμικές περιπέτειες, όμως ήταν παροδικές και υπήρχε πάντα η τάση επέκτασής του, μια τάση που εξακολουθεί να υφίσταται μέχρι σήμερα, φυσικά extra muros.

ΠΗΓΕΣ – ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1 ΓΝΩΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΛΟΓΙΩΝ ΚΕΡΚΥΡΑΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΠΥΛΗΣ

α. Ιωάννης Ρωμανός, ιστορικός

Κύριε Δήμαρχε.

Ασμένως αναλαβόντες την διά του από 6 Ιουνίου 1887 υπ' αριθ. 935 εγγράφου ανατεθείσαν ημίν εντολήν, λυπούμεθα, ότι δεν δυνάμεθα αμέσως ήδη, να παράσχωμεν τας αιτηθείσας ιστορικάς ειδήσεις, μεθ' όσης επιθυμούμεν ακριβείας, ως μη έχοντες έτι πρόχειρα πονήματά τινα απαραιτήτως αναγκαία προς συμπλήρωσιν των όσων ήδη γιγνώσκομεν περί του χρόνου της κατασκευής της Βασιλικής λεγομένης Πύλης και του περιφήμου αρχιτέκτονος του ανεγείραντος αυτήν. Από τούδε όμως αδιστάκτως και μετά πεποιθήσεως αποφαινόμεθα, ότι η Δημοτική της Κερκύρας Αρχή, μετά βδελυγμίας δέον ν' απορρίψη ει τις εγένετο περί καθαιρέσεως του σεπτού μνημείου αβέλτερος και επαρίστερος πρότασις. Έχει δε τουναντίον το καθήκον να διατηρή μετά στοργής και να διαφυλάττη αυτό εκ της φθοράς, ον, ως μη ώφελε, το μόνον αξιόλογον καλλιτεχνικόν έργον το περισωθέν παρ' ημίν εκ των αναποδράστων ύβρεων του χρόνου και της μισοκάλλου αμαθείας του ανθρώπου.

Ιωάννης Ρωμανός

Πηγή: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας

β. Μάρκος Θεοτόκης, λόγιος

Προς τον Κον Δήμαρχον
Κερκυραίων

Διά του υπ' αριθ. 935 και από 6 Ιουνίου υμετέρου επισήμου, διωρίσθην μέλος της Επιτροπής, εις ην ανετέθη η γνωμοδότησις περί της αξίας της Βασιλικής Πύλης.

Επί του αντικειμένου τούτου, φρονώ ότι ουδέποτε Δημοτικόν Συμβούλιον Κερκυραίων ώφειλεν ουχί μόνον να παραδεχθή, αλλ' ουδέ υπό συζήτησιν να θέση την καταστροφήν του κυριωτέρου και σημαντικωτέρου μνημείου του εγερθέντος επί Ενετοκρατίας και όπερ τα μέγιστα συνετέλεσε, μάλιστα εις την πολιορκίαν του έτους 1716, όπως μη υποπέση η Κέρκυρα εις τον σκληρότερον των ζυγών.

Φρονώ επίσης, ότι το μνημείον τούτο, πρέπον να μη παραμελήται, μηδέ εγκαταλείπηται εις την φθοράν υπό της Δημοτικής Αρχής, ήτις καθήκον έχει να διατηρήση, παραφυλάξη και καθωραΐση αυτό διά των αναγκαίων επισκευών και καλλωπισμών.

Εν Κερκύρα τη 17 Ιουλίου 1887.

Ευπειθέστατος
Μάρκος Θεοτόκης

Πηγή: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας

Άποψη της Κέρκυρας από το Μαντούκι. Στο βάθος, το οχυρό Αβράμη και αριστερά το Νέο Φρούριο (ατσαλογραφία από το *The shores and islands of the Mediterranean*, 1841)

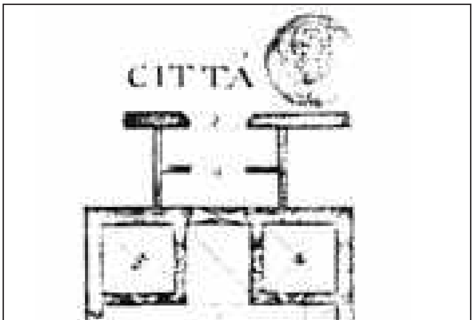

Κάτοψη της Βασιλικής Πύλης

Γεώργιος Θεοτόκης (1844-1916). Δήμαρχος, βουλευτής, υπουργός, πρωθυπουργός το 1899. Ο ανδριάντας βρίσκεται στην Πλακάδα (έργο του Γ. Δημητριάδη)

2 ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΚΕΡΚΥΡΑΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΗ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΠΥΛΗΣ (της 13ης Οκτωβρίου 1889)

Ο κ. Δήμαρχος
Εκθέτων διά μακρών τους λόγους, ων ένεκεν θεωρεί αναγκαίαν την κατεδάφισιν της εις τα πρόθυρα της πόλεως προς το μέρος της εξοχής κειμένης Βασιλικής πύλης, ης η τήρησις μέγιστον και ανυπέρβλητον παρεμβάλλει πρόσκομμα εις την προέκτασιν της πόλεως, θεωρουμένου του εκτός αυτής μέρους ως μη αποτελούντος εν σύνολον μετά των ετέρων της πόλεως μερών, προτείνει να υποβάλει το Συμβούλιον προς το αρμόδιον Υπουργείον ευχήν, επί τω τέλει να διαταχθή η κατεδάφισις αυτής.

Το Συμβούλιον
ομόφωνον, συμμορφούμενον πληρέστατα προς την γνώμην ταύτην του κ. Δημάρχου, εξέδοτο το υπ' αριθμόν 98 ψήφισμα αυτού.

Πηγή: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας

Ο Ι. Πολυλάς, ο Κ. Θεοτόκης, ο Λ. Μαβίλης και άλλοι Κερκυραίοι εκπρόσωποι των γραμμάτων διαμαρτύρονται για την απόφαση κατεδάφισης της Βασιλικής Πύλης

3 ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΤΩΝ ΕΡΓΟΛΑΒΩΝ ΕΠΙΧΑΙΡΟΥΝ

Η ΠΟΡΤΑΡΙΑΛΑ

Η περίφημη Πορταριάλα, διά την οποίαν τόσος πάταγος εγίνηκε, και τόση κοσμοχαλασιά, εις ολίγας ημέρας, το πολύ 20, θα ήναι εντελώς πεσημένη και τούτο οφείλεται εις την ικανότητα του εργολάβου συμπολίτου μας κυρίου Ραβανοπούλου. Πόσα και πόσα δεν ελέγοντο αυτάς τας ημέρας και πόσοι φόβοι ότι αν βάλη φουρνέλο, θα πάθουν τα σπίτια τα οποία είναι εκεί πλησίον. Απ' εναντίας, διά της ικανότητός του ο κ. Ραβανόπουλος προεγνώριζε ότι κανέναν κίνδυνον δεν διατρέχουν τα σπίτια καθώς και απεδείχθη με τα φουρνέλα τα οποία έως τώρα έβαλε, τα οποία είναι φουρνέλα 9 ποδών, διότι οι λίθοι δεν εκσφενδονίζονται διά να βλάψουν τα σπίτια, αλλά μόνον ραγίζεται το μέρος εκείνο οπού βάνει το φουρνέλο και το ράγισμα αυτό ευκολύνει την κατεδάφισιν, και χωρίς ούτε ο κρότος του φουρνέλου να φέρη την παραμικράν ζημίαν εις τα σπίτια.

Πολύ εχαρήκαμεν ιδόντες ότι η εργασία της κατεδαφίσεως προοδεύει, πολύ δε περισσότερον εχαρήκαμεν, οπού τα φουρνέλα δεν φέρουν καμμίαν ζημίαν εις τα σπίτια, ούτε κρότον επί τέλους δεν κάμνουν, καθώς ο ικανώτατος εργολάβος κ. Ραβανόπουλος το επρόλεγε. Ώστε με χαράν μας δίδομεν

την ευχάριστον είδησιν ότι η Πορταριάλα, περί της οποίας τόσαι και τόσαι εγένοντο συζητήσεις, και τόση κοσμοχαλασιά, θα ήναι πεσημένη εις διάστημα 20 ημερών.

Μονόφυλλο με την ένδειξη
του Τυπογραφείου «Ελευθερία»

Πηγή: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας, 3786

4 ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΙΕΡΕΩΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΛΑΒΙΤΣΙΝΗ, ΕΤΩΝ 85, ΓΙΑ ΤΑ ΒΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΜΠΡΗΣΜΟ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥΣ ΤΟ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1943

Ερ.: Ήταν αναμενόμενη η αεροπορική γερμανική επίθεση που κατέληξε στον εμπρησμό της πόλης το Σεπτέμβρη του 1943;

Απ.: Από τη στιγμή που συνθηκολόγησε η Ιταλία περιμέναμε να χτυπήσουν τους Ιταλούς της Κέρκυρας οι Γερμανοί. Δεν περιμέναμε όμως αυτό το κακό.

Ερ.: Πότε εκδηλώθηκε η επίθεση;

Απ.: Το απόγευμα της 13ης Σεπτεμβρίου τα γερμανικά αεροπλάνα άρχισαν να χτυπάνε ιταλικούς στόχους. Εδώ κοντά στο λιμάνι χτύπησαν την Τέζα. Κατά το σούρουπο άρχισαν να χτυπάνε και την πόλη. Οι Ιταλοί απαντούσαν με αντιαεροπορικά. Όμως η μαζική επίθεση έγινε αργά, άρχισε κατά τα μεσάνυχτα.

Ερ.: Πώς αντιμετωπίσατε εσείς εκείνη την κατάσταση;

Απ.: Εγώ, την ώρα της μεγάλης επίθεσης, βρισκόμουν σε ένα συγγενικό σπίτι απέναντι από το Δημαρχείο, όπου βρισκόταν το ξενοδοχείο «Σπλέντιτ». Ανησύχησα για το γέροντα πατέρα μου και πηγαίνοντας προς το σπίτι, που βρίσκεται δίπλα από τη Μητρόπολη, τον βρήκα να έχει καταφύγει μαζί με άλλους στο υπόγειο του κτιρίου Αγιοβλασίτη, στο καντούνι του Βιανέλλου, δίπλα στην Αγία

Πλατεία στο κέντρο της πόλης, με στέρνα

Αικατερίνη, κοντά στα ανάκτορα της Σπιανάδας. Εκεί ακούστηκε ότι καιγόταν η πόλη. Αρχικά σκεφτήκαμε να πάμε στο σπίτι και να πάρουμε κάποια αναγκαία πράγματα, όμως δεν μπορέσαμε να φτάσουμε, γιατί καίγονταν τα κτίρια του δρόμου που οδηγούσε εκεί· το φαρμακείο του Κόλλα και το καντούνι του Μπίζη ήταν επίσης στις φλόγες. Αποφασίσαμε τότε να βγούμε από την πόλη. Στο δρόμο που ακολουθήσαμε καιγόταν ο Ντόμος, δίπλα στο Δημαρχείο. Προσπαθήσαμε να πάρουμε το δρόμο για το Σαρόκο, αλλά ήταν αδύνατο, γιατί από την πλευρά αυτή καιγόταν το κτίριο της

Το Ανάκτορο των Αγίων Γεωργίου και Μιχαήλ

Η πόλη της Κέρκυρας, όπως φαίνεται από το Βίδο (γκραβούρα από το *The Illustrated London News*, 1861)

Βομβαρδισμένη πόλη, 1943

Αστυνομίας και η Αννουντσιάτα. Έτσι στραφήκαμε στο ύψωμα του Αγίου Αθανασίου και μόλις φτάσαμε στην κοντράδα από τα σπίτια της Μπέλλα Βενέτσια, άρχισαν να πέφτουν βόμβες και καταφύγαμε σε ένα πορτόνι. Όμως οι κάτοικοι του σπιτιού κατέβαιναν πανικόβλητοι, γιατί το σπίτι είχε πιάσει φωτιά· είχαν πέσει εμπρηστικά φύλλα στη στέγη. Φύγαμε και μεις και, ακολουθώντας την οδό Μεγάλης Δουκίσσης Μαρίας, φτάσαμε έξω από την Ιταλική Σχολή, εκεί όπου τώρα είναι το Γυμνάσιο. Εκεί ξανάρχισαν να πέφτουν βόμβες και ριχτήκαμε σε ένα χαντάκι. Μόλις σταματήσανε, συνεχίσαμε και φτάσαμε στο μέρος όπου είναι το Ταχυδρομείο, και από εκεί, ακολουθώντας το μονοπάτι, γιατί τότε δεν υπήρχε ο σημερινός δρόμος, φτάσαμε στη Βίλλα Ρόσσα. Εκεί ο κόσμος αλαφιασμένος έφευγε σαν ποτάμι προς τα έξω, στο αεροδρόμιο, και η αγωνία όλων ήταν μη βομβαρδιστεί το αεροδρόμιο την ώρα που θα περνούσαμε από δίπλα. Οι πιλότοι έβλεπαν τον κόσμο, γιατί εκείνο το βράδυ είχε αστροφεγγιά. Ευτυχώς αυτό δεν έγινε και φτάσαμε στο Κανάλι και από εκεί πήγαμε στην Αλεπού, όπου μας δέχτηκε η φιλική οικογένεια Τησαρχόντου. Ξενυχτήσαμε βλέποντας τις ανταύγειες της πόλης που καιγόταν.

Ερ.: Πώς αντιμετώπισαν την κατάσταση τις επόμενες μέρες οι άστεγοι;

Απ.: Υποχρεώθηκαν να μείνουν στα χωριά σε φίλους, συγγενείς, σε καλύβες, στάβλους, κατοικιές, εκκλησίες, μέχρι που ήλθαν στο νησί οι Γερμανοί, οι βάρβαροι, που πήραν τους Εβραίους. Όμως αυτά τα γεγονότα εγώ δεν τα έζησα, γιατί, μετά την απόβαση των Συμμάχων στην Ιταλία, μπήκα μαζί με άλλους σε ένα καΐκι στους Οθωνούς και πήγαμε στο Ότραντο, από εκεί στο Μπάρι και από εκεί στη Μέση Ανατολή.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I Χρονολογικός Πίνακας

968	Επίσκεψη Λιουτπράνδου. Πρώτη μνεία της Κορυφώς.	1797	Συνθήκη Campoformio. Η Κέρκυρα υπό Γάλλους Δημοκρατικούς.
1147	Πολιορκία και ανάκτηση του κάστρου από το Μανουήλ Α΄ Κομνηνό.	1800	Συγκρότηση Επτανήσου Πολιτείας.
1272	Έναρξη ανδηγαυικής κυριαρχίας.	1807	Ειρήνη Τιλσίτ. Παραχώρηση της Κέρκυρας στην αυτοκρατορική Γαλλία.
1386	Έναρξη βενετικής κυριαρχίας.	1815	Συνθήκη Παρισίων. Έναρξη Βρετανικής Προστασίας.
1414-1418	Οχύρωση μπόργκου, κατασκευή θαλάσσιας τάφρου.	1819	Έναρξη κατασκευής του ανακτόρου των Αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου.
1432	Πυρπόληση του νέου μπόργκου από τους Γενουάτες.	1864	Ένωση με την Ελλάδα.
1537	Α΄ τουρκική πολιορκία. Σφαγιασμός κατοίκων μπόργκου.	1892	Κατεδάφιση της Πόρτα Ρεάλε.
1538	Έναρξη οχύρωσης νέου μπόργκου. Κατασκευή Σπιανάδας.	1903	Έναρξη λειτουργίας του νέου Δημοτικού Θεάτρου.
1571	Β΄ τουρκική πολιορκία.	1915	Κατάληψη από Γάλλους (Entente).
1576	Έναρξη περιτείχισης του εξωπολίου και κατασκευής του Νέου Φρουρίου.	1923	Έλευση προσφύγων από τη Μ. Ασία και την Ανατολική Θράκη.
1632	Κατασκευή λατινικού καθεδρικού ναού (Duomo).	1923	Κατάληψη της Κέρκυρας για ένα μήνα από τους Ιταλούς.
1716	Γ΄ τουρκική πολιορκία. Επικεφαλής της άμυνας ο Mathias von Schulenburg.	1940	Ιταλικοί βομβαρδισμοί.
		1941	Έναρξη ιταλικής Κατοχής.
		1943	Καταστροφικός εμπρησμός της πόλης από τη γερμανική αεροπορία.

II Πνευματικά ιδρύματα και βιβλιοθήκες

- Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας
- Αρχαιολογικό Μουσείο
- Σινοϊαπωνικό Μουσείο
- Μουσείο Αντιβουνιώτισσας
- Εφορεία Αρχαιοτήτων
- Ιστορικό Αρχείο Κερκύρας
- Δημόσια Βιβλιοθήκη
- Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών
- Βιβλιοθήκη Ιονίου Πανεπιστημίου
- Γραφείο Παλαιάς Πόλης

Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας

III Επιλογή βιβλιογραφίας

Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη, Α., *Η αρχιτεκτονική της πόλεως της Κέρκυρας κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας*, Αθήνα 1976.

—, *Το έργο του Κερκυραίου αρχιτέκτονα Ι. Χρόνη*, Κέρκυρα 1982.

Αγιούς, Α., *Οδοιπορικό στην παλιά Κέρκυρα*, Κέρκυρα 2004.

Αθανάσαινας, Γ., *Κέρκυρα, Σεπτέμβρης 1943. Ιστορία από τα αρχεία των εμπολέμων*, Αθήνα 1996.

Ασπιώτη, Μ., *Το Ανάκτορο των Αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου και η βασιλική έπαυλις Mon Repos*, Κέρκυρα 1964.

Ασωνίτης, Σ., *Ανδηγαυική Κέρκυρα* (*13ος-14ος αι.*), Κέρκυρα 1999.

Βροκίνης, Λ., «Ο επί Ενετοκρατίας τειχισμός του κερκυραϊκού άστεος και η βασιλική πύλη», *Κερκυραϊκά Χρονικά* , 17 (1973), σσ. 356-374.

Concina, E., «Ο Άγιος Μάρκος, η ακρόπολη, η πόλη», στο E. Concina, Α. Νικηφόρου (επιμ.), *Κέρκυρα: Ιστορία, Αστική ζωή και Αρχιτεκτονική*, Κέρκυρα 1994, σσ. 29-38.

Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, Ε., «Το πρόβλημα της ασφάλειας του κερκυραϊκού “μπόργκου” και η πρεσβεία του 1552», *Δελτίον Αναγνωστικής Εταιρίας Κερκύρας*, 13 (1976), σσ. 182-205.

—, *Ο αντίκτυπος του Δ΄ Βενετοτουρκικού πολέμου στην Κέρκυρα από ανέκδοτες πηγές*, Αθήνα 1982.

—, «Οι Τούρκοι στην Κέρκυρα. Επιπτώσεις στη μορφή της πόλης από τις τουρκικές πολιορκίες», στο E. Concina, Α. Νικηφόρου (επιμ.), *Κέρκυρα: Ιστορία, Αστική ζωή και Αρχιτεκτονική*, Κέρκυρα 1994, σσ. 49-58.

Δημακόπουλος, Ι., «Το ανάκτορο των Αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου», στο E. Concina, Α. Νικηφόρου (επιμ.), *Κέρκυρα: Ιστορία, Αστική ζωή και Αρχιτεκτονική*, Κέρκυρα 1994, σσ. 105-112.

Η Δημόσια Βιβλιοθήκη της Κέρκυρας

Καραπιδάκης, Ν., «Το τοπίο και ο φόβος της πόλης», *Τα Ιστορικά*, 12/13 (1990), σσ. 93-112.

—, «Από την ιστορία των πόλεων. Η διαμόρφωση της ομάδας των Κερκυραίων πολιτών (ΙΕ΄-ΙΣΤ΄ αιώνες)», *Εώα και Εσπέρια*, 1 (1993), σσ. 133-143.

—, «Η Κέρκυρα και οι Βενετοί: Ανάγνωση και δυναμική του αστικού χώρου», στο E. Concina, Α. Νικηφόρου (επιμ.), *Κέρκυρα: Ιστορία, Αστική ζωή και Αρχιτεκτονική*, Κέρκυρα 1994, σσ. 41-48.

Κοντοστάνος, Μ., *Αρχείον και καθημερινά περιστατικά γεγονότα επί ιταλικής και γερμανικής κατοχής*, Κέρκυρα 1949.

Λινάρδος, Γ., «Η ιστορική εξέλιξη της πόλεως της Κέρκυρας», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 9 (1962), σσ. 29-47.

—, «Μεσαιωνική πόλη Κέρκυρας», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 19 (1974), σσ. 94-125.

Μινώτος, Σ., *Η κατεδάφισις των φρουρίων της Κερκύρας και η ουδετεροποίησις*, Αθήναι 1936.

Νικηφόρου, Α., «Η μεταμόρφωση του αστικού χώρου στις δημόσιες τελετές κατά τη βενετική περίοδο (14ος-18ος αι.)», στο E. Concina, Α. Νικηφόρου (επιμ.), *Κέρκυρα: Ιστορία, Αστική ζωή και Αρχιτεκτονική*, Κέρκυρα 1994, σσ. 59-70.

Παππάς, Θ. Γ. (επιμ.), *Κέρκυρα. Εγχειρίδιο Τοπικής Ιστορίας*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2000.

Ρουγγέρη, Ρ., «Η εξέλιξη της μορφής και της δομής του ιστορικού κέντρου της Κέρκυρας. Αναφορές στα ιστορικά προάστια», *Γενική Συνέλευση της Διεθνούς Επιστημονικής Επιτροπής Ιστορικών Πόλεων CIVVIH-ICOMOS*, Κέρκυρα 2002, σσ. 64-68.

Σορδίνας, Α., «Τυπολογία και χρονολόγηση αγγλικών χτισμάτων της Κέρκυρας στην περίοδο του Ιονίου Κράτους», στο *Το Ιόνιο Κράτος. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας* (Κέρκυρα 1988), Αθήνα 1997, σσ. 431-444.

Tenenti, A., «Η Κέρκυρα πόλη της Μεσογείου», στο E. Concina, Α. Νικηφόρου (επιμ.), *Κέρκυρα: Ιστορία, Αστική ζωή και Αρχιτεκτονική*, Κέρκυρα 1994, σσ. 21-28.

Τσίτσας, Α., *Η Εκκλησία της Κερκύρας κατά την Λατινοκρατίαν (1267-1797)*, Κέρκυρα 1969.

Zucconi, G., «Η βρετανική Κέρκυρα (1814-1864). Αρχιτεκτονική και αστικές στρατηγικές στην πρωτεύουσα του Ιονίου Κράτους», στο E. Concina, Α. Νικηφόρου (επιμ.), *Κέρκυρα: Ιστορία, Αστική ζωή και Αρχιτεκτονική*, Κέρκυρα 1994, σσ. 95-104.

ΔΕΙΓΜΑ 2

ΤΖΟΥΜΕΡΚΑ

Natura Magistra Vitae:
Τσελιγκατο και Κουδαραιοι

Τζουμερκιώτικα σπίτια

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών, λόγω των ειδικών συνθηκών που αντιμετωπίζουν στην καθημερινότητά τους, μακριά από τα αστικά κέντρα, διαμορφώνουν στη διάρκεια των αιώνων ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, που εκδηλώνονται μέσα από μορφές συλλογικής οργάνωσης, επαγγελματικών επιδόσεων και προϊόντων του υλικού πολιτισμού. Πρόκειται για χαρακτηριστικά που κατά κανόνα έχουν τη σφραγίδα του φυσικού περιβάλλοντος όπου οι ορεσίβιοι πληθυσμοί δραστηριοποιούνται.

Η Πίνδος, ραχοκοκαλιά της Ελλάδας, έπαιξε ρόλο καθοριστικό σε όλες τις φάσεις της εθνικής και πολιτισμικής ιστορίας του τόπου μας. Η γνωστή φράση του F. Braudel «το βασικό χαρακτηριστικό της ιστορίας των βουνών είναι ότι δεν έχουν ιστορία» δε θα πρέπει να εκλαμβάνεται κυριολεκτικά· εκείνο που υπαινίσσεται είναι ότι ορισμένες κατηγορίες ιστορικών τεκμηρίων, όπως τα αρχεία, ιδιαίτερα για παρωχημένες εποχές, είναι ανύπαρκτες για τις ορεινές περιοχές. Πράγματι, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι γνώσεις μας για τα ιστορικά δρώμενα σε περιοχές όπου απουσιάζουν οι πόλεις είναι ελάχιστες, επειδή η κλασική ιστορική τεκμηρίωση απαιτεί γραπτά τεκμήρια. Εντούτοις είναι γεγονός ότι οι ορεινές περιοχές αποτελούν αστείρευτες δεξαμενές ανθρώπινου δυναμικού το οποίο αθόρυβα αλλά σταθερά συμπληρώνει τις ανάγκες της πεδιάδας και της πόλης, όχι μόνο σε εργατικά χέρια, αλλά και σε πολεμιστές, επιχειρηματίες, διανοούμενους, καλλιτέχνες και πολιτικούς. Εκείνο το οποίο απαιτείται, λοιπόν, προκειμένου να γνωρίσουμε το παρελθόν των περιοχών αυτών είναι μια ειδική προσέγγιση των κατάλληλων πηγών.

Γεωφυσικός χάρτης της Ηπείρου

Ανάμεσα στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία, μεταξύ Αχελώου και Αράχθου, υψώνονται τα Αθαμανικά Όρη, τα Τζουμέρκα, όπου 47 διάσπαρτα χωριά αποτελούν μία ενότητα με κοινή ιστορία και παράδοση. Βρισκόμαστε στην περιοχή της αρχαίας Αθαμανίας. Οι Αθαμάνες, ηπειρωτικά φύλα της νότιας Πίνδου, ασχολούνταν με την κτηνοτροφία.[1]

Κατά τους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους, ο ορεινός όγκος των Τζουμέρκων και οι κάτοικοί του δε μνημονεύονται ρητά στις πηγές· όμως είναι πολύ πιθανόν ότι ο χώρος αυτός κατοικείται από τους απογόνους των αρχαίων Αθαμάνων. Οπωσδήποτε, η περιοχή υπήρξε δυσπρόσιτη στους εκάστοτε κρατικούς υπαλλήλους, οι οποίοι έστρεψαν τις δραστηριότητές τους σε περισσότερο ελέγξιμους, πεδινούς χώρους. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι οι Τούρκοι κατέλαβαν τα

Τζουμερκοχώρια το 1479, 30 ολόκληρα χρόνια μετά την κατάληψη της Άρτας.

Αυτή η δυσκολία ελέγχου από τον κατακτητή είχε ως αποτέλεσμα να εξασφαλίσουν προνόμια πολλά από τα χωριά του ορεινού όγκου των Τζουμέρκων, όπως και τα Ζαγοροχώρια, που ζούσαν υπό καθεστώς ημιανεξαρτησίας μέχρι την εξέγερση του Διονυσίου του Φιλοσόφου (Σκυλόσοφου), το 1611. Τα προνόμια θα περιοριστούν μετά την εξέγερση αυτή και θα καταργηθούν εντελώς αργότερα από τον Αλή Πασά. Μόνο τέσσερα κεφαλοχώρια κατόρθωσαν να διατηρήσουν τα παλαιά τους προνόμια: οι Καλαρρύτες, οι Μελισσουργοί, το Συρράκο και το Ματσούκι.[2]

Όπως όλοι οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών της Ηπείρου, οι Τζουμερκιώτες επιδίδονταν παραδοσιακά στην κτηνοτροφία, δραστηριότητα που εξακολουθεί να αποτελεί κύρια ασχολία στην περιοχή. Παλαιότερα, τα προϊόντα της δραστηριότητας αυτής εξάγονταν σε μεγάλες ποσότητες στις αγορές της δυτικής Ευρώπης. Επίσης, οι Τζουμερκιώτες ασχολήθηκαν, μεταξύ άλλων, με την εριουργία και την κατασκευή μάλλινων υφαντών, πολλά από τα οποία έφταναν ως τη Βενετία, την Τεργέστη, το Λιβόρνο κ.ά.

Όταν οι οικονομικές συνθήκες στον τόπο τους ήταν αρνητικές, αρκετοί Τζουμερκιώτες, πνεύματα ανήσυχα και περήφανα, ξενιτεύονταν. Ορισμένοι από αυτούς αναδείχθηκαν σε προσωπικότητες εθνικής εμβέλειας, ως μεγάλοι ευεργέτες, πολιτικοί και άνθρωποι των γραμμάτων, όπως ο Ιωάννης Κωλέττης από το Συρράκο, ο Σπυρίδων Λάμπρος από τους Καλαρρύτες, οπλαρχηγοί, όπως ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, ο Κατσαντώνης και ο Γώγος Μπακόλας.[3]

Το αγωνιστικό πνεύμα δεν έλειψε ποτέ από τα ορεινά μέρη της Ελλάδας σε όλη την ιστορία της. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, σύμφωνα με τις γραπτές πηγές και την προφορική παράδοση, οι διασημότεροι από τους καπεταναίους που ίδρυσαν αρματολίκια προέρχονταν από νομαδικές κτηνοτροφικές οικογένειες. Οι στάνες των κτηνοτρόφων αποτέλεσαν αστείρευτη πηγή εφοδίων για τις ομάδες των κλεφτών· απ' αυτές εξασφάλιζαν ψωμί, στα βλάχικα κονάκια έβρισκαν καταφύγιο οι λαβωμένοι, από τους βοσκούς έπαιρναν πληροφορίες για τις κινήσεις των τουρκικών στρατευμάτων, στις στάνες κατέφευγαν κι έβρισκαν «αποκούμπι» οι κυνηγημένοι. Οι ίδιοι οι νομάδες κτηνοτρόφοι, για να προστατέψουν τα κοπάδια τους από τους Τουρκαλβανούς που ρήμαζαν την ύπαιθρο, χρειάστηκε να ασκούνται στην τέχνη του πολέμου, διαμορφώνοντας έτσι πολύτιμη μαγιά πολεμιστών για τις κρίσιμες στιγμές του έθνους.

Η ελευθερία των βουνών

«Μεταξύ των κατοίκων Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας, η κυριωτέρα από τις τάξεις των πολιτών η οποία εσχετίζετο περισσότερον, συνέτρεχεν και περιέθαλπεν εις διαφόρους περιστάσεις τους αρματολούς και τας ληστρικάς συμμορίας τας οποίας οι άνθρωποι με τόσην σπουδήν και πάθος κατεδίωκον, ως εκ της φύσεως του επαγγέλματός των ήταν αι διάφοραι τάξεις των βοσκών χωρικών και των διαφόρων ποιμένων κατοίκων και φερεοίκων[4]».

Ν. Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, τόμ. Α', Αθήνα 1940, σ. 103.

Συρράκο

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Οργάνωση του σχεδίου εργασίας (project)

Διατύπωση του θέματος

«Natura magistra vitae: Τσελιγκάτα και κουδαραίοι* των Τζουμέρκων».

Πηγές αφόρμησης

Στην περιοχή των Τζουμέρκων, ένα γεφύρι, ένα μη χρησιμοποιούμενο μονοπάτι, ένα τοπωνύμιο, μια εγκαταλελειμμένη στάνη ή κατοικία, μια σύγχρονη παραγωγική κτηνοτροφική μονάδα, διαλεκτικά στοιχεία, επιχωριάζουσα τεχνική ορολογία κ.ά. μπορούν να αποτελέσουν την αφετηρία για μια τέτοια έρευνα.

Σκοποί

Να ανακαλύψουν και να εκτιμήσουν οι μαθητές το ρόλο του φυσικού τοπίου και του κλίματος στη διαμόρφωση της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της περιοχής.

Ειδικότερα το project σκοπεύει:

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές, μέσα από την προσέγγιση παραδοσιακών επαγγελματικών δραστηριοτήτων, τους τρόπους με τους οποίους το φυσικό τοπίο επηρεάζει την οργάνωση, τον τρόπο ζωής και το αξιακό σύστημα των κατοίκων μιας ορεινής περιοχής, των Τζουμέρκων.
2. Να δραστηριοποιηθούν οι μαθητές στη συλλογή, διατήρηση και διάσωση των πηγών της τοπικής ιστορίας, ιδιαίτερα αυτών που κινδυνεύουν να χαθούν (διαλεκτικά στοιχεία, ορολογία, κατάλοιπα υλικού πολιτισμού κ.ά.).
3. Να ευαισθητοποιηθούν οι μαθητές σε θέματα της τοπικής παράδοσης μέσα από τις ιδιαιτερότητες του περίγυρου.

Το μοναστήρι της Κηπίνας στους Καλαρρύτες, χτισμένο στην καρδιά του βράχου

Άξονες

Είναι προφανές ότι το θέμα μπορεί να αναλυθεί σε σχεδόν απεριόριστο αριθμό αξόνων, από τους οποίους ενδεικτικά επιλέγουμε τους εξής:

1. Το ορεινό τοπίο ως συντελεστής της τοπικής οικονομίας και των αξιών του πληθυσμού.
2. Οι περιορισμοί των υλικών. Η πέτρα και οι μαστόροι.
3. Οι περιορισμοί του κλίματος. Νομαδική κτηνοτροφία.

«Ολύτσικα, Τζουμέρκα, πες τα φρούρια ισόβια Άραχτος, Λούρος, πες τους ταχυδρόμους των βουνών, κάτω η κοιλάδα τους παιγνίδι για τους ζωντανούς, την ξεφυλλίζει η Άνοιξη πράσινη, ο χειμώνας κίτρινη – σα βίβλος χωματένια».

Γ. Δάλλας, *Στο ρεύμα του ποταμού,* Ερμής, Αθήνα 1986.

---

* κουδαραίοι = τεχνίτες της πέτρας (<κούδα = πέτρα)

Ανάπτυξη των αξόνων σε δραστηριότητες

ΑΞΟΝΑΣ 1

Το ορεινό τοπίο ως συντελεστής της τοπικής οικονομίας και των αξιών του πληθυσμού

«Το βουνό, απ' ό,τι φαίνεται, ταυτίστηκε με την πρώτη φάση της ζωής στη Μεσόγειο, και ο πολιτισμός εδώ, όπως ακριβώς στη Μέση Ανατολή και την Κεντρική Ασία, δεν κατάφερε να καλύψει εντελώς τις ποιμενικές καταβολές του και να τις καταστήσει αθέατες».

Fernand Braudel, *Μεσόγειος*,
τόμ. Α': *Ο ρόλος του περίγυρου*,
μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1991, σ. 60.

1. Να περιγράψετε το τοπίο των Τζουμέρκων και τις κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή κατά τις διάφορες εποχές. Να συγκεντρώσετε από το χώρο της λογοτεχνίας στοιχεία για τους οικονομικούς προσανατολισμούς και τον ψυχισμό των κατοίκων.
2. Να συγκεντρώσετε, μέσω συνεντεύξεων, πληροφορίες για τις παραγωγικές δυνατότητες του χώρου και τα παραδοσιακά επαγγέλματα των κατοίκων κατά την προπολεμική περίοδο. Να συγκρίνετε τα στοιχεία με τη σημερινή κατάσταση.
3. Να συγκεντρώσετε, μέσω συνεντεύξεων αλλά και από τη βιβλιογραφία, πληροφορίες για παραδόσεις και γεγονότα σχετικά με το ρόλο της περιοχής των Τζουμέρκων ως καταφυγίου ή ορμητηρίου κατά τους εθνικούς αγώνες.
4. Να περιγράψετε την κατάσταση του οδικού δικτύου της περιοχής σήμερα. Πώς φαντάζεστε το δίκτυο των συγκοινωνιών πριν από τις νεότερες παρεμβάσεις; Σώζονται συναφή μνημεία ή ίχνη τους; Να το αξιολογήσετε από την άποψη της ευκολίας επαφών μεταξύ των κατοίκων της περιοχής αλλά και με τον πεδινό χώρο.
5. Να συγκεντρώσετε, βάσει απογραφικών

Η πηγή των Μελισσουργών, στην καρδιά των Τζουμέρκων

πινάκων, στοιχεία για τη δημογραφική εξέλιξη των επιμέρους χωριών της περιοχής. Να συζητήσετε για την εξέλιξη αυτή, αναζητώντας τα αίτια και τα αποτελέσματά της.

ΑΞΟΝΑΣ 2

Οι περιορισμοί των υλικών
Η πέτρα και οι μαστόροι

«Η ζωή εκεί (στο βουνό) δεν είναι αδύνατη, έστω και αν δεν είναι εύκολη. Η δουλειά στις κλιτύς, όπου τα οικιακά ζώα είναι άχρηστα, είναι σκληρή, απαιτεί μεγάλο κόπο! Το χώμα, γεμάτο πέτρες, πρέπει να καθαριστεί με τα χέρια· πρέπει να το συγκρατήσουν για να μην κυλήσει· κι αν χρειαστεί, πρέπει να το ξανανεβάσουν στην κορφή και να το στηρίξουν με δεσιές. Δουλειά κοπιαστική, ατέλειωτη! Αν σταματήσει, το βουνό ξαναγυρίζει στην άγρια κατάσταση: όλα πρέπει να ξαναγίνουν από την αρχή. [...] Μια καταλανική παροιμία λέει "πάντα να κατεβαίνεις, μην

Η μονότοξη γέφυρα της Πλάκας στα Τζουμέρκα

Παραδοσιακά σπίτια στο Συρράκο

Ηπειρωτικό λαϊκό σπίτι

Το σπίτι του ποιητή Κ. Κρυστάλλη στο Συρράκο

ανεβαίνεις ποτέ". Γιατί στο βουνό οι πόροι μπορεί να είναι πολλοί σε ποικιλία αλλά λίγοι σε ποσότητα. Μόλις η ανθρώπινη κυψέλη μεγάλωνε σε αριθμό, έπαυαν να επαρκούν, και τότε η κυψέλη έπρεπε, ειρηνικά ή όχι, να διαχωριστεί».

Fernand Braudel, *Μεσόγειος*, ό.π., σσ. 50-51.

«Ο μέλλων να δημιουργήσει νεοελληνικήν αρχιτεκτονικήν ας ρωτήσει τους καλφάδες, ας συμβουλευτεί πρώτα αυτούς, που στα χωριά και το σχέδιο δίνουν και χτίζουν σπίτια, ας τους ρωτήσει και με ποιο τρόπο χτίζουν κι έπειτα ας προσπαθήσει να τελειοποιήσει την τέχνη τους».

Ίων Δραγούμης, *Νεοελληνικός πολιτισμός*, Αθήνα 1927, σ. 221.

1. Να συγκεντρώσετε φωτογραφικό υλικό με τις αρχιτεκτονικές ιδιομορφίες των κτισμάτων της περιοχής. Να συζητήσετε τις ιδιομορφίες αυτές σε σχέση με το διαθέσιμο οικοδομικό υλικό και τις γνώσεις που προϋποθέτει η εφαρμογή τους.
2. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τη δραστηριότητα Τζουμερκιωτών οικοδόμων σε άλλες περιοχές.
3. Τι ήταν οι μαστόροι και οι μαθητάδες της παραλογής του γεφυριού της Άρτας; Μέσω συνεντεύξεων αλλά και από γραπτές πηγές, να συγκεντρώσετε υλικό για την οργάνωση των μπουλουκιών των κουδαραίων.
4. Να σχηματίσετε γλωσσάρι της τοπικής αρχιτεκτονικής ορολογίας.
5. Να σχηματίσετε γλωσσάρι της ορολογίας των εργαλείων των οικοδόμων της περιοχής.
6. Να σχηματίσετε γλωσσάρι των κουδαρίτικων.

ΑΞΟΝΑΣ 3

Οι περιορισμοί του κλίματος
Νομαδική κτηνοτροφία

«Η πιο ωραία εικόνα είναι εκείνη που αναφέρει ο Χόλλαντ το 1812[5] για τη συνάντη-

σή του με τους σκληροτράχηλους βοσκούς της Πίνδου, που την εποχή εκείνη οδηγούσαν τα κοπάδια τους στην τότε ημιέρημο ύπαιθρο της Θεσσαλονίκης ή στα παράλια του Κόλπου της Άρτας, ενός είδους εσωτερικής θάλασσας με αβαθή νερά. Κάθε χρόνο μόλις έφτανε το καλοκαίρι οι βοσκοί αυτοί ξανάπαιρναν το δρόμο για τα βουνά τους. Είναι βέβαια νομάδες, αφού συνοδεύονται από τις γυναίκες και τα παιδιά τους. [...] Πίσω από τη μακριά γραμμή των προβάτων, που αυτά καθορίζουν το ρυθμό της πορείας, ακολουθεί η φάλαγγα των αλόγων, που μπορεί να φτάνουν ακόμα και τα χίλια, φορτωμένα με σκεύη νοικοκυριού και κατασκήνωσης, με σκηνές, μωρά παιδιά που κοιμούνται μέσα σε καλάθια. Και οι ιερείς ακόμα ακολουθούν το ποίμνιό τους».

Fernand Braudel, *Μεσόγειος*, ό.π., σσ. 119-120.

Στο δρόμο για τα βουνά

1. Να αναζητήσετε στο τοπίο και τις κλιματολογικές συνθήκες τους λόγους που υπαγόρευαν στους κτηνοτρόφους των ορεινών περιοχών της Ηπείρου την επαγγελματική συνεργασία.
2. Να συγκεντρώσετε, από τη λογοτεχνία ή με συνεντεύξεις, πληροφορίες για την εσωτερική δομή του τσελιγκάτου.
3. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τις διαδρομές που ακολουθούσαν οι νομάδες κτηνοτρόφοι μεταξύ των Τζουμέρκων και των χειμαδιών.
4. Να συγκεντρώσετε, μέσω συνεντεύξεων, πληροφορίες για τον τρόπο οργάνωσης της ζωής των Σαρακατσάνων νομάδων τόσο στα ορεινά βοσκοτόπια, όσο και στους χώρους ξεχειμωνιάσματος. Διασώζονται ίχνη των εγκαταστάσεών τους; Να συζητήσετε το θέμα αυτό.
5. Να εντοπίσετε λογοτεχνικά κείμενα και δημοτικά τραγούδια που αναφέρονται στις ποιμενικές μετακινήσεις. Να καταγράψετε πληροφορίες σχετικές με τις συνθήκες διαβίωσής τους, τις αξίες τους, τις κοινωνικές ιεραρχίες τους και τις σχέσεις τους.
6. Να συγκεντρώσετε, μέσω συνεντεύξεων και, αν είναι δυνατόν, με αυτοψία, πληροφορίες για την παραδοσιακή επεξεργασία των κτηνοτροφικών προϊόντων και για τις τυροκομικές εργασίες. Να τις συγκρίνετε με τις σημερινές βιομηχανικές, επισκεπτόμενοι συναφή παραγωγική μονάδα (π.χ. μια γαλακτοβιομηχανία ή σύγχρονα τυροκομεία). Μια βιντεοσκόπηση θα ήταν χρήσιμη, ώστε να συζητήσετε τις διαφορές.

Ο ελληνικός ποιμενικός, αχώριστος σύντροφος του κτηνοτρόφου

III Ενδεικτική σύνθεση των αποτελεσμάτων των δραστηριοτήτων του άξονα 3

Μορφές κτηνοτρόφων των Τζουμέρκων

Ο τσέλιγκας καβάλα στο άλογό του

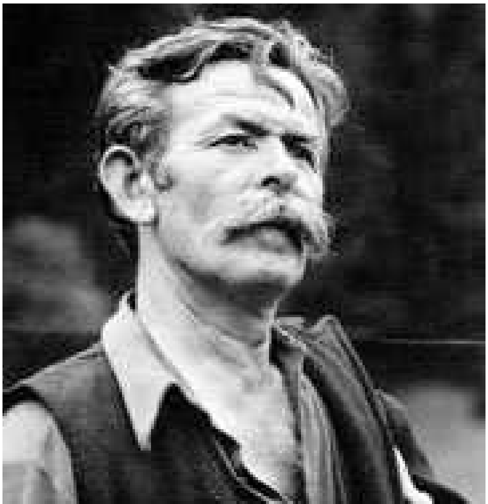

Τζουμερκιώτης τσέλιγκας

Οι περιορισμοί του κλίματος Νομαδική κτηνοτροφία

Οργάνωση της νομαδικής κτηνοτροφίας Εμφάνιση και χαρακτήρας του τσελιγκάτου

Στάνες και βοσκούς συναντάμε στα ελληνικά κείμενα από την εποχή του Ομήρου ως τις μέρες μας, ενώ συνένωση διαφορετικών οικογενειών προκειμένου να οργανώσουν την απασχόλησή τους τεκμηριώνεται στον ελληνικό χώρο την εποχή του Βυζαντίου και της οθωμανικής κυριαρχίας. Από το Μεσαίωνα ήδη παρατηρούμε να αναπτύσσεται ένα συντεχνιακό πνεύμα σε ορισμένες επαγγελματικές ομάδες που άρχισαν να δημιουργούν ενώσεις και να συνεταιρίζονται, κατά κάποιο τρόπο, για να προστατέψουν την εργασία τους από την ανασφάλεια και τον ανταγωνισμό.[6]

«Η συντεχνιακή οργάνωση συνεχίζει μια ευρύτερη παράδοση, στην οποία εγγράφηκαν τόσο η βυζαντινή όσο και η οθωμανική κοινωνία. Οι συντεχνίες είναι ενώσεις που καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα από λειτουργίες σχετικά με την προστασία και την προαγωγή του επαγγέλματος και του συμφέροντος των μελών τόσο απέναντι σε τρίτους ανταγωνιστές, όσο και απέναντι στις κρατικές και κοινοτικές αρχές. Η συνεταιρική, συνεργατική ή συντροφική, όπως ονομαζόταν, οργάνωση αποτέλεσε ένα γενικό φαινόμενο στον ελληνικό πολιτισμικό χώρο της Τουρκοκρατίας [...]. Οι λόγοι που επέβαλαν τη συμμετοχική αυτή σχέση ήταν η στενότητα του κεφαλαίου και η ανάγκη πρόσθετης εργασίας, η οποία όμως δεν προσφερόταν κάτω από τις συνθήκες της προαστικής κοινωνίας της εποχής εκείνης με βάση μισθωτική. Γι' αυτό και αποτέλεσε ένα καθολικό φαινόμενο στην περίοδο της Τουρκοκρατίας που κάλυψε με διάφορες μορφές τόσο την καλλιέργεια της γης, λ.χ. το τσιφλίκι και την κτηνοτροφία (τσελιγκάτα), όσο και τις εμπορικές, ναυτικές και

βιοτεχνικές δραστηριότητες. Τέτοιες συντροφικές ενώσεις ήταν: Οι τεκτονικές ενώσεις (χτίστες – μαραγκοί), τα καραβάνια (αγωγιάτες), οι ενώσεις των κτηνοτρόφων, των ψαράδων της Μαύρης Θάλασσας, οι ναυτικές συντροφιές Ύδρας, Σπετσών, Πόρου, οι μεγάλες συνεταιρικές ενώσεις τύπου Αμπελακίων, ορυχείων Χαλκιδικής».[7]

Ειδικότερα οι κτηνοτρόφοι δημιούργησαν από παλιά ένα είδος άτυπου συνεταιρισμού, το τσελιγκάτο, όπως επικράτησε να λέγεται, οργάνωση που διακρίθηκε για το δυναμισμό και την αντοχή της σχεδόν μέχρι την εποχή μας. Στη γέννηση του τσελιγκάτου συνέβαλε, μεταξύ άλλων, η ανάγκη των ποιμένων για κοινή χρήση μεγάλων εκτάσεων βοσκοτόπων, η ανασφάλεια που επικρατούσε στην ύπαιθρο, αλλά και η ανυπαρξία πιστωτικών οργανισμών για την εξυπηρέτηση του μεμονωμένου κτηνοτρόφου.[8]

«Ήθελα νάμουν τσέλιγκας, νάμουν κι ένας σκουτέρης,
νάχω κοπάδια πρόβατα, νάχω κοπάδια γίδια
κι έναν σωρό μαντρόσκυλα, νάχω και βοσκοτόπια
το καλοκαίρι στα βουνά και τον χειμώ στους κάμπους.
Νάχω από πάλιουραν βορό και στρούγκα από ροδάμι,
νάχω και σε ψηλήν κορφήν καλύβα από ρουπάκια, […]»

Κ. Κρυστάλλης, «Ήθελα νάμουν τσέλιγκας», *Άπαντα*, Μέρμηγκας, σ. 255.

Το άρμεγμα

Συγκρότηση και λειτουργία του τσελιγκάτου

Στο πλαίσιο της αντιμετώπισης των αναγκών της κτηνοτροφικής δραστηριότητας, αρκετές οικογένειες «σμίγουν» τα κοπάδια τους σ' ένα ποίμνιο κοινό. Το **«σμίξιμο»** αφορά συνεργασία για την από κοινού συντήρηση των ζώων και την παραγωγή κτηνοτροφικών ειδών. Η συνεργασία διαρκεί όσο θέλουν τα μέλη του τσελιγκάτου και διαλύεται, επίσης, όταν θέλουν αυτά, κατά κανόνα την άνοιξη ή το φθινόπωρο.[9]

Κάθε κτηνοτροφική οικογένεια που μετέχει σε τσελιγκάτο, διατηρεί όλα τα δικαιώματα ιδιοκτησίας στα πρόβατά της, τα οποία τα ξεχωρίζει από τα άλλα και τα «σημαδεύει» με μαχαίρι στο αυτί. Π.χ. μια οικογένεια κάνει κοψιά στο αριστερό αυτί, άλλη στο δεξιό, άλλη από το έξω μέρος, άλλη από το μέσα, έτσι που κάθε οικογένεια να έχει δικό της καθιερωμένο «σήμα», το «σημάδι» της, όπως λέγεται. Ο αριθμός προβάτων του τσελιγκάτου ποικίλλει από δύο μέχρι πέντε χιλιάδες ή και περισσότερα κεφάλια.

Το τσελιγκάτο

Οι ιδιοκτήτες κοπαδιών του τσελιγκάτου ανήκουν σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με τον αριθμό των προβάτων τους. Όποιος είχε τα περισσότερα, συνήθως πάνω από πεντακόσια, κατά κανόνα γινόταν **«τσέλιγκας»**. Μερικές όμως φορές το κριτήριο αυτό δεν ίσχυε και

Το κούρεμα των προβάτων

Αθαμάνες κτηνοτρόφοι

Οργάνωση τσελιγκάτον

τσέλιγκας γινόταν κάποιος που διέθετε ιδιαίτερες ικανότητες ή και με άλλες διαδικασίες. Κάποιος, π.χ., αγόραζε ή ενοικίαζε ένα λιβάδι και, επωφελούμενος από την ανάγκη άλλων για βοσκότοπους, τους προσκαλούσε και συγκροτούσαν τσελιγκάτο, με επικεφαλής τον ίδιο. Όσοι κτηνοτρόφοι είχαν περισσότερα από τριακόσια πρόβατα χαρακτηρίζονταν «σμίχτες». Συνήθως σε κάθε τσελιγκάτο υπήρχαν τρεις ή και περισσότεροι σμίχτες. Οι υπόλοιποι, που είχαν γύρω στα εκατό πρόβατα, ήταν οι βοσκοί, οι «τσοπάνοι».

Η κατηγοριοποίηση αυτή δε δημιουργεί διακρίσεις ή ιδιαίτερα δικαιώματα. Όλοι,

Νομαδικός βίος

εξίσου, μετέχουν σε όλες τις δουλειές: στη φύλαξη του κοπαδιού, τη βόσκηση, το άρμεγμα, την τυροκομία, το κούρεμα και την περιποίηση των ζώων. Επιπλέον, στις εργασίες αυτές βοηθητικά, χωρίς αμοιβή, μετέχουν και τα μέλη των οικογενειών τους, τα

Από τους Καλαρρύτες

παιδιά τους και οι γυναίκες τους, οι οποίες τις γνωρίζουν εξίσου καλά με τους άνδρες.

Ο τσέλιγκας εκπροσωπεί τους υπόλοιπους σμίχτες στην αγορά, μεταβαίνει σε πόλεις ή χωριά, όπου διαπραγματεύεται την ενοικίαση βοσκοτόπων, την προμήθεια ζωοτροφών, την πώληση αρνιών, μαλλιών, τυριού και άλλων προϊόντων για λογαριασμό όλου του τσελιγκάτου. Μπορεί να αποφασίζει μόνος του σε ό,τι αφορά το τσελιγκάτο· όμως συνήθως συζητά με τα άλλα μέλη της ομάδας και αποφασίζουν από κοινού. Οι περισσότερες συμφωνίες στηρίζονταν παλαιότερα στο λόγο. Γι' αυτό ο τσέλιγκας έπρεπε να είναι φερέγγυος, να έχει «μπέσα»· αν την έχανε, ξέπεφτε από τη θέση του.

Κάθε **οργανωμένο τσελιγκάτο** είχε το απαραίτητο προσωπικό: πρωταρχικά τους βοσκούς (τσοπαναραίους) για το φύλαγμα των κοπαδιών, τον αγωγιάτη, υπεύθυνο για τις μεταφορές των προϊόντων και των εφοδίων της στάνης, και το γαλατά. Οι Σαρακατσαναίοι «σκηνίτες» είχαν σε κάθε στάνη δάσκαλο για τη μόρφωση των παιδιών τους και παπά για τις θρησκευτικές τους ανάγκες.

Ο τσέλιγκας είχε την ευθύνη της ομάδας και της στάνης. Ως εκπρόσωπος των συνεταίρων απέναντι στην αγορά και στο κράτος, έπρεπε να συνδυάζει φυσικά, ηθικά και πνευματικά προσόντα· να είναι ευπαρουσίαστος, καθαρός και φροντισμένος στο ντύσιμο, να χαρακτηρίζεται από πνεύμα δικαιοσύνης, τιμιότητα, αξιοπρέπεια, μετριοπάθεια και διαλλακτικότητα. Έπρεπε, επίσης, να ξέρει λίγα γράμματα για τους λογαριασμούς και να τον διακρίνει διαπραγματευτική ικανότητα. Την επιβλητική εικόνα του τσέλιγκα συμπλήρωνε το άλογο με τη στολισμένη σέλα και τα χαλινάρια.[10] Ήταν ο άρχοντας που τον φοβούνταν και τον σέβονταν όσοι απάρτιζαν τη στάνη, μικροί και μεγάλοι.

Οι κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων, οργανωμένοι, συχνά, σε ομάδες που απαρτίζονταν από περισσότερες οικογένειες, το τσελιγκάτο, ζούσαν νομαδικά. Το χειμώνα, όταν τα πρόβατα έβοσκαν στις πεδιάδες, έμενε κοντά τους

και η ομάδα. Το καλοκαίρι, επειδή τα πρόβατα δεν αντέχουν στους κάμπους με τις ζέστες, οδηγούνταν στα βουνά. Μαζί τους μετακινούνταν και όλες οι οικογένειες με το νοικοκυριό τους. Έτσι, κάθε κτηνοτροφική ομάδα μετακινείται δύο φορές το χρόνο. Μία στα τέλη Μαΐου, από τους κάμπους προς τα ψηλώματα, και μία στα τέλη Οκτωβρίου, αντίστροφα, από τα βουνά στα χαμηλώματα. Κάθε μετακίνηση παλαιότερα διαρκούσε κάπου ένα μήνα, σήμερα τα πράγματα έχουν γίνει ευκολότερα.

Αρχικά οι νομάδες αυτοί δεν είχαν μόνιμη κατοικία. Σταδιακά όμως ορισμένοι, επειδή τους άρεσαν τα «ξεκαλοκαιριά» της περιοχής των Τζουμέρκων, έχτισαν σπίτια κοντά σ' αυτά και με το πέρασμα του χρόνου, αφού κατασκεύασαν μόνιμους συνοικισμούς θερινής διαμονής, εξελίχθηκαν σε ημινομάδες. Οι Σαρακατσάνοι[11] δε διέκοψαν τη νομαδική ζωή και συνέχισαν στα Τζουμέρκα μια παράδοση που ανάγεται στην αρχαιότητα.[12]

Η **νομαδική ζωή** και η ανάγκη της εύκολης μετακίνησης επέβαλλε σε κτηνοτρόφους, όπως οι «φερέοικοι» Σαρακατσάνοι, να αποφεύγουν να δημιουργούν πραγματικό νοικοκυριό. Τους επέβαλλε, επίσης, να μη χτίζουν μόνιμες κατοικίες, αλλά να μένουν σε τετράπλευρες ή κυκλικές καλύβες που κατασκεύαζαν με ξύλα πλεγμένα με κλαδιά, πασαλειμμένες εσωτερικά με λάσπη, για μόνωση από βροχές και κρύο. Κάθε σαρακατσάνικη ομάδα κατασκεύαζε τις καλύβες της κοντά στους βοσκότοπους, σε αρκετή απόσταση από τα μαντριά και από τους στάβλους, για λόγους υγιεινής. Έτσι, κάθε ομάδα αποτελούσε με τις καλύβες της μια ξεχωριστή μικροκοινωνία που ζούσε μακριά από κατοικημένους τόπους, τουλάχιστον ως τη δεκαετία του '50. Οι καλύβες συγκροτούσαν ένα μικρό συνοικισμό, όπου κάθε οικογένεια είχε το «κονάκι» της, ένα συγκρότημα από την κύρια καλύβα-κατοικία, και άλλες μικρότερες, που χρησίμευαν ως βοηθητικοί χώροι.

«Νομάδες από πανάρχαια μήτρα κτηνοτρόφων, τσελιγκάδες, τσοπάνοι, προβαταραίοι, χωρίς δική τους γη και μόνιμη κατοικία, περπατάρηδες και κόσμος από λόγγα, αυτοί είναι οι Σαρακατσάνοι. Υποταγμένοι από το επάγγελμά τους στο κλίμα, στη φύση και στις αντιθέσεις της που προκαλούν το νομαδισμό, ζούνε στους κάμπους το χειμώνα και ανεβαίνουν στα βουνά το καλοκαίρι. Κάνουν πάντα την ίδια ζωή χάρις στα κοπάδια τους, τη μοναδική τους περιουσία. Σ' αυτά χρωστάνε την ύπαρξή τους κι αποζούν αποκλειστικά από τα προϊόντα των κοπαδιών τους».

Αγγελική Χατζημιχάλη,
Οι Σαρακατσάνοι, Αθήνα 1957.

Στρούγκα στα βουνά

Ξεκαλοκαίριασμα στα βουνά

Το καλοκαίρι ήταν ευχάριστο για τους κτηνοτρόφους των Τζουμέρκων, επειδή βρίσκονταν ανάμεσα στα αγαπημένα τους βουνά. Εκεί γίνονταν οι παραδοσιακές γιορτές, τα πανηγύρια, γλέντια και προξενιά. Οι οικογένειες ζούσαν χωριστά, γιατί τα βοσκοτόπια ήταν πολύ μακριά από το χωριό και οι βοσκοί ακολουθούσαν τα πρόβατα. Από το βουνό κατέβαιναν σε αραιά χρονικά διαστήματα για τις απαραίτητες προμήθειες. Ο τσέλιγκας πηγαινοερχόταν με το άλογό του, αλλά συνήθως έμενε στο χωριό.

Η τραχύτητα του χειμώνα επέβαλλε στους κτηνοτρόφους τη μετακίνηση από το βουνό στα χειμαδιά

Τα περισσότερα κοπάδια των νομάδων των Τζουμέρκων ξεκαλοκαίριαζαν στην Πίνδο, σε υψόμετρο πάνω από 2.000 μέτρα, όπου δεν υπάρχουν δέντρα· γι' αυτό οι κτηνοτρόφοι έχτιζαν τις καλύβες και τις στρούγκες με πέτρες· τις καλύβες τις έφτιαχναν τετράγωνες στη βάση και τους τοίχους με ξερολιθιά· κοντά στην πόρτα τοποθετούσαν γερό ελατίσιο κορμό ύψους 2μ. περίπου και στέ-

ριωναν σ' αυτό τον «καβαλάρη», ένα οριζόντιο δοκάρι από έλατο· πάνω στον καβαλάρη κάρφωναν πελεκημένα κλωνάρια ελατίσια, κέδρινα ή από οξιά, που έφταναν στους πλαϊνούς τοίχους, σχηματίζοντας στέγη σαμαρωτή στο σχήμα της τέντας των βλαχόφωνων νομάδων. Η στέγαση γινόταν με μεγάλους σχιστόλιθους της περιοχής. Την πλευρά απέναντι από την πόρτα την έκλειναν με πέτρες.[13] Οι καλύβες αυτές χωρούσαν για ύπνο 5 έως 7 άτομα. Για στρώματα έριχναν κλωνάρια και σκούπες ελατίσιες και, για να μην τους τρυπούν τα αγκάθια, έστρωναν πάνω σ' αυτά μάλλινα στρωσίδια και φλοκάτες.

Το βράσιμο του γάλακτος

Το στράγγισμα

Τυροκόμος

Το τυροκόμισμα

Μετά το άρμεγμα, ο τυροκόμος στράγγιζε το γάλα στο μεγάλο καζάνι και το έπηζε με την πυτιά. Στη συνέχεια το σκέπαζε με κομμάτια από χοντρό ύφασμα για να διατηρηθεί η θερμοκρασία που είχε κατά το άρμεγμα (το γάλα διατηρούσε τη θερμοκρασία του σώματος του ζώου). Τη θερμοκρασία την υπολόγιζε με το δάχτυλο. Το πήξιμο στην κατάλληλη στιγμή είχε σημασία για την ποιότητα του τυριού.[14] Το καλοκαίρι το γάλα έπηζε σε μιάμιση ώρα περίπου και, όταν «γινόταν», έβγαζε στην επιφάνεια υγρό· με ξύλινη ξύστρα το τεμάχιζε σε μικρά κομμάτια και το άφηνε να «τυρογαλιάσει»· στη συνέχεια έριχνε το φρεσκοπηγμένο τυρί μέσα σε μάλλινες «τσαντίλες», βουτηγμένες σε νερό, για να μην κολλάει. Οι «τσαντίλες» στη συνέχεια έπρεπε να κρεμαστούν σε ψηλό σημείο, αφενός για λόγους υγιεινής και αφετέρου για να στραγγίξουν τα υγρά από τον πολτό. Έπειτα από τρεις τέσσερις ώρες, όταν τα υγρά είχαν φύγει και το τυρί είχε γίνει σκληρό, το έβγαζε από τις τσαντίλες και το τοποθετούσε πάνω σε λείες ξύλινες σανίδες. Εκεί το έκοβε σε φέτες, το αλάτιζε και το άφηνε περίπου δώδεκα ώρες· στη συνέχεια το αναποδογύριζε και έριχνε ξανά αλάτι. Το τυρί έμενε τρεις ή τέσσερις ημέρες πάνω στις σανίδες. Έπειτα το τοποθετούσε σε δοχεία, πρόσθετε την αλμύρα, δηλαδή τα υγρά που μάζευε από το στράγγισμα. Ύστερα από σαράντα ημέρες, το τυρί ήταν έτοιμο για κατανάλωση.

Στο δρόμο για τα χειμαδιά

Η εποχή του φθινοπώρου «ήταν η αρχή του δυσκολότερου εξαμήνου για τους κτηνοτρόφους, γιατί δεν ήταν μόνο οι σκληρές καιρικές συνθήκες, αλλά και οι πολλές δουλειές της στάνης. Το κατέβασμα των κοπαδιών από τα βουνά, οι ετοιμασίες για την αναχώρηση, η πορεία για τα χειμαδιά, το μάζεμα των απαραίτητων υλικών για τα καλύβια και τα μαντριά· οι βαριές αγροτικές εργασίες, *ο σκάρος*, *ο γέννος* των προβάτων, *το απόκομμα των αρνιών*, το άρμεγμα, το φράξιμο

των σπαρτών και των συνόρων, το στρώσιμο των μαντριών».[15]

Για τους νομάδες κτηνοτρόφους τα τέλη Οκτωβρίου, η γιορτή του Αγίου Δημητρίου, ήταν ο χρόνος που έπρεπε να κατεβάσουν τα κοπάδια τους από τα βουνά στα χειμαδιά. Η παρουσία ενός αγίου που πήγαινε κι αυτός καβάλα σε άλογο και που η εκκλησιαστική μνήμη του συνέπιπτε με τη δύσκολη αυτή περίοδο τους εξόπλιζε με το κουράγιο και την εμπιστοσύνη που χρειάζονταν για το δρόμο τους.[16]

«Χειμώνιασε. Χιόνια πολλά στα κορφοβούνια πέφτουν,
ρεύουν τα φύλλα των κλαριών, ξεσκιώνουν τα λογγάρια,
θολώνουν οι νεροσυρμές, οι βρύσες κρουσταλλιάζουν
κι' οι τσελιγκάδες κουβαλούν στους κάμπους τα κοπάδια.
Ο Μάμαλης απ' τ' Άγραφα στη Λεπενού τα πήγε,
ο Θάνος τ' Ασπροπόταμου, του Μαλακάση ο Μπάρδας
κατέβηκαν για χειμαδιό στον κάμπο του Τρικκάλου,
την Αλασσώνα εδιάλεξε του Σμόλκα ο Χατζημπύρος
ο Κάγκαλος του Ζαγοριού στο Λούρο ξεχειμάζει
του Κουρμουλιάσα ο τσέλιγκας, ο Γάκης ο Ψαλίδας
της Βαλαώρας τα ζερβά τα βοσκοτόπια πήρε».

Κ. Κρυστάλλης, «Ο Γέννος», *Άπαντα, Μέρμηγκας*, σ. 249.

Οι κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων συνήθιζαν να κινούνται από το Βορρά προς το Νότο, ακολουθώντας την κατεύθυνση των ποταμών που είχαν τις πηγές τους στα βουνά, όπου ξεκαλοκαίριαζαν. Ακολουθούσαν λοιπόν την πορεία του Άραχθου και του Ασπροπόταμου και ξεχείμαζαν στις πεδιάδες της Άρτας και του Ξηρόμερου· οι Συρρακιώτες ακολουθούσαν το Λούρο και ξεχειμώνιαζαν στην περιοχή της Πρέβεζας. Εξαίρεση αποτέλεσαν οι νομάδες των Καλαρρυτών που αναζητούσαν χειμαδιά στο θεσσαλικό κάμπο.

Μόλις οι κτηνοτρόφοι έφταναν στον

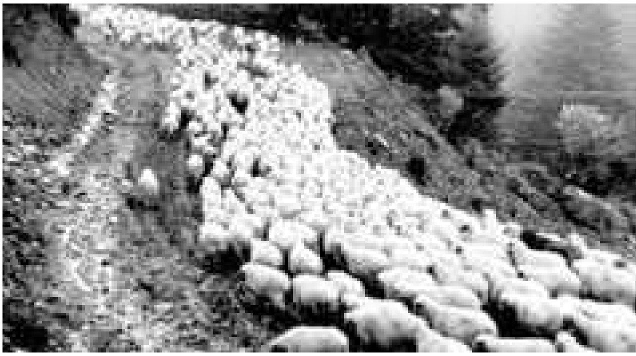

Στο δρόμο για τα χειμαδιά

προορισμό τους, ξεφόρτωναν, έστηναν τα καλύβια τους και ρίχνονταν στη δουλειά. Το ξεχειμώνιασμα ήταν ιδιαίτερα δύσκολο, με τις βαριές καθημερινές εργασίες, τις αντίξοες συνθήκες ζωής στο κονάκι[17] και τους κινδύνους που καραδοκούσαν για τα ζώα.

Ξεκίνημα για τα βουνά

«Τζουμέρκα μου περήφανα, βουνά μου ξακουσμένα,
λιώστε τα χιόνια γλήγορα, σκορπίστε τις αντάρες,
να λάμψει ο ήλιος στις κορφές και να 'βγει νηο χορτάρι.
Να ξεκινήσουν τα νερά στις δροσερές βρυσούλες,
να βγουν οι βλάχοι στα ψηλά, να βγουν κι οι βλαχοπούλες,
να βγουν κοπάδια πρόβατα μ' ολόλαμπρα κουδούνια».

Δημοτικό τραγούδι

Την άνοιξη, κοντά στη γιορτή του Αγίου Γεωργίου, το τσελιγκάτο μάζευε τα πράγματά του και ξεκινούσε για το βουνό. Ο δεσμός των ανθρώπων αυτών με τα ορεινά χωριά τους και η βαθιά ριζωμένη αίσθηση πως, αν μείνουν στον κάμπο, θα εκφυλιστούν, θα «χα-

Στα λιβάδια

Γίδια με κουδούνες

Στο δρόμο για τα βουνά

Καταυλισμός κτηνοτρόφων

θούν», εκφράζονται ανάγλυφα στους παρακάτω στίχους του δημοτικού τραγουδιού:

«μάνα με κακοπάντρεψες και μ' έδωκες στους κάμπους
εγώ το κάμα δε βαστώ, ζεστό νερό δεν πίνω
το πίνω και θερμαίνομαι, το πίνω κι αρρωσταίνω
εδώ τρυγόνα δε λαλεί, ο κούκος δεν το λέει…».

Πριν από την αναχώρηση, ο τσέλιγκας έκλεινε τις οικονομικές εκκρεμότητες με τους ιδιοκτήτες των βοσκότοπων και προμηθευόταν τα απαραίτητα εφόδια για το βουνό: παπούτσια, αλεύρι, λάδι, όσπρια, καφέ, ζάχαρη κ.ά. Οι άντρες φρόντιζαν τα κοπάδια, τα άλογα και τα μουλάρια, οι γυναίκες ετοίμαζαν τα σύνεργα για το άρμεγμα. Σε λίγο άρχιζε η πορεία της επιστροφής, το ίδιο δύσκολη, όπως αυτή του φθινοπώρου.

Οδηγούσαν οι **αγωγιάτες** και ακολουθούσαν οι βοσκοί με τα πρόβατα και τα τσοπανόσκυλα. Πιο πίσω οι γυναίκες και τα παιδιά. Τα μουλάρια και τα άλογα κουβαλούσαν τα σύνεργα και τα νοικοκυριά. Οι γυναίκες, φορτωμένες και αυτές με πράγματα, κρατούσαν υπό μάλης τη ρόκα τους και έγνεθαν. Τα μωρά τα έβαζαν στη «σαρμανίτσα», την ξύλινη σκαλιστή κούνια, και τα μετέφεραν στην πλάτη, ενώ τα μικρά παιδιά κάθονταν πάνω στα πράγματα που κουβαλούσαν τα άλογα.

Ο σταδιακός περιορισμός των βοσκότοπων, η περίφραξη των κτημάτων, οι μεταβολές στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των βοσκότοπων, χρόνο με το χρόνο προκαλούσαν όλο και περισσότερα προβλήματα. Οι αντιθέσεις μεταξύ κτηνοτρόφων και γαιοκτημόνων αυξάνονταν. Ο ρόλος των βοσκότοπων ως ζωτικού χώρου στην αγροτική οικονομία του ευρύτερου χώρου της Άρτας σταδιακά μειώνεται. Μια εικόνα για τα προβλήματα αυτά παρέχουν τα δικαστικά αρχεία, από τα οποία διαπιστώνουμε ότι μετά την απελευθέρωση της Άρτας, το 1881, πολλαπλασιάστηκαν οι διενέξεις ανάμεσα στους κτηνοτρόφους και τους νέους κτηματίες, τις κοινότητες, αλλά και κτηνοτρόφους άλλων περιοχών.[18]

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΙΓΟΠΡΟΒΑΤΩΝ ΤΩΝ ΧΩΡΙΩΝ ΤΩΝ ΤΖΟΥΜΕΡΚΩΝ

ΟΝΟΜΑ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΑΠΟΓΡΑΦΗ						ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΑΔΙΚΩΝ ΑΙΓΟΠΡΟΒΑΤΩΝ		
	1881	1920	1940	1961	1981	2001	επί Τουρκοκρατίας	ως τα προπολεμικά χρόνια	σήμερα
1. Άγναντα	1.220	1.246	1.616	1.806	1.213	886	3.000	3.000	1.660
2. Αθαμάνιο	705	1.076	1.660	1.890	1.740	967	15.000	10.000	4.000
3. Βαθύπεδο		372	315	114	62	106	6.000	4.500	1.500
4. Βουργαρέλι	1.152	1.395	1.843	957	1.056	792	2.000	4.000	5.370
5. Θεοδώριανα	935	353	1.476	269	442	994	10.000	16.000	16.500
6. Καλαρρύτες	1.450	709	1.049	357	231	221	15.000	17.000	14.652
7. Καταρράχτης	1.079	779	1.230	1.118	906	682	10.000	12.000	4.020
8. Ματσούκι	334	364	739	310	354	540	3.000	20.000	11.000
9. Μελισσουργοί	1.710	168	414	158	1.011	671	50.000	40.000	6.870
10. Πράμαντα	2.328	2.649	3.021	1.760	1.585	1.850	20.000	30.000	17.000
11. Συρράκο		215	1.388	18	77	273	40.000	40.000	2.600
						ΣΥΝΟΛΟ	174.000	196.500	85.172

„ Συνέντευξη Νίκου Καραβασίλη, 79 ετών

Ερ.: Κ. Καραβασίλη, η οικογένειά σας ήταν ποιμενική, από τους Μελισσουργούς. Ξέρουμε ότι, όταν ήσασταν νέος, η οικογένειά σας εκινείτο από το βουνό στο χειμαδιό. Θα μπορούσατε να μας περιγράψετε τις συνθήκες της μετακίνησής σας μεταξύ χειμαδιών και χωριού;

Απ.: Μου έχουν μείνει πολλές μνήμες. Θα σας πω για μια διαδρομή για τα ξεκαλοκαιριά, που τη θυμάμαι σαν να 'ταν χτες. Από κείνο το απομεσήμερο που αντάμα με άλλες φαμιλιές του χωριού κινήσαμαν και 'μεις κοντά, για τα Μελισσουργιώτικα.

Ερ.: Τι ηλικία είχατε τότε;

Απ.: Ήμουν μικρός, 12-13 χρονώ.

Ερ.: Πώς γινόταν η προετοιμασία της επιστροφής;

Άποψη Μελισσουργών

Απ.: Το σκηνικό, ίδιο κι απαράλλαχτο όπως κάθε χρόνο. Μπροστά τα μουλαράκια, η Ματ με τη Σίβα, φορτωμένες της φαμελιάς τα πράγματα και πανωσάμαρα σιγουρεμένα, ανάμεσα σε καραμελωτές μαντανίες, τα δυο μου τ' αδερφάκια, που, σαν μαξούμια που ήτανε τότε, δεν το λέγανε τα ποδαράκια τους ακόμα να ακολουθήσουνε το καραβάνι. Αδεκεί, στην πίσω μεριά κοτσιασμένες και οι κοτούλες μας, η Λαθήρω και η Ζαρκολαίμω, και στ' άλλο το φόρτωμα, για να μη μαλώνουν συνατί τους, η γατούλα μας η

Κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων σήμερα

Αργυρώ, αναπόσπαστο κι αυτή κομμάτι της φαμελιάς μας. Εγώ, σαν τρανύτερος κάπως, θα ήτανε ντροπή πια να σεργιανάω καβάλα.

Ερ.: Πώς αισθανόσαστε που επιστρέφατε στο χωριό σας;

Απ.: Σκεφτόμουν τους γονείς μου, πόσο πολύ κουράζονται για το ψωμί της φαμελιάς. Αλλά σαν παιδί, εκεί, δίπλα στον αγωγιάτη, που είχε την έγνοια του καραβανιού και της φαμελιάς, ακολούθαγα ρωτώντας πού και πότε για τα χίλια δυο παράξενα που έβλεπαν τα μάτια μου.

Ερ.: Φυσικά, δεν ήταν μόνο η δική σας οικογένεια που επέστρεφε.

Απ.: Ήμασταν πολλοί και, καθώς νύχτωνε και η πολιτεία πίσω μας χανόταν, παρέκεια παρέκεια η φάλαγγα μεγάλωσε. Άλλους που έρχονταν πέρα από τόπο αλαργινό, από το Ξηρόμερο να ειπούμε, και ήταν πλιότερο αποσταμένοι, τους φτάναμαν. Άλλοι αγωγιάτες, που είχαν αλαφρά φορτώματα και δεν είχαν φαμιλιές, ανάγκαζαν το καραβάνι τους για να κόψουνε δρόμο και μας φτάνανε, γίναμαν όλοι αντάμα ένα καραβάνι. Και σαν όλοι, χρόνια απάνω κάτω στον ίδιο δρόμο κι από τον ίδιο τόπο, μιας και τα χωριά στα Τζουμέρκα είναι συγκρατούμενα, και με το «πώς περάσαταν στα χειμαδιά;» και με το «πού ξεχειμάζαταν φέτος», και με το «μην είδαταν τον τάδε ή μην ακούσαταν για το δείνα;» ξεχνιόμασταν κι ο δρόμος έφευγε κάτω από τα ποδάρια μας, ώσπου η μέρα χάθηκε…

Ερ.: Πόσο κουραστική ήταν η πορεία της επιστροφής;

Απ.: Πολύ. Σε ώρα, άλλοι σαν να αποστάσανε από την πεζοπορία, άλλοι σαν να βαρέθηκαν από το κουβεντολόι, σωπάσανε. Τα μικρά που ήτανε καβάλα, άλλο από το σκούξιμο, άλλο από το κούνα και ματακούνα του μουλαριού αποκοιμήθηκαν αδεκεί και μόνο των αλόγων τα πέταλα που πατούσανε ρυθμικά το ντερβένι δένανε σε μια παράξενη μουσική συμφωνία με τον αχό από τα κυπροκούδουνα και τα τσιοκάνια που είχανε κρεμασμένα στο λαιμό τους.

Κάπου εκεί θυμάμαι, σαν βαριεστημένος από της πεζοπορίας την αποσταμάρα, κοντοστάθηκα. Κοντοστάθηκα και χασμουρήθηκα βαριεστημένος κάμποσες βολές κι αδεκεί η μανούλα μου θυμάμαι έσκυψε και μου είπε· «άιντε παιδάκι μου, κάμε λίγο κουράγιο ακόμα και φτάσαμαν στο χάνι. Να... σα διαβούμε ετούτη την κοδέλα του δρόμου, τη μεγάλη κι απέ την άλλη τη μικρή, φτάνουμε, καληώρα σου παιδί μου, στο Πλατανόρεμα. Εκεί στο χάνι του Τσίρου έχουμε κουβέντα να μας καρτερεί και η βαβούλα σου με την κανούτα μας που έφυγαν μπροστά πριν από το γιόμα, για να κόψουνε δρόμο». Γκάρδιωσα για λίγο με τα λόγια της, μα τι να σας πω, ατέλειωτες μου φάνηκαν εκείνες οι κοδέλες και το χάνι, λες και βάλθηκε κι αυτό να παίξει με την αποσταμάρα μας, έφευγε, αλάργευε από τον τόπο του, για να μην το φτάσουμε. Και το χειρότερο, σαν φτάσαμε εκεί, οι αγωγιάτες κουβεντιάστηκαν συνατή

στους και δεν στάθηκαν. Σαλάγησαν και τράβηξαν παραπανούλια στο ανάραχο πέντε δέκα ανάσες τόπο ακόμα. Εκεί, σε κάτι λακκούλες δίπλα στη δημοσιά, είχαν ξεπεζέψει κι άλλες φαμιλιές από γρηγορότερα, και ο τόπος στην αστροφεγγιά φάνταζε υπαίθριο παζάρι. Εκεί, απάνω σ' εκείνο το ξεπέταμα, κάνανε την άνοιξη πρώτο κονάκι οι διαβατικοί, γιατί είχε γύρα ο τόπος αμαλαϊές. Είχε φρεσκοθερισμένα χωράφια, με μπόλικο χορτάρι στις παραβόλες, και βόσκανε τ' αλογομούλαρα ανενόχλητα όλη τη νύχτα και οι αγωγιάτες γλυτώνανε την πληρωμή στο χάνι. Κάπου εκεί, ανάμεσα στους άλλους, ξεφορτώσαμαν κι εμείς.

Ερ.: Περιγράψτε μας τον τρόπο διανυκτέρευσης.

Απ.: Κάναμαν ένα γυροβόλι με τις μεριές, έστρωσε ανάμεσα η μάνα ένα τσιολάκι, σιγούρεψε σ' ένα αγκωνάρι τα απανογόμια, καθώς τα 'λεγαν, τρουβάδια με φαγητά κι άλλα ξαλαφρώματα κι αδεκεί και το δείπνο. Από 'να δυο θελάκια ριζόπιτα στο χέρι και στη συνέχεια αράδα αράδα όλοι στρωματσάδα κάτω από το χεράμι. Όσο για προσκέφαλο, καθένας τα παπουτσάκια του κι απάνω το σακάκι του για να τα 'χει σίγουρα και πρόχειρα με το φευγιό. Η μάνα από την πέρα μεριά, δίπλα στη μικρή αδελφή, για να της κάνει κουράγιο τη νύχτα που σκιάζονταν δίχως φέξη και το πλιότερο να τη σκεπάζει, γιατί άθελά της κλώτσαγε το σκέπασμα και θα μανούρωνε ξέσκεπη ως την αυγή. Απ' εδώ μεριά από μένα η βάβω μου και παραδίπλα δεμένα στη θηλιά από το σακί για σιγουριά η γάτα, οι κότες και η γιδούλα μας. Κατά πρώτον, από τα καλωσορίσματα των ταξιδιωτών που ξανασμίγανε, από το κουβεντολόι των μεγάλων με τους αγωγιάτες όπου δειπνήσανε κάπως ξέχωρα διπλοπόδι μπροστά στο τεψί με κάπως πλιότερο και καλύτερο φαΐ, και από τη δροσιά της εξοχής και την αστροφεγγιά ξαγρυπνήσαμαν κάπως. Όμως, από την άλλη μεριά, η αποσταμάρα από τον ποδαρόδρομο με τις ώρες και η έγνοια του πρωινού ξυπνήματος για το μεγάλο και δύσκολο που μας καρτερούσε δρόμο έδωνε τόπο στο χασμουρητό, τα μάτια σφαλίζανε μοναχά τους κι από ένας ένας παραδίνονταν άθελά του στην αγκαλιά του ύπνου. Εμένα, καθώς θυμάμαι, εκείνο το βράδυ άργησε κάπως να με πάρει ο ύπνος.

Το τσοπανόπουλο

Ερ.: Πώς βλέπετε αυτές τις καταστάσεις τώρα;

Απ.: Περάσανε χρόνια, και χρόνια δίσεκτα, θυμάμαι, από τα τότε και δώθε, και πολλά αλλάξανε σε τούτον τον κόσμο. Ήρθανε πόλεμοι, σκοτωμοί, έγνοιες παράξενες, χαλασμοί, προσφυγιές, πείνα και κακομοιριά, και η μοίρα δεν το ματάφερε να ξαναπεράσω από κείνον το δρόμο, από κείνον τον τόπο. Η βάβω η καψαρή, όπου παιδόπουλο την είχα πρώτο ρώτημα, χάθηκε κι αυτή, μα έμεινε στο νου και την ψυχή μου τυπωμένη η εικόνα εκείνης της διαδρομής για τα ξεκαλοκαιριά.

Ερ.: Γιατί, κατά τη γνώμη σας, έσβησε αυτή η παράδοση;

Απ.: Μέχρι πριν τον πόλεμο, ήτανε πολλοί οι τσελιγκάδες χωριανοί μας και άσωτα τα κοπάδια τους. Όμως χρόνο με το χρόνο λιγοστεύανε κι εκείνα. Τα βοσκοτόπια στα χειμαδιά, στους κάμπους δεσμεύτηκαν, μοιράστηκαν στους ακτήμονες και καλλιεργήθηκαν. Δεσμεύτηκε ο

τόπος και τα χειμερινά λιβάδια λιγοστεύανε για τους κτηνοτρόφους. Έτσι, μαζί με τα τόσα άλλα, αρχίσανε σιγά σιγά να φεύγουνε από τη ζωή και τα τσελιγκάτα. Ο καινούριος τρόπος ζωής προβλημάτισε και του δικού μας χωριού κάποιους σεβάσμιους τσελιγκάδες. Κάποιους νοικοκυραίους με χιλιάδες γιδοπρόβατα, κάποιους τους προβλημάτισε πολύ και κάποια μέρα συνάχτηκαν στον οντά ενός αρχοντικού στο χωριό και το κουβεντιάσανε το πρόβλημά τους, μα σαν δε βρίσκανε άκρη στης παρακμής τον κατήφορο, καταλήξανε σε αποφάσεις σωστές και αμετάκλητες. Περιορίσανε σε αριθμό τα κοπάδια, πήρανε τις φαμίλιες από τα αχερένια βλαχοκόνακα της στάνης και τις εγκαταστήσανε στην πολιτεία, αγοράζοντας αρχοντοκόνακα οχτρών που φύγανε αποδιωγμένοι και το βασικότερο απ' όλα και για το οποίο κανένας τους δεν είχε αντίρρηση ήτανε το πώς έστω και από ένα δυο παιδιά τους έπρεπε να τα αποκόψουνε από το τσελιγκάτο και να τα στείλουνε στα γράμματα και στις σπουδές. Προς τη μόρφωση και την επιστήμη, προς τον πολιτισμό και την καλοπέραση, προς τα εκεί που η ζωή άνοιγε καινούριους δρόμους κι έταζε προκοπή και χαμόγελα. Και το λόγο τον κάμανε απόφαση και την απόφαση πράξη.

Ερ.: Ποια ήταν τα αποτελέσματα αυτής της απόφασης;

Απ.: Θετικά και αρνητικά. Σε κάποια χρόνια είχε γιατρούς δικούς του το χωριό, είχε δασκάλους και σχολειό, είχε δικούς του δικηγόρους. Είχε και έχει επιστήμονες και γραμματισμένους. Όμως εκείνο που πια δεν έχει είναι τα τσελιγκάτα. Είναι οι τσελιγκάδες που το τιμήσανε με την προσφορά, με την αρχοντιά της ψυχής τους με τις οικογενειακές τους αρχές, με την προκοπή και την αγάπη με τις άγιες γενεών και γενεών καταβολές.

Γλωσσάρι

- αγγειά, τα = τα χάλκινα σκεύη του σπιτιού
- αδεκεί = (επίρ.) εκεί κοντά
- αμαλαϊά, η = η αφθονία
- αποσταίνω = κουράζομαι
- βετούλι, το = το κατσίκι του ενός χρόνου (από το λατινικό vitulus, -i)
- γέννος, ο = η γέννηση
- γκλίτσα, η (ή κλίτσα) = το ραβδί του τσοπάνη, σύμβολο της εξουσίας του τσέλιγκα. Σύνεργο της δουλειάς του τσοπάνη· τον εξυπηρετεί να ανεβαίνει και να κατεβαίνει τις πλαγιές, να αρπάζει από τα πόδια τα πρόβατα, να φοβίζει τα άτακτα ζώα, τα σκυλιά και τους κλέφτες.
- ζαλίκι, το = δεμάτι με ξύλα που φορτώνονταν στη ράχη τους οι γυναίκες.
- ζυγούρι, το = το αρνί ηλικίας δύο ετών
- καρδάρα, η και καρδάρι, το = ξύλινο ή μεταλλικό κυλινδρικό δοχείο με δύο λαβές ή μία ημικυκλική, όπου αρμέγουν το γάλα.
- θηλί, το ή θελί = κομμάτι πίτας
- κανούτα, η = η γίδα
- κάπα, η = ολόμακρο μάλλινο σκούρο ένδυμα με κουκούλα
- καταή = (επίρ.) στο δάπεδο (κάτω + γη)
- κούδα, η = η πέτρα
- μανουρώνω = κρυώνω
- μαντανία, η = η κουβέρτα
- μαντρί, το = περιφραγμένος χώρος που χρησιμοποιείται για φύλαξη αιγοπροβάτων
- μεριά, η = μέρος, πλευρά· σακί με τα απαραίτητα ρούχα ή τρόφιμα.
- μπατζαριό, το (μπάτζος) = το τυροκομείο
- μπλάνα, η = τυρί φέτα
- παραβόλα, η = χερσότοπος στην άκρη των σπαρμένων χωραφιών
- παρέκεια = (επίρ.) λίγο πιο πέρα
- πρατίνες, οι = οι προβατίνες
- ρόγα, η = ο μισθός, η αμοιβή
- σκουτιά, τα = τα μάλλινα υφάσματα
- στέρφα, τα = πρόβατα που δεν έχουν γάλα
- στρούγκα, η = χώρος περιφραγμένος πρόχειρα για το άρμεγμα γιδοπροβάτων
- τσούπρα, η = το κορίτσι
- τυρόγαλο, το = το υγρό που μένει από το στράγγισμα του τυριού και το χρησιμοποιούν για την παρασκευή της μυζήθρας.

Σημειώσεις

1. Για περισσότερα σχετικά με την αρχαία Ήπειρο βλ. N.G.L. Hammond, «Η Ήπειρος και ο ελληνικός κόσμος των πόλεων-κρατών (περ. 750-400 π.Χ.)», στο Μ.Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *Ήπειρος. 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997, σσ. 46-73˙ P. Lévêque, «Από τον Αλέξανδρο Μολοσσό έως τον Πύρρο», στο Μ.Β. Σακελλαρίου, *ό.π.*, σσ. 74-81˙ P. Cabanes, «Κοινωνική και οικονομική ιστορία της Ηπείρου», στο Μ.Β. Σακελλαρίου, *ό.π.*, σσ. 90-94˙ P. Cabanes, «Από την Ρωμαϊκή κατάκτηση ως την μεγάλη κρίση του 3ου αι. μ.Χ.», στο Μ.Β. Σακελλαρίου, *ό.π.*, σσ. 115-138.
2. Βλ. Λ. Βρανούσης & Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά τους νεότερους χρόνους», στο Μ.Β. Σακελλαρίου, *ό.π.*, σσ. 240-269˙ Ελευθερία Νικολαΐδου, «Η Ήπειρος στον αγώνα της ανεξαρτησίας», στο Μ.Β. Σακελλαρίου, *ό.π.*, σσ. 270-288.
3. Για την επανάσταση στα Τζουμέρκα βλ. Ε. Νικολαΐδου, *ό.π.*, σσ. 274-275.
4. Φερέοικος = αυτός που δεν έχει μόνιμη κατοικία, ο νομάς, βοσκός που κουβαλά μαζί του το σπίτι του (<φέρω + οίκος).
5. H. Holland, *Travel in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia during the years 1812 and 1813*, Λονδίνο 1815, σσ. 91-93.
6. Ν. Καρατζένης, *Οι νομάδες κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων*, Άρτα 1991, σ. 52. Πολλές πληροφορίες του κεφαλαίου αυτού βασίζονται στο βιωματικό έργο του Τζουμερκιώτη φιλολόγου και κτηνοτρόφου Νίκου Καρατζένη. Τον ευχαριστούμε από καρδιάς για τη βοήθεια που μας πρόσφερε.
7. Γιώργος Δ. Κοντογιώργης, *Θέματα νεότερης και σύγχρονης ιστορίας από τις πηγές*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1983, σσ. 42-43.
8. Λ. Αρσενίου, *Τα τσελιγκάτα*, Αθήνα 1972, σ. 13. Για την προσφορά των Τζουμερκιωτών στους αγώνες του έθνους, βλ. την εμπεριστατωμένη μελέτη του Σ. Μ. Φίλου, *Τα Τζουμερκοχώρια*, Αθήνα 2000, σσ. 116-352.
9. Λ. Αρσενίου, *ό.π.*, σ. 15.
10. Βλ. Ν. Καρατζένης, *ό.π.*, σ. 57.
11. Βλ. Νίκος Παπακώστας, *Ηπειρωτικά*, Αθήνα 1967, σ. 545.
12. Βλ. Ν. Καρατζένης, *ό.π.*, σσ. 82-87. Για περισσότερα, βλ. Γ. Μποτός, *Οι Σαρακατσαναίοι*, Αθήνα 1982˙ Γ. Καββαδίας, *Σαρακατσάνοι, μια ελληνική ποιμενική κοινωνία*, Αθήνα 1991.
13. Για περισσότερα, βλ. Ν. Καρατζένης, *ό.π.*, σσ. 319-320.
14. Η πυτιά ήταν ένα άσπρο υγρό που το διατηρούσαν σε μπουκάλες. Την παρασκεύαζαν κόβοντας σε μικρά κομματάκια το στομάχι των αρνιών και κατσικιών που έσφαζαν το χειμώνα στα χειμαδιά, πριν κλείσουν 20 μέρες ζωής. Τα μικρά αυτά κομματάκια τα άφηναν στο νερό να μουσκέψουν τρεις ώρες περίπου κι ύστερα τα έριχναν μαζί με το νερό στην άκρη μιας τσαντίλας και τα στράγγιζαν σε ένα μεγάλο καπάκι˙ στη συνέχεια ζύμωναν τα μουσκεμένα αυτά κομμάτια με τα χέρια τους από την έξω μεριά ώσπου να λιώσουν στο νερό˙ το υγρό που έβγαινε και είχε μια διαπεραστική, άσχημη μυρωδιά αποτελούσε την πυτιά και, για να μη χαλάει, της έριχναν και μια χούφτα αλάτι στο μπουκάλι όπου τη διατηρούσαν.
15. Βλ. Ν. Καρατζένης, *ό.π.*, σ. 132.
16. Βλ. Δ. Λουκάτος, *Τα Φθινοπωρινά*, Φιλιππότης, Αθήνα 1982, σ. 80.
17. Ο όρος «κονάκι» έχει πολλές σημασίες: σημαίνει την καλύβα, αλλά και το νοικοκυριό, τον τόπο όπου βρίσκεται η οικογένεια. Κονάκια έλεγαν το σύνολο των καλυβιών που αποτελούσαν τη συντροφιά του τσελιγκάτου αλλά και την τοποθεσία που τα είχαν στήσει.
18. Βλ. δικαστικές αποφάσεις από το Πρωτοδικείο Άρτης, όπως: 18/16-12-1881, 125/22-6-1883, 40/16-3-1883, 108/20-11-1884, 8/12-2-1888, 207/8-12-1894.

Επιλογή βιβλιογραφίας

Αρσενίου, Λ., *Τα τσελιγκάτα*, Αθήνα 1972.

Γκιόλιας, Μ., *Παραδοσιακό δίκαιο και οικονομία του τσελιγκάτου*, Πορεία, Αθήνα 2004.

Ελληνικό λαϊκό σπίτι, Έκδοση Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, Αθήνα 1960.

Καραβασίλης, Ν., *Χάθηκαν αμνημόνευτοι*, Άρτα 1976.

Καρατζένης, Ν., *Οι νομάδες κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων*, Άρτα 1991.

Κοσμάς, Ν., *Το ηπειρωτικό λαϊκό σπίτι*, Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα 1998.

Κωστούλας, Κ., *Πωγωνήσιοι εργολάβοι και τα δημόσια έργα στην Ήπειρο στην ύστερη Τουρκοκρατία*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ηπείρου, Ιωάννινα 2002.

Κωνσταντινόπουλος, Χ., *Οι Λαγκαδινοί μαστόροι*, Αθήνα 1970.

—, *Οι παραδοσιακοί χτίστες της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1983.

Μαντάς, Σ., *Τα ηπειρωτικά γεφύρια*, Τεχνικές εκδόσεις, Αθήνα 1984.

—, *Το γεφύρι κι ο Ηπειρώτης*, Τεχνικές εκδόσεις, Αθήνα 1987.

Μέγας, Γ., «Μελέται λαϊκής αρχιτεκτονικής», *Λαογραφία*, ΚΣΤ΄ (1968-1969).

Μουτσόπουλος, Ν., *Μαθήματα αρχιτεκτονικής μορφολογίας. Μακεδονική αρχιτεκτονική. Συμβολή στη μελέτη της ελληνικής οικίας*. Θεσσαλονίκη 1971.

Ορλάνδος, Α., «Παλαιά αστικά σπίτια της Άρτης», *Α.Β.Μ.Ε.*, Β΄ (1936), σσ. 181-194.

Παπαγεωργίου, Γ., *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά το 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1982.

Παπακώστας, Ν., *Ηπειρωτικά*, Αθήνα 1967.

Παπακώστα-Σινίκη, Ν., *Ήπειρος, εκκλησιές και μοναστήρια*, Αθήνα – Γιάννινα 1983.

—, *Παλιά Γιάννενα*, Αθήνα 1986.

Πολίτη, Λ. Δ., «Η Σκούπα Τζουμέρκων και τα παλιά της σπίτια», *Ηπειρωτική Εστία*, ΚΕ΄ (1976), σσ. 939-950.

Σακελλαρίου, Μ.Β. (επιμ.), *Ήπειρος. 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997.

Σάρρος, Δ., «Περί της εν Ηπείρω, Μακεδονία και Θράκη συνθηματικής γλώσσης», *Λαογραφία*, 7 (1923), σσ. 535-542.

Σούλης, Χρ., «Τα κουδαρίτικα των Χουλιαροχωρίων της Ηπείρου», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 5 (1930), σσ. 161-168.

Τζελέπη, Π.-Ν., *Λαϊκή ελληνική αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1977.

Τσέβρεχος, Γ., *Το κοπάδι*, Περιφερειακές εκδόσεις «Έλλα», Λάρισα 2002.

Φίλος, Στ., *Τα Τζουμερκοχώρια*, Αθήνα 2000.

Χατζημιχάλη, Α., «Ηπειρωτική λαϊκή τέχνη», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 5 (1930), σσ. 253-264.

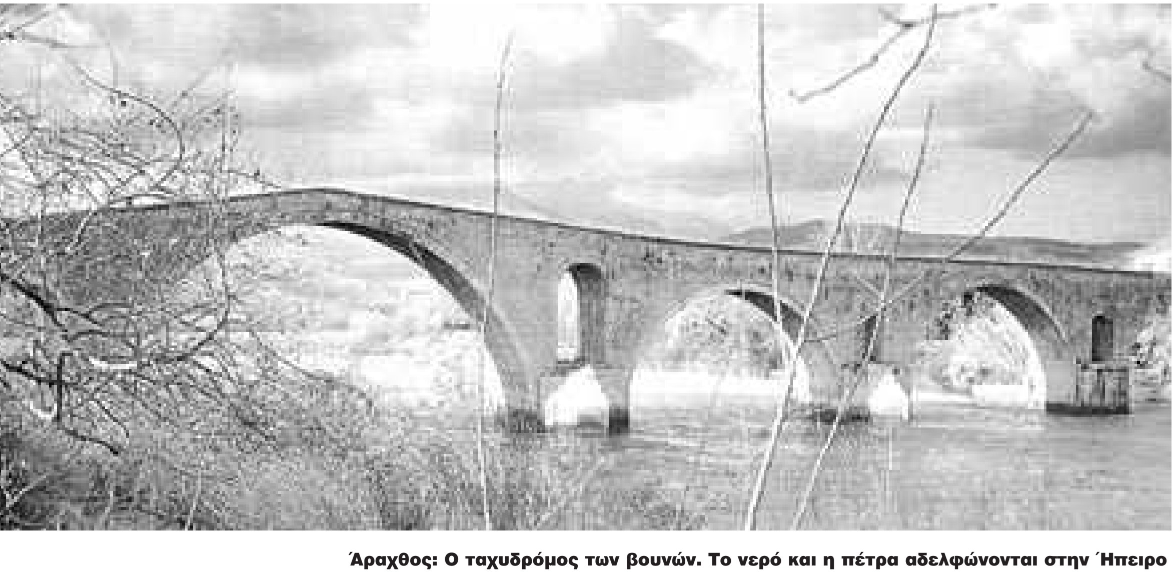

Άραχθος: Ο ταχυδρόμος των βουνών. Το νερό και η πέτρα αδελφώνονται στην Ήπειρο

ΔΕΙΓΜΑ 3

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Η Διαμορφωση του Χαρακτηρα της Συνοικιας

Άποψη του ανατολικού τμήματος της πόλης

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η διαμόρφωση του πολεοδομικού ιστού μιας πόλης στη μακρά διάρκεια αποτελεί συνθετικό αποτέλεσμα ποικίλων παραγόντων. Εξετάζοντας από την άποψη της κοινωνικοοικονομικής σύνθεσης τον πληθυσμό μιας πόλης, αρχαίας ή νεότερης, ακόμα και ενός χωριού, διαπιστώνουμε ότι τα βασικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού αντανακλώνται κατά κανόνα στο χαρακτήρα των συνοικιών που τον φιλοξενούν, καθώς και στις οικονομικές, διοικητικές, θρησκευτικές και κοινωνικές δραστηριότητες που πραγματοποιούνται σ᾽ αυτές.[1]

Ο χαρακτήρας των συνοικιών: παράγοντες διαμόρφωσής τους

Ιδιαίτερα πρόδηλη γίνεται η διαπίστωση αυτή στις σύγχρονες μητροπόλεις, όπου, παρά την υφιστάμενη ελευθεροκοινωνία, ένα αόρατο κοινωνικό σύνορο υπαγορεύει στους κατοίκους να αισθάνονται άνετα σε κάποιες συνοικίες και ξένοι σε κάποιες άλλες. Πρόκειται για ένα σύνορο που περνάει στο καθημερινό λεξιλόγιο των τοπωνυμικών αναφορών με όλα τα κοινωνικά και οικονομικά, αξιολογικά συμφραζόμενά του (βόρεια προάστια, Κολωνάκι, Εκάλη, Πανόραμα, Βαρδάρης κ.ο.κ.).

Πέρα από τους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες που εμπλέκονται στη διαμόρφωση του ιδιαίτερου χαρακτήρα των συνοικιών, στις πολυπολιτισμικές αστικές κοινωνίες σημαντικός είναι και ο ρόλος του εθνικού ή θρησκευτικού παράγοντα, κάτι που, σε ό,τι αφορά το παρελθόν, αποτυπώνεται στα μνημεία του αστικού χώρου και στο ρόλο τους ως εστιακών σημείων των συναφών ομάδων. Καταλυτικό ρόλο στη μετεξέλιξη των παραδοσιακών διαχωριστικών γραμμών του κοινωνικού αστικού χώρου έπαιξε αναμφισβήτητα η βιομηχανική επανάσταση και οι δομικές αλλαγές που επέφερε αυτή στον πολεοδομικό ιστό των αστικών κέντρων. Όπως έχει εύστοχα παρατηρηθεί, η μελέτη των συνοικιών των πόλεων είναι συνάμα *λειτουργική* και *κοινωνική*. Φέρνει στην επιφάνεια τις διαφορές ανάμεσα στις βιομηχανικές ζώνες στην περιφέρεια των πόλεων, στα κέντρα του χονδρικού ή λιανικού εμπορίου, στις ζώνες με διοικητικές λειτουργίες, στις συνοικίες με μονοκατοικίες ή πολυκατοικίες, που κατατάσσονται στη συνέχεια ανάλογα με την κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκουν οι κάτοικοί τους ή, εφόσον υπάρχουν φυλετικές ή εθνικές διακρίσεις, ανάλογα με το χρώμα ή τα εθνικά χαρακτηριστικά.[2]

Η περιοχή του Σιδηροδρομικού Σταθμού

Η «εισβολή» της βιομηχανίας σε αστικά κέντρα με διαμορφωμένες, ως προς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, παραδοσιακές συνοικίες επηρεάζει σε διάφορους βαθμούς το χαρακτήρα τους. Όμως, ακόμα και όταν η βιομηχανία δεν εισβάλλει στον αστικό ιστό, όταν αναπτύσσεται στις παρυφές του, είναι εύλογο να δημιουργεί ανακατατάξεις και νέες διευθετήσεις. Σε σχέση με τις πληθυσμιακές μεταβολές στον αστικό χώρο η εκβιομηχάνιση λειτουργεί κατά δύο τρόπους. Από τη μια πλευρά αποτελεί κίνητρο προσέλκυσης νέων κατοίκων, καθώς δημιουργεί ευκαιρίες απασχόλησης, όχι μόνο για τους ανθρώπους των επιχειρήσεων αλλά και για αγροτικούς πληθυσμούς που αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα επιβίωσης· από την άλλη πλευρά η κατάληψη του χώρου από τη βιομηχανία, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για το περιβάλλον, υπαγορεύει, σε όσους έχουν τη δυνατότητα, την ανάγκη αναζήτησης χώρων διαβίωσης ή αναψυχής μακριά από το υποβαθμισμένο τοπίο.

Κατά κανόνα, στη φάση της εκβιομηχάνισης, τα λαϊκά προάστια συνδέονται με τις βιομηχανικές εγκαταστάσεις και τις «οχληρές» δραστηριότητες. Κάποιες αστικές περιοχές εξάλλου, μέσα από την αρχιτεκτονική των κτιρίων των επιχειρήσεων, τραπεζών και συναφών δραστηριοτήτων που φιλοξενούν, αντανακλούν το κύρος και την αισθητική των εκπροσώπων της νέας επιχειρηματικότητας. Όταν υπάρχουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις, οι πλέον ευκατάστατοι κάτοικοι της πόλης, ακολουθώντας το διεθνές πρότυπο της εποχής, επιδιώκουν να εγκατασταθούν σε χώρους που εξασφαλίζουν όχι μόνο καλύτερη ποιότητα ζωής, αλλά και δυνατότητες κοινωνικής προβολής. Υπό τις συνθήκες αυτές ο χαρακτήρας των συνοικιών που προέκυψαν από τη βιομηχανική επανάσταση απηχεί το κυρίαρχο κριτήριο διάκρισης της εποχής, το οικονομικό, αφήνοντας άλλα, παραδοσιακά, κριτήρια σε δεύτερη μοίρα.

Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον να ασχοληθούν οι μαθητές με την παραπάνω θεματική στην περίπτωση μιας πόλης με διαχρονικά πολυπολιτισμικό χαρακτήρα, όπως η Θεσσαλονίκη. Χτισμένη στο μυχό του Θερμαϊκού, από το 300 μ.Χ. περίπου, όταν έγινε έδρα του Γαλερίου, η πόλη αναδεικνύεται *ἄρχουσα τῶν δυτικῶν θεμάτων καὶ μήτηρ τῶν ἑσπερίων, πόλις μεγάλη καὶ πρώτη τῶν Μακεδόνων*, δεύτερη μόνο μετά τη βασιλεύουσα, *κόσμος τῆς Ἑλλάδος καὶ Εὐρώπης ὀφθαλμός*, το σημαντικότερο αστικό κέντρο του ελλαδικού χώρου κατά τους βυζαντινούς χρόνους.[3]

Πέρα από το ρόλο της ως εκκλησιαστικού κέντρου η *θεοφρούρητος, φιλόχριστος, μαρτυροφύλακτος* πόλη του Αγίου Δημητρίου, όπου συνέρρεαν πιστοί *πανταχόθεν τῆς οἰκουμένης ἐκ περάτων γῆς*, αποτελούσε σπουδαίο εμπορικό και οικονομικό κέντρο. Ήδη το 10ο αι. *παμμιγής τις ὄχλος ἀεὶ περιεστοίχει τὰς ἀγυιὰς τῶν τε αὐτοχθόνων καὶ τῶν ἄλλως ἐπιξενουμένων, ὡς εὐχερέστατον εἶναι ψάμμον παράλιον ἐξαριθμεῖν ἢ τοὺς τὴν ἀγορὰν διοδεύοντας καὶ τῶν συναλλαγμάτων ποιουμένους τὴν μέθοδον. Ἐντεῦθεν χρυσίου καὶ ἀργυρίου καὶ λίθων τιμίων παμπληθεῖς θησαυροὶ καὶ πολλοῖς ἐγίνοντο, καὶ τὰ ἐκ Σηρῶν ὑφάσματα ὡς τὰ ἐξ ἐρίων τοῖς ἄλλοις ἐπινενόητο. Περὶ γὰρ τῶν ἄλλων ὑλῶν, χαλκοῦ καὶ σιδήρου, κασσιτέρου τε καὶ μολύβδου καὶ ὑέλου, οἷς αἱ διὰ πυρὸς τέχναι τὸν βίον συνέχουσι, καὶ μνησθῆναι*

Ο ρόλος της εκβιομηχάνισης

Ο Σιδηροδρομικός Σταθμός της Ανατολής

Κτίρια γραφείων της Γαλλικής Εταιρείας Κατασκευής και Εκμετάλλευσης Λιμένος. Βρίσκονταν στην οδό Σαλαμίνος

Οι εγκαταστάσεις της Εταιρείας Ηλεκτροφωτισμού. Στο βάθος, ο Λευκός Πύργος

Οδός Πύργων

μόνον παρέλκον ἡγοῦμαι, τοσούτων ὄντων ὡς ἄλλην τινα δύνασθαι πόλιν δι' αὐτῶν δομεῖσθαι καὶ ἀπαρτίζεσθαι.[4] Στη Θεσσαλονίκη, *μυρίων ἐθνῶν πληθούσῃ* συγκεντρώνονταν κάθε χρόνο, κατά τα Δημήτρια, έμποροι από όλη την οικουμένη, ενώ η πόλη χαρακτηρίζεται καταφύγιο προσφύγων ήδη από τα βυζαντινά χρόνια, όταν ο Νικηφόρος Χούμνος παρατηρεί ότι *οὐδεὶς ἄπολις, μέχρις ἂν ᾖ τῶν Θεσσαλονικέων ἡ πόλις.*[5] Πρόκειται για ένα ρόλο που θα εξακολουθήσει να παίζει η νύμφη του Θερμαϊκού και κατά τους επόμενους αιώνες, όταν, μετά την κατάληψή της από τους Οθωμανούς, θα εγκατασταθούν σ' αυτή μαζικά Εβραίοι καταδιωγμένοι από τη Δύση, αλλά αργότερα και Έλληνες πρόσφυγες, θύματα αυτοί της Ανατολής.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Οργάνωση του σχεδίου εργασίας (project)

Δρόμος των Εξοχών

Άποψη του εκτός των ανατολικών τειχών χώρου

- ***Διατύπωση του θέματος***

«Παραδοσιακές και νέες συνοικίες της πόλης κατά τη μετάβαση από το 19ο στον 20ό αιώνα».

- ***Πηγές αφόρμησης***

Μνημεία που μαρτυρούν τη συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων, τα κατάλοιπα των τειχών, ονομασίες συνοικιών, μνημεία του βιομηχανικού παρελθόντος κτλ.

- ***Σκοποί***

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές το διαχρονικό πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της πόλης.
2. Να κατανοήσουν τους παράγοντες που διαμορφώνουν το χαρακτήρα της συνοικίας.
3. Να αναπτύξουν δεξιότητες διαχείρισης τεκμηρίων για το ιστορικό κέντρο και τον ευρύτερο χώρο.
4. Να αποκτήσουν κριτήρια ερμηνείας της φυσιογνωμίας της συνοικίας όπου ζουν.

Άξονες

Από τους πολλούς άξονες που θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο έρευνας επιλέγουμε ενδεικτικά τους παρακάτω:

1. Παράγοντες διαμόρφωσης της πολυπολιτισμικότητας της πόλης.
2. Οι συνοικίες εντός των τειχών και οι παράμετροι διαμόρφωσης του χαρακτήρα τους.
3. Οι επιπτώσεις του εκσυγχρονισμού στο χαρακτήρα της συνοικίας.

ΙΙ Ανάπτυξη των αξόνων σε δραστηριότητες

ΑΞΟΝΑΣ 1

Παράγοντες διαμόρφωσης της πολυπολιτισμικότητας της πόλης

1. Να διαμορφώσετε χρονολόγιο των σημαντικότερων σταθμών της αστικής ιστορίας της Θεσσαλονίκης.
2. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τις συνθήκες υπό τις οποίες εγκαταστάθηκε στην πόλη το εβραϊκό στοιχείο και για τις περαιτέρω τύχες του (κοινωνική, πολιτισμική, οικονομική, πολιτική δραστηριότητα).
3. Να απεικονίσετε στο χάρτη τις συνδέσεις της Θεσσαλονίκης στο δίκτυο συγκοινωνιών κατά το β΄ μισό του 19ου αι.
4. Να εντοπίσετε μνημεία του θρησκευτικού, οικονομικού, πολιτικού παρελθόντος, που τεκμηριώνουν την πολυεθνικότητα της πόλης. Συλλογή φωτογραφιών.
5. Να συγκεντρώσετε τοπωνύμια συνοικιών που απηχούν την πολυπολιτισμικότητα της πόλης.
6. Να συγκεντρώσετε στοιχεία για την εξέλιξη της πληθυσμιακής σύνθεσης της πόλης μέχρι τα τέλη του 19ου αι. Να σχολιάσετε.

Το Μπεζεστένι

ΑΞΟΝΑΣ 2

Οι συνοικίες εντός των τειχών και οι παράμετροι διαμόρφωσης του χαρακτήρα τους

1. Να αποτυπώσετε στο σημερινό αστικό χάρτη την περιτείχιση της πόλης.
2. Από παλιές απεικονίσεις του εντός των τειχών αστικού χώρου να εντοπίσετε στοιχεία ενδεικτικά των χρήσεών του.
3. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες για την κατανομή των διάφορων ομάδων του πληθυσμού στον εντός των τειχών αστικό χώρο και τις εκεί δραστηριότητες επί Τουρκοκρατίας. Να συλλέξετε απεικονίσεις μνημείων των επί μέρους συνοικιών.

Καταστήματα στην Εγνατία Οδό (νότια πλευρά), στο ύψος της διασταύρωσης με τη σημερινή Ίωνος Δραγούμη. Λήψη των αρχών του 20ού αιώνα

4. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες για την αυτοδιοίκηση των κοινοτήτων της πόλης και για τα εκπαιδευτικά ιδρύματα που αυτές διαχειρίζονταν. Να συζητήσετε.
5. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τα τυπογραφεία που λειτούργησαν στην πόλη κατά την εξεταζόμενη περίοδο, τις εκδόσεις και τη γλώσσα τους. Να συζητήσετε.
6. Να συντάξετε κατάλογο των χριστιανικών ναών που μετατράπηκαν σε τζαμιά και αντίστροφα, ή άλλων λατρευτικών χώρων που άλλαξαν χρήση.

Λιμάνι: Έργα επέκτασης

ΑΞΟΝΑΣ 3

Οι επιπτώσεις του εκσυγχρονισμού στο χαρακτήρα της συνοικίας

1. Να αναζητήσετε στο Κ.Ι.Θ. πληροφορίες και εικόνες για τις πρώτες σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις.
2. Να συγκεντρώσετε από τη βιβλιογραφία πληροφορίες για τα λιμενικά έργα της τελευταίας οθωμανικής περιόδου.
3. Να αναζητήσετε στη βιβλιογραφία και τα τοπικά κέντρα έρευνας και μελέτης πληροφορίες και εικόνες για τις σημαντικότερες τεχνολογικές υποδομές που διαμορφώθηκαν στον αστικό και περιαστικό χώρο κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Να συζητήσετε τις επιπτώσεις τους στο χαρακτήρα των περιοχών εγκατάστασής τους.
4. Να συγκεντρώσετε από τη βιβλιογραφία και τη λογοτεχνία πληροφορίες για την ανάπτυξη της συνοικίας των Εξοχών, την αρχιτεκτονική και την αρχική χρήση των «πύργων», καθώς και για την πληθυσμιακή της εξέλιξη (βλ. και παράλληλα κείμενα).
5. Να συγκεντρώσετε κείμενα αναφερόμενα στον τρόπο ζωής των κατοίκων των πύργων, καθώς και για τη ζωή των λαϊκών στρωμάτων της πόλης.

III Ενδεικτική σύνθεση των αποτελεσμάτων των δραστηριοτήτων του άξονα 3

Οι επιπτώσεις του εκσυγχρονισμού στο χαρακτήρα της συνοικίας

Αν από το παράδειγμα της Κέρκυρας αναδείχθηκε ο ρόλος της ανέγερσης οχυρώσεων στη διαμόρφωση του αστικού χώρου, η Θεσσαλονίκη του τέλους του 19ου αι. μας παρέχει ένα αντίστροφο παράδειγμα, αυτό της διαμόρφωσης των συνοικιών μετά την κατεδάφιση του κλοιού των οχυρώσεων. Όπως είναι γνωστό, η πόλη της Θεσσαλονίκης κατά το μεγαλύτερο μέρος της οθωμανικής κυριαρχίας ορίζεται από τον οχυρωματικό περίβολο, ενώ ο πληθυσμός της συγκροτείται από τρία στοιχεία, το μουσουλμανικό, το εβραϊκό και το χριστιανικό. Αυτή η σύνθεση αποτυπώθηκε στο χαρακτήρα των συνοικιών, όπου διαμορφώθηκε η τοπογραφία των τριών κοινοτήτων, με την πολιτικά κυρίαρχη, τη μουσουλμανική, εγκατεστημένη στις προνομιούχες περιβαλλοντικά περιοχές του αστικού χώρου. Πρόκειται για μια φάση της ιστορίας της πόλης κατά την οποία οι συνοικίες έχουν αποκρυσταλλωμένους χαρακτήρες με βασικό κριτήριο το θρησκευτικό – εθνοτικό.

Το κριτήριο αυτό παύει να υφίσταται και η

στατική αυτή κατάσταση μεταβάλλεται από τα τέλη του 19ου αι., όταν τμήματα των τειχών κατεδαφίζονται, σε μια εποχή που η πόλη περνά σε φάση εκσυγχρονισμού και εκβιομηχάνισης. Το 1870 αρχίζουν τα έργα διαμόρφωσης του λιμανιού, ενώ από το 1872 η πόλη αρχίζει να συνδέεται σιδηροδρομικά με τα Βαλκάνια, την κεντρική Ευρώπη, και το 1896 με την Κωνσταντινούπολη. Οι νέες συνοικίες εκτός τειχών διαμορφώνονται, από την άποψη της πληθυσμιακής σύνθεσης, με νέα κριτήρια, εκείνα που υπαγορεύουν οι αξίες και οι ανάγκες της βιομηχανικής εποχής. Από την άποψη, εξάλλου, της χωροθέτησης των νέων συνοικιών, οι εξελίξεις υπαγορεύονται από τα λεγόμενα «μεγάλα έργα», το σιδηρόδρομο και το λιμάνι, αλλά και από τις δουλείες της τοπογραφίας (χείμαρροι, ρέματα, έλη) και της προϋπάρχουσας χρήσης γης (νεκροταφεία, στρατόπεδα κτλ.).

Ο σχηματισμός των εκτός των τειχών νοτιοδυτικών προαστίων, που διακρίνονται για το βιομηχανικό και εμπορικό χαρακτήρα τους, πραγματοποιείται, μεταξύ άλλων, με την οικοπεδοποίηση ζωνών γύρω από το σιδηροδρομικό σταθμό που δημιουργείται κοντά στο λιμάνι, στη δυτική έξοδο της πόλης. Ακολουθείται δηλαδή ο κανόνας σύμφωνα με τον οποίο η βιομηχανία εγκαθίσταται σε πρώτη φάση και κατά το μεγαλύτερο μέρος της στις εξόδους των πόλεων, καθώς προσελκύεται από την εκεί ύπαρξη μεγάλων και φθηνών γηπέδων.[6] Μεταξύ του βιομηχανικού τοπίου και της παραδοσιακής τους κατοικίας είναι υποχρεωμένοι να ζουν και να διακινούνται οι βιομηχανικοί εργάτες και οι λιμενεργάτες. Πρόκειται για τη συνοικία «Λιβάδι» (Τσαΐρ), όπου ακόμα και σήμερα διατηρούνται λείψανα αυτών των δραστηριοτήτων, όπως ο παλαιός σιδηροδρομικός σταθμός, που δημιουργήθηκε σε μια χέρσα έκταση και διαμόρφωσε με την παρουσία του μια συνοικία με χαρακτηριστικά κτίρια αποθηκών, μηχανοστάσια, γραφεία, επισκευαστικούς χώρους και τα συναφή. Αίσθηση της ατμόσφαιρας της εποχής αποπνέουν και τα λείψανα των βιομηχανιών, όπως του ζυθοποιείου και παγοποιείου «Όλυμπος», του νηματουργείου «Τόρρες», του εργοστασίου φωταερίου κ.ά. Άλλες εγκαταστάσεις της εποχής, όπως τα κτίρια των σιδηροδρομικών σταθμών Κωνσταντινουπόλεως και Salonique-Ville, το καπνεργοστάσιο και οι καπναποθήκες της εταιρείας «Regie», δεν υπάρχουν πια.

Εκσυγχρονιστικές παρεμβάσεις

Σπίτι με χαρακτηριστικό «σαχνισί»

Η εκτός του ανατολικού τείχους περιοχή

Στη δυτική ζώνη της παραλίας, το λιμάνι διευρύνεται και εκσυγχρονίζεται με τις νέες αποβάθρες, τα κτίρια αποθηκών, τα τελωνεία και τα ναυτιλιακά γραφεία, ενώ η συνάφεια των εκεί δραστηριοτήτων με εκείνες της περιοχής του σιδηροδρομικού σταθμού ομογενοποιεί σε σημαντικό βαθμό το χαρακτήρα των δύο χώρων. Εσωτερικά του λιμανιού, σε κοντινή απόσταση από τους χώρους του μόχθου και των μηχανών, στη συνοικία των «Φράγκων», αναπτύσσονται τραπεζικά καταστήματα, με κυριότερη την Οθωμανική Αυτοκρατορική Τράπεζα, καθώς επίσης σημαντικές εμπορικές επιχειρήσεις, αλλά και μια έπαυλη της οικογένειας Αλλατίνη.

Καπνεργοστάσιο και καπναποθήκες της Regie στη δυτική πόλη

Δυτική πόλη: Ζυθοποιείο «Όλυμπος»

Η Οθωμανική Αυτοκρατορική Τράπεζα, πριν από το 1903

Όμως και η υπόλοιπη ζώνη της παραλίας επηρεάζεται ως προς το χαρακτήρα της από τις **νέες οικονομικές πραγματικότητες**. Καθώς το λιμάνι επεκτείνεται και διαμορφώνεται η σημερινή πλατεία Ελευθερίας, ο περιβάλλων χώρος γίνεται προνομιακός για επιχειρήσεις αναψυχής και ξενοδοχείων, όπως το «Όλυμπος Παλάς», κέντρο κοσμικής ζωής, το «Ξενοδοχείο της Αγγλίας» και το «Splendit». Ανατολικότερα της σημερινής πλατείας Αριστοτέλους, ο παραλιακός χώρος χρησιμοποιείται για την ανέγερση προνομιακών κατοικιών. Αυτό δεν σημαίνει ότι ολόκληρος ο χώρος της παραλίας απέφυγε την εισβολή της βιομηχανίας, καθώς στο ύψος της σημερινής μητρόπολης δημιουργήθηκε το εργοστάσιο «Σαϊάς». Στο εσωτερικό, εξάλλου, η οδός Βενιζέλου, μετά την κατεδάφιση των παραθαλάσσιων τειχών, εξελίσσεται σε κεντρικό εμπορικό δρόμο της πόλης.

Κατά την εποχή αυτή κατεδαφίζεται και το νότιο τμήμα του ανατολικού τείχους για τη δημιουργία της οδού Χαμιδιέ, ενός δρόμου με κτίρια πολυτελή, προξενεία και τράπεζες, που δίνουν στην περιοχή κοσμοπολίτικο χαρακτήρα. Η Χαμιδιέ άρχιζε από την πλατεία Συντριβανίου και κατέληγε στο Λευκό Πύργο, περιοχή στην οποία εγκαταστάσεις, όπως το θέατρο του κήπου (1905), την καθιερώνουν ως κέντρο καλλιτεχνικής ζωής, αλλά και αναψυχής. Κάπως ανατολικότερα θα δημιουργηθούν στις αρχές του 20ού αιώνα οι εγκαταστάσεις της βελγικών συμφερόντων Ηλεκτρικής Εταιρείας Θεσσαλονίκης.

Μετά την κατεδάφιση τμήματος των ανατολικών τειχών για τη δημιουργία της οδού

Χαμιδιέ, οι οικονομικά ευκατάστατοι κάτοικοι της πόλης όλων των εθνικών ομάδων –έμποροι, βιομήχανοι, διπλωμάτες, αξιωματούχοι– αποκτούν τη δυνατότητα ανέγερσης κατοικιών σύμφωνα με τα διεθνή για την τάξη τους πρότυπα, στις λεγόμενες «εξοχές». Εκεί επιλέγουν να χτίσουν πολυτελείς και επιδεικτικές κατοικίες, τους «πύργους», αρχικά θερινές αλλά σύντομα μόνιμες, αρκετά μέλη της οικονομικής και διοικητικής ελίτ της πόλης, ανεξαρτήτως εθνότητας. Πρόκειται για μια «φυγή», η οποία, καθώς τα νέα συγκοινωνιακά μέσα το επιτρέπουν, συμπαρασύρει όλο και περισσότερους αστούς. Αυτή η κίνηση θα μετατρέψει σε μικρό διάστημα τις «εξοχές» σε ένα προάστιο με χαρακτήρα κοσμοπολίτικο και χαρακτηριστική επιδεικτικότητα στην αρχιτεκτονική των «πύργων», αλλά και στον τρόπο ζωής των ενοίκων.

Οι όροι **«εξοχές»** και **«πύργοι»** με τις συνδηλώσεις τους εκφράζουν εύγλωττα τους τρόπους με τους οποίους προσλαμβάνουν το χαρακτήρα της νέας συνοικίας τα ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού της πόλης. Ο πρώτος δηλώνει ένα χώρο μακριά από το θορυβώδες καθημερινό περιβάλλον της εντός των τειχών πόλης, ένα χώρο αναψυχής, όχι μόνο για όσους κατοικούν εκεί, αλλά και για τους κατοίκους της πόλης που αναζητούν ένα χώρο, προσωρινής έστω, απαλλαγής από το καθημερινό αστικό περιβάλλον. Είναι ο τόπος περιπάτου, με τα αναψυκτήρια, τα δέντρα κτλ., προορισμός μιας «εκδρομής», τόσο αναγκαίας για τον άνθρωπο της πόλης. Ο όρος «πύργοι» εξάλλου απηχεί την εντύπωση που προκαλεί η επιδεικτική αρχιτεκτονική των κατοικιών αυτών στην ψυχή των λαϊκών στρωμάτων, που τις συγκρίνουν με τα συνήθη, εντός των τειχών, ενδιαιτήματα των κοινών ανθρώπων. Εύλογα λοιπόν η απόκτηση κατοικίας στην περιοχή των εξοχών γίνεται για αρκετούς κατοίκους της πόλης ένα όνειρο, καθώς η εγκατάσταση σ' αυτή συνεπάγεται, πέρα από τις διαφορετικές συνθήκες ζωής, την επιβεβαίωση του κοινωνικού κύρους. Σύντομα λοιπόν η περιοχή των εξοχών θα οικοπεδοποιηθεί και η νέα συνοικία, η Χαμιδιέ, θα αναδειχθεί σε χώρο με μεγάλο πληθυσμιακό φορτίο.

Το «Μέγα Ξενοδοχείον της Αγγλίας» στην πλατεία Ελευθερίας, 1900

Η Δημοτική Πινακοθήκη

Σήμερα οι «πύργοι», όσοι σώζονται μέσα στις ατέλειωτες στοιχισμένες πολυκατοικίες, δεν χρησιμοποιούνται ως κατοικίες· η παρουσία τους όμως, πέρα από γραφική, μπορεί να γίνει και διδακτική. Ο σύγχρονος άνθρωπος, αντί να προσπαθεί να απομακρυνθεί από το «οχληρό» αστικό περιβάλλον, χρειάζεται να το οργανώνει και να το διαχειρίζεται με τρόπους που θα το κάνουν λιγότερο απρόσωπο, ένα χώρο φιλικό, ελκυστικό και ανθρώπινο, το δικό του χώρο.

ΠΗΓΕΣ – ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Οι Πύργοι, οίτινες φαίνονται μεν προάστειον, χωριζόμενον από της πόλεως διά του Εβραϊκού νεκροταφείου, αποτελούν όμως μέρος αυτής, ως θερινή μάλλον αριστοκρατική συνοικία, είναι ο προσφιλέστερος περίπατος των Θεσσαλονικέων. Είναι τα Πατήσια ή το Φάληρον των Αθηνών, το προάστειον εκείνον, το τελείως ευρωπαϊκόν την όψιν.

Πλήθη κόσμου, ρεύματα ανθρώπινα πάσης φυλής και φυσιογνωμίας, εκ των οικούντων την νέαν εκείνην Βαβυλώνα, διαχύνονται εις την νέαν προκυμαίαν. Άλλοι περιδιαβάζουσιν, άλλοι αναπαύονται εις τα λαμπρά και ευρωπαϊκώτατα αυτής καφεία και ζυθοπωλεία, πολλοί δε διευθύνονται εκείθεν εις τους πύργους χάριν περιπάτου.

Υπάρχουν λεωφορεία (Omnibus), κυκλοφορούντα μέχρι της μίας μετά το μεσονύκτιον, από της προκυμαίας μέχρι του Παραδείσου των Πύργων.

Η άποψις των πύργων είναι μεγαλοπρεπής. Υψηρεφή και πολυτελή μέγαρα, κομψότατα και βαρυδάπανα έργα της νεωτέρας αρχιτεκτονικής και κήποι μεγάλοι, κατάφυτοι και δροσερώτατοι, κείνται ένθεν και ένθεν της ευρυτάτης οδού. Ωραία πεζοδρόμια, περικαλλυνόμενα υπό αειθαλών δενδροστοιχιών κοσμούσιν αυτήν και τέρπουσι τους διαβάτας.

Έκαστον των μεγάρων έχει αντικρύ επί της παραλίας λουτρώνα ιδιαίτερον πολυτελή, εν ω λούεται εις διαυγεστάτην θάλασσαν ο άρχων του μεγάρου, συγκοινωνών μετ' αυτού διά χαλικοστρώτου διαδρόμου και γεφύρας εξ-οκτώ μέτρων μήκους. Οι επιθαλάσσιοι αυτοί λουτρώνες περιβάλλονται υπό κιγκλιδωτών εξωστών, στεγάζονται δε υπό αναπαυτικωτάτων δωματίων. Εκεί επάνω μετά την δύσιν του ηλίου ή κατά τας σεληνοφώτους νύκτας, υπό ορίζοντα γραφικώτατον, εις τας δροσεράς πνοάς των λεπτών ζεφύρων, εν ω καταθέλγει η θέα του, ως πλαξ παμμεγίστη αργύρου, μαρμαίροντος Θερμαϊκού, κάτωθι δε κυμάτια φλοισβίζοντα, παίζουσιν εις την αμμώδη ακτήν, ως φιλοπαίγμονες και αφελείς έρωτες, οι μεγαλοπρεπείς αυθένται των Πύργων διέρχονται ηδίστας ώρας, ροφώντας δρόσον ζωογόνον και γλυκυτάτην, μεθυστικάς καπνοσύριγγας, καφέδες της Υεμένης, μελίκρανα και άλλα αναψυκτικά ων βρίθουσι τα πλούσια αυτών μέγαρα.

Τα πεζοδρόμια και η λεωφόρος εν γένει γέμουσι κόσμου ποικίλου, όστις μετά των λεωφορείων, των αμαξών και ίππων αποτελεί δαιδάλειον πανόραμα. Εκάστη φυλή, τάξις, ηλικία και γένος, εκάστη ενδυμασία, στολή και χρώμα, εκάστη γλώσσα, εκάστη ιδιορρυθμία και καλαισθησία έχουν εκεί τους αντιπροσώπους των. Εν τη πανσπερμία εκείνη λαλούνται όλαι αι γλώσσαι της γης, διότι εις την Θεσσαλονίκην δύνασθε να εύρητε όλας τας φυλάς του κόσμου, πλην της κινεζικής. Αληθής κοινωνικός κυκεών!

Τα μέγαρα των Πύργων είναι μεγάλα και εξαίσια οικοδομήματα, είναι δε τα πλείστα θεριναί κατοικίαι των ιδιοκτητών αυτών. Θαυμάζει τις κομψότατον, μεσαιωνικού ρυθμού μέγαρον φέρον εν τη εξωθύρα μεγάλοις χρυσοίς ψηφίοις την επιγραφήν: Chateau mon bonheur· εις άλλον παρέκει, νεωτέρας αρχιτεκτονικής, αναγιγνώσκει παρομοίαν, Villa mon plaisir. Εις άλλο περαιτέρω, λαμπρότερον, άλλην: Villa Ida, και εις άλλα, άλλας. Διακρίνεται δε εν Εβραϊκόν διά την ανώμαλον και λίαν ιδιότροπον στέγην του, μέγαρον, πολλαχού επίχρυσον.

Όλα τα μέγαρα των Πύργων περιβάλλονται και κατακοσμούνται από ευρυτάτους χλοερούς και βαθυσκίους κήπους, με δεξαμενάς και τεχνητά αναβρυτήρια και πίδακας με καλλικέλαδα και καλλίμορφα πτηνά εν κλωβοίς βαρυτίμοις, με δένδρα υψηλά και ολοπράσινα και παραδεισίους ανθώνας, υπό την ακοίμητον επιμέλειαν πολυπληθών κηπουρών και δούλων του μυριοπλούτου εκείνου αρχοντολογίου. Υπηρέται, θυρωροί, εδώ

Έπαυλη Καπαντζή

«Εξοχές»

και εκεί, καθαρίζουν αενάως τους εκ πολυχρώμων ψηφιδωτών κεκοσμημένους και εστρωμένους διαδρόμους και προαύλια, ώστε να λάμπουν εκ καθαριότητος, ποτίζουσι και περιποιούνται τα δένδρα, τους θάμνους και τους ανθώνας εν οις θάλλουν τα ευωδέστερα, τα ευχροώτερα, τα σπανιώτερα άνθη του κόσμου. Και όταν ο οφθαλμός του διαβάτου εκτείνεται εις τους ανθοστολίστους και ευώδεις εκείνους παραδείσους, εις το ηδυπαθές βασίλειον των χρωμάτων, της δρόσου και της ζωής, βυθίζονται εις ηδονήν και νάρκην γλυκυτάτην και δεν θέλει ν' ανασπασθή εκείθεν ποτέ, νομίζων, ότι τρυφά εις τους κήπους της Καλυψούς ή της Λαΐδος.

Τα μέγαρα αυτά ανήκουν εις βαθυπλούτους Τούρκους, Εβραίους, Ευρωπαίους, Έλληνας και άλλους. Αλλά τα μεγαλοπρεπέστερα αυτών είναι τα μέγαρα των Σαρνώ, Καρόλου Ασλάν, Δειρλάν Αμντουλά, Αλφρέδου Άμποτ, Χαμδή μπέη, Αλλατίνη, Μοδιάνων, Κλ. Χατζηλαζάρου και Αχμέτ Κερίμ εφέντη.

Δ. Βαρδουνιώτης, «Οι πύργοι»,
στο *Ημερολόγιο του Σκόκου*, 1893.

«Εξοχές», Λεωφόρος Βασιλίσσης Όλγας

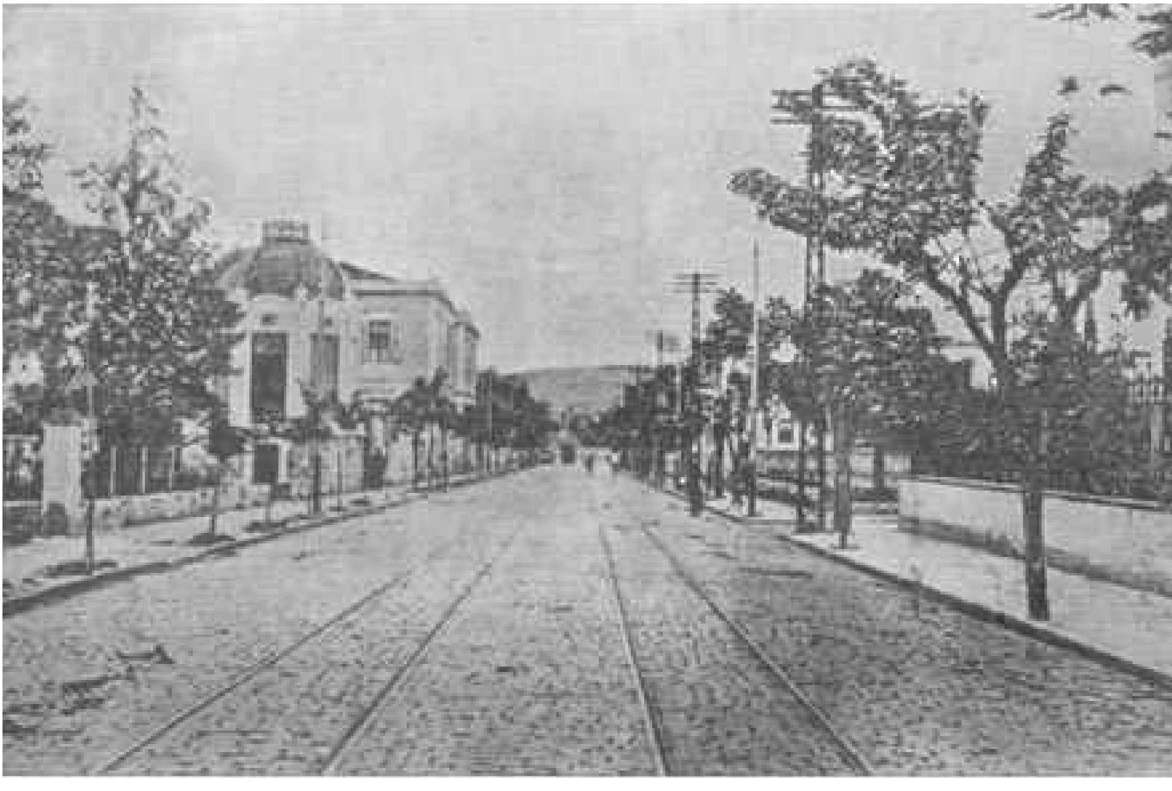

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I Κέντρα έρευνας και μελέτης

- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης
- Δήμος Θεσσαλονίκης – Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης
- Δημοτική Βιβλιοθήκη
- Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης
- Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών
- Ευρωπαϊκό Κέντρο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων
- Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας
- Πινακοθήκη Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών Θεσσαλονίκης
- Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης
- Μουσείο Ιστορικής Διαδρομής του Εβραϊσμού Θεσσαλονίκης Simon Marks
- Μουσείο Σιδηροδρόμου Θεσσαλονίκης
- Μουσείο Ύδρευσης Θεσσαλονίκης
- Μουσείο για την Ιστορία και την Τέχνη της Θεσσαλονίκης
- Τεχνικό Μουσείο Θεσσαλονίκης
- Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας-Θράκης
- Πολεμικό Μουσείο Θεσσαλονίκης
- Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών
- Κέντρο Χαρτών και Χαρτογραφικής Κληρονομιάς – Εθνική Χαρτοθήκη Θεσσαλονίκης
- 4η Εφορία Νεότερων Μνημείων Θεσσαλονίκης
- 9η Εφορία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων

Σημειώσεις

1. Εκφράζουμε τις θερμές ευχαριστίες μας στο Δήμο Θεσσαλονίκης και το Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης (Κ.Ι.Θ.) για την παραχώρηση φωτογραφικού και έντυπου υλικού. Ιδιαίτερα ευχαριστούμε τις συνεργάτιδες του Κ.Ι.Θ. Δραγούμη Ευγενία και Μπουντίδου Αθανασία για τις διευκολύνσεις που μας παρείχαν. Ευχαριστούμε επίσης το λέκτορα του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας κ. Βλάση Βλασίδη για τις πληροφορίες που μας πρόσφερε, καθώς και το συνάδελφο κ. Ευθύμιο Λίτσα για την πολύτιμη συνεργασία του.
2. M. Derruau, *Ανθρωπογεωγραφία*, μτφρ. Γ. Πρεβελάκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987, σσ. 495-496.
3. Α. Σταυρίδου Ζαφράκα, «Η φυσιογνωμία της Θεσσαλονίκης ως δεύτερης πόλης της αυτοκρατορίας των Παλαιολόγων», στο Β. Κατσαρός (επιμ.), *Η Μακεδονία κατά την εποχή των Παλαιολόγων*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Διεθνή Συμπόσια για τη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 75-76.
4. Ιωάννης Καμινιάτης, *Ioannis Caminiatae, De expugnatione Thessalonicae*, επιμ. Gertrud Böhlig, Βιέννη 1973, 11.78.
5. Νικηφόρος Χούμνος, «Θεσσαλονικεύσι συμβουλευτικός περί δικαιοσύνης», στο F. Boissonade (επιμ.), *Anecdota greca e codicibus regiis*, Παρίσι 1830, II, 147-148.
6. M. Derruau, *ό.π.*, σ. 508.

Επιλογή βιβλιογραφίας

Βακαλόπουλος, Απ., *Ιστορία της Θεσσαλονίκης, 1316 π.Χ. -1983*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997.

—–, *Αναμνήσεις από την παλιά Θεσσαλονίκη*, Μαλλιάρης Παιδεία, Θεσσαλονίκη 1993[2].

Γούναρης, Γ., *Τα τείχη της Θεσσαλονίκης*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1976.

Γρηγορίου, Α., «Εγκαταστάσεις και τροχαίο υλικό των σιδηροδρομικών δικτύων της Μακεδονίας από τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα», *Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης*, 6 (2002), σσ. 49-192.

—–, *Χάνια, Πανδοχεία, Ξενοδοχεία της Θεσσαλονίκης (1875-1917)*, Θεσσαλονίκη 2003.

Δεληγιάννης, Α.Θ. & Δ.Ι. Παπαδημητρίου, «Από την ιστορία των σιδηροδρόμων της Θεσσαλονίκης», *Η Θεσσαλονίκη*, 1 (1985), σσ. 647-669.

Δημητριάδης, Β., *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1983.

—–, «Ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης και η ελληνική κοινότητα το 1913», *Μακεδονικά*, 23 (1983), σσ. 93-96.

ΕΤΒΑ, *Θεσσαλονίκη 1912-1940: βιομηχανία και πόλη*, Θεσσαλονίκη 1989.

Κουρκουτίδου, Ε. & Α. Νικολαΐδου-Τούρτα, *Περίπατοι στη Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, Αθήνα 1997.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ., «Ιστορικά στοιχεία για την πεδιάδα της Θεσσαλονίκης στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», *Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης*, 6 (2002), σσ. 61-88.

—–, «Κατάστιχον της Ελληνικής Σχολής Θεσσαλονίκης 1825-1844: Οι αγώνες της Εκκλησίας και της Ελληνικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης για την πρόοδο των σχολείων και την ανάπτυξη της εκπαίδευσης», *Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης*, 6 (2002), σσ. 369-493.

Θεσσαλονίκη: Οι πρώτες έγχρωμες φωτογραφίες 1913-1918, Ολκός, Αθήνα 1999.

Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, *Στοιχεία της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1978.

Καρακάτσης, Β., *Ιστορία των οδών της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1996.

Κολώνας, Β. & Λ. Παπαματθαιάκη, *Ο αρχιτέκτονας Vitaliano Poselli. Τα έργα του. Θεσσαλονίκη 19ος αιώνας*. Προλογίζει ο Γ. Ιωάννου, Θεσσαλονίκη 1980.

Κοντογιάννης, Π.Μ., «Πλήθος Εβραίων μέγα…», «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*, 3-3-1996 (αναδημοσίευση από το περιοδικό *Παναθήναια*, Αθήνα, Οκτώβριος 1912).

Μόλχο, Ρ., «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης», «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*, 3-3-1996.

Μοσκώφ, Κ., *Θεσσαλονίκη. Τομή στη μεταπρατική πόλη*, Θεσσαλονίκη 1975.

—–, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, Καστανιώτης, Αθήνα 1988[3].

Μουτσόπουλος, Ν.Κ., *Άνω πόλη Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1979.

—–, *Θεσσαλονίκη 1900-1917*, Θεσσαλονίκη 1980.

Παπαδόπουλος, Σ., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1970.

Παπαστάθης, Χ., *Οι κανονισμοί των ορθοδόξων ελληνικών κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1984.

Σβορώνος, Ν., *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1996.

Σταυρίδου-Ζαφράκα, Α., «Η φυσιογνωμία της Θεσσαλονίκης ως δεύτερης πόλης της αυτοκρατορίας την εποχή των Παλαιολόγων», στο Β. Κατσαρός (επιμ.), *Η Μακεδονία κατά την εποχή των Παλαιολόγων*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Διεθνή Συμπόσια για τη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 75-82.

Σταμπουλής, Γ.Ν., *Η ζωή των Θεσσαλονικέων πριν και μετά το 1912*, Θεσσαλονίκη 1984.

Ταμπάκη, Σ., *Η Θεσσαλονίκη στις περιγραφές των περιηγητών, 12ος-19ος αι. μ.Χ., λατρευτικά μνημεία*, ΚΒΕ, Θεσσαλονίκη 1978.

Τσελεμπί, Ε., *Ταξίδι στην Ελλάδα*, μτφρ. Ν. Χειλαδάκης, Εκάτη, Αθήνα 1991.

Χατζόπουλος, Κ., *Βιβλιογραφία της Θεσσαλονίκης*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1987.

Χασιώτης, Ι.Κ., «Η Θεσσαλονίκη της Τουρκοκρατίας», *Νέα Εστία*, 1403 (1985). Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη, σσ. 161-172.

—, «Σταθμοί και κύρια χαρακτηριστικά της ιστορίας της Θεσσαλονίκης», *Νέα Εστία*, 1403 (1985), Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη, σσ. 142-145.

Χεκίμογλου, Ε.Α.,«Υπήρχαν χείμαρροι στη Θεσσαλονίκη;», *Μακεδονική Ζωή*, 312 (1992), σσ. 23-25.

—, *Θεσσαλονίκη: Τουρκοκρατία και Μεσοπόλεμος. Κείμενα για την ιστορία και την τοπογραφία της πόλης*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996.

Χεκίμογλου, Ε. & E. Danacioglu, *Θεσσαλονίκη πριν από 100 χρόνια. Το μετέωρο βήμα προς τη Δύση*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998.

Χριστοδούλου, Γ., *Η Θεσσαλονίκη κατά την τελευταίαν εκατονταετίαν. Εμπόριον-βιοτεχνία*, Θεσσαλονίκη 1936.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΕΡΓΑ ΜΕ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Βαφόπουλος, Γ. Φ., «Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης», *Νέα Εστία*, Χριστούγεννα 1985, σσ. 14-36.

Ζησιάδης, Λ., *Συμεών ο Πρόσφυγας*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη χ.χ.

Ιωάννου, Γ., «Η πλατεία του Αγίου Βαρδαρίου», στο Ν. Καρατζάς (επιμ.), *Η Θεσσαλονίκη των παλαιότερων συγγραφέων*, Ιανός, 1998, σσ. 15-26.

Καρκαβίτσας, Α., «Θεσσαλονίκη», στο Ν. Καρατζάς (επιμ.), *Η Θεσσαλονίκη των παλαιότερων συγγραφέων*, Ιανός, 1998, σσ. 37-51.

Κόντογλου, Φ., «Η Θεσσαλονίκη», στο Ν. Καρατζάς (επιμ.), *Η Θεσσαλονίκη των παλαιότερων συγγραφέων*, Ιανός, 1998, σσ. 63-67.

Μαμαλάκη, Ζ., «Οι χαλκιάδες», στο *Σας παρουσιάζουμε τη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 17-20.

Παπαδιαμάντης, Α., «Ο χαραμάδος», στο Ν. Καρατζάς (επιμ.), *Η Θεσσαλονίκη των παλαιότερων συγγραφέων*, Ιανός, 1998, σσ. 79-83.

Πεντζίκης, Ν. Γ., «Μητέρα Θεσσαλονίκη, Πανόραμα και ιστορία», *Νέα Εστία*, 1985, σσ. 416- 418.

Τριάστερος, Μ. (Μίνως Λαγουδάρης), «Ο κύριος Παρλεβού Φρανσέ και η κυρία Ιτσελόγκουε», Πρόλογος συγγραφέως, *Νέα Εστία*, 1985, σσ. 407-408.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΚΑΙ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ

Αναμνήσεις από την παλιά Θεσσαλονίκη. Αφιέρωμα στα 2.300 χρόνια, Μαλλιάρης-Παιδεία, Θεσσαλονίκη 1985.

Αναστασιάδης, Γ. & Ε. Χεκίμογλου, *Παραλία – Λιμάνια – Λευκός Πύργος. Η μάχη της μνήμης.* Φωτογραφική Συλλογή Ν.Φ. Πολίτης, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997.

Αρχείο Ε.Τ., *Βιντεοταινίες για την πόλη της Θεσσαλονίκης.*

Αρχείο Φωτογραφιών Δήμου Θεσσαλονίκης, Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης.

Έκθεση Ιστορικών Ντοκουμέντων της Θεσσαλονίκης, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, Δήμος Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1985.

Ζαρζώνης, Γιώργος & Ζαρζώνης, Γιάννης, *Θεσσαλονίκη*, Εκδ. Ζαρζώνη, 1999.

Ζαφείρης, Χ., *Εν Θεσσαλονίκη 1900-1960.* Φωτογραφική Συλλογή Άρης Παπατζήκας, Εξάντας, Θεσσαλονίκη 1994.

—, *Θεσσαλονίκης Εγκόλπιον*, Εξάντας, Θεσσαλονίκη 1997.

Η Θεσσαλονίκη του 18ου αιώνα, τα πριν και τα μετά, Θεμέλιο, Αθήνα 1996.

Χεκίμογλου, Ε. (επιμ.), *Επιχειρηματικοί τόποι της Θεσσαλονίκης στις αρχές του εικοστού αιώνα.* Πρωτότυπο φωτογραφικό υλικό από τη συλλογή Αγγέλου Γ. Παπαϊωάννου, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, Δήμος Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2001.

ΔΕΙΓΜΑ 4

ΕΡΜΟΥΠΟΛΗ

Ναυτιλία και Αστική Ανάπτυξη το 19ο Αιώνα

Αποθήκες διαμετακομιστικού εμπορίου

Ένας «κανόνας» της ιστορικής γεωγραφίας[1] θέλει τα σημαντικά λιμάνια να αποτελούν όχι μόνο κόμβους των θαλάσσιων συγκοινωνιών, αλλά και απολήξεις χερσαίων δρόμων μιας εκτεταμένης ενδοχώρας.[2] Φυσικά, κάθε κανόνας έχει και εξαιρέσεις, καθώς, πέρα από τον καθοριστικό ρόλο της γεωγραφίας, συχνά η ιστορική συγκυρία αποδεικνύεται εξίσου καθοριστικός παράγοντας για τη δημιουργία μεγάλων λιμανιών. Ασφαλώς το φαινόμενο της αστικής ανάπτυξης στις περιπτώσεις αυτές έχει ημερομηνία λήξης, αυτή κατά την οποία οι συγκυριακοί παράγοντες θα πάψουν να λειτουργούν.

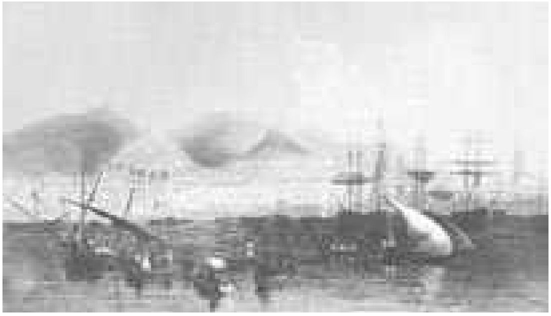

Άποψη της Σύρου, όπως απεικονίζεται σε γκραβούρα του 19ου αι.

Δημαρχείο Ερμούπολης. Έργο του Γερμανού αρχιτέκτονα Ε. Τσίλερ

Η Σύρος, ένα μικρό νησί των Κυκλάδων στο σταυροδρόμι της ανατολικής Μεσογείου, πληρούσε ανέκαθεν μόνο την πρώτη από τις προϋποθέσεις του κανόνα που προαναφέρθηκε, καθώς κατείχε μια εξαιρετικά ευνοϊκή θέση ως προς τους άξονες των θαλάσσιων συγκοινωνιών.[3] Όμως, παρά την κομβική αυτή θέση στο παραδοσιακό σύστημα συγκοινωνιών, ποτέ δεν είχε αναπτυχθεί στη Σύρο ένα μείζον αστικό κέντρο.

Κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, η ιδιότητα του κατακτημένου συνεπαγόταν για τους Έλληνες ποικίλες εξαρτήσεις, γεγονός που τους ανάγκαζε να εργάζονται πρώτα και κύρια για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των κυριάρχων, εντασσόμενοι στα εμποροναυτιλιακά κυκλώματα που διαχειρίζονταν το κρατικό εμπόριο. Όμως, από το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα η άνοδος της διεθνούς ζήτησης για την αγροτική παραγωγή της Ανατολής ευνόησε τους Έλληνες εμποροναυτικούς,[4] δίνοντας ώθηση στην αύξηση του αριθμού ελληνικής ιδιοκτησίας πλοίων. Ιδιαίτερα σημαντική για τους ελληνικούς ναυτότοπους[5] είναι η περίοδος του έντονου αγγλογαλλικού ανταγωνισμού, που κορυφώθηκε στο διάστημα 1756-1813. Η προσωρινή απομάκρυνση των γαλλικών πλοίων από την ανατολική Μεσόγειο έδωσε τη δυνατότητα στα ελληνικά πλοία να αναλάβουν τις μεταφορές που μέχρι τότε εκτελούσαν οι Γάλλοι.

Μετά την έκρηξη της Επανάστασης, η καταστροφή της Χίου, το 1822, και των Ψαρών, το 1824, είχαν ως αποτέλεσμα να συρρεύσουν στη Σύρο, που τέθηκε τότε υπό την προστασία Γάλλων και Αυστριακών, πρόσφυγες από τα νησιά αυτά, καθώς και από τον ευρύτερο χώρο του Αιγαίου, άνθρωποι με σημαντική εμπειρία στο εμπόριο και τη ναυτιλία. Έτσι, συγκροτήθηκε εκεί ένα ισχυρό ναυτιλιακό κέντρο, η Ερμούπολη. Από το

όνομα που της έδωσαν οι οικιστές της, το 1826, φαίνεται ότι η νέα πόλη, που διαμορφώθηκε κοντά στο λιμάνι, προσανατολίστηκε αρχικά στον Κερδώο Ερμή.

«Ελληνικό Μάντσεστερ αποκαλούσαν τη Σύρα οι ξένοι εισαγωγείς βαμβακέμποροι, και στον ξακουστό ταρσανά της, όπου και ο παππούς μου κι ο πατέρας μου ήταν πρωτομαστόροι μέσα σ' ένα ασκέρι από χίλιους τόσους εργάτες, σκαρώθηκαν κι αρματωθήκαν χιλιάδες ιστιοφόρα υψηλής ποιότητας. Το Νηολόγιο της Σύρας στα 1834-1864 αριθμούσε 4.103 καράβια, βγαλμένα όλα σχεδόν από τα ναυπηγεία της, και τα έσοδα απ' τα Τελωνεία της με τις πελώριες αποθήκες κάλυπταν σχεδόν όλα τα έξοδα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. [...]»

Ρίτα Μπούμη-Παππά, *Η Χρυσώ*,
Εκδόσεις Καρανάση, 1984.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Οργάνωση του σχεδίου εργασίας (project)

Διατύπωση του θέματος

Οι προσλαμβάνουσες των μαθητών επιτρέπουν να προτείνουμε τον τίτλο «Ερμούπολη: Ναυτιλία και αστική ανάπτυξη το 19ο αιώνα» για το σχέδιο εργασίας που σκοπεύουμε να υλοποιήσουμε.

Πηγή αφόρμησης

Ως πηγή αφόρμησης είναι δυνατόν να ληφθεί ο προβληματισμός για την προέλευση και τη σημασία του ονόματος της Ερμούπολης.

Σκοποί

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τον ιδιαίτερο ρόλο που έπαιξαν στη διαμόρφωση της Ερμούπολης κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά την απελευθέρωση η ιστορική συγκυρία, η γεωγραφική θέση της Σύρου, η επαγγελματική ενασχόληση με τη ναυτιλία και το εμπόριο.
2. Να αποκτήσουν δεξιότητες σε θέματα μελέτης στατιστικών δεδομένων, συλλογής, καταγραφής και επεξεργασίας πληροφοριακού υλικού για τον αστικό χώρο.
3. Να προσεγγίσουν βιωματικά το παρελθόν του τόπου τους και να εκτιμήσουν τη σπουδαιότητα και προσφορά του κατά τα πρώτα βήματα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

Άξονες

1. Παράγοντες της ναυτιλιακής ακμής και κάμψης της Ερμούπολης το 19ο αι.
2. Η αποτύπωση της ακμής της πόλης στο αστικό πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό περιβάλλον.
3. Το αστικό πνεύμα στην πνευματική ζωή της Ερμούπολης του 19ου αι.

Ενδεικτικές ομάδες εργασίας

Οι θεματικοί άξονες θα καλυφθούν με ομάδες εργασίας, συγκεκριμένα προσδιορισμένες, οι οποίες θα αναλάβουν (ενδεικτικά):

- Να ερευνήσουν και να αξιοποιήσουν το σχετικό με το θέμα τους αρχειακό υλικό.
- Να συγκεντρώσουν φωτογραφικό υλικό: φωτογραφίες από προσωπικά αρχεία, φωτογραφικές συλλογές σε παλαιότερες και σύγχρονες εκδόσεις, επιτόπια φωτογράφηση οικοδομημάτων ή περιοχών ιδιαίτερου ενδιαφέροντος (δραστηριότητα που πρέπει να ενθαρρύνεται) για αντιπαραβολή του χθες και του σήμερα. (Τεχνολογία, Οικιακή Οικονομία)
- Να ερευνήσουν τον τοπικό τύπο (συγκεκριμένης περιόδου, με συγκεκριμένα ερωτήματα) για να τεκμηριώσουν την κάλυψη ενός θέματος, όπως π.χ.: «η απεργία του 1897: το πριν και το μετά», ώστε να μπο-

ρούν να εντάξουν το επιμέρους στο γενικότερο ιστορικό πλαίσιο της εποχής. (Ιστορία, Γλώσσα)

- Να καταγράψουν τους ναυτικούς όρους οι οποίοι χρησιμοποιούνται ακόμη στο νησί. (Γλώσσα)
- Να δημιουργήσουν πίνακες, «πίτες» ή διαγράμματα με βάση τα ευρήματά τους έπειτα από έρευνα σε κάποιο θέμα, π.χ. να διερευνήσουν την καταγωγή των κατοίκων της Σύρου, όπως απηχείται μέσα από τα επώνυμά τους. (Οικιακή Οικονομία, Μαθηματικά)
- Να εντοπίσουν και να καταγράψουν τις λογοτεχνικές αναφορές στη Σύρο του 19ου αι. (Γλώσσα, Λογοτεχνία)
- Να πάρουν συνέντευξη από κάποιον αρμόδιο στο Νεώριο της Σύρου, ώστε να δοθεί η σημερινή κατάσταση στο ναυπηγοεπισκευαστικό τομέα στο νησί σε αντιπαραβολή με το παρελθόν. Επίσης, με κάποιον που εργαζόταν στο θέατρο (όπερα) της Σύρου. (Προφορική Ιστορία)

Ανάπτυξη των αξόνων σε δραστηριότητες

ΑΞΟΝΑΣ 1

Παράγοντες της ναυτιλιακής ακμής και κάμψης της Ερμούπολης το 19ο αι.

1. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες από τη βιβλιογραφία για τη ναυπηγική δραστηριότητα στη Σύρο, τις τεχνικές και τα επαγγέλματα που εμπλέκονταν στη ναυπήγηση ιστιοφόρων σκαφών. (Τεχνολογία)
2. Να δημιουργήσετε γλωσσάρι ναυτικών όρων που χρησιμοποιούνται σήμερα στο νησί. (Γλώσσα)
3. Να προσδιορίσετε και να αξιολογήσετε το ρόλο του γεωγραφικού παράγοντα στην εξέλιξη της Σύρου. (Γεωγραφία)
4. Να περιγράψετε την ιστορική συγκυρία που συνέβαλε ώστε η Σύρος να παίξει σημαντικό ρόλο για την οικονομία του τόπου κατά το 19ο αι. (Ιστορικά γεγονότα, δημογραφικές συνέπειες, ανθρώπινο κεφάλαιο)
5. Να διερευνήσετε την ονομασία, τη συγκρότηση, το μέγεθος και το χαρακτήρα της Ερμούπολης. Να τη συγκρίνετε με ανάλογες πόλεις της Ελλάδας και της Ευρώπης κατά το 19ο αι., με βάση τον πληθυσμό και την οικονομική δραστηριότητα. (Ιστορία, Γεωγραφία)
6. Να απεικονίσετε στο χάρτη, βάσει των πληροφοριών των σχετικών πηγών, τα συγκοινωνιακά δίκτυα (εμπορικούς δρόμους) στα οποία εντασσόταν η Ερμούπολη το 19ο αι. (Γεωγραφία)
7. Να διερευνήσετε την καταγωγή των κατοίκων της Σύρου, όπως απηχείται μέσα από τα επώνυμά τους. Να δημιουργήσετε πίνακες, «πίτες» ή διαγράμματα με τις σχετικές επισημάνσεις. Να εντάξετε τα ευρήματά σας στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο το οποίο θα ερμηνεύσει τις μετακινήσεις και την εγκατάσταση των διάφορων ομάδων. (Γεωγραφία, Δημογραφία)
8. Να σχηματίσετε κατάλογο με τους σημαντικότερους οικονομικούς παράγοντες της Ερμούπολης κατά το 19ο αι. (Διερεύνηση βιβλιογραφική, τύπος, αρχειακά έγγραφα)
9. Να επισημάνετε στον τοπικό τύπο της εποχής πληροφορίες που αναφέρονται σε

Άποψη του Νεωρίου και των μηχανουργείων της Σύρου

επαγγέλματα σχετικά με τη ναυτιλία και να δημιουργήσετε θεματολόγιο. (Ανθρώπινο κεφάλαιο)

10. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες για ναυτιλιακές επιχειρήσεις της Σύρου που εγκαταστάθηκαν στον Πειραιά. (Οικονομική Ιστορία)

ΑΞΟΝΑΣ 2

Η αποτύπωση της ακμής της πόλης στο αστικό πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό περιβάλλον

1. Να δημιουργήσετε φωτογραφική συλλογή παλαιών κτιρίων της Άνω πόλης και της Ερμούπολης. Να διαμορφώσετε κριτήρια για την κατηγοριοποίησή τους. (Αρχιτεκτονική)
2. Να δημιουργήσετε μητρώο των νεοκλασικών κτιρίων, συλλέγοντας πληροφορίες από αρχειακές και άλλες πηγές σχετικά με την αρχική χρήση τους, τους αρχιτέκτονες, τα δημιουργήματά τους σε άλλες περιοχές της χώρας. Ποια η χρήση τους σήμερα; (Αρχιτεκτονική, Βιογραφία)
3. Να εντοπίσετε μνημεία της βιομηχανικής κληρονομιάς της Ερμούπολης. Ποιες δραστηριότητες αναπτύχθηκαν σ' αυτά; Ποια η κατάσταση των μνημείων σήμερα; (Αρχιτεκτονική)
4. Να προτείνετε μέτρα και κίνητρα για την προστασία, τη διατήρηση και την ανάδειξη της Άνω Χώρας στη Σύρο. (Περιβάλλον)

ΑΞΟΝΑΣ 3

Το αστικό πνεύμα στην πνευματική ζωή της Ερμούπολης του 19ου αι.

1. Ποια έντυπα εκδόθηκαν στην Ερμούπολη; Να συγκεντρώσετε πληροφορίες για εκδότες και τυπογραφεία. (Ιστορία, Εκδοτική)
2. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τους πνευματικούς δημιουργούς και τους καλλιτέχνες του 19ου αι. που σχετίζονται με τη Σύρο, καθώς και για την απήχηση του έργου τους. (Τέχνες, Βιογραφία)
3. Από τον τύπο της εποχής και άλλες πηγές να συγκεντρώσετε πληροφορίες και φωτογραφικό υλικό για την καλλιτεχνική ζωή στη Σύρο το 19ο αι. (Τέχνες)

III Ενδεικτική σύνθεση των αποτελεσμάτων των δραστηριοτήτων του άξονα 1

Παράγοντες της ναυτιλιακής ακμής και κάμψης της Ερμούπολης κατά το 19ο αι.

«Η Μεσόγειος δεν είναι καν *μία* θάλασσα, είναι ένα "σύμπλεγμα θαλασσών": θάλασσες κατάμεστες από νησιά, που διακόπτονται από χερσονήσους και περιβάλλονται από δαντελωτές ακτές. Η ζωή της είναι ανακατεμένη με τη ζωή της στεριάς, η ποίησή της είναι περισσότερο από το μισό ποιμενική, οι ναύτες της κάποιες στιγμές είναι αγρότες. Η Μεσόγειος είναι η θάλασσα της ελιάς και των αμπελιών, αλλά και των στενών κωπήλατων σκαφών και των στρογγυλών εμπορικών πλοίων. Δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε την ιστορία της από τον στεριανό κόσμο που την περιβάλλει, όπως δεν μπορούμε να αποσπάσουμε τον πηλό από τα χέρια του τεχνίτη που τον πλάθει».

F. Braudel, *η Μεσόγειος*, τόμ. Α', μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1991, σσ. 9-10.

Το πλήρωμα του α/π «Τσιροπινάς»

Βασικό ερώτημα: ***Ποιοι ήταν οι ουσιαστικοί παράγοντες που συνετέλεσαν στην ανάπτυξη και την κάμψη της ναυτιλίας της Σύρου κατά το 19ο αιώνα;***

Ομάδες εργασίας. Οι δραστηριότητες 1 και 4 αποτελούν αντικείμενο διερεύνησης μιας ομάδας εργασίας. Οι δραστηριότητες 2, 8 και 10

αποτελούν το θέμα εργασίας της δεύτερης ομάδας. Οι δραστηριότητες 3, 5, 6 και 7 αποτελούν το θέμα εργασίας της τρίτης ομάδας, ενώ η δραστηριότητα 9 θα απασχολήσει ξεχωριστή ομάδα. Επισημαίνεται ότι η δραστηριότητα 7 (επώνυμα – καταγωγή) θα μπορούσε από μόνη της να αποτελέσει ένα μικρό σχέδιο εργασίας.

Άποψη του λιμανιού της Σύρου

Το παλαιότερο κτίριο του Νεωρίου, περί το 1900

Το Νεώριο σε πρόσφατη φωτογραφία

Όταν δημιουργήθηκε το ελληνικό κράτος, η οικονομία βρισκόταν σε κατάσταση υπανάπτυξης, ενώ ουσιαστικά μόνο στα παράλια και τα νησιά του Αιγαίου λειτουργούσαν κάποιες μορφές εξελιγμένης εμπορικής δραστηριότητας, κυρίως λόγω της επικοινωνίας που εξασφάλιζαν οι θαλάσσιοι δρόμοι. Εξάλλου τα σημαντικότερα οικονομικά κέντρα του ελληνισμού είχαν παραμείνει εκτός των ορίων της χώρας, η οποία ουσιαστικά διέθετε δύο μόνο εμπορικά κέντρα, την Πάτρα και την Ερμούπολη. Η τελευταία είχε αναδειχθεί μόλις κατά την προηγούμενη δεκαετία σε ισχυρό ναυτιλιακό κέντρο, συγκεντρώνοντας από ολόκληρο το χώρο του Αιγαίου ανθρώπους με εμπειρία και γνώσεις στα θέματα του ναυτικού εμπορίου.

Με τη δημιουργία λοιπόν του ελληνικού κράτους δόθηκε στους Έλληνες εμπόρους και πλοιοκτήτες η δυνατότητα να καθορίζουν με σχετική αυτονομία την οργάνωση και τη λειτουργία του δικού τους εμπορικού στόλου. Ειδικότερα η Σύρος αναδεικνύεται κατά την εποχή αυτή σε σημαντικό **κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου** της νοτιανατολικής Μεσογείου, καθώς συνδεόταν με τη Μαύρη Θάλασσα, την Κωνσταντινούπολη, την Αλεξάνδρεια και τα λιμάνια της δυτικής Μεσογείου.

Οι σημαντικότεροι «Συριανοί» καραβοκύρηδες ιστιοφόρων[6] ήταν Χιώτες, Ψαριανοί, Κασιώτες, Ανδριώτες, Λέριοι, Σαντορινιοί, Σαμιώτες αλλά και Υδραίοι και Σπετσιώτες. Όλοι αυτοί ήταν κατά κύριο λόγο οργανωμένοι σε κλειστά επαγγελματικά κυκλώματα που τους παρείχαν άμεση εξυπηρέτηση στη λειτουργία των ναυτιλιακών τους επιχειρήσεων, ιδιαίτερα στη στελέχωση των πλοίων τους με συντοπίτες.[7] Έτσι, η Σύρος, πύλη διείσδυσης των βιομηχανικών προϊόντων της δυτικής Ευρώπης στην αγορά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας,[8] εξελίσσεται σε πόλο έλξης καραβοκύρηδων και εφοπλιστών.

Στο λιμάνι της Ερμούπολης δημιουργούνται κατά την εποχή αυτή υποδομές για την ομαλή διεξαγωγή του διαμετακομιστικού εμπορίου και την ανάπτυξη του εμπορικού

στόλου, όπως κεντρικές αποθήκες και ταρσανάδες. Στα ναυπηγεία της, όπου μόνο το 1835 ναυπηγήθηκαν εκατό πλοία, δημιουργήθηκε κατά κύριο λόγο ο πρώτος εμπορικός στόλος της χώρας. Από το 1834 ως το 1867 είχαν εγγραφεί στο νηολόγιο της Ερμούπολης 4.103 πλοία, τα περισσότερα από τα οποία προήλθαν από τα ναυπηγεία του νησιού.

Καθημερινά έπλεαν στο λιμάνι ιστιοφόρα, μεταφέροντας εμπορεύματα των τριών ηπείρων. Αυτή η δραστηριότητα συνέβαλε στη συσσώρευση κεφαλαίων, που επέτρεψαν επενδύσεις στη ναυπήγηση πλοίων και περαιτέρω επέκταση των ναυτιλιακών επιχειρήσεων.[9] Οι σημαντικότεροι τραπεζίτες της Ερμούπολης ήταν Χιώτες έμποροι, οι οποίοι αποδείχθηκαν πολύ σημαντικοί για την εξέλιξη της ναυτιλίας στη Σύρο αλλά και στην Ελλάδα γενικότερα. Η πόλη διέθετε ασφαλιστικές εταιρείες, χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, αντιπροσώπους διεθνών νηογνωμόνων, ελληνικές και ξενόγλωσσες εφημερίδες, ενώ το 1836 ιδρύθηκε Εμπορικό Επιμελητήριο.

Η ανάδειξη της Σύρου σε **ναυτιλιακό κέντρο** συντέλεσε στην ανάπτυξη ποικίλων βιομηχανικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων στο νησί. Η βυρσοδεψία υπήρξε ο κλάδος με τη μεγαλύτερη ανάπτυξη στη Σύρο, όπου οι τεχνικές κατεργασίας δερμάτων εξελίσσονται και τα παραγόμενα προϊόντα προωθούνται στην εσωτερική αγορά και το εξωτερικό. Παράλληλα αναπτύσσονται οι κλάδοι της σαπωνοποιίας, της οινοπνευματοποιίας, της βαφικής και της παιγνιοχαρτοποιίας, ενώ εκατοντάδες γυναίκες ασχολούνται με την οικοτεχνία κατασκευής μαντιλιών (καλεμκεριά).

Η έντονη **ναυπηγική και εμπορική δραστηριότητα** συνοδεύεται από ανάλογη δημογραφική ανάπτυξη. Το 1821 το λιμάνι, κάτω ακριβώς από την παλιά «Άνω πόλη», είχε μόλις 150 κατοίκους. Στη διάρκεια της Επανάστασης η πληθυσμιακή αύξηση, με την εγκατάσταση προσφύγων από τις λοιπές περιοχές του Αιγαίου, είναι θεαματική, και το 1828 ο πληθυσμός της Ερμούπολης ανέρχεται σε 13.805 κατοίκους, αύξηση που θα συνεχιστεί στη διάρκεια των επόμενων δεκαετιών, χωρίς να επηρεαστεί από την αναβάθμιση του Πειραιά, επινείου της πρωτεύουσας από το 1834. Το 1850 ο πληθυσμός της Ερμούπολης θα πλησιάσει τις

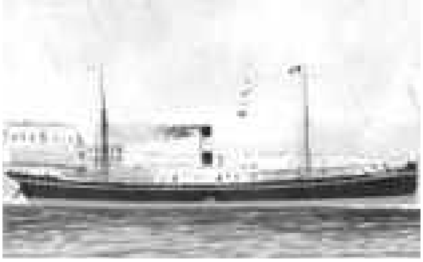

Το α/π «Ευάγγελος» του Θεόδωρου Πάγκαλου

Το λιμάνι της Ερμούπολης, το 1843

Έγγραφο του ΔΣ της Ελληνικής Ατμοπλοΐας προς το Δημαρχείο Ερμουπόλεως για τη χορήγηση άδειας λειτουργίας νεωρίου

ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΟΝΤΟΠΟΡΩΝ ΙΣΤΙΟΦΟΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΠΟ ΝΑΥΠΗΓΗΣΗΣ

Τόπος ναυπήγησης	1845	1850	1855	1860	1865	1870
Σύρος	110	405	413	283	414	789
Γαλαξείδι	95	152	126	151	235	337
Σπέτσες	26	88	79	51	89	197
Σκόπελος/Σκιάθος	11	50	57	32	48	103
Κάσος	16	65	66	42	65	93
Α. Σύνολο	258	760	741	559	851	1.519
Β. Σύνολο ελληνόκτητου στόλου	949	1.360	1.240	1.075	1.289	2.330
Α/Β	27%	56%	60%	52%	66%	65%

Πηγή: Τζελίνα Χαρλαύτη και Νίκος Βλασσόπουλος, *Ποντοπόρεια, 1830-1940. Ποντοπόρα ιστιοφόρα και ατμόπλοια από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 2002.

20.000 ψυχές, χάρη στην ιδιαίτερη οικονομική ανάπτυξη, το διαμετακομιστικό εμπόριο και τη ναυτιλία.[10]

Η ανοδική πορεία της παραδοσιακής ναυπηγικής δραστηριότητας στην Ερμούπολη αρχίζει να επιβραδύνεται από την εποχή της επικράτησης της ατμοπλοΐας. Το τεχνολογικό επίτευγμα της κατασκευής στην Ερμούπολη το 1853-54 του πρώτου μικρού ατμόπλοιου στην Ελλάδα, αν και στέφθηκε από επιτυχία, δεν είχε συνέχεια. Δύο χρόνια αργότερα, ομάδα εμπόρων της διασποράς, με τη βοήθεια της Εθνικής Τράπεζας, δημιούργησε την πρώτη μετοχική ατμοπλοϊκή εταιρεία της Ελλάδας, την «Ελληνική Ατμοπλοΐα», με έδρα την Ερμούπολη. Παρά τα προβλήματα που αντιμετώπισε μέχρι την οριστική διάλυσή της το 1892, πρόσφερε σημαντικό έργο και ήταν ζωτικής σημασίας για το νέο ελληνικό κράτος.

Τα αίτια του σταδιακού μαρασμού της Ερμούπολης είναι δυνατόν να εντοπιστούν στην απουσία κεφαλαίων, τεχνολογικών υποδομών ανταγωνιστικών προς τα ναυπηγεία του εξωτερικού και στην έλλειψη τεχνογνωσίας. Όμως, πέρα από την τεχνολογία, ήδη και η γεωγραφία αναλάμβανε τον ιστορικό της ρόλο. Η προνομιακή γεωγραφική θέση που απολάμβανε η Σύρος κατά την περίοδο της άνθησης άλλαξε, όταν με τη διώρυξη του Ισθμού της Κορίνθου, ο Πειραιάς απόκτησε τις προϋποθέσεις να εξελιχθεί στο πρώτο λιμάνι της χώρας. Εντούτοις, μέχρι τα τέλη του 19ου αι. η Σύρος και τα ναυπηγεία της συνεχίζουν να δραστηριοποιούνται έντονα. Είναι, εξάλλου, αξιοσημείωτο ότι η αντικατάσταση των ιστιοφόρων με ατμόπλοια πραγματοποιήθηκε σταδιακά με κεφάλαια Συριανών κεφαλαιούχων. Οι σημαντικότεροι από αυτούς ήταν οι οικογένειες Βαφειαδάκη, Καλβοκορέση, Μαυρογορδάτου, Νεγροπόντη, Πάγκαλου, Τσιροπινά και Φουστάνου. Πολλοί, όμως, από τους πλοιάρχους που χρηματοδοτήθηκαν μετεγκαταστάθηκαν σταδιακά στον Πειραιά. Μέχρι το τέλος του 19ου αι. η Ερμούπολη διατήρησε την πρώτη θέση μεταξύ των ελληνικών ναυπηγείων, ενώ το 1893 ναυπηγήθηκε εκεί εξ ολοκλήρου το πρώτο μεγάλο ελληνικό ατμόπλοιο. Η οικο-

νομική κρίση που θα ακολουθήσει θα έχει ως συνέπεια την εγκατάλειψη της Ερμούπολης από αρκετούς εμπόρους, ναυτικούς και άλλους εργαζομένους στο ναυπηγείο, με αποτέλεσμα να παρατηρηθεί μείωση του πληθυσμού.

Παρά τη ραγδαία ανάπτυξη του Πειραιά, η Ερμούπολη αποτελούσε στις αρχές του 20ού αι. σημαντικό ναυτιλιακό κέντρο, το οποίο όμως σταδιακά παρακμάζει. Η πόλη, που γνώρισε την πρώτη οικονομική κρίση με την ανάπτυξη των ατμοπλοϊκών συγκοινωνιών και τον περιορισμό της ιστιοφόρου ναυτιλίας, από τα τέλη του 19ου αι. παραχώρησε τη θέση που κατείχε στο διαμετακομιστικό εμπόριο στα νέα κέντρα του εξαγωγικού εμπορίου, τον Πειραιά και την Πάτρα. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, με την επικράτηση της ατμοπλοΐας, τη διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου και την κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών που συνέδεαν την πρωτεύουσα με τις μεγάλες ελληνικές πόλεις, το λιμάνι της Ερμούπολης οδηγήθηκε στην παρακμή.

Τμήμα οροφογραφίας από το αρχοντικό Ράλλη

ΠΗΓΕΣ – ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της Ερμούπολης

Μέχρι της εθνικής ημών επαναστάσεως η Σύρος ήτον ασήμαντος και ολίγον κατοικημένη και πτωχή, μη έχουσα παιδείαν και τέχνας, ούτε ναυτιλίαν. Ακμάζει δε αφ' ης συνωκίσθησαν εν αυτή φεύγοντες των βαρβάρων την καταδρομήν, Χίοι, Σμυρναίοι, Κυδωνιείς, Ψαρριανοί και άλλοι Έλληνες πανταχόθεν [...].

Και η μεν Ερμούπολις περιέχει 22.000 σταθερών κατοίκων, πολλούς παροίκους και παρεπιδημούντας και πολλά εμπορικά και βιομηχανικά καταστήματα. Η κατάστασις της πόλεως ταύτης και υλική και ηθική βελτιούται οσημέραι επαισθητώς. Οι Ερμουπολίται είναι λαός αγχίνους, φιλομαθής, φίλεργος, εύτακτος, φιλόπατρις, επιχειρηματικός, αγαθοποιός, ωφελών και τιμών αληθώς διά των προτερημάτων τούτων και την νήσον και το Αιγαίον και το έθνος [...].

Η ναυπηγία της Ερμουπόλεως ωφελεί πολύ την πόλιν ταύτην και πολλαχώς. Αυτή εδώ γίνεται αρίστη και συμφέρουσα διά την καλήν των πλοίων κατασκευήν και την οικονομίαν της δαπάνης εις το πρόχειρον της αναγκαιούσης ύλης και των αναγκαίων πιστώσεων, τέλος δε διά το κεντρικόν της θέσεως, εν τω Αιγαίω. Ήκμασε δε η ναυτιλία αυτή μάλιστα κατά τα έτη 1846 και 1847, και παρέσχε εις τον τόπον ικανά κεφάλαια. Κατά την λήξιν του 1850 έτους το νηιλόγιον της Ερμουπόλεως περιείχε πλοία πρωτοβάθμια 245, δευτεροβάθμια 504, το όλον 749, φέροντα τόνους 93.289, και ναυτικόν πλήθος εκ 4.800 ανδρών.

Ευθύφρων, εφημ. *Ένωσις*,
10 Ιουνίου 1854, σ. 1.

ΙΙ. Έκθεσις περί κατασκευής προκυμαίας εις Ερμούπολιν

Προς την Βουλήν

Κύριοι,

Ο πρώτιστος εμπορικός λιμήν του Κράτους, ο της Ερμουπόλεως, προσβαλλόμενος υπό των ανατολικομεσημβρινών ανέμων και επαπειλούμενος υπό δυστυχημάτων, τα οποία καθ' όλην αυτών την σφοδρότητα ανεφάνησαν προ πάντων κατά τους χειμώνας των ετών 1834 και 1837, πρέπει αναγκαίως να εξασφαλισθή.

Η κυβέρνησις περί πολλού ποιουμένη την ανάπτυξιν του εμπορικού ναυτικού, ως και του συναπτυσσομένου εν Ελλάδι εμπορίου, οφείλουσα δε ιδίως να προνοήση διά τους λιμένας, οίτινες ενώνουν το εν και το άλλο πλεονέκτημα, και τοιούτος είναι κατ' εξαίρεσιν ο λιμήν της Σύρου, εφρόντισεν από του 1838 περί εξευρέσεως των καταλληλοτέρων μέσων προς αποφυγήν των δυστυχημάτων, εις τα οποία ο λιμήν ούτος κατά πάσαν σχεδόν ετησίαν περίοδον κατά το μάλλον ή ήττον υπόκειται. Προς τον σκοπόν τούτον εσύστησε κατά καιρούς επιτροπάς επιφορτισμένας να γνωμοδοτήσωσι περί των μέσων τούτων […]. Αλλά διά την πραγματοποίησιν ενός τοιούτου κατασκευάσματος απαιτείται μεγάλη δαπάνη, αναβαίνουσα κατά τους γενομένους υπολογισμούς μέχρις ενός εκατομμυρίου δραχμών ως έγγιστα. Μίαν τοσαύτην δαπάνην δεν ηδύνατο αναμφιβόλως και ούτε ώφειλε να αναλάβη ο Δήμος της Ερμουπόλεως […].

Εν Αθήναις τη 14 Ιουνίου 1849
Ο επί των Εσωτερικών υπουργός
Δ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

Εφημ. *Αίολος*, 25 Ιουνίου 1849, σ. 1.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I Πηγές και βιβλιογραφία

Α. ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ

- Γενικά Αρχεία του Κράτους (Υπουργείο των Εσωτερικών, ΙΧ. Μεταφοραί – Επικοινωνίαι, φάκ. 244-245· ΧΙ. Εμπόριον, φάκ. 255-259).
- Δημοτικό Αρχείο Ερμουπόλεως (Ναυπηγικά).
- Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (XXV, Ναυτιλιακά, φάκ. 32, 36, 39).

Β. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ

- Βλαχογιάννης, Ι., *Χιακόν Αρχείον*, Αθήνα 1910, τόμ. 1-5.
- Λούκος, Χρήστος & Πόπη Πολέμη, *Οδηγός Δημοτικού Αρχείου Ερμούπολης (1821-1949)*, Αθήνα 1987.
- *Πρακτικά της Βουλής*.

Πωλητήριο πλοίου (Σακκολέβα), Σύρα 1837

Γ. ΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

- *Αίολος*
- *Αστήρ των Κυκλάδων*
- *Ένωσις*
- *Ερμής*
- *Ερμούπολις*
- *Ήλιος*
- *Πατρίς*
- *Τηλέγραφος των Κυκλάδων*

Δ. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ

- Βικέλας, Δημήτριος, *Η ζωή μου*, Αθήνα 1908.
- Ελευθερίου, Μάνος, *Ερμούπολη. Μια πόλη στη λογοτεχνία*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.
- Ελευθερίου, Μάνος, *Ο καιρός των χρυσανθέμων*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.
- Ροΐδης, Εμμανουήλ, *Συριανά διηγήματα*, Αθήνα 1894.

Σημειώσεις

1. M. Derruau, *Ανθρωπογεωγραφία*, μτφρ. Γ. Πρεβελάκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987, σσ. 476-482. Για τη σύνταξη του κεφαλαίου αυτού πολύτιμη ήταν η βοήθεια του λέκτορα του Πανεπιστημίου Αθηνών Γεράσιμου Παγκράτη· τον ευχαριστούμε από καρδιάς.
2. F. Braudel, *Μεσόγειος*, τόμ. Α΄, μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1991, σ. 388.
3. Γεώργιος Λεονταρίτης, *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία,* ΕΜΝΕ-Μνήμων, Αθήνα 1981, σσ. 46-47, σσ. 37 κ.ε.
4. *Στο ίδιο*, σσ. 37 κ.ε.
5. Η λέξη «ναυτότοπος» χρησιμοποιείται ευρέως στους κύκλους της ναυτιλίας του 20ού αιώνα και δηλώνει τους τόπους που ανέπτυξαν ιδιαίτερη παράδοση στη ναυτιλία. Στο ναυτιλιακό χάρτη της εποχής της ακμής των ιστιοφόρων καταγράφηκαν πάνω από σαράντα ελληνικοί ναυτότοποι. Βλ. Τζελίνα Χαρλαύτη – Νίκος Βλασσόπουλος, *Ποντοπόρεια, 1830-1940. Ποντοπόρα ιστιοφόρα και ατμόπλοια από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 2002.
6. Ο όρος «καραβοκύρης» (πλοίαρχος και πλοιοκτήτης) αναφέρεται στην εποχή των ιστιοφόρων, ενώ ο όρος «εφοπλιστής» στην εποχή των ατμόπλοιων. Ο όρος πλοιοκτήτης συνδέεται με την κυριότητα του πλοίου, ενώ ο όρος εφοπλιστής με την εκμετάλλευσή του.
7. Τζελίνα Χαρλαύτη, «Ιστιοφόρος ναυτιλία. Η περίοδος της μεγάλης ακμής, 1833-1871», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 4, σ. 112.
8. Βλ. Βασίλης Καρδάσης, *Σύρος. Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987.
9. Βασίλης Καρδάσης, *ό.π.*, σσ. 103-104.
10. E. Kolodny, «Ερμούπολις – Σύρος. Γέννησις και εξέλιξις μιας ελληνικής νησιωτικής πόλεως», *Επετηρίς της Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 8 (1969-1970), σ. 255.

Επιλογή βιβλιογραφίας

Αμπελάς, Τ., *Ιστορία της νήσου Σύρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Ερμούπολη 1874 (ανατύπωση: Χρ. Α. Καλημέρης, 1998).

Βλασσόπουλος, Γ.Σ., *Φουρτούνες και μπουνάτσες. Τα καράβια μας στη Μεσόγειο το 19ο αιώνα. Ανέκδοτα ημερολόγια τριών εμπορικών καραβιών*, Παπαζήσης, Αθήνα 2003.

Ελευθερίου, Μ. (επιλογή κειμένων), *Ερμούπολη. Μια πόλη στη λογοτεχνία,* Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.

—–, *Ο καιρός των χρυσανθέμων*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2004.

Καρδάσης, Β., *Σύρος, Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987.

—–, *Από του ιστίου εις τον ατμόν. Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία 1858-1914,* Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 1993.

—–, *Έλληνες ομογενείς στη Νότια Ρωσία, 175-1861,* Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998.

Kolodny, E., «Ερμούπολις – Σύρος. Γέννησις και εξέλιξις μιας ελληνικής νησιωτικής πόλεως», *Επετηρίς της Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 8 (1969-1970), σσ. 249-286.

Λούκος, Χρ., *Πεθαίνοντας στη Σύρο το 19ο αι.*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα 2000.

Χαρλαύτη, Τ., *Η ιστορία της ελληνόκτητης ναυτιλίας, 19ος-20ός αι.*, Νεφέλη, Αθήνα 2001.

Χαρλαύτη, Τ., & Ν. Βλασσόπουλος, *Ποντοπόρεια, 1830-1940. Ποντοπόρα ιστιοφόρα και ατμόπλοια από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 2002.

Χαρλαύτη, Τ., Χαριτάτος, Μ. & Ελ. Μπενέκη, *Πλωτώ. Έλληνες καραβοκύρηδες και εφοπλιστές από τα τέλη του 18ου αιώνα έως τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 2002.

ΤΑ ΑΤΜΟΠΛΟΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΟ 1880 (χωρητικότητας 250 Κ.Κ.Χ. και άνω)

Όνομα πλοίου	Πλοιοκτήτης	ΚΚΧ	Λιμάνι νηολόγησης
Αδελφοί Βαλλιάνου	Βαλλιάνος Π.Α.	823	Σύρος
Κεφαλλονιά	Βαλλιάνος Π.Α.	710	Κεφαλλονιά
Μαρή Βαλλιάνου	Βαλλιάνου Αφοί	948	Λονδίνο
Αδελφοί Βαλλιάνου	Βαλλιάνος Αφοί	832	Λονδίνο
Σπέτσες	Γουδής Π.	110	Πειραιάς
Αθήναι	Ελληνική Ατμοπλοΐα	540	Σύρος
Καρτερία	Ελληνική Ατμοπλοΐα	565	Σύρος
Πανελλήνιον	Ελληνική Ατμοπλοΐα	355	Σύρος
Ύδρα	Ελληνική Ατμοπλοΐα	354	Σύρος
Επτάνησος	Ελληνική Ατμοπλοΐα	635	Σύρος
Ίρις	Ελληνική Ατμοπλοΐα	748	Σύρος
Ομόνοια	Ελληνική Ατμοπλοΐα	365	Σύρος
Βυζάντιο	Ελληνική Ατμοπλοΐα	613	Σύρος
Αιγαίο	Ελληνική Ατμοπλοΐα	520	Σύρος
Ιόνιον	Ελληνική Ατμοπλοΐα	230	Σύρος
Παρθενών	Θεοφιλάτος – Σταθάτος	853	Ιθάκη
Παρθενών	Θεοφιλάτος – Σταθάτος	853	Ιθάκη
Ιθάκη	Θεοφιλάτου Αφοί & Σία	698	Κεφαλλονιά
Σοφία	Καγκελάρης Α.Ν.	324	Σύρος
Ευτέρπη Λαμπρινίδη	Λαμπρινίδης	449	Γαλάτσι
Πάρης Λαμπρινίδης	Λαμπρινίδης	645	Ιθάκη
Ευτέρπη Λαμπρινίδη	Λαμπρινίδης Ε.	310	Ιθάκη
Κωνσταντίνος	Μιχαλόπουλος Π.	600	Ιθάκη
Πελοπόννησος	Μπεκρής Β.	168	Ιθάκη
Αγία Σοφία	Παπαγιάννη Αφοί	1695	Λίβερπουλ
Μακεδονία	Παπαγιάννη Αφοί	2370	Λίβερπουλ
Θεσσαλία	Παπαγιάννη Αφοί	1206	Λίβερπουλ
Ρωμυλία	Παπαγιάννη Αφοί	1384	Λίβερπουλ
Κεφαλλονιά	Σταθόπουλος Π.	766	Νεάπολη
Δύο Φίλοι	Φωκάς & Καλημέρης	706	Σύρος

Πηγή: Τζελίνα Χαρλαύτη και Νίκος Βλασσόπουλος, *Ποντοπόρεια, 1830-1940. Ποντοπόρα ιστιοφόρα και ατμόπλοια από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο,* ΕΛΙΑ, Αθήνα 2002.

ΔΕΙΓΜΑ 5

ΚΑΛΥΜΝΟΣ

Σπογγαλιεία, Οικονομία και Κοινωνία

Το ζύγισμα των σφουγγαριών

Εισαγωγικα

Η σπογγαλιεία υπήρξε ο κύριος τρόπος με τον οποίο οι Καλύμνιοι επιδίωξαν να αντιμετωπίσουν την ανεπάρκεια των φυσικών πόρων του νησιού τους, διαμορφώνοντας μια επαγγελματική παράδοση, η οποία ανέδειξε ως εγγενή στοιχεία του χαρακτήρα των σφουγγαράδων τη λιτότητα, την επιμονή, τη λαχτάρα για ζωή, αλλά και την αυτοθυσία για χάρη της οικογένειας. Λίγα επαγγέλματα έχουν προκαλέσει τόσο δέος, όσο αυτό του παραδοσιακού σφουγγαρά, καθώς απαιτούσε από τον εργαζόμενο να φτάνει καθημερινά στα όρια της αντοχής του και να θέτει σε κίνδυνο τη ζωή του για τον επιούσιο. Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, ότι οι σφουγγαράδες και οι σταθμοί της επαγγελματικής τους δραστηριότητας αναδείχθηκαν σε προσφιλέστατο θέμα της λογοτεχνίας, ενώ στο πλαίσιο της καλυμνιώτικης κοινωνίας με επίκεντρο το σφουγγαρά διαμορφώθηκαν τοπικά τελετουργικά, τα οποία διατηρούνται μέχρι σήμερα. Πρόκειται για εκδηλώσεις που δείχνουν ότι τα τελετουργικά αυτά, που ενδεχομένως σήμερα αντιμετωπίζονται ως φολκλόρ, αποτελούν προϊόντα της συλλογικής και ατομικής αγωνίας για τη μοίρα αυτών των παιδιών της ανάγκης, που, όπως λέγανε, «οι άλλοι άνθρωποι κερδίζουν το ψωμί τους με το δρωτάρι τους, εμείς με το αίμα μας».[1]

> «Θάλασσα πικροθάλασσα
> και πικροκυματούσα,
> όλοι σε λένε θάλασσα
> κι εγώ σε λέω ανθούσα»
>
> Δημοτικό τραγούδι

Η πρωτεύουσα της Καλύμνου

Μεθοδολογικα Ζητηματα

Οργάνωση του σχεδίου εργασίας (project)

Προσδιορισμός και διατύπωση του θέματος

Στις παραδοσιακές νησιώτικες κοινωνίες η θάλασσα προσδιορίζει κατά τρόπο απόλυτο τους όρους της οικονομικής και κοινωνικής ζωής των κατοίκων. Για τους κατοίκους της Καλύμνου οι όροι αυτοί σε σημαντικό βαθμό εστιάζονται στη σπογγαλιεία. Με δεδομένη την ύπαρξη στο νησί ποικίλων πηγών πληροφόρησης, το θέμα του project μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: «Ο ρόλος της σπογγαλιείας στην οικονομία και την κοινωνία της Καλύμνου».

Πηγές αφόρμησης

Ως πηγή αφόρμησης μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε μια επίσκεψη στο Μουσείο για τη διάσωση της πολιτισμικής κληρονομιάς της Καλύμνου, σε συνδυασμό με το κείμενο του Γιάννη Μαγκλή «Ο σφουγγαράς», που διδάσκονταν μέχρι πρότινος οι μαθητές στη Β΄ Γυμνασίου στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2003).

Σκοποί

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές τον καθοριστικό ρόλο της θάλασσας στις επαγγελμα-

τικές επιλογές των κατοίκων των μικρών νησιών και το ρόλο της σπογγαλιείας στην τοπική οικονομία κατά το 19ο και 20ό αι.

2. Να κατανοήσουν τις εξαρτήσεις από τη διεθνή οικονομική συγκυρία και την ανάπτυξη της τεχνολογίας.
3. Να κατανοήσουν τις συνθήκες εργασίας των σπογγαλιέων.
4. Να συσχετίσουν την οικονομία της περιοχής με το φαινόμενο της μετανάστευσης.
5. Να εξασκηθούν στη συλλογή και επεξεργασία των πληροφοριών μέσα από προφορικές συνεντεύξεις, καθώς επίσης στη δημιουργία, μελέτη και αξιοποίηση στατιστικών δεδομένων.
6. Να ευαισθητοποιηθούν σε θέματα διατήρησης της πλούσιας πολιτισμικής παράδοσης του νησιού.

Άξονες

1. Η σπογγαλιεία ως παράγοντας της τοπικής οικονομίας.
2. Παραδοσιακές και νέες μέθοδοι σπογγαλιείας.
3. Η σπογγαλιεία ως στοιχείο της πολιτισμικής παράδοσης.

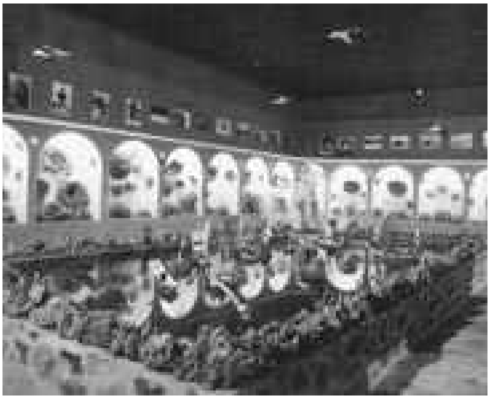

Σφουγγάρια, σκάφανδρο και άλλα εξαρτήματα δύτη-σφουγγαρά, όπως εκτίθενται στο Ναυτικό Μουσείο Καλύμνου

ΙΙ Ανάπτυξη των αξόνων σε δραστηριότητες

ΑΞΟΝΑΣ 1

Η σπογγαλιεία ως παράγοντας της τοπικής οικονομίας

1. Να αναζητήσετε στη βιβλιογραφία τα αίτια της αύξησης της ζήτησης του σφουγγαριού από τις αγορές του εξωτερικού κατά το β΄ μισό του 19ου αι. και τους τρόπους με τους οποίους ανταποκρίθηκαν οι σφουγγαράδες της Καλύμνου. Να συντάξετε μια ανακοίνωση που θα παρουσιαστεί στην τάξη.
2. Να μελετήσετε το δίκτυο διακίνησης του σφουγγαριού και να καταγράψετε τους συναφείς εμπορικούς οίκους.
3. Να αναζητήσετε στο Αρχείο Δημογεροντίας Καλύμνου συμβολαιογραφικές πράξεις και έγγραφα με ναυτολογήσεις που αναφέρονται στη σπογγαλιεία. Να συζητήσετε τους όρους και τη «σπογγαλιευτική συνήθεια του τόπου». Να συζητήσετε τι συμβαίνει σήμερα;
4. Να αναζητήσετε πληροφορίες από τη βιβλιογραφία, τον τύπο και αρχειακές πηγές σχετικά με τη μετανάστευση των Καλυμνίων την εποχή της επικράτησης του πλαστικού σφουγγαριού.
5. Να συγκεντρώσετε από τη βιβλιογραφία πληροφορίες για τις δραστηριότητες των Καλυμνίων στο Τάρπον Σπρινγκς των Η.Π.Α.

ΑΞΟΝΑΣ 2

Παραδοσιακές και νέες μέθοδοι σπογγαλιείας

1. Μέσω συνέντευξης με ένα δύτη, αλλά και έναν ειδικό ερευνητή του θέματος, να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τις συνθήκες εργασίας των δυτών χθες και σήμερα, τις μεθόδους σπογγαλιείας, τα σκάφη και τις τεχνικές. Να συντάξετε ένα γλωσσάρι σχετικών τεχνικών όρων.
2. Να αναζητήσετε στον τύπο της εποχής του «σπογγαλιευτικού ζητήματος» (αρχές 20ού αι.) κείμενα σχετικά με το αίτημα για την κατάργηση του σκάφανδρου.
3. Να μελετήσετε για το ίδιο θέμα έγγραφα σχετικά στο Αρχείο της Δημογεροντίας Καλύμνου και ιδιαίτερα το έγγραφο 88 της 1ης Μαΐου του 1901. Να συζητήσετε τα ζητήματα που θίγονται.
4. Ποια ήταν τα αποτελέσματα της εντατικοποίησης της σπογγαλιείας για το θαλάσσιο περιβάλλον, αλλά και τους σφουγγαράδες;
5. Να αναζητήσετε σε στατιστικές και άλλα σχετικά κείμενα τον αριθμό των νεκρών και των παράλυτων δυτών από τη χρήση των καταδυτικών μηχανών.
6. Να συγκεντρώσετε από τον οικογενειακό και κοινωνικό σας κύκλο πληροφορίες για σφουγγαράδες που προσβλήθηκαν από τη νόσο των δυτών και την τύχη των οικογενειών τους.

ΑΞΟΝΑΣ 3

Η σπογγαλιεία ως στοιχείο της πολιτισμικής παράδοσης

1. Να συντάξετε βιβλιογραφία με τα ονόματα των λογοτεχνών και τους τίτλους λογοτεχνικών έργων που αναφέρονται στη σπογγαλιεία και τη ζωή των σφουγγαράδων. Για κάθε έργο να δημιουργήσετε ένα σύντομο κείμενο και τα βασικά στοιχεία που παραθέτει ο λογοτέχνης για τη ζωή των σφουγγαράδων. Να παρουσιαστούν τα κείμενα στην τάξη.
2. Να συγκεντρώσετε από δημοσιευμένες συλλογές αλλά και από το περιβάλλον σας λαϊκά τραγούδια και άλλα μνημεία λόγου σχετικά με τους σφουγγαράδες, καταγράφοντας την πηγή τους. Να τα παρουσιάσετε στην τάξη.
3. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες για λαογραφικά δρώμενα, έθιμα, γιορτές της περιοχής, που σχετίζονται με τη σπογγαλιεία. Αφού τα καταγράψετε, προσπαθήστε να δώσετε ερμηνεία στους λόγους που τα δημιούργησαν. Ποιος ο ρόλος τους ως δρωμένων σήμερα;
4. Να επισκεφθείτε το Ναυτικό Μουσείο Καλύμνου και σε συνεργασία με το προσωπικό να προετοιμάσετε μια ξενάγηση των συμμαθητών σας σ' αυτό, όπου ως ξεναγοί θα τους μιλήσετε, με αφορμή τα σχετικά εκθέματα, για τη ζωή των σφουγγαράδων.

III Ενδεικτική σύνθεση των αποτελεσμάτων των δραστηριοτήτων του άξονα 2

Παραδοσιακές και νέες μέθοδοι σπογγαλιείας

Περιοχές σπογγαλιείας

Το σφουγγάρι ήταν ήδη γνωστό από την ομηρική εποχή. Ο Όμηρος μας πληροφορεί ότι χρησιμοποιούσαν τα σφουγγάρια για την προσωπική υγιεινή (*Ἰλιάδα*, Σ 414-415), αλλά και για να καθαρίζουν τα μαγειρικά σκεύη και τα τραπέζια (*οἱ δ' αὖτε σπόγγοισι πολυτρήτοισι τραπέζας νίζον καὶ πρότιθεν* (*Ὀδύσσεια*, α 111)· *αἱ δὲ σπόγγοισι τραπέζας πάσας ἀμφιμάσασθε, καθήρατε δὲ κρητῆρας καὶ δέπα ἀμφικύπελλα τετυγμένα* (*Ὀδύσσεια*, υ 151-153)· βλ. και *Ὀδύσσεια*, χ 438-439.

Ο Οππιανός (2ος αι. μ.Χ.) στο έργο του

Άλιευτικά μας δίνει πληροφορίες για το ψάρεμα και με μεγάλη παραστατικότητα, ακρίβεια και χάρη αναφέρεται στη σπογγαλιεία και στους σφουγγαράδες.[2]

Η σπογγαλιεία αναπτύχθηκε κυρίως στα νησιά του Αιγαίου. Τα σημαντικότερα σπογγαλιευτικά κέντρα βρίσκονταν στα Δωδεκάνησα και στα νησιά του Αργοσαρωνικού. Όταν η ζήτηση αυξήθηκε, άρχισαν να αλιεύονται και σε άλλες θάλασσες, όπως στις ακτές της βόρειας Αφρικής, στην Καραϊβική, στις ακτές της Φλώριδας και της Κούβας. Τα σπουδαιότερα όμως σπογγαλιευτικά κέντρα παραμένουν αυτά της ανατολικής Μεσογείου, όπου υπήρχαν καλύτερης ποιότητας σφουγγάρια. Από τα τέλη του 18ου αιώνα η Κάλυμνος και η Σύμη είναι από τα σημαντικότερα κέντρα σπογγαλιείας.

«Ανάθεμα τα νιάτα μου, κρίμα τη λεβεντιά μου,
βλέπω να φεύγει μου η ζωή και καίγεται η καρδιά μου»

«Βάλε να πιούμε κάπελα,* του χρόνου ποιος το ξέρει,
για θα πεθάνω για θα ζω για θα 'μαι σ' άλλα μέρη»

*κάπελας = ταβερνιάρης

λαϊκά δίστιχα από την Κάλυμνο

Τα **σπογγαλιευτικά σκάφη** διέφεραν από τα αλιευτικά ή τα άλλα εμπορικά πλοία. Χρησιμοποιούνταν κυρίως, ανάλογα με την αλιευτική μέθοδο και τη διάρκεια του ταξιδιού, η «σκάφη» και ο «αχταρμάς».

Η **«σκάφη»** ήταν μικρό ιστιοφόρο πλοίο και το χρησιμοποιούσαν οι δύτες ελεύθερης κατάδυσης, οι «γυμνοί» δύτες. Ο **«αχταρμάς»** ή το «μηχανοκάικο» ήταν ένα είδος τρεχαντηριού. Είχε μήκος 10-12 μέτρων, αρκετά φαρδύ και ήταν χωρητικότητας 8-15 τόνων. Τον αχταρμά τον χρησιμοποιούσαν για τη σπογγαλιεία με σκάφανδρο. Επειδή, όμως, το σκάφανδρο επέφερε την αύξηση των πληρωμάτων, ο αχταρμάς συνοδευόταν στο ταξίδι από το «ντεπόζιτο», σκάφος βοηθητικό, το οποίο μετέφερε τις προμήθειες και στο οποίο αποθηκεύονταν τα σφουγγάρια. Υπήρχε, επίσης, το «πακέτθο»,

«Γυμνός» δύτης βουτά στη θάλασσα

υποστηρικτικό σκάφος για την επικοινωνία μεταξύ των σφουγγαράδων που βρίσκονταν σε μακρινές ακτές και του νησιού.[3] Μ' αυτό μετέφεραν στο νησί τα σφουγγάρια και εφοδίαζαν τους ναυτικούς με τρόφιμα, αλληλογραφία κτλ.

Μέθοδοι σπογγαλιείας

Υπήρχαν διάφορες μέθοδοι σπογγαλιείας που εφαρμόστηκαν από τους Καλύμνιους σπογγαλιείς. Μία από αυτές δεν περιλαμβάνει κανενός είδους κατάδυση, αλλά γίνεται από το σκάφος με τη βοήθεια της «καγκάβας» και του «καμακιού». Μια άλλη περιλαμβάνει καταδύσεις με ή χωρίς καταδυτικές μηχανές. Παλαιότερα οι καταδύσεις γίνονταν ελεύθερα (με άπνοια), ενώ αργότερα χρησιμοποιήθηκαν το σκάφανδρο, η μέθοδος *φερνέζ* και ο *ναργιλές*.

Προετοιμασία του δύτη-σφουγγαρά

Λίγο πριν από την κατάδυση με σκάφανδρο

Το «ντεπόζιτο», το μεγάλο καΐκι που είχαν μαζί τους οι σφουγγαράδες και το χρησιμοποιούσαν ως αποθήκη για τα σφουγγάρια αλλά και ως «ξενοδοχείο»

Αναμνηστική φωτογραφία πριν από το ταξίδι

Η **καγκάβα** ή **γκαγκάβα** είναι η μέθοδος κατά την οποία χρησιμοποιείται ένα συρόμενο πλαίσιο το οποίο κρέμεται από το σκάφος με τη βοήθεια σκοινιών και σύρεται πάνω στην επιφάνεια του βυθού. Καθώς το κάτω μέρος του πλαισίου από σίδερο ήταν βαρύ, παρέσυρε, ξεριζώνοντας ό,τι υπήρχε στο βυθό, σφουγγάρια, φύκια κτλ., τα οποία περνούσαν μέσα από το πλαίσιο στο δικτυωτό σάκο που υπήρχε στο πίσω μέρος.

Η **σπογγαλιεία με το καμάκ**ι είναι απλή μέθοδος και ιδιαίτερα αποτελεσματική στις παράκτιες περιοχές. Η μέθοδος αυτή δεν προϋποθέτει ιδιαίτερο εξοπλισμό, πέρα από το καμάκι και το «γυαλί», δηλαδή το μεταλλικό κύλινδρο με γυάλινο πυθμένα, μέσα από τον οποίο οι σπογγαλιείς παρατηρούν το βυθό. Όταν εντοπίζουν τα σφουγγάρια, τα καρφώνουν με το καμάκι, ένα μακρύ κοντάρι 10-15 μέτρων.

Η **κατάδυση γυμνών δυτών**. Πριν από μερικές δεκαετίες οι δύτες της Καλύμνου καταδύονταν «γυμνοί», δηλαδή χωρίς να φορούν ειδικό προστατευτικό σκάφανδρο και μάθαιναν την τέχνη τους με τρόπο εμπειρικό. Οι δύτες βουτούσαν στη θάλασσα, κρατώντας στο αριστερό τους χέρι τη «σκανταλόπετρα», μια επίπεδη πέτρα βάρους 15 περίπου κιλών, δεμένη με σκοινί ελαφρώς μεγαλύτερο από το βάθος στο οποίο σχεδίαζαν να καταδυθούν. Με τη βοήθεια της πέτρας ο δύτης κατέβαινε γρήγορα στο βυθό, έμεινε ένα έως τρία λεπτά, όσο δηλαδή άντεχε η αναπνοή του, αλίευε όσα περισσότερα σφουγγάρια μπορούσε, τα τοποθετούσε στην απόχη που είχε κρεμασμένη εμπρός του και, στη συνέχεια, με συνθηματικό τράβηγμα του σκοινιού ειδοποιούσε να τον τραβήξουν στο σκάφος. Η μέθοδος αυτή απαιτούσε μεγάλη σωματική αντοχή. Ο κάθε δύτης μπορούσε να κάνει έως δέκα καταδύσεις την ημέρα.[4]

Η αυξημένη ζήτηση σφουγγαριών οδήγησε στη δεκαετία του 1860 στη **χρήση του σκάφανδρου**. Ο δύτης φορούσε ολόσωμη στολή, μεταλλικά παπούτσια, μεταλλική περικεφαλαία, χάλκινο θώρακα και βαριά μολύβια που στερέωνε στη μέση του. Μπορούσε να αναπνέει με το «μαρκούτσο», ένα σωλήνα που

συνδεόταν με την αεραντλία που βρισκόταν στο σκάφος. Έτσι, μπορούσε να κατεβαίνει σε μεγαλύτερα βάθη και να παραμένει στο βυθό για περισσότερο χρόνο.

Η χρήση του σκάφανδρου διαδόθηκε πολύ γρήγορα, αλλά οι «γυμνοί» βουτηχτάδες αντέδρασαν (λόγω του μεγάλου αριθμού θανάτων των σφουγγαράδων) και άρχισαν να καταστρέφουν τα σκάφανδρα. Οι αντιδράσεις στην εισαγωγή του σκάφανδρου στη σπογγαλιεία της Καλύμνου αποτυπώνονται στις εκθέσεις, τα υπομνήματα και τα σχετικά ψηφίσματα που βρίσκονται στο αρχείο της Δημογεροντίας Καλύμνου.

> «Κατά το έτος 1868, ήτοι κατά τας αρχάς της εφαρμογής των επαράτων σκαφάνδρων εις την σπογγαλιείαν, η νήσος ημών, ενώ κατά την εποχήν εκείνην οι σπόγγοι δεν είχον ακόμη ουδέ το εν τέταρτον της τιμής ην έχουσιν σήμερον, εν τούτοις, επειδή οι σπόγγοι [...] ήσαν πάντοτε αφθονώτατοι και ανεξάντλητοι εις άπαντα τα εν τη Μεσογείω οθωμανικά παράλια και εις αυτά τα ελάχιστα βάθη των θαλασσών, είχεν εισόδημα σημαντικώτατον με ελάχιστα σχετικά έξοδα σπογγαλιείας και σχεδόν χωρίς κανένα κίνδυνον ούτε ως προς την ζωήν ούτε ως προς την υγείαν των σπογγαλιέων, και ο τόπος όλος ευημέρει, διότι όλος ο εργατικός λαός της νήσου ημών από ηλικίας δεκαπέντε ετών μέχρις εβδομήκοντα ηργάζετο λίαν επωφελώς ανέτως και άνευ κινδύνων εις την σπογγαλιείαν, τα σπογγαλιευτικά πλοία της νήσου ημών και ο πληθυσμός αυτής ολοένα ηύξανον, και ενί λόγω η σπογγαλιεία ήτο διά την νήσον ημών και λοιπούς ομοτέχνους τόπους του οθωμανικού κράτους πηγή ευμερίας και προόδου».
>
> Αρχείο Δημογεροντίας Καλύμνου, έγγρ. 88, 1 Μαΐου 1901, σ. 4.

Η χρήση των καταδυτικών συσκευών είχε ως αποτέλεσμα την εντυπωσιακή αύξηση της παραγωγής σφουγγαριών. Όπως προκύπτει από τα ναυτολογικά βιβλία της Δημογεροντίας της Καλύμνου, οι άδειες των σκαφών με σκάφανδρο αυξάνονται από το 1865 έως το 1900 κατά μέσο όρο σε 37 σκάφη το χρόνο, ενώ φθίνει ο αριθμός των σκαφών με «γυμνούς» δύτες (μόνο 8 άδειες το 1900).[5]

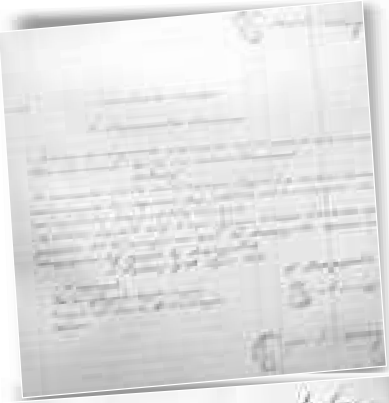

Πιστοποιητικό ναυπήγησης

Δήλωση Κίμωνος Κοντολέοντος

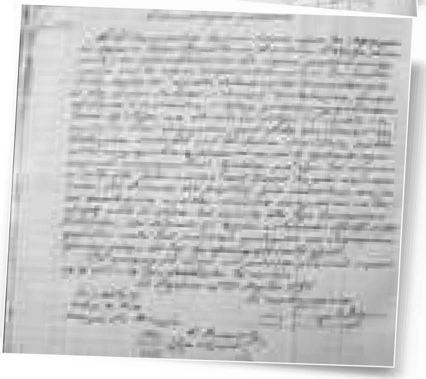

Ενοικιαστήριο μηχανής

Στις αρχές του 20ού αιώνα η υπεραλίευση οδήγησε στην αποψίλωση των βυθών από τα σφουγγάρια, αναγκάζοντας τους σφουγγαράδες να βουτούν όλο και πιο βαθιά. Πολλοί μετανάστευσαν στη Φλώριδα της Αμερικής και ιδιαίτερα στο Τάρπον Σπρινγκς (Tarpon Springs),[6] όπου ίδρυσαν οργανωμένο σφουγγαράδικο χωριό, με σημαντική παραγωγή.

Η χρήση του σκάφανδρου αύξησε, βέβαια, την παραγωγή και βελτίωσε την οικονομία του νησιού, παράλληλα, όμως, η ανάγκη να κατεβαίνουν σε όλο και μεγαλύτερα βάθη,

Συσκευασία σφουγγαριών, 1920

λόγω της αποψίλωσης των βυθών, είχε τρομακτικό κοινωνικό κόστος, αφού προκάλεσε υπερβολική αύξηση των θυμάτων από τη **«νόσο των δυτών»**. Η νόσος προκαλείται από αύξηση των φυσαλίδων αζώτου στον οργανισμό λόγω των μεταβολών της υδροστατικής πίεσης. Από το 1866 ως το 1915 υπολογίζεται ότι σημειώθηκαν 10.000 θάνατοι και 20.000 παραλύσεις από καταδύσεις με χρήση σκαφάνδρων. «*Τότε τα καΐκια πήγαιναν κάτω στην Αφρική με 17-18 δύτες και γύρναγαν με 5-6*».[7]

Όμως, παρά τις φοβερές απώλειες και παρά τις αντιδράσεις των κατοίκων, το σκάφανδρο επιβλήθηκε για έναν περίπου αιώνα, μέχρις ότου αντικαταστάθηκε οριστικά στη δεκαετία του 1970 από τις νέες καταδυτικές συσκευές.

Σφουγγάρια στεγνώνουν στον ήλιο, 1950

Ο Γιάννης Ζερβός, από την Κάλυμνο, αποτυπώνει ζωντανά στο μυθιστόρημά του *Μοιραίο σκάφανδρο και τ' ανάθεμα της μηχανής* (Αθήνα 1959) τα προβλήματα που έφερε στη ζωή των Καλυμνίων η εισαγωγή του *σκάφανδρου* ή της *μηχανής*, όπως το έλεγαν στο νησί. Παρουσιάζει, επίσης, γλαφυρά τις επιπτώσεις που είχε ο νεωτερισμός αυτός στην τοπική κοινωνία.[8]

Από το 1920 χρησιμοποιήθηκε και **η συσκευή Φερνέζ**. Ο δύτης δε φορούσε τη στολή του σκάφανδρου, αλλά μόνο τη μάσκα στην οποία διοχετευόταν οξυγόνο από το σκάφος. Παραλλαγή της μεθόδου αυτής αποτελεί και **η μέθοδος του «ναργιλέ»**, η οποία χρησιμοποιεί μηχανικό αεροσυμπιεστή, μέθοδος που εισάγεται μεταπολεμικά και εξακολουθεί να χρησιμοποιείται,[9] και, τέλος, η αυτόνομη κατάδυση με «μποτίλιες». Σήμερα οι δύτες, που εκπαιδεύονται στην Κρατική Σχολή Δυτών της Καλύμνου, χρησιμοποιούν ειδική στολή με φιάλες οξυγόνου, στολή βατραχανθρώπου και είναι εφοδιασμένοι με πυξίδα και βυθόμετρο. Γνωρίζουν τους κανόνες κατάδυσης, με αποτέλεσμα τα ατυχήματα να είναι σπάνια.

Μολονότι πολλοί καπετάνιοι ήταν και δύτες, η διαστρωμάτωση στο αλιευτικό ήταν ξεκάθαρη. Συνήθως ο καπετάνιος προερχόταν από οικογένεια που ανήκε σε άλλη κοινωνική τάξη και συχνά ήταν και ιδιοκτήτης του σκάφους. Από την πλευρά τους οι δύτες ήταν παιδιά του λαού. Συνήθως ο καπετάνιος ήταν πιεστικός προς το πλήρωμα. «Οι παλιοί καπετάνιοι εκμεταλλεύονταν τα πληρώματά τους. [...] Ένας καπετάνιος ήτανε τότε κεχαγιάς. [...] Αυτή η παλιοδουλειά είχε και τις ατυχίες της. Τώρα προσέχουμε τους ανθρώπους. Παλιά οι καπεταναίοι ήταν πολύ σκληροί άνθρώποι. Δεν πρόσεχαν τους ανθρώπους τους, ούτε στη δουλειά, ούτε στο φαγητό. Από το 1950 κι εδώ είμαστε πια καινούριοι καπεταναίοι, κι όταν είναι ένας σωστός νοικοκύρης και δουλεύει σκληρά, μπορεί να κάνει μεγάλη περιουσία. Κι όσοι δύτες ήταν γεροί κι είχαν μυαλό κάνανε κι αυτοί χρήματα».[10]

ΣΠΟΓΓΑΛΙΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΦΟΥΓΓΑΡΑΔΕΣ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1850

Νησιά	Προ του 1854		1858	
	Σπογγαλιευτικά πλοία	Σφουγγαράδες	Σπογγαλιευτικά πλοία	Σφουγγαράδες
Κάλυμνος	120	840	254 (43,5%)	2.000 (42,3%)
Σύμη	120	840	190	1.450
Χάλκη	60	420	65	480
Καστελλόριζο	40	280	40	300
Λέρος	30	210	30	210
Αστυπάλαια	10	70	12	90
Τήλος	—	—	7	56
Κάσος	—	—	2	14
Σύνολο	380	2.800	600	4.600

Πηγή: Κυριάκος Κων. Χατζηδάκης, «Η σπογγαλιεία στις Νότιες Σποράδες στα μέσα του 19ου αιώνα», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 13 (1999), σσ. 229-240.

Ο αρχαιολόγος C.T. Newton που επισκέφτηκε την Κάλυμνο το 1854 και το 1855 σημειώνει ότι υπήρχαν 200 περίπου σπογγαλιευτικά σκάφη και ότι οι εξαγωγές σπόγγων έφταναν τις 16.949 λίρες στερλίνες.[11]

Μετά τη δεκαετία του 1970 αρχίζει η κάμψη και ο μαρασμός της σπογγαλιείας στην Κάλυμνο. Οι Καλύμνιοι σφουγγαράδες δεν έχουν πλέον πρόσβαση στα παράλια της βόρειας Αφρικής, το συνθετικό σφουγγάρι έχει κατακλύσει τις αγορές και, τέλος, η ασθένεια των σφουγγαριών του 1986 περιόρισε στο ελάχιστο τα αλιευτικά πεδία.[12] Σήμερα η ασθένεια πέρασε και τα αλιευτικά πεδία ανακάμπτουν.

«Ήρθε η ώρα του φευγιού και του ποκινημάτου,*
φεύγουν οι σφουγγαράδες μας, οι βέργες
του κλημάτου».

* ποκίνημα = προετοιμασία για ταξίδι

Δημοτικό Καλύμνου

Αρχικά, το ταξίδι των σφουγγαράδων διαρκούσε τέσσερις μήνες, από τις αρχές Μαΐου, συνήθως τη γιορτή του Θεολόγου, ως τα μέσα Σεπτεμβρίου, τη γιορτή του Σταυρού. Αργότερα, με τη χρήση του σκάφανδρου, το ταξίδι των σφουγγαράδων διαρκούσε περισσότερο, έξι με επτά μήνες.[13]

Το ταξίδι των σφουγγαράδων

Η προετοιμασία του ταξιδιού άρχιζε δύο μήνες πριν. Τα σκάφη έπρεπε να συντηρηθούν, να προμηθευτούν τις καταδυτικές μηχανές, να γίνουν οι προμήθειες σε εφόδια –νερό, παστό κρέας (ο καβουρμάς), όσπρια, ελιές και γαλέτες–,[14] να γίνει η επιλογή του προσωπικού και η υπογραφή των σχετικών συμφωνητικών.[15]

Η μεγάλη ζήτηση των σφουγγαριών και οι νέες αγορές είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της τιμής του προϊόντος, καθώς και την αύξηση των σπογγαλιευτικών σκαφών και των ανθρώπων που δούλευαν σ' αυτά. Πολύ σύντομα, στην Κάλυμνο, όπως και στα άλλα νησιά, μέσα σε πέντε χρόνια ο αριθμός πλοίων και

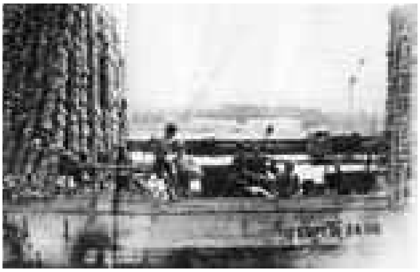

Σφουγγάρια κρεμασμένα στον ήλιο

Το ζύγισμα των σφουγγαριών

ναυτών διπλασιάστηκε, όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα.

Σύμφωνα με την έκθεση του Άγγλου προξένου στη Ρόδο Robert Cambell, η Κάλυμνος διέθετε το 1858 τα 254 από τα 600 σπογγαλιευτικά σκάφη των Νοτίων Σποράδων με γυμνούς δύτες και 2.000 σφουγγαράδες από το σύνολο των 4.600.

Με την ένωση της Δωδεκανήσου με την Ελλάδα βελτιώθηκαν οι συνθήκες εργασίας των σφουγγαράδων. Οι σπογγαλιείς εγγράφονται πλέον στο Ναυτικό Απομαχικό Ταμείο (ΝΑΤ) και η Αγροτική Τράπεζα ιδρύει υποκατάστημα στην Κάλυμνο και χρηματοδοτεί τους σπογγαλιείς. Το Λιμεναρχείο πραγματοποιεί τις ναυτολογήσεις των πληρωμάτων. Τα ατυχήματα όμως παραμένουν πολλά. Περισσότερα από όσα παρουσιάζουν οι αριθμοί και οι στατιστικές.

Γλωσσάρι

- αχταρμάς, ο = είδος καϊκιού που χρησιμοποιείται στη σπογγαλιεία
- γυαλί, το = κυλινδρικό δοχείο με γυάλινο πυθμένα για τον εντοπισμό σφουγγαριών
- καγκάβα, η = μέθοδος σπογγαλιείας με συρόμενο δίχτυ
- κιμούχα, η = το καλύτερης ποιότητας σφουγγάρι
- κολαουζέρης, ο = ο υπεύθυνος για την κατάδυση και την ανάδυση των δυτών (κολαούζος είναι αυτός που προπορεύεται, ο οδηγός)
- καβουρμάς, ο = κρέας που έχει καβουρντιστεί και φυλάσσεται σε λίπος
- μηχανικός, ο = ο δύτης που βουτά με σκάφανδρο
- μηχανή, η = το σκάφανδρο
- ντεπόζιτο, το = βοηθητικό σκάφος που ακολουθεί τα σπογγαλιευτικά καΐκια
- ξόι, το (ξόδι < εξόδιον) = ο θρήνος
- πακέτθο, το = το πλοίο που μεταφέρει τρόφιμα και «πακέτα» για τους σφουγγαράδες που τα στέλνουν οι οικογένειές τους, και, επιστρέφοντας, φέρνει τα σφουγγάρια στο νησί
- πιασμένος, ο = ο δύτης που έπαθε ημιπαράλυση
- ταρσανάς, ο = το ναυπηγείο
- τσούρμο, το = το πλήρωμα

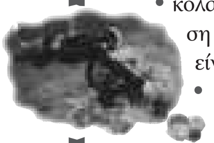

Σημερινός δύτης σφουγγαράς

ΠΗΓΕΣ – ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Παράλληλα κείμενα

«Είδες τι γίνεται, όταν μισεύουν τα σφουγγαράδικα! Έτσι και καλύτερα γινότανε στον καιρό μας. Όλο το νησί έτρεχε στο ακρωτήρι να τους καταβοδώσει. Τρομπόνια, καμπάνες, βιολιά, τραγούδια πλάνταζαν τον αέρα. Γλέντι μαζί και σύγκρυο. Άλλος κανένας χωρισμός δεν αναγκάζει τόσο την καρδιά να δείχνεται χαρούμενη, εκεί που λιώνει από το φαρμάκι της. Πού να κλάψεις!»

Ανδρέας Καρκαβίτσας, «Οι σφουγγαράδες», *Τα λόγια της πλώρης,* Νεφέλη, Αθήνα 1991, σ. 85.

«Ωστόσο τον έντυναν οι άλλοι σα γαμπρό. Σα γαμπρό και μαζί σα λείψανο. Ζωντανός έμπαινε, μα ποιος ξέρει αν θα 'βγαινε ζωντανός; Ο βουτηχτής παίζει πασέτα τη ζωή του. Το γνωρίζουν όλοι· το καλογνωρίζει πρώτος αυτός. Για τούτο μεταλαβαίνουν πριν φύγουν από το νησί· για τούτο οι καπετάνοι παίρνουν σάβανα, κεριά και λιβάνι μαζί με τη γαλέτα και τ' άλλα χρειαζούμενα. Τέλος, τον έντυσαν το λάστιχο, του φόρεσαν την ατσαλένια περικεφαλαία, του έζωσαν τη ζώνη με τα γαντζούδια, κρέμασαν τα μολύβια στην

τραχηλιά· λαστιχένια βραχιόλια στα χέρια, παπούτσια μολυβοπάτωτα στα πόδια. Μόλις κατόρθωνε να κινηθεί από το βάρος».

Ανδρέας Καρκαβίτσας, «Οι σφουγγαράδες», *Τα λόγια της πλώρης*, Νεφέλη, Αθήνα, 1991, σ. 90.

» *Συνέντευξη με δύτη σφουγγαρά*

«Η ζήση μας ήταν τα σφουγγάρια…»

Πρέπει εδώ να τονίσουμε ότι η μνήμη συχνά απατά και οι προφορικές μαρτυρίες εγείρουν εύλογα ερωτήματα εγκυρότητας και αξιοπιστίας, συνεπώς πρέπει να υπόκεινται σε διαρκή έλεγχο.[16] Οι μαθητές που συλλέγουν τις προφορικές μαρτυρίες οφείλουν να τις επεξεργάζονται και να τις ερμηνεύουν με προσοχή, χωρίς να διστάζουν και να τις αμφισβητήσουν. Πρέπει να γνωρίζουν ότι η μνήμη ανασκευάζει πολλές φορές τα γεγονότα και τα παρουσιάζει διαφορετικά υπό την επίδραση του παρόντος. Ο συνεντευξιαζόμενος μπορεί να ξεχνά, να αποκρύπτει πληροφορίες, να δικαιολογεί γεγονότα και καταστάσεις ή και να ψεύδεται.[17]

» Μανόλης Σαρούκος, 72 ετών, σφουγγαράς και πλοίαρχος καγκάβας

Ερ.: Κατ' αρχάς θα ήθελα να σας ρωτήσω αν προέρχεστε από οικογένεια σφουγγαράδων.

Απ.: Η οικογένειά μου ήταν πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Είχαν σφουγγαράδικο καΐκι, καγκάβα. Τόσο εγώ όσο και τα τρία αδέρφια μου μπήκαμε στη δούλεψη του πατέρα. Η ζήση μας ήταν τα σφουγγάρια.

Ερ.: Πείτε μας λίγα λόγια για τη ζωή της οικογένειάς σας.

Απ.: Στα χρόνια της Ιταλοκρατίας φύγαμε κυνηγημένοι από τους Ιταλούς και πήγαμε στις Κυκλάδες. Εκεί οργανώσαμε σφουγγαράδικο καΐκι με δύτες Καλύμνιους. Σήμερα έχω σφουγγαράδικη καγκάβα και ψαρεύω με το γιο μου.

Ερ.: Από ποια ηλικία συνήθως ασχολούνταν οι νέοι με τη σπογγαλιεία;

Απ.: Οι σφουγγαράδες άρχιζαν τη δουλειά από την ηλικία των 13-14 ετών. Έμεναν στα καΐκια ως τα γεράματα. 50 με 60 χρόνια στη θάλασσα.

Ερ.: Ποια μέθοδο σπογγαλιείας χρησιμοποιείτε σήμερα;

Απ.: Σήμερα χρησιμοποιούν το ναργιλέ. Αέρα από κομπρεσέρ με στολή βατραχανθρώπου και πτερύγια στα πόδια.

Ερ.: Πού πήγαιναν παλαιότερα και πού πηγαίνετε σήμερα για σφουγγάρια;

Απ.: Παλαιότερα γυρίζαμε όλη σχεδόν τη Μεσόγειο, Β. Αφρική, Κύπρο, Κρήτη, Μάλτα, Κορσική, Ν. Ιταλία. Τα μικροκάικα πήγαιναν σε όλα τα νησιά και τα παράλια της Ελλάδας.

Ερ.: Γιατί άλλαξαν οι τόποι σπογγαλιείας;

Απ.: Αλλάζαμε τόπους για να βρούμε περισσότερα και καλύτερα σφουγγάρια.

Ερ.: Πόσο διαρκούσε παλαιότερα κάθε ταξίδι;

Απ.: Τα ταξίδια στην Αφρική άρχισαν τον Απρίλη, το Πάσχα, και τελείωναν Οκτώβρη-Νοέμβρη. Κάναμε και μικροτάξιδα το χειμώνα στα δικά μας τα μέρη, στα γύρω νησιά.

Ερ.: Ποια ήταν η σχέση των μελών της ομάδας μεταξύ τους;

Απ.: Δουλεύαμε συντροφικά ή με μερίδιο ή με ποσοστά επί τοις εκατό. Προσπαθούσαμε να βγάλουμε όσο πιο πολλά σφουγγάρια γινόταν. Υπήρχαν όμως και αντιθέσεις στις σχέσεις των πληρωμάτων με τον καπετάνιο.

Ερ.: Έχουν βελτιωθεί οι συνθήκες εργασίας και η ζωή στο σκάφος;

Απ.: Οι συνθήκες δουλειάς στα λιγοστά σφουγγαράδικα που υπάρχουν έχουν βελτιωθεί. Μόνο που οι δύτες αναγκάζονται να βουτούν πιο βαθιά. Η αρρώστια των σφουγγαριών χτύπησε στα ρηχά νερά. Σήμερα οι δύτες γνωρίζουν τους κανόνες κατάδυσης και δεν υπάρχουν συχνά ατυχήματα.

Ερ.: Έχετε κάποιο ιδιαίτερο περιστατικό που έμεινε στη μνήμη σας;

Απ.: Πριν από χρόνια, στο καΐκι μου χτυπήθηκε ένας δύτης από την ασθένεια. Προσπαθήσαμε να τον γιατρέψουμε με όσα πρακτικά ξέραμε (εντριβές με λάδι, χώσιμο στην άμμο κ.ά.). Δεν έγειανε. Τον φέραμε στο νησί παράλυτο. Έτσι έμεινε σε όλη του τη ζωή.

Ερ.: Μπορείτε να μας πείτε κατά πόσον η ζωή των σφουγγαράδων τροφοδότησε τη λογοτεχνική παραγωγή των Καλυμνίων πεζογράφων και ποιητών;

Απ.: Τα παθήματά μας στη θάλασσα και στο βούτθος, τα τραγούδια μας και γενικά όλη μας η ζωή συγκινούσε τους γραμματιζούμενους του νησιού. Έτσι, έγραφαν ιστορίες σφουγγαράδικες που είχαν πέραση στον κόσμο.

Ερ.: Μπορείτε να μας περιγράψετε συνήθειες και έθιμα που επιβιώνουν και ανάγονται στην περίοδο ακμής της σπογγαλιείας;

Απ.: Η ζωή και ο τρόπος δουλειάς των σφουγγαράδων άλλαξε. Τα έθιμα και οι συνήθειες ανήκουν στο παρελθόν.

Ερ.: Λαϊκές διηγήσεις και παραμυθίες από τη ζωή των σφουγγαράδων;

Απ.: Υπάρχουν πολλές. Για σφουγγαράδες που τους έφαγαν τα σκυλόψαρα, για πνιγμούς, για στοιχειωμένα ξερονήσια, για ναυάγια.

Ερ.: Τι συμβολίζει ο χορός του «μηχανικού»;

Απ.: Κάποιοι χτυπημένοι μηχανικοί, ανάπηροι, σαν βρίσκονταν με παρέες σε γλέντια σηκώνονταν και χόρευαν, τρικλίζοντας με το μπαστούνι τους. Αυτή τους η προσπάθεια συμβόλιζε την αγάπη τους για τη ζωή, τη μερακλίδικη, και τον αγώνα τους να ξεπεράσουν τις δυσκολίες της ζωής. Να σταθούν όρθιοι! Σήμερα ο χορός αυτός έγινε παράδοση. Συγκινεί όλους γιατί βλέπουμε τα πάθια του νέου σφουγγαρά. Όταν όμως τα βιολιά παίξουν το γρήγορο ρυθμό, σηκώνεται, ξαναγεννιέται ο σφουγγαράς!

» *Συνέντευξη με ειδικό ερευνητή για τους σφουγγαράδες*

» Γιάννης Αντ. Χειλάς, δάσκαλος, 56 ετών, συγγραφέας του βιβλίου: *Το έπος των σφουγγαράδων της Καλύμνου*

Ερ.: Κατ' αρχάς θα ήθελα να σας ρωτήσω αν προέρχεστε από οικογένεια σφουγγαράδων.

Απ.: Προέρχομαι από οικογένεια που είχε και έχει άμεση σχέση με τους σφουγγαράδες. Ο πατέρας μου και κάποια από τα αδέρφια του πήγαιναν στο σφουγγάρι. Είχαν δικό τους σφουγγαράδικο καΐκι. Πήγαιναν ως πληρώματα κατά τη δεκαετία του '50.

Ερ.: Πείτε μας λίγα λόγια για τη ζωή της οικογένειάς σας.

Απ.: Η κύρια εργασία της οικογένειάς μου ήταν και είναι καραβομαραγκοί, με παράδοση 120 χρόνια. Κατασκεύαζαν-επισκεύαζαν τα περισσότερα σφουγγαράδικα πλεούμενα. Η παράδοση μέχρι σήμερα είναι άμεσα δεμένη με τη συντεχνία των σφουγγαράδων-ψαράδων του νησιού.

Ερ.: Από ποια ηλικία συνήθως ασχολούνταν οι νέοι με τη σπογγαλιεία;

Απ.: Η ηλικία που οι σφουγγαράδες άρχιζαν τη δουλειά ήταν των 14-15 χρόνων. Δεν έλειπαν και περιπτώσεις που με το τελείωμα του δημοτικού σχολείου παιδιά 12-13 χρόνων τα έπαιρναν μαζί τους οι γονείς τους.

Ερ.: Ποια μέθοδο σπογγαλιείας χρησιμοποιείτε σήμερα;

Απ.: Οι σφουγγαράδες σήμερα χρησιμοποιούν τη μέθοδο του ναργιλέ.

Ερ.: Πού πήγαιναν παλαιότερα και πού πηγαίνετε σήμερα για σφουγγάρια;

Απ.: Παλαιότερα, από το 1860 περίπου, πήγαιναν σε όλα τα παράλια της Β. Αφρικής, Κύπρου, Μάλτας, Ν. Ιταλίας. Πήγαιναν, επίσης, σε όλα τα νησιά του Αρχιπελάγους, καθώς και τις ακτογραμμές του ελλαδικού χώρου. Σήμερα εργάζονται μόνο στα ελληνικά χωρικά ύδατα και σε ορισμένα διεθνή (Ιταλία).

Ερ.: Γιατί άλλαξαν οι τόποι σπογγαλιείας;

Απ.: Κάθε φορά που τα σπογγαλιευτικά πεδία αλιεύονταν, μετατοπίζονταν σε νέους τόπους για καλύτερο μεροκάματο.

Ερ.: Πόσο διαρκούσε παλαιότερα κάθε ταξίδι; Τι συμβαίνει σήμερα;

Απ.: Το ταξίδι στα μέρη της Αφρικής διαρκούσε 8-10 μήνες. Τα ταξίδια στον ελλαδικό χώρο 5-6 μήνες. Ταξίδια γίνονταν και μες στο χειμώνα. Σήμερα τα λιγοστά σπογγαλιευτικά κάνουν μικροτάξιδα 1-2 μήνες. Επιστρέφουν στο νησί. Οργανώνονται και πάλι ταξίδι.

Ερ.: Ποια ήταν η σχέση των μελών της ομάδας μεταξύ τους;

Απ.: Η σχέση των μελών ήταν α) συντροφική με κοινά μερίδια, β) με ποσοστά επί των αλιευθησομένων σφουγγαριών. Γινόταν προσπάθεια για μεγαλύτερη παραγωγή. Γενικά οι σχέσεις ήταν ανθρώπινες, μιας κοινωνίας δεμένης μεταξύ της.

Ερ.: Έχουν βελτιωθεί οι συνθήκες εργασίας και η ζωή στο σκάφος;

Απ.: Οι συνθήκες εργασίας και η ζωή στο σκάφος έχουν κατά πολύ βελτιωθεί. Ο συνεχής εξοπλισμός με σύγχρονα μέσα, η καθημερινή επίσκεψη σε λιμάνια για ανεφοδιασμό αναβάθμισαν τη δουλειά. Η έλλειψη όμως σφουγγαριών τούς αναγκάζει να βουτούν πιο βαθιά, με αυξημένο τον κίνδυνο να χτυπηθούν από τη νόσο των δυτών.

Ερ.: Έχετε κάποιο ιδιαίτερο περιστατικό που έμεινε στη μνήμη σας;

Απ.: Τον ερχομό των σφουγγαράδικων καϊκιών. Τότες που οι σφουγγαράδες μας (γονείς, φίλοι, συγγενείς) γύριζαν απ' το πολύμηνο ταξίδι, ταξίδι ζωής ή θανάτου. Το νησί ξαναζωντάνευε. Χαρές, γέλια, γλέντια, εμπορική κίνηση. Ευλογημένες μέρες.

Ερ.: Μπορείτε να μας πείτε κατά πόσον η ζωή των σφουγγαράδων τροφοδότησε τη λογοτεχνική παραγωγή των Καλυμνίων πεζογράφων και ποιητών;

Απ.: Η μοναδικότητα του επαγγέλματος, η σκληρή ζωή, το πάλεμα με τη θάλασσα, οι κίνδυνοι που αντιμετώπιζαν ήταν μια υπέρβαση των ανθρώπινων αντοχών. Η σφουγγαράδικη ζωή ήταν πηγή έμπνευσης όλων σχεδόν των καλύμνιων λογοτεχνών. Θαλασσινά δίστιχα, τραγούδια, διηγήσεις, ποιήματα. Μοναδική πολιτισμική παράδοση.

Ερ.: Μπορείτε να μας περιγράψετε συνήθειες και έθιμα που επιβιώνουν και ανάγονται στην περίοδο ακμής της σπογγαλιείας;

Απ.: Όλα σχεδόν τα έθιμα και οι συνήθειες των παλιών σφουγγαράδων έχουν ατονήσει ή εκλείψει. Ο αγιασμός, το ξεκίνημα, η επιστροφή τους, τα γλεντοκόπια τους, το νταλιβέρι τους ανήκουν πια στην ιστορία. Ανάγκη να καταγραφούν και να αναβιώσουν όσα μπορούν. Γίνονται προσπάθειες από τους πολιτιστικούς φορείς του νησιού.

Ερ.: Λαϊκές διηγήσεις και παραμυθίες από τη ζωή των σφουγγαράδων;

Απ.: Οι λαϊκές διηγήσεις έχουν κύριο θέμα το πάλεμα με τη θάλασσα και τα στοιχειά της, τις δύσκολες καιρικές συνθήκες, ναυάγια, πνιγμούς, χτυπημένους σφουγγαράδες απ' τη νόσο των δυτών, βρικολακιασμένα σφουγγαρονήσια στην Μπαρμπαριά κ.ά.

Ερ.: Τι συμβολίζει ο χορός του «μηχανικού»;

Απ.: Ο χορός του μηχανικού (επιθυμία κάποιων μερακλήδων χτυπημένων απ' τη νόσο των δυτών να χορεύουν, έστω και ανάπηροι, με το μπαστούνι ευκαιριακά σε γλεντοκόπια) εξελίχθηκε τα τελευταία χρόνια σε χορό φολκλορικό. Πιστεύω ότι συμβολίζει το τραγικό μεγαλείο της σφουγγαροσύνης, λεβεντιά, αγάπη για τις χαρές της ζωής, μερακλίκι, αγώνας και αγωνία του λαβωμένου αετού της θάλασσας, του σφουγγαρά, να ξαναστηθεί στη ζωή. Η κάθαρση σ' αυτή την τραγωδία συνεχίζεται με ένα νέο σφουγγαράδικο ξεκίνημα στις νότες των βιολιών για ένα νέο πάλεμα με τη θάλασσα και το σφουγγάρι. Ήταν η μοίρα αυτού του τόπου!

II Πηγές

Α. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ

- Αρχείο Δημογεροντίας Καλύμνου, Δήμος Καλυμνίων

Β. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ

- Ανδρέας Καρκαβίτσας, *Τα λόγια της πλώρης* («Οι σφουγγαράδες», «Το γιούσουρι»), Νεφέλη, Αθήνα 1991.
- Γιάννης Μαγκλής, *Οι κολασμένοι της θάλασσας*, Δωρικός, Αθήνα 1986.
- Γιάννης Μαγκλής, *Τα παιδιά του Ήλιου και της θάλασσας*, Δωρικός, Αθήνα 1980.

Σημειώσεις

1. Γιάννης Μαγκλής, «Ο σφουγγαράς», *Τα παιδιά του Ήλιου και της θάλασσας, Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Β΄ Γυμνασίου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2003, σ. 17.
2. Βλ. και Σακελλάρης Ν. Τρικοίλης, «Οι προσευχές των σφουγγαράδων στον Απόλλωνα», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 15 (2003), σσ. 26-36. Βλ. και Χ. Κουτελάκης, *Δωδ. Χρον.*, 6 (1979), σσ. 9-13.
3. Για περισσότερα βλ. Γιάννης Χειλάς, *Το έπος των σφουγγαράδων της Καλύμνου*, Όμβρος, Αθήνα 2000 (2002²), σσ. 185-190.
4. Συστηματική καταγραφή της δουλειάς και της ζωής των σφουγγαράδων, του ιστορικού αρχειακού υλικού αλλά και μαρτυριών από τους ίδιους τους σφουγγαράδες έχει γίνει από το Γιάννη Χειλά, στο πολύ σημαντικό έργο του *Το έπος των σφουγγαράδων της Καλύμνου*, ό.π.
5. Βλ. Ευδοκία Ολυμπίτου, «Η εισαγωγή του κατα-

δυτικού σκάφανδρου στη σπογγαλιεία της Καλύμνου», *Τα Ιστορικά*, 20 /38 (2003), σσ. 174-175.

6. Βλ. την ιστοσελίδα http://www.ci.tarpon-springs.fl.us/text.html.
7. Κατερίνα Κορρέ-Ζωγράφου – Ευδοκία Ολυμπίτου, *Άνθρωποι και παραδοσιακά επαγγέλματα στο Αιγαίο*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2003, σ. 251.
8. Για περισσότερα βλ. Ευδοκία Ολυμπίτου, «Η εισαγωγή του καταδυτικού σκαφάνδρου στη σπογγαλιεία της Καλύμνου», *Τα Ιστορικά*, 20 /38 (2003), σσ. 163-186.
9. Βλ. και Νίκη Μπιλλήρη, *Λαογραφική κληρονομιά. Κάλυμνος*, Αθήνα 1990, σσ. 125-137.
10. Κατερίνα Κορρέ-Ζωγράφου – Ευδοκία Ολυμπίτου, *ό.π.*, σ. 258.
11. *Στο ίδιο.*
12. Το 1986 παρουσιάστηκε μια τρομερή ασθένεια των σφουγγαριών, που κατέστρεψε ολοσχερώς όλα τα αλιευτικά πεδία της Μεσογείου. Τότε μίλησαν για ραδιενέργεια από το ατύχημα του Τσερνομπίλ και για ρύπανση. Η ασθένεια εξαπλώθηκε με μεγάλη ταχύτητα που έφτασε τα όρια της επιδημίας. Εκτός από τα σφουγγάρια, η ασθένεια είχε επιπτώσεις σε όλους τους εδραίους οργανισμούς. Η ασθένεια φαίνεται ότι έχει ολοκληρώσει τον κύκλο της και η αναζωογόνηση της σπογγαλιείας έχει αρχίσει.
13. Βλ. Γιάννης Χειλάς, *ό.π.*, σσ. 119-125.
14. Για την τροφοδοσία στα σφουγγαράδικα καΐκια βλ. Γιάννης Χειλάς, *ό.π.*, σσ. 41-70.
15. Τις σχέσεις δυτών και πλοιάρχων καθόριζε ο Ναυτικός Σπογγαλιευτικός Κανονισμός, αναγνωσθείς και εγκριθείς εν γενική συνελεύσει εν τω ναώ της Μεταμορφώσεως του Χριστού, Εν Καλύμνω τη 4η Ιανουαρίου 1923.
16. Για περισσότερα βλ. Βασιλική Σακκά, «Προφορική ιστορία και σχολείο. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία», *Τεκμήριον*, 4 (2004), σσ. 63-88· Βασιλική Λάζου, «Οι προφορικές μαρτυρίες ως ιστορική πηγή. Τρόποι αξιοποίησής τους στο σχολικό περιβάλλον», *Θαλλώ*, 15 (2004), σσ. 81-90.
17. Βλ. και Α. Βιδάλη, «Προφορικές μαρτυρίες: από την τραυματική εμπειρία στη συλλογική μνήμη», στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της Ιστορίας,* Πρακτικά Διεθνούς Ημερίδας, Κατάρτι, Αθήνα 1998, σσ. 105-116· Α. Μπουντζουβή, «Προφορική Ιστορία: όρια και δεσμεύσεις», στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της ιστορίας,* ό.π., σσ. 23-28· R. Stradling, «Oral History», στο *Teaching 20th century European history*, Council of Europe Publishing, Στρασβούργο 2001, σσ. 211-225.

III Επιλογή βιβλιογραφίας

Αφιέρωμα «Ελληνική σπογγαλιεία», «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*, 13-9-1998.

Ζερβός, Γ., *Μοιραίο σκάφανδρο και τ' ανάθεμα της μηχανής*, Αθήνα 1959.

Kolodny, E., *La population des îles de la Grèce*, τόμ. 1, Aix-en- Provence 1974.

Καπελλά, Θ. & Μ. Μαγκλή, *Λαογραφικά Καλύμνου*, έκδοση Λυκείου των Ελληνίδων, Κάλυμνος 1983.

Κορρέ-Ζωγράφου, Κ. & Ε. Ολυμπίτου, *Άνθρωποι και παραδοσιακά επαγγέλματα στο Αιγαίο*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2003.

Μαυρογιάννης, Δ., «Το συμμετοχικό σπογγαλιευτικό σύστημα της Καλύμνου: θεσμικό πλαίσιο, οικονομικοί μηχανισμοί, κοινωνικός μετασχηματισμός», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 13 (1999), σσ. 241-257.

Μπιλλήρη, Ν., *Λαογραφική κληρονομιά, Κάλυμνος*, Αθήνα 1990.

Ολυμπίτου, Ε., «Η εισαγωγή του καταδυτικού σκαφάνδρου στη σπογγαλιεία της Καλύμνου», *Τα Ιστορικά* , 20 /38 (2003), σσ. 163-186.

Πρακτικά του Πρώτου Σπογγαλιευτικού Συνεδρίου, Ρόδος 1952.

Σακελλαρίδης, Γ., «Η πληθυσμιακή εξέλιξη της Καλύμνου και τα αίτιά της», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 4 (1984), σσ. 69-73.

—, «Η ελληνική επαρχία. Η σπογγαλιεία εις την Κάλυμνον», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 6 (1986), σσ. 207-208.

—, «Η οικονομική εξέλιξη της Καλύμνου στα σαράντα πρώτα χρόνια του ελευθέρου μας βίου», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 8 (1989), σσ. 127-149.

Φραγκόπουλος Ι., *Ιστορία της Καλύμνου*, Αθήνα 1995.

Χατζηδάκης, Κ., «Η σπογγαλιεία στις Νότιες Σποράδες στα μέσα του 19ου αιώνα», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 13 (1999), σσ. 229-240.

—, «Κάλυμνος, 1851», *Καλυμνιακά Χρονικά*, 12 (1997), σσ. 38-53.

Χειλάς, Γ., *Το έπος των σφουγγαράδων της Καλύμνου*, Όμβρος, Αθήνα 2000 (2000^2).

ΔΕΙΓΜΑ 6

Η ΛΙΜΝΗ ΠΛΑΣΤΗΡΑ

Μια Μεγαλη Τεχνικη Παρεμβαση στο Φυσικο Περιβαλλον

Άποψη της λίμνης Πλαστήρα

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Είναι γνωστό ότι μεγάλες τεχνικές παρεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον με μοναδικό κριτήριο την οικονομική εκμετάλλευση έχουν προκαλέσει ανεπανόρθωτες οικολογικές καταστροφές σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης. Αντί όμως να δαιμονοποιείται γι' αυτές η τεχνολογία, πρέπει να καταδικάζεται η ασύνετη χρήση της από τον άνθρωπο, όταν αυτός δεν τη διαχειρίζεται ως Προμηθέας, αλλά ως *ἁμαρτίνοος* Επιμηθέας. Γιατί ο προικισμένος με την *προμήθεια* άνθρωπος οφείλει να επιλύει τα προβλήματα με έργα που θα έχουν θετικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Η επίγνωση των ορίων της φύσης κατά περίπτωση είναι απαραίτητη, καθώς ακόμα και μια θετική παρέμβαση δεν νομιμοποιεί άλλες ομοειδείς κάπου αλλού. Απαραίτητες λοιπόν είναι κατά τον προγραμματισμό των τεχνικών έργων η ευαισθησία, η σύνεση και η γνώση, προϋποθέσεις για την εξασφάλιση της βιοποικιλότητας και της αειφορίας. Διαφορετικά, ακόμα και οι αγαθότερες προθέσεις κάνουν αναπόφευκτες τις «παράπλευρες απώλειες».

Άποψη της λίμνης Πλαστήρα

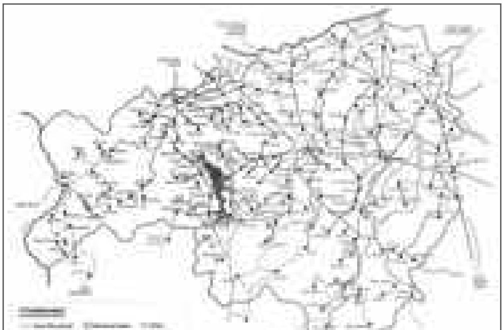

Χάρτης Νομού Καρδίτσας

Οι ανάγκες οικονομικής ανάπτυξης υπαγόρευσαν μεταπολεμικά την αξιοποίηση και των υδάτινων πόρων της χώρας μας. Από τα σημαντικότερα έργα που κατασκευάστηκαν τότε (1956-1961, επί πρωθυπουργίας Κων/νου Καραμανλή) είναι η τεχνητή λίμνη Νικολάου Πλαστήρα (Ταυρωπού ή Μέγδοβα, από το όνομα του ομώνυμου παραπόταμου του Αχελώου), 25 χλμ. δυτικά της Καρδίτσας, σε υψόμετρο 720 μέτρων, με τη δημιουργία φράγματος ύψους 83 και μήκους 220 μέτρων. Το έργο πλαισιώθηκε από το υδροηλεκτρικό εργοστάσιο 12 χλμ. έξω από την πόλη της Καρδίτσας, ενώ από τα νερά της λίμνης υδροδοτούνται η πόλη, οι Σοφάδες και 36 χωριά της περιοχής, των οποίων τα αγροκτήματα έκτασης 114.000 στρεμμάτων αρδεύονται από τα νερά της λίμνης.

Η λίμνη δημιουργήθηκε στο οροπέδιο της Νεβρόπολης των θεσσαλικών Αγράφων. Για την κατασκευή της τα κτήματα απαλλοτριώθηκαν, με αποτέλεσμα μέρος του πληθυσμού να απομακρυνθεί από την περιοχή. Κάποιοι, με τις αποζημιώσεις που έλαβαν, αγόρασαν χωράφια και εγκαταστάθηκαν στα πεδινά, ενώ άλλοι μετοίκησαν στην πόλη ή τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας. Όσοι έμειναν χρειάστηκε να αναπροσαρμόσουν τις δραστηριότητές τους στα νέα δεδομένα.

Σήμερα η λίμνη, πέρα από τις ευεργετικές επιπτώσεις της λειτουργίας της στην ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής του νομού Καρδίτσας, έχει εξελιχθεί σε καταλύτη ανάπτυξης της τοπικής οικονομίας. Ως αξιοθέατο έχει απαλλάξει την περιοχή από την απομόνωση και από την οικονομία της αυτοκατανάλωσης του πρωτογενούς τομέα, επιτρέποντας στους κατοίκους να διαμορφώσουν

ένα συνδυασμό παραδοσιακών μορφών παραγωγής, προβολής και διάθεσης των τοπικών προϊόντων με την παροχή υπηρεσιών. Επειδή όμως το δέλεαρ του κέρδους συχνά είναι ακαταμάχητο (είναι χαρακτηριστική η αύξηση των τιμών γης κατά την περίοδο 1996-2001, που φτάνει μέχρι και 250%), η τοπική κοινωνία και η πολιτεία καλούνται να βρουν τη χρυσή τομή μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και διατήρησης της ιδιαίτερης τοπικής φυσιογνωμίας, ώστε να αποφευχθεί η αλλοτρίωση. Πρόκειται για ένα στοίχημα που, δυστυχώς, άλλες περιοχές της χώρας μας το έχουν χάσει προ πολλού.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

I Οργάνωση του σχεδίου εργασίας (project)

- ***Διατύπωση θέματος***

«Η λίμνη Ν. Πλαστήρα. Απολογισμός και προοπτικές μιας μεγάλης τεχνικής παρέμβασης στο φυσικό περιβάλλον».

- ***Πηγές αφόρμησης***

Μια επίσκεψη στη λίμνη, μια αναφορά στο υδρευτικό σύστημα της πόλης.

- ***Σκοποί***

1. Να έρθουν σε επαφή οι μαθητές με ένα μεγάλο τεχνικό έργο της περιοχής τους.
2. Να αξιολογήσουν την παρουσία του.
3. Να διαμορφώσουν ασφαλή κριτήρια για τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος οφείλει να προσδιορίζει τη σχέση του με το περιβάλλον.

- ***Άξονες***

Από τους πολλούς άξονες που είναι δυνατόν να εξεταστούν στη θεματική μας επιλέγουμε τους εξής:

1. Άνθρωποι, φύση και οικονομία κατά την προ του φράγματος εποχή.
2. Το μέγεθος της παρέμβασης, λειτουργία του έργου και προοπτικές του.
3. Οι επιπτώσεις του έργου στο χώρο και την τοπική κοινωνία.

II Ανάπτυξη των αξόνων σε δραστηριότητες

ΑΞΟΝΑΣ 1

Άνθρωποι, φύση και οικονομία κατά την προ του φράγματος εποχή

1. Να επισκεφτείτε το Κέντρο Ιστορικών Μελετών και Ερευνών «Νικόλαος Πλαστήρας» στο Μορφοβούνι και να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τη δράση του Ν. Πλαστήρα. Να γράψετε μια σύντομη βιογραφία του.
2. Από τη βιβλιογραφία να αντλήσετε υλικό για την ιστορία της ευρύτερης περιοχής, των οικισμών και των μνημείων της. Να κάνετε σύνθεση των πληροφοριών αυτών.
3. Να συγκεντρώσετε, μέσω συνεντεύξεων με ηλικιωμένους κατοίκους, πληροφορίες για την κατάσταση του φυσικού τοπίου της περιοχής της λίμνης και τις δραστηριότητες σ' αυτήν προ της κατασκευής του φράγματος, καθώς και για τις μεταβολές της επόμενης μέρας. Να δημιουργήσετε ένα κείμενο στο οποίο να ενσωματώνονται οι πληροφορίες αυτές.
4. Με την ίδια μέθοδο να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τις οικονομικές δραστηριότητες, την παραγωγή, τη δίαιτα, την ενδυμασία και γενικότερα το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων της περιοχής προ της κατασκευής του φράγματος. Να συντάξετε μια έκθεση.
5. Να συγκεντρώσετε από τη βιβλιογραφία πληροφορίες για τα έργα εκσυγχρονισμού και ανάπλασης της χώρας κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

ΑΞΟΝΑΣ 2

Το μέγεθος της παρέμβασης, λειτουργία του έργου και προοπτικές του

1. Από τον τύπο της εποχής (τοπικό και αθηναϊκό) να προσδιορίσετε τα προβλήματα που υπαγόρευσαν τη δημιουργία του φράγματος και τις προοπτικές που διατυπώνονταν τότε για την εξέλιξη της περιοχής. Να σχολιάσετε το βαθμό στον οποίο οι προοπτικές αυτές επαληθεύτηκαν.
2. Από τεχνικές εκθέσεις και μελέτες (βλ. βιβλιογραφία) να συγκεντρώσετε κατασκευαστικά δεδομένα του φράγματος (διάρκεια κατασκευής, υλικά, τεχνογνωσία, προσωπικό κτλ.). Τα βασικά στοιχεία να παρουσιαστούν στην τάξη.
3. Από τεχνικές εκθέσεις να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τα υδρολογικά δεδομένα της λίμνης, καθώς και τη διαχείριση των υδάτινων πόρων, τα ενδεχόμενα προβλήματα επάρκειας για την κάλυψη των σημερινών αναγκών και τις σχετικές προοπτικές. Να συζητήσετε τις προοπτικές αυτές σε συνάρτηση με τις πιθανές επιπτώσεις τους.

ΑΞΟΝΑΣ 3

Οι επιπτώσεις του έργου στο χώρο και την τοπική κοινωνία

1. Μέσω συνεντεύξεων με επιστήμονες περιβαλλοντολόγους να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τις επιπτώσεις που είχε η δημιουργία της λίμνης στο φυσικό περιβάλλον. Σε ποιους τομείς αναφέρονται οι επιπτώσεις αυτές;
2. Σε περιβαλλοντική μελέτη για τη λίμνη επισημαίνεται ότι, «επειδή από ό,τι προβλέπεται οι επισκέπτες της λίμνης χρόνο με το χρόνο συνεχώς θα αυξάνονται, θα πρέπει να υπάρχει η δυνατότητα ελέγχου των δραστηριοτήτων τους, για να μην αποτελούν απειλή για το οικοσύστημα της λίμνης». Πώς αντιλαμβάνεστε την απειλή αυτή; Πώς αντιλαμβάνεστε τον έλεγχο; Να συζητήσετε και να διατυπώσετε προτάσεις.
3. Μέσω συνεντεύξεων, αλλά και εμπειρικά, να αναζητήσετε στοιχεία του παραδοσιακού πολιτισμού της περιοχής που διατηρούνται (αρχιτεκτονική, δίαιτα, παραγωγική διαδικασία προϊόντων, μαγειρική, συνταγές, έθιμα κτλ.). Υπάρχουν φορείς που ασχολούνται συστηματικά με τη διατήρηση και την προβολή τους; Να συζητήσετε το θέμα και να διατυπώσετε προτάσεις.
4. Να δημιουργήσετε έναν οδηγό για την επίσκεψη των αξιολογότερων ιστορικών μνημείων και αξιοθεάτων της περιοχής, παραθέτοντας τις απαραίτητες πληροφορίες για την καλύτερη εξυπηρέτηση του ξένου επισκέπτη.
5. Από την Αναπτυξιακή Εταιρεία Καρδίτσας και από άλλες πηγές να συγκεντρώσετε πληροφορίες σχετικές με την εξέλιξη της επισκεψιμότητας της περιοχής της λίμνης και τις προοπτικές της. Να συζητήσετε τα στοιχεία αυτά και να αξιολογήσετε τις διαγραφόμενες προοπτικές.
6. Να συγκεντρώσετε μέσω συνεντεύξεων πληροφορίες για τις οικονομικές δραστηριότητες που εμφανίζονται στην περιοχή μετά τη δημιουργία της λίμνης και τα συναφή προβλήματα. Να συζητήσετε τις προοπτικές για την επαγγελματική αποκατάσταση των νέων της περιοχής.

Δημήτρης Γιολδάσης, *Καπνοχώραφα*

III Ενδεικτική προσέγγιση δύο δραστηριοτήτων προφορικής ιστορίας

I Δραστηριότητα 3 του άξονα 1

Μεθοδολογία: προφορικές συνεντεύξεις

Προσδιορισμός στόχων της δραστηριότητας. Για την απάντηση στο γενικότερο ερώτημα του άξονα 1 «Άνθρωποι, φύση και οικονομία κατά την προ του φράγματος εποχή» κρίνεται απαραίτητη η πληροφόρηση για τις τότε σχέσεις ανθρώπων-τοπίου, αλλά και τις επιπτώσεις στη ζωή τους την «επόμενη μέρα».

Επιλογή πηγών πληροφόρησης. Η αμεσότερη πηγή πληροφόρησης, δεδομένου ότι το φράγμα κατασκευάστηκε πριν από 45 περίπου χρόνια, είναι οι ίδιοι οι κάτοικοι· επομένως επιλέγουμε τη συνέντευξη με ηλικιωμένους ντόπιους.

Διατύπωση της δραστηριότητας. Κατά τη διατύπωση της δραστηριότητας προσδιορίζουμε τις πηγές, περιγράφουμε τις εστίες του ενδιαφέροντός μας (θέματα, χρόνος), καθώς και τον τρόπο αξιοποίησής τους: «Να συγκεντρώσετε, μέσω συνεντεύξεων με ηλικιωμένους κατοίκους, πληροφορίες για την κατάσταση του φυσικού τοπίου της περιοχής της λίμνης και τις δραστηριότητες σ' αυτήν προ της κατασκευής του φράγματος, καθώς και για τις μεταβολές της επόμενης μέρας. Να δημιουργήσετε ένα κείμενο στο οποίο να ενσωματώνονται οι πληροφορίες αυτές».

Προετοιμασία. Επισφαλής ή επιλεκτική μνήμη είναι δυνατόν να οδηγήσει το μάρτυρά μας σε ανακριβείς πληροφορίες. Οι συνεντεύξεις, λοιπόν, θα είναι τουλάχιστον δύο ή πρέπει να επιδιώκεται μια δεύτερη συνέντευξη επιβεβαίωσης.

Οι μαθητές θα αναζητήσουν στο περιβάλλον τους τα κατάλληλα πρόσωπα· την επόμενη μέρα αποφασίζουμε ποια από αυτά είναι περισσότερο διαθέσιμα και αξιόπιστα. Οι μαθητές που θα αναλάβουν να πάρουν τις συνεντεύξεις ενημερώνονται από το διδάσκοντα για τις προϋποθέσεις μιας σωστής διαδικασίας συνέντευξης (βλ. Εισαγωγή), καταρτίζουν μαζί τον κατάλογο των ερωτήσεων, εφοδιάζονται με τον απαραίτητο εξοπλισμό και ενημερώνουν τους υποψήφιους μάρτυρες για το θέμα, ώστε να έχουν αυτοί εύλογο χρόνο για ανάκληση των πληροφοριών. Προετοιμάζουν προσεκτικά συγκεκριμένες ερωτήσεις, ενώ οι ίδιοι έχουν την απαραίτητη πληροφόρηση για το θέμα.

Μετά τη λήψη των συνεντεύξεων ακολουθεί η απομαγνητοφώνηση και η καθαρογράφησή τους. Μαγνητοταινίες και κείμενα απομαγνητοφώνησης κατατίθενται στο φάκελο εργασίας, μαζί με τα στοιχεία της πορείας της έρευνας, αλλά και πληροφορίες για τους μάρτυρες και τα κριτήρια επιλογής τους.

» Συνέντευξη με τον κ. Τηλέμαχο Θυμιόπουλο, 75 ετών, κάτοικο Καλυβίων Πεζούλας, όπου και γεννήθηκε

Ερ.: Θα μπορούσατε να μας περιγράψετε την περιοχή της λίμνης και να μας μιλήσετε για τις δραστηριότητες σ' αυτήν πριν από την κατασκευή του φράγματος;

Απ.: Τότε ήταν ένα οροπέδιο, που το διέσχιζε ο Μέγδοβας που χυνόταν στον Αχελώο. Με τα νερά του ποτίζονταν τα χωράφια του οροπεδίου. Η περιοχή που βρίσκεται τώρα η λίμνη ήταν ο μόνος χώρος που είχανε τα χωράφια τους οι κάτοικοι και η κύρια ασχολία τους ήταν η γεωργία. Καλλιεργούσαν καλαμπόκι, πατάτες, φασολάκια, που αποτελούσαν την κύρια τροφή των κατοίκων. Η οικονομι-

Ημιορεινές περιοχές

Καλύβια Πεζούλας

κή κατάσταση ήταν χαμηλή και η ζωή δύσκολη. Οι αγρότες, για να βρίσκονται πιο κοντά στα χωράφια, δημιούργησαν εκτός από το κύριο χωριό (Πεζούλα, Φυλακτή) τα λεγόμενα Καλύβια Πεζούλας, Καλύβια Φυλακτής κτλ.

Ερ.: Μιλήστε μας για τους τρόπους μετακίνησης και τους δρόμους που υπήρχαν πριν από την κατασκευή της λίμνης.

Απ.: Οι μετακινήσεις γίνονταν με τα ζώα· άλογα, μουλάρια, γαϊδούρια. Υπήρχε ένας δρόμος που οδηγούσε στην Καρδίτσα. Διέσχιζε κάθετα το οροπέδιο, περνούσε από το Τσαρδάκι, κάτω από τη Μονή Κορώνης, επικοινωνούσε με τα χωριά Μεσενικόλα και Μορφοβούνι (Βούνεσι), τη Μητρόπολη (Παλαιόκαστρο) και κατέληγε στην Καρδίτσα. Το τμήμα του δρόμου από Καλύβια Πεζούλας-Πεζούλα-Φυλακτή-Νεράιδα υπήρχε πριν, όπως και τώρα. Με την κατασκευή της λίμνης έγινε και ο δρόμος που περνά από όλα τα χωριά γύρω από τη λίμνη· είναι φαρδύς, ασφαλτοστρωμένος, αλλά σε μερικά σημεία χρειάζεται διαπλάτυνση.

Μονή Κορώνας

Ερ.: Θυμόσαστε πώς κατασκευάστηκε το φράγμα και από ποιους;

Απ.: Το φράγμα άρχισε να χτίζεται το 1958 από τη γαλλική εταιρεία Λυονέ, τελείωσε περίπου το 1961 και το 1962 η λίμνη είχε γεμίσει νερό.

Ερ.: Πώς αντιμετώπισαν οι τότε κάτοικοι της περιοχής το έργο;

Απ.: Οι κάτοικοι αντιδράσανε τότε. Το 1957 τους δώσανε 7.000 δραχμές το στρέμμα για απαλλοτριώσεις. Όμως δεν ήθελαν την κατασκευή της λίμνης, γιατί εκείνη την εποχή δεν μπορούσαν να καταλάβουν τη χρησιμότητά της για τους ίδιους και για το νομό γενικότερα.

Ερ.: Τι απέγιναν οι νοικοκυραίοι που είχαν ιδιοκτησίες στο χώρο της λίμνης;

Απ.: Οι περισσότεροι, με τα χρήματα της αποζημίωσης, αγοράσανε χωράφια στον κάμπο ή αγοράσανε διαμερίσματα, ορισμένοι όμως τα φάγανε σε σύντομο χρονικό διάστημα και μείνανε στον άσο. Όσοι έμειναν, στην αρχή, οι εργασίες τους περιορίστηκαν και ασχολήθηκαν με την κτηνοτροφία και την καλλιέργεια κήπων και κάποιες συμπληρωματικές δραστηριότητες. Στην αρχή η νεολαία έφευγε από την περιοχή για Αθήνα, Θεσσαλονίκη κτλ. Μετά ανοίξανε μερικά μαγαζιά, ταβέρνες-ψησταριές ως επί το πλείστον. Η περιοχή αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια που υπήρξε το κίνητρο του Leader (επιδοτήσεις) και όταν δημιουργήθηκαν οι Καποδιστριακοί Δήμοι.

» Συνέντευξη με τον αιδεσιμότατο Σεραφείμ Γκούμα, ιερέα Κρυονερίου, ετών 70

Ερ.: Θα μπορούσατε να μας περιγράψετε την περιοχή της λίμνης και να μας πείτε για

της δραστηριότητες σ' αυτήν πριν από την κατασκευή του φράγματος;

Απ.: Αυτό που λέμε Μέγδοβας δεν ήταν μέσα στο οροπέδιο αλλά πίσω. Υπήρχαν διάφορα ρέματα που έπεφταν στο οροπέδιο. Υπήρχε και μια λεκάνη, η γούρνα της Βαβάς, δηλ. της γριάς, που είχε χέλια. Στην περιοχή που καλύπτεται τώρα από νερό καλλιεργούσαν μόνο καλαμπόκι. Καλλιεργούσαν επίσης φασολάκια και πατάτες, όλα χωρίς κοπριά, ήταν η περιοχή εύφορη. Στην ευρύτερη περιοχή υπήρχε μεγάλη καλλιέργεια σταριού, μέχρι 500 στρέμματα. Εκτός από τη γεωργία υπήρχε και κτηνοτροφία· είχαμε αγελάδες, άλογα, μουλάρια, κατσίκια πολλά, ενώ χρησιμοποιούσαμε και ξυλεία από την περιοχή. Κάτω στο ρέμα υπήρχε επίσης άμμος, χαλίκι και πέτρες που χρησιμοποιούσαν στις οικοδομές.

Ερ.: Μιλήστε μας για τους τρόπους μετακίνησης και τους δρόμους που υπήρχαν πριν από την κατασκευή της λίμνης.

Απ.: Υπήρχε ένας δρόμος που σκεπάστηκε από τη λίμνη. Αυτόν παίρναμε για να περάσουμε στο Τσαρδάκι, από όπου πηγαίναμε στην Καρδίτσα. Για να πας στην Καρδίτσα ήθελες μια μέρα, πολλοί πήγαιναν με τα πόδια. Όταν έγινε η λίμνη, βάλανε το πλοίο Αδαμάντιος και κάποιες βάρκες να κάνουνε συγκοινωνία.

Ερ.: Θυμόσαστε πώς κατασκευάστηκε το φράγμα και από ποιους;

Απ.: Το φράγμα κατασκευάστηκε από Γάλλους τεχνικούς που έμεναν στην Καρδίτσα. Δούλεψε σ' αυτό πολύς κόσμος από τα χωριά της περιοχής ως εργάτες, που κάθε μέρα πηγαινοέρχονταν στα χωριά τους, και η τοπική αγορά τονώθηκε από τα μεροκάματα, τα καφενεία (μπακάλικα) είχαν πολλά πράγματα, λάδια, ρύζια κτλ., και αυξήθηκε η κίνηση από τα σταθερά μεροκάματα. Η λίμνη για να γεμίσει έκανε δυο χρόνια.

Ερ.: Πώς αντιμετώπισαν οι τότε κάτοικοι της περιοχής το έργο;

Απ.: Όπως είπα, πολλοί δούλεψαν στο φράγμα, εξασφάλισαν δηλ. μεροκάματο σταθερό. Έπειτα ήταν και οι αποζημιώσεις. Τότε έγιναν διάφορες συζητήσεις, όπως να αποζημιωθούν με 5.000 το στρέμμα όσοι είχαν περισσότερα από 10 στρέμματα. Με τα χρήματα αυτά μπορούσες να αγοράσεις διαμέρισμα στην πόλη. Φυσικά δε συμφωνούσαν όλοι. Για όσους είχαν λιγότερα και είχαν δυο παιδιά, τους έδωσαν από τον αναδασμό χωράφια κάτω στον κάμπο. Υπήρξαν και άλλες προτάσεις, όπως, αντί για τα χωράφια να διοριστούν τα παιδιά τους στη ΔΕΗ ή να παίρνουν δωρεάν ρεύμα τα χωριά και να έχουν οι ντόπιοι το δικαίωμα ψαρέματος στη λίμνη.

Ερ.: Τι απέγιναν οι νοικοκυραίοι που είχαν καλλιεργήσιμες ιδιοκτησίες στο χώρο της λίμνης;

Απ.: Αφού χάθηκε η γη, εξαφανίστηκε και ο κόσμος. Υπήρξε τότε μετανάστευση στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, αλλά και στο εξωτερικό· Γερμανία, Καναδά, Ηνωμένες Πολιτείες. Απόδειξη και ο μειωμένος αριθμός μαθητών των χωριών. Από όσους έφυγαν λίγοι γύρισαν. Από την άλλη, όσοι πήραν χωράφια στον κάμπο, τα χωράφια αυτά που έγιναν ποτιστικά, λόγω της λίμνης, πήραν αξία.

Παναγία η Πελεκητή

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

Α/Α Ερωτήματος	Πληροφορίες για αξιοποίηση κατά τη σύνταξη του κειμένου	Ανατροφοδοτικά στοιχεία για συνεντεύξεις-επιβεβαιώσεις
1	Στο οροπέδιο της Νευρόπολης, γόνιμη περιοχή που δεν είχε μόνιμες κατοικίες, αλλά καλύβια (που παρέμειναν ως τοπωνύμια), κύρια ασχολία των κατοίκων ήταν η γεωργία (καλαμπόκι, φασολάκια, πατάτες) για αυτοκατανάλωση, ενδεικτικό μη εμπορευματικής οικονομίας. Σε μικρότερο ίσως βαθμό οι κάτοικοι επιδίδονταν στην κτηνοτροφία, την αλιεία, την υλοτομία, ενώ προμηθεύονταν και αδρανή υλικά οικοδόμησης.	1. Διαπιστώνεται διαφωνία ως προς την παλιά ροή του Μέγδοβα. Διερεύνηση από άλλη πηγή. 2. Στοιχεία ανατροφοδότησης στο ανθρωπωνυμικό πεδίο: Τα επώνυμα Καλύβας, Καλυβιώτης κτλ. τι δηλώνουν;
2	Οι μετακινήσεις και οι μεταφορές παλιά γίνονταν με ζώα, και οι χρόνοι των διαδρομών ήταν μεγάλοι. Υπήρχε δρόμος που διέσχιζε από Δ προς Α το οροπέδιο και παρακλάδια προς τα χωριά. Μετά την κατασκευή της λίμνης μόνο ένα τμήμα του παλιού οδικού δικτύου διατηρήθηκε, ενώ για τη συγκοινωνία ανάμεσα στις όχθες χρησιμοποιήθηκαν πλωτά μέσα.	Τι δηλώνει ο αφηγητής με τον όρο «δρόμος»;
3	Στη διάρκεια κατασκευής του φράγματος από γαλλική εταιρεία δούλεψαν στο εργοτάξιο πολλοί ντόπιοι, γεγονός που πρόσκαιρα υπήρξε θετικό για την τοπική οικονομία. Για να γεμίσει η λίμνη χρειάστηκαν 2 χρόνια.	Ποιες οι δεξιότητες των ντόπιων εργατών; Ποιες οι αμοιβές τους;
4	Πρέπει να υπήρξαν κάποιες αντιδράσεις, τα κίνητρα των οποίων δεν είναι σαφή. Πιθανότατα σχετίζονται με τις διαφορετικές αντιλήψεις των κατοίκων περί συμφέροντος. Αυτό συνάγεται από την ποικιλία προτάσεων που διατυπώθηκαν, αλλά και από τις διαφορετικές πορείες που ακολούθησαν οι διάφορες ομάδες κατοίκων.	Διαπιστώνεται διαφωνία ως προς το ποσό αποζημίωσης των ιδιοκτητών γης.
5	Από τους κατοίκους της περιοχής άλλοι επέλεξαν την αποκατάσταση στον κάμπο, άλλοι εισέπραξαν αποζημιώσεις σε χρήμα και τις επένδυσαν σε αστικά ακίνητα, άλλοι παρέμειναν στην περιοχή και τροποποίησαν εν μέρει την απασχόλησή τους, άλλοι μετανάστευσαν.	Η αποδημία οφείλεται μόνο στην κατασκευή της λίμνης ή εντάσσεται σε γενικότερες τάσεις του ελληνικού πληθυσμού της εποχής;

Ολοκλήρωση της δραστηριότητας
Αφού διερευνηθούν τα ζητήματα της στήλης της ανατροφοδότησης, οι μαθητές προχωρούν στη σύνθεση του κειμένου, το οποίο παρουσιάζουν στην τάξη.

ΙΙ Δραστηριότητα 6 του άξονα 3

Προσδιορισμός στόχων της δραστηριότητας. Για την απάντηση στο γενικότερο ερώτημα του άξονα 3 «Οι επιπτώσεις του έργου στο χώρο και την τοπική κοινωνία» κρίνεται απαραίτητο να αντλήσουμε, μεταξύ άλλων, πληροφορίες για τις σύγχρονες οικονομικές δραστηριότητες και τις προοπτικές της περιοχής.

Επιλογή πηγών πληροφόρησης. Την αμεσότερη πηγή πληροφόρησης αποτελούν οι εμπλεκόμενοι, επιχειρηματίες, εκπρόσωποι αρχών ή φορέων. Επομένως, η προσφορότερη μέθοδος για απόκτηση πληροφοριών από πρώτο χέρι είναι η συνέντευξη με αυτούς.

Διατύπωση της δραστηριότητας. Κατά τη διατύπωση ισχύουν οι προϋποθέσεις που λάβαμε υπόψη στο προηγούμενο παράδειγμα. Ειδικότερα εδώ, επειδή η επιλογή επαγγέλματος είναι στα ενδιαφέροντα των μαθητών αυτής της ηλικίας, κρίνεται σκόπιμο να ολοκληρωθεί η δραστηριότητα με συζήτηση των δεδομένων: «Να συγκεντρώσετε, μέσω συνεντεύξεων, πληροφορίες για τις οικονομικές δραστηριότητες που εμφανίζονται στην περιοχή μετά τη δημιουργία της λίμνης και τα συναφή προβλήματα. Να συζητήσετε τις προοπτικές για την επαγγελματική αποκατάσταση των νέων της περιοχής».

Προετοιμασία. Ισχύουν τα ίδια με το προηγού-

μενο παράδειγμα. Λόγω της ευρύτητας του φάσματος των εμπλεκομένων, οι συνεντεύξεις της δραστηριότητας αυτής χρειάζεται να είναι περισσότερες. Επιλέγουμε, όπως και στο προηγούμενο παράδειγμα, τα πρόσωπα από τους αγρότες, τον επιχειρηματικό κόσμο, τους ΟΤΑ, τους εργαζόμενους στη ΔΕΗ και τους ασχολούμενους με την περιβαλλοντική εκπαίδευση.

Ερωτηματολόγια. Είναι προφανές ότι στις διαφορετικές αυτές κατηγορίες ανθρώπων θα τεθούν διαφορετικές ερωτήσεις, ανάλογα με το πεδίο δραστηριότητάς τους. Καταρτίζουμε λοιπόν τα εξής ερωτηματολόγια.

» *Α. Συνέντευξη με ντόπιο κάτοικο*

1. Σε ποιο βαθμό η δημιουργία της λίμνης έχει επηρεάσει τη ζωή σας, τις μετακινήσεις, την εργασία, την οικονομική κατάσταση;
2. Πώς βλέπετε τις προοπτικές για συγκράτηση ή επάνοδο των νέων στην περιοχή;
3. Τι θα μπορούσε να γίνει για τη βελτίωση της κατάστασης;

» *Β. Συνέντευξη με τεχνικό της ΔΕΗ που εργάζεται στο φράγμα*

1. Ποιες οι συνθήκες εργασίας σας εδώ;
2. Πόσοι εργαζόμενοι απασχολούνται στο έργο;
3. Η διαχείριση της λίμνης και του φράγματος παρουσιάζει δυσκολίες;

» *Γ. Συνέντευξη με τον αντιδήμαρχο της περιοχής*

1. Ποια η σημασία του φράγματος και της λίμνης για την περιοχή;
2. Δημιουργούν κάποια προβλήματα τα δύο αυτά έργα;
3. Σε ποιο βαθμό τα δύο έργα επηρεάζουν την οικονομία της περιοχής;
4. Ποιες παρεμβάσεις θεωρείτε απαραίτητες για τη βελτίωση της οικονομίας της περιοχής;

» *Δ. Συνέντευξη με εστιάτορα ή ξενοδόχο*

1. Από πού κατάγεστε και με τι ασχολείστε;
2. Γιατί επιλέξατε αυτό το είδος επιχειρηματικότητας;
3. Ποια η κίνηση στη διάρκεια του έτους;
4. Ποιες οι συνήθεις κατηγορίες πελατών; Γιατί έρχονται στην περιοχή;
5. Είναι αποδοτική η επιχειρηματικότητα στον τουρισμό εδώ;
6. Τι μπορεί να γίνει για βελτίωση της τουριστικής οικονομίας στον τόπο;

» *Ε. Συνέντευξη με επιστήμονα οικολόγο*

1. Ποια είδη χλωρίδας και πανίδας υπάρχουν στην περιοχή;
2. Ποιες οι θετικές ή αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον από τη λίμνη;
3. Ενδείκνυται η περιοχή για οικοτουρισμό; Για ποιους λόγους;
4. Ποια τα σημαντικότερα οικολογικά προβλήματα της περιοχής;

Στον πίνακα που ακολουθεί σταχυολογούμε ορισμένες από τις απόψεις που διατυπώθηκαν κατά τις συνεντεύξεις. Οι απόψεις αυτές, σύμφωνα με τη διατύπωση της δραστηριότητας, αποτελούν υλικό αφόρμησης της συζήτησης που θα ακολουθήσει.

Συζήτηση. Κατά τη συζήτηση θα διατυπωθούν από τους μαθητές απόψεις για τα πολύ ενδιαφέροντα θέματα που θίγονται στις συνεντεύξεις, γεγονός που προσδοκάται ότι θα συμβάλει στη διαμόρφωση στάσεων. Μερικά από τα θέματα αυτά, επιγραμματικά, είναι τα εξής:

Ευρωπαϊκά προγράμματα και ανάπτυξη της υπαίθρου, κίνητρα εγκατάστασης στην περιφέρεια, σχέση τεχνικών υποδομών-οικονομικής ανάπτυξης, επιλογή επαγγέλματος και τόπου διαμονής, διαχείριση τεχνικών έργων, οικοσύστημα και οικονομική ανάπτυξη, παράδοση και τουρισμός, προβλήματα τουριστικής οικονομίας κ.ά.

Τη συζήτηση σκόπιμο είναι να οργανώσει ο διδάσκων σε συνεργασία με τους μαθητές, να υπάρξει ενημέρωση και άλλων ενδιαφερόμενων μαθητών και καθηγητών και να τη συντονίσει ο διδάσκων.

Επίσης, σκόπιμο είναι να οργανωθεί από το σχολείο παρουσίαση των αποτελεσμάτων σε δημόσια ανοιχτή εκδήλωση.

Α/Α		ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ
Α1	1	Ο τουρισμός ανέδειξε τα νέα για τον τόπο επαγγέλματα στα ξενοδοχεία, εστιατόρια, ψησταριές, κρεοπωλεία, καταστήματα με παραδοσιακά προϊόντα της περιοχής, με κρασιά. Είναι θετική για την περιοχή εξέλιξη τα τελευταία κίνητρα του προγράμματος Leader (επιδοτήσεις) καθώς και η δημιουργία των Καποδιστριακών Δήμων.
	2	Τώρα με τον τουρισμό η νεολαία, οι νέοι, ή επανέρχονται ή δε φεύγουν.
	3	Δε διατυπώνονται προτάσεις.
Α2	1	Οι μετακινήσεις είναι ευκολότερες, το οδικό δίκτυο καλύτερο. Οι τοπικοί παραγωγοί πουλάνε, δίπλα στη λίμνη, σε πάγκους ντόπια προϊόντα (γλυκά, μαρμελάδες, τραχανά, μέλι, ρεβύθια, φασόλια κ.ά).
	2	Η δυνατότητα απασχόλησης δεν αποτελεί το μοναδικό κίνητρο για εγκατάσταση εδώ. Υπάρχει μεγάλο πρόβλημα με τα οικόπεδα, γιατί η Ζώνη Οικιστικού Ελέγχου (ΖΟΕ) που ισχύει από το 1984 περιορίζει τις δυνατότητες εγκατάστασης νέων και οι τιμές της γης είναι πλέον υπερβολικές.
	3	Η ΖΟΕ πρέπει να αλλάξει. Να διαπλατυνθεί ο περιφερειακός δρόμος. Να προωθηθεί το χιονοδρομικό κέντρο. Να συνεχιστούν ευρωπαϊκά προγράμματα, όπως το Leader. Να γίνεται πιστοποίηση ποιότητας των τοπικών προϊόντων βιολογικής καλλιέργειας.
Β	1	Οι συνθήκες απασχόλησης και ιδιαίτερα στο φράγμα είναι δύσκολες λόγω των κλιματολογικών συνθηκών.
	2	Στο φράγμα της ΔΕΗ εργάζονται περίπου 60 άτομα, μεταξύ των οποίων αρκετοί ντόπιοι.
	3	Δεν υπάρχουν δυσκολίες διαχείρισης της λίμνης. Υπάρχουν προοπτικές εμπλουτισμού της με νερά του Ίστρου, όπως έγινε με την εκτροπή του Κερασιώτη. Χρειάζεται σταθερή διαχείριση των νερών, για να μη διαταράσσεται το οικοσύστημα της περιοχής.
Γ	1	Η κατασκευή του φράγματος αποτελεί ουσιαστική και πολλαπλή συμβολή. Αρδεύει 300.000 στρέμματα και υδρεύει 80.000 κατοίκους. Παράλληλα, η ηλεκτρική ενέργεια που παράγεται είναι αξίας 0,5 δισ. δρχ. ετησίως, ενώ η λίμνη αποτελεί το επίκεντρο τουριστικής ανάπτυξης του νομού.
	2	Οι τεχνικές παρεμβάσεις δε δημιούργησαν κανένα πρόβλημα. Αντίθετα αναβάθμισαν την περιοχή.
	3	Τα τελευταία 20 χρόνια επενδύθηκαν περισσότερα από 20 δισ. δρχ. σε έργα υποδομής και τουριστικής ανάπτυξης. Σήμερα επισκέπτονται ετησίως τη λίμνη περισσότερα από 1 εκατομμύριο άτομα από την Ελλάδα και το εξωτερικό.
	4	Το οδικό δίκτυο είναι επικίνδυνο σε αρκετά σημεία. Πρέπει να προστατευτεί το υδάτινο δυναμικό, το φυσικό περιβάλλον, καθώς επίσης η λαϊκή αρχιτεκτονική και η πολεοδομία των οικισμών.
Δ1	1	Γεννήθηκα και μεγάλωσα στην Καρδίτσα. Η γιαγιά μου κατάγεται από τη Φυλακτή, ο παππούς μου ήταν μελισσοκόμος. Η οικογένεια του πατέρα μου είχε εγκατασταθεί στην Καρδίτσα και από το 1950 έρχονταν συνεχώς τα καλοκαίρια στη Νεβρόπολη. Οι επιχειρήσεις μου, καφέ-σνακ-μπαρ και κατάστημα με παραδοσιακά τοπικά προϊόντα, λειτουργούν 3,5 χρόνια.
	2	Επέλεξα αυτές τις επιχειρήσεις γιατί έλειπαν, αλλά και για να βοηθήσω τους ντόπιους παραγωγούς.
	3	Περίοδοι αιχμής Χριστούγεννα, Νέο έτος, Απόκριες, 25η Μαρτίου, Πάσχα, Αγίου Πνεύματος, 28 Οκτωβρίου, κυρίως όμως το καλοκαίρι, ειδικότερα τον Αύγουστο, αλλά και τα Σαββατοκύριακα. Τις υπόλοιπες μέρες η κίνηση είναι ελάχιστη.
	4	Έλληνες 98% από Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Καρδίτσα. Έρχονται για το τοπίο, τη γαλήνη, τα τοπικά εδέσματα, αλλά και για κυνήγι, ορειβασία, ψάρεμα στη λίμνη και επίσκεψη μονών της περιοχής.
	5	Στα 3,5 χρόνια που έχω τις επιχειρήσεις δουλεύουν πολύ καλά όλο το χρόνο. Είναι αποδοτική η επιχειρηματικότητα στον τουρισμό εδώ, όπως την αντιλαμβανόμαστε σαν νέοι επαγγελματίες. Θα λέγαμε, μάλιστα, ότι πετύχαμε 100%, αν καταφέρναμε ο κόσμος να μην έρχεται μόνο τα τριήμερα και τις γιορτές, αλλά περισσότερες μέρες μέσα στη βδομάδα.

	6	Βασικό είναι να γίνουν αθλητικές εγκαταστάσεις προετοιμασίας αθλητικών ομάδων, τους θερινούς μήνες, καθώς και ορισμένα ξενοδοχεία, ώστε να επαρκούν για τις περιόδους αιχμής. Η λίμνη είναι πάντα προσιτή, γιατί οι αρχές το φροντίζουν. Ορισμένες φορές όμως τα ΜΜΕ με λανθασμένες ειδήσεις, π.χ. πως η λίμνη Πλαστήρα είναι κλειστή λόγω χιονιών, μας δημιουργούν προβλήματα, καθώς ακυρώνονται κρατήσεις δωματίων Πρώτο μέλημά μας είναι να μη χαλάσει το περιβάλλον, να υπάρχει πάντα καθαριότητα και να διατηρηθεί η ομορφιά της περιοχής μας, γι' αυτό θέλουμε ήπιες παρεμβάσεις στο περιβάλλον.
Δ2	1	Κατάγομαι από το Κρυονέρι. Πριν από 5 χρόνια ανακαίνισα το σπίτι του Νικολάου Πλαστήρα και δημιούργησα ξενοδοχείο-ξενώνα δυναμικότητας 35 κλινών, που φέρει και το όνομά του. Το κτίσμα έγινε πάνω στα παλιά θεμέλια με πέτρα και ξύλο, για να δένει με το περιβάλλον.
	2	Πριν από 10 χρόνια περίπου άρχισαν να χτίζονται τα πρώτα ξενοδοχειακά συγκροτήματα. Έβλεπα τη μελλοντική ανάπτυξη της λίμνης.
	3	Γενικά υπάρχει πληρότητα της τάξεως του 50%. Συνήθως η κίνηση είναι ανεβασμένη αργίες, γιορτές, σαββατοκύριακα. Τις καθημερινές μπορεί να είμαστε άδειοι τελείως.
	4	Επισκέπτες είναι κυρίως ελεύθεροι επαγγελματίες. Οι περισσότεροι θέλουν να επισκεφθούν μοναστήρια, να κάνουν περίπατο στα βουνά, ιππασία, κυνήγι, ποδήλατο στη λίμνη, το χειμώνα έρχονται και κάποιοι κυνηγοί.
	5	Θεωρώ ότι πέτυχα επαγγελματικά.
	6	Μας λείπει η «παιδεία» στην εξυπηρέτηση και την πολλαπλή προσφορά σε δραστηριότητες στους πελάτες. Παράδειγμα, υπάρχει ημιτελές χιονοδρομικό κέντρο, όμως η πολιτεία δεν ενδιαφέρεται να το ολοκληρώσει για να έχει ο πελάτης εναλλακτικές λύσεις. Υπάρχει κακή κατάσταση του οδοστρώματος και χρειάζεται ασφαλτόστρωση του δρόμου για τη χιονοδρομική πίστα. Οι πελάτες μαγεύονται από την περιοχή, αλλά τους στενοχωρεί η έλλειψη παιδείας στο σέρβις, η έλλειψη μαγαζιών με παραδοσιακά είδη της περιοχής και η απουσία Τράπεζας ή μηχανήματος ανάληψης χρημάτων. Χρειάζεται μεγαλύτερη οργάνωση, επενδύσεις και όχι περιστασιακή ενασχόληση με δραστηριότητες όπως η ποδηλασία, η ορειβασία, το κανόε-καγιάκ. Θα μπορούσαν να γίνουν αθλητικές εγκαταστάσεις για τους επισκέπτες και προετοιμασία ομάδων (γήπεδα βόλεϊ, τένις, μπάσκετ, 5Χ5), να οργανώνονται στη λίμνη κωπηλατικοί αγώνες, χειμερινό κέντρο πατινάζ, αεροδρόμιο για άμεση πρόσβαση.
Ε	1	Η βλάστηση είναι εκπληκτική σε ποικιλία και πυκνότητα (αειθαλή, πλατύφυλλα, κωνοφόρα, φυλλοβόλα, θάμνοι). Η πανίδα δεν έχει μεγάλα αρπακτικά (αρκούδα, λύκος, τσακάλι) αλλά όλη την άλλη ποικιλία μικρότερων ζώων.
	2	Δεν υπάρχουν θετικές επιπτώσεις από τις παρεμβάσεις στη φύση. Η έλευση του νερού μόνο πρόσφερε βελτίωση οπτική ή βελτίωση διαμονής. Αρνητικές επιπτώσεις είναι η απώλεια ζωής και κατοικίας πολλών ζώων, το μεγαλύτερο υδάτινο φορτίο, που ίσως προκαλέσει γεωλογικές ανακατατάξεις. Επίσης, η ισοπέδωση 120.000 στρεμμάτων στην πεδιάδα της Καρδίτσας κατέστρεψε την υπάρχουσα χλωρίδα και πανίδα, ενώ η εκεί χρήση λιπασμάτων αποδείχτηκε αρνητική για το περιβάλλον.
	3	Υπάρχουν πολλοί επισκέπτες· οι κάτοικοι εφαρμόζουν σε μερικές περιπτώσεις τον οικοτουρισμό. Η περιοχή είναι πρόσφορη για πάσης φύσεως τουρισμό.
	4	Δεν υπάρχει ρύπανση των υδάτων της λίμνης από τις ψηλότερες περιοχές. Πέρα από την αρχική αλλοίωση του περιβάλλοντος, δεν υπάρχουν οικολογικά προβλήματα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I Φορείς και υποδομές πληροφόρησης και εκπαίδευσης περιοχής λίμνης Πλαστήρα

- Κέντρο Ιστορικών Μελετών και Ερευνών «Νικόλαος Πλαστήρας»
- Πνευματικό Κέντρο Μεσενικόλα
- Σύλλογος Μορφοβουνιτών
- Σύλλογος Κερασιωτών
- Σύλλογος Λαμπεριωτών
- Σύλλογος Μοσχατιανών
- Μορφωτικός Λαογραφικός Σύλλογος (Κρυονέρι)
- Πολιτιστικός Σύλλογος Καροπλεσίου
- Σύλλογος Γυναικών Αγ. Τριάδα (Καλύβια Πεζούλας)
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Μπελοκομίτη
- Πολιτιστικός Σύλλογος Καρυτσιωτών «Παναγία Πελεκητή»
- Υδροβιολογικός σταθμός
- Παρατηρητήριο Ορνιθοπανίδας στη θέση Ζυγογιανναίικα
- Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και Έρευνας Νεοχωρίου
- Βοτανικός Κήπος Νεοχωρίου
- Εκπαιδευτικό Δάσος Μπελοκομίτη
- Πειραματικός σταθμός οργανικής καλλιέργειας Μορφοβουνίου

II Επιλογή βιβλιογραφίας

Γριβέλλας, Λ., Καραφύλλης, Ν. & Β. Μαγόπουλος, *Εγχειρίδιο Τοπικής Ιστορίας*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Καρδίτσας, Καρδίτσα 1997.

Κουτσογιάννης, Δ., Ευστρατιάδης, Α. & Α. Κουκουβίνος, *Υδρολογική διερεύνηση της διαχείρισης της λίμνης Πλαστήρα*. Ημερίδα για την παρουσίαση του ερευνητικού έργου «Διερεύνηση των δυνατοτήτων διαχείρισης και προστασίας της ποιότητας της Λίμνης Πλαστήρα», Μάρτιος 2002, Δήμος Καρδίτσας, Καρδίτσα 2002.

Κουτσούρης, Α., *Οικοτεχνικές και αγροτουριστικές δραστηριότητες στη λίμνη Πλαστήρα*. Εισήγηση στο Πανευρωπαϊκό Σεμινάριο με θέμα «Ο αγροτουρισμός και η συμβολή του στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς των χωρών της Ευρώπης», Υπουργείο Γεωργίας υπό την αιγίδα της UNESCO, Πλωμάρι Λέσβου, 1-7 Ιουνίου 1997.

Κουτσούρης, Α. & Δ. Γάκη, «The quest for a sustainable future: alternative tourism as the lever of development», ανακοίνωση στο 10ο Παγκόσμιο Διεπιστημονικό Συνέδριο Τουρισμός και Πολιτισμός στην Αειφόρο Ανάπτυξη, ΕΜΠ, Αθήνα, 19-21 Μαΐου 1998.

Λακίδης, Α., *Περιηγήσεις στη λίμνη Πλαστήρα*, Αθήνα 2001.

Πρόντζας, Ε., *Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992

Στρογγύλης, Απ., *Το αντάρτικο αεροδρόμιο*, Αθήνα 1988.

Τόλης, Δ., *Το χωριό Καροπλέσι και η περιοχή Αγράφων*, Θεσσαλονίκη 1969.

ΥΠΕΧΩΔΕ-ΕΠΠΕΡ, Δήμος Καρδίτσας, Αναπτυξιακή Καρδίτσας ΑΕ., *Ειδική Περιβαλλοντική Μελέτη περιοχής Λίμνης Ν. Πλαστήρα Ν. Καρδίτσας*, Αθήνα, Δεκέμβριος 2001.

Σχέδιο ανάπτυξης περιφέρειας Θεσσαλίας 2000-2006, για το ΙΙΙ ΚΠΣ, ΤΕΕ-Τμήμα Κεντρικής και Δυτικής Θεσσαλίας (11-6-1998).

Ενδεικτικοί δικτυακοί τόποι

- http://www.culture.gr/maps /thessal /karditsa/karditsa/html
- http://www.aegean.gr/lid/internet/elliniki_ekdosi/Dimosieuseis/Anthopoulou.htm

ΔΕΙΓΜΑ 7

ΣΟΥΦΛΙ

Εκπαιδευση και Κοινωνια κατα το Μεσοπολεμο

Το παλαιό Γυμνάσιο Σουφλίου

Εισαγωγικα

Στο ερευνητικό πλαίσιο της τοπικής ιστορίας η εξέταση των σχέσεων των εκπαιδευτικών θεσμών ή ιδρυμάτων με την κοινωνία είναι κατά κανόνα εξαιρετικά παραγωγική. Αυτό ισχύει και στην περίπτωση των σχολικών projects τοπικής ιστορίας, στα οποία η συγκριτικά με άλλες πηγές ευχερέστερη πρόσβαση στο σχολικό υλικό έχει αναδείξει την «ιστορία του σχολείου» σε δημοφιλέστατο θέμα για εκπαιδευτικούς και μαθητές. [1]

Είναι γεγονός ότι το σχολείο, με το σωζόμενο από το παρελθόν υλικό, φωτογραφίες μαθητικών εκδηλώσεων, τα παλαιά διδακτικά βιβλία, τη βιβλιοθήκη του, κυρίως όμως το αρχείο του, αποτελεί σημαντικότατη πηγή πληροφόρησης, όχι μόνο για το παρελθόν της σχολικής μονάδας ή την ιστορία της εκπαίδευσης, αλλά και για την ιστορία της τοπικής κοινωνίας. Τα έγγραφα του σχολικού αρχείου περιλαμβάνουν τεράστια ποσότητα πληροφοριών για τη διοίκηση, τα προγράμματα, το διδακτικό προσωπικό, τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και το πλαίσιο εφαρμογής τους, τα αποτελέσματα εξετάσεων, τις αυξομειώσεις του μαθητικού πληθυσμού, καθώς και ειδικότερες πληροφορίες σχετικές με συμβάντα της σχολικής ζωής και της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Το σχολικό αρχείο περιλαμβάνει, επίσης, και τα εκάστοτε προβλεπόμενα από τη νομοθεσία βιβλία, τα οποία, καθώς είναι ειδολογικά και χρονολογικά ταξινομημένα, επιτρέπουν στο μαθητή-ερευνητή να διαχειριστεί το περιεχόμενό τους με σχετική ευκολία. Πέρα όμως από την ιστορία της σχολικής μονάδας, οι σχετικές πληροφορίες είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν για τη διερεύνηση ευρύτερων θεματικών τοπικής ιστορίας, καθώς το σχολικό αρχείο, που αναφέρεται σε πρόσωπα, μέλη της τοπικής κοινωνίας παρέχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το παρελθόν της κοινωνίας αυτής και της διαλεκτικής που αναπτύσσεται ανάμεσα σ' αυτήν και το σχολείο.[2]

Επιλέγοντας εντούτοις το σχολικό αρχείο ως πηγή για τη μελέτη του παρελθόντος της τοπικής κοινωνίας, είναι αναγκαίο να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η αποτελεσματικότητα της μελέτης του ρόλου των εκπαιδευτικών θεσμών και ιδρυμάτων εξαρτάται από το μέγεθος της «μονάδας τοπικής ιστορίας» που επιδιώκουμε να μελετήσουμε. Πράγματι, στο πλαίσιο ενός σχολικού σχεδίου εργασίας δεν είναι εύκολο να τεκμηριωθεί με ασφάλεια ο ρόλος ενός σχολείου στην κοινωνική διαμόρφωση ενός μείζονος αστικού κέντρου, δεδομένου ότι, πέρα από την εκπαίδευση, πολυάριθμοι άλλοι παράγοντες συντελούν στη διαμόρφωση αυτή. Όπως εξάλλου έχει επισημάνει ο A. Rogers, κατά την προσέγγιση εκπαιδευτικών θεσμών στο πλαίσιο της τοπικής ιστορίας τα τεκμήρια για ένα μέσο χωριό είναι σπάνια, ενώ για τη μεγάλη πόλη είναι συχνά πολυάριθμα και δύσκολα διαχειρίσιμα. Για το λόγο αυτό και προκειμένου να αναδεικνύονται γλαφυρά οι σχέσεις εκπαίδευσης-κοινωνίας, σκόπιμο είναι το σχολικό project να αναφέρεται σε μια μεσαίου μεγέθους κοινότητα.[3] Λαμβάνοντας υπόψη την προϋπόθεση αυτή και προκειμένου να παρουσιάσουμε ένα δείγμα προσέγγισης του σχολικού αρχείου, επιλέξαμε το Σουφλί, μια πόλη της οποίας το μέγεθος ανταποκρίνεται στις προαναφερθείσες προδιαγραφές.

Κατά την περίοδο της οικονομικής ακμής, όταν η «πόλη του μεταξιού» διαμόρφωνε αστικά χαρακτηριστικά, σημαντική υπήρξε και η ανάπτυξη φορέων παιδείας και πνευματικής ζωής. Ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα λειτουργούσε *αλληλοδιδακτικό* σχολείο, του οποίου οι δάσκαλοι μι-

σθοδοτούνταν από την τοπική Κοινότητα, ενώ λίγο αργότερα, περί το 1860, άρχισε τη λειτουργία της η *Αστική Σχολή*, που στεγάστηκε στο κτίριο του σημερινού Β΄ Δημοτικού Σχολείου. Η Σχολή διέθετε δανειστική βιβλιοθήκη και από το 1900 διδασκόταν εκεί και η μουσική. Από το 1878 είχε συσταθεί ο *Θεατρικός Όμιλος Σουφλίου*, τα μέλη του οποίου συμμετείχαν σε παραστάσεις ως ηθοποιοί. Παράλληλα, από τις αρχές της δεκαετίας του 1880 λειτούργησε το *Παρθεναγωγείον Σουφλίου*, το οποίο στεγάστηκε στο κτίριο του σημερινού Α΄ Δημοτικού Σχολείου. Το 1903 το φιλολογικό περιοδικό *Φιλόκαλος Πηνελόπη* της Κωνσταντινούπολης είχε στο Σουφλί 34 συνδρομητές, και φυσικά πολύ περισσότερους αναγνώστες, περισσότερους από άλλα αστικά κέντρα της Θράκης, στοιχείο ενδεικτικό ενός υψηλού μορφωτικού επιπέδου στην πόλη και του προοδευτικού χαρακτήρα του τοπικού πληθυσμού.[4]

Κατά την περίοδο 1905-1922 οι αλλεπάλληλες μεταβολές κυριαρχίας, οι πολεμικές συγκρούσεις και η γενικότερη ανασφάλεια είχαν τον αντίκτυπό τους και στα εκπαιδευτικά πράγματα του Ελληνισμού της Θράκης. Εντούτοις, ακόμα και τότε ο αριθμός των μορφωμένων Σουφλιωτών εξακολουθούσε να είναι αξιόλογος. Την εποχή μάλιστα αυτή ένας νέος *Θεατρικός Όμιλος* της πόλης ανεβάζει έργα εθνικού περιεχομένου, ενώ ενδεικτική της φιλομάθειας των Σουφλιωτών είναι και η κατά το 1910 ίδρυση του *Λαϊκού Αναγνωστηρίου*, το οποίο το επόμενο έτος μετονομάστηκε σε *Αναγνωστήριον η Ροδόπη*.

Όταν με τη Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως (16/29 Σεπτεμβρίου 1913) η Δυτική Θράκη επιδικάστηκε στη Βουλγαρία, οι απελάσεις των Ελλήνων από την ενδοχώρα της Ανατολικής Θράκης (Βιζύη, Τυρολόη, Σαράντα Εκκλησιές, Αδριανούπολη, Μάλγαρα κτλ.) οδήγησαν τους περισσότερους (115.000, σύμφωνα με στατιστική του

Μαθητές και μαθήτριες του Γυμνασίου Σουφλίου, 1922

Πατριαρχείου του 1914) στην ελεύθερη Ελλάδα, ενώ άλλοι εγκαταστάθηκαν σε περιοχές της Δυτικής Θράκης με ελληνικό πληθυσμό.

Μετά τη συνθήκη των Σεβρών, με την οποία η Δυτική Θράκη ενσωματώθηκε στον εθνικό κορμό, συνεχίζεται η παράδοση που ήθελε την πόλη κέντρο εκπαίδευσης της ευρύτερης περιοχής. Τότε λειτούργησε το Γυμνάσιο, το οποίο αρχικά στεγάστηκε στην οικία Δαούλα και λίγο μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης (Ιούλιος 1923) μεταστεγάστηκε, λόγω μεγάλου αριθμού μαθητών, στο κτίριο που είχαν ανεγείρει το 1906 για τη στέγαση του τελωνείου οι Γάλλοι.[5] Η δημιουργία στη Θράκη ελληνικών δημόσιων σχολείων, όπως του Γυμνασίου Σουφλίου, έδωσε στον τοπικό πληθυσμό τη δυνατότητα να προσδιορίσει το μέλλον των παιδιών του στο πλαίσιο των ευρύτερων προσανατολισμών της ελλαδικής κοινωνίας. Έκτοτε, πολλοί απόφοιτοι του Γυμνασίου του Σουφλίου θα διακριθούν στο χώρο της επιστήμης, της τέχνης, των επιχειρήσεων, αλλά και σε δημόσιες θέσεις, όπως προκύπτει από την εξέταση των μαθητολογίων των επόμενων ετών, όπου συναντούμε πολλά γνωστά ονόματα της δημόσιας ζωής της χώρας.

I. Οργάνωση του σχεδίου εργασίας (project)

Αρχοντικό Κουρτίδη, 1885

- ***Διατύπωση θέματος***

«Εκπαίδευση και κοινωνία στο Σουφλί κατά το Μεσοπόλεμο».

- ***Πηγή αφόρμησης***

Πηγή αφόρμησης είναι δυνατόν να αποτελέσει η επίσκεψή μας σ' ένα μνημείο του αστικού παρελθόντος της πόλης, π.χ. το κτίριο του τελωνείου που έχτισαν οι Γάλλοι το 1906, και χρησιμοποιήθηκε κατά την περίοδο του μεσοπολέμου για να καλύψει τις στεγαστικές ανάγκες της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, φιλοξενώντας μέχρι το 1972 το τοπικό Γυμνάσιο.

- ***Σκοποί***

Στο γνωστικό πεδίο προσδοκάται:

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές το ρόλο και την απήχηση των εκπαιδευτικών θεσμών στην τοπική κοινωνία κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, που συμπίπτει με την α΄ φάση ενσωμάτωσης της περιοχής στον εθνικό κορμό.
2. Να ανακαλύψουν και να προσεγγίσουν το θησαυρό πληροφοριών που λανθάνει στα σχολικά αρχεία, αλλά και στη μνήμη των ανθρώπων, αποκτώντας δεξιότητες για τη συστηματική αναζήτηση, καταγραφή και αξιοποίησή τους.
3. Να εξοικειωθούν με τη μεθοδολογία αξιοποίησης του πρωτογενούς πληροφοριακού υλικού για τη διατύπωση γόνιμων ερωτημάτων.
4. Να κατανοήσουν τη μεταβλητότητα των εκπαιδευτικών θεσμών και πρακτικών και τις σχέσεις τους με τις εκάστοτε κοινωνικές ανάγκες και αξίες.[6]

- ***Άξονες***

1. Η διαμόρφωση τοπικής μορφωτικής παράδοσης στο περιβάλλον οικονομικής ανάπτυξης.
2. Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και κοινωνία κατά το Μεσοπόλεμο.
3. Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και κοινωνία κατά το Μεσοπόλεμο.

II. Ανάπτυξη των αξόνων σε δραστηριότητες

ΑΞΟΝΑΣ 1

Η διαμόρφωση τοπικής μορφωτικής παράδοσης στο περιβάλλον οικονομικής ανάπτυξης

1. Να δημιουργήσετε, βάσει της βιβλιογραφίας, ένα χρονολόγιο με τις σημαντικότερες πολιτικές εξελίξεις για την περιοχή Σουφλίου κατά την περίοδο 1860-1940.
2. Να αποτυπώσετε στο χάρτη της Θράκης το συγκοινωνιακό δίκτυο στο οποίο εντάσσεται το Σουφλί κατά τα τέλη του 19ου και το α΄ μισό του 20ού αιώνα. Να συζητήσετε για τη σημασία της θέσης του στο δίκτυο

αυτό από την άποψη της οικονομικής ανάπτυξης.

3. Να εντοπίσετε στην πόλη κτίρια συνδεόμενα με παραγωγικές δραστηριότητες της περιόδου 1880-1940. Να δημιουργήσετε μητρώο των κτιρίων αυτών, που να περιλαμβάνει για το καθένα φωτογραφικό υλικό και πληροφορίες για τις χρήσεις τους μέχρι σήμερα.
4. Να συγκεντρώσετε από τη βιβλιογραφία πληροφορίες για εκπαιδευτικούς θεσμούς που λειτούργησαν στην πόλη από τα μέσα του 19ου αι. μέχρι την απελευθέρωση, τους φορείς που τους στήριζαν οικονομικά, το χαρακτήρα τους. Να αξιολογήσετε την προσφορά τους, λαμβάνοντας υπόψη την ιστορική συγκυρία.
5. Να αναζητήσετε στον τοπικό τύπο και τη βιβλιογραφία πληροφορίες για τους μορφωτικούς και καλλιτεχνικούς συλλόγους που λειτούργησαν στην πόλη από τα μέσα του 19ου αι. μέχρι την απελευθέρωση, τις δραστηριότητές τους και το βαθμό λαϊκής συμμετοχής σ' αυτούς. Να αξιολογήσετε την προσφορά τους, λαμβάνοντας υπόψη την ιστορική συγκυρία.

ΑΞΟΝΑΣ 2

Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και κοινωνία κατά το Μεσοπόλεμο

1. Σε ποια χωριά της περιοχής λειτούργησαν δημοτικά σχολεία κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου; Να εντοπίσετε στα σχολικά αρχεία στοιχεία για την εξέλιξη του μαθητικού πληθυσμού στα σχολεία αυτά κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.
2. Να συγκεντρώσετε, μέσω συνεντεύξεων, πληροφορίες για τα σχολεία αυτά, τη σχολική ζωή, τις εκπαιδευτικές και πειθαρχικές μεθόδους που εφαρμόζονταν τότε.
3. Να συγκεντρώσετε, μέσω συνεντεύξεων, πληροφορίες για το βαθμό κατά τον οποίο οι κάτοικοι ενθάρρυναν τα παιδιά τους να φοιτήσουν στο Δημοτικό. Πού απασχολούνταν όσα παιδιά δεν παρακολουθούσαν;
4. Να συγκεντρώσετε, μέσω συνεντεύξεων, αλλά και από αρχειακές πηγές, πληροφορίες για τους δασκάλους, τους τόπους καταγωγής τους, τη διάρκεια παραμονής τους, καθώς και τη θέση τους στις τοπικές κοινωνίες.

Μανδολινάτα Α' Δημοτικού Σχολείου

Αρχική μορφή του Γυμνασίου πριν από την πυρκαγιά του 1929

ΑΞΟΝΑΣ 3

Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και κοινωνία κατά το Μεσοπόλεμο

1. Να δημιουργήσετε φωτογραφικό αρχείο του παλαιού Γυμνασίου με εικόνες του κτιρίου και της σχολικής ζωής. Να εντοπίσετε και να σχολιάσετε στοιχεία που εμφανίζονται στο υλικό αυτό, όπως μεταβολές του κτιρίου και του περιβάλλοντος χώρου, μαθητικές εκδηλώσεις, ενδυματολογικά και άλλα εξωτερικά στοιχεία των εικονιζόμενων μαθητών και λοιπών προσώπων.

2. Να αναζητήσετε πληροφορίες για τα σχολικά βιβλία και τα προγράμματα διδασκαλίας στο Γυμνάσιο κατά την προαναφερθείσα περίοδο. Να αναζητήσετε στα σπίτια σας ή και σε άλλους χώρους παλαιά σχολικά βιβλία, τετράδια κτλ. και να οργανώσετε μια έκθεση του υλικού αυτού στο σχολείο.
3. Να αναζητήσετε στο αρχείο του Γυμνασίου πληροφορίες για τη διάδοση της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στην πόλη κατά την περίοδο 1923-1940, τις κοινωνικές ομάδες που εμπλέκονται σταδιακά σ' αυτήν, τη συμμετοχή των φύλων, το βαθμό εγκατάλειψης των σπουδών, τους χαρακτηρισμούς της διαγωγής. Να συζητήσετε τα ευρήματα και να προσπαθήσετε να αιτιολογήσετε την εξέλιξή τους κατά την εξεταζόμενη περίοδο.
4. Μέσω συνεντεύξεων με ηλικιωμένους απόφοιτους του τοπικού Γυμνασίου, να προσπαθήσετε να προσδιορίσετε τη σημασία που αποδίδουν στη λειτουργία του Γυμνασίου και το ρόλο των εκπαιδευτικών για την περιοχή κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.
5. Μέσα από τα βιβλία του σχολικού αρχείου (1923-1940) να εντοπίσετε πρόσωπα τα οποία διακρίθηκαν στην τοπική κοινωνία αλλά και στην εθνική μας ζωή. Να προσπαθήσετε να δημιουργήσετε, συλλέγοντας στοιχεία από τον τοπικό τύπο, συνεντεύξεις και άλλες πηγές, σύντομα βιογραφικά τους σημειώματα. Να οργανώσετε μια εκδήλωση στην οποία θα παρουσιαστούν τα σημειώματα αυτά, προσκαλώντας όσα από τα πρόσωπα αυτά είναι διαθέσιμα. Να τους ζητήσετε να μιλήσουν σύντομα για τη μαθητική τους ζωή.

III Ενδεικτική σύνθεση των αποτελεσμάτων της δραστηριότητας 3 του άξονα 3

Επεξεργασία υλικού του σχολικού αρχείου

Να αναζητήσετε στο αρχείο του Γυμνασίου πληροφορίες για τη διάδοση της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στην πόλη κατά τη περίοδο 1923-1940, τις κοινωνικές ομάδες που εμπλέκονται σταδιακά σ' αυτήν, τη συμμετοχή των φύλων, το βαθμό εγκατάλειψης των σπουδών, τους χαρακτηρισμούς της διαγωγής. Να συζητήσετε τα ευρήματα και να προσπαθήσετε να αιτιολογήσετε την εξέλιξή τους κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Επιλέξαμε να δώσουμε ένα δείγμα της προβληματικής που είναι δυνατόν να αναπτυχθεί κατά την προσέγγιση του υλικού του σχολικού αρχείου, συγκεκριμένα των δεδομένων του Γενικού Ελέγχου του τοπικού Γυμνασίου, που αποτελεί τον καθρέφτη της παρουσίας και επίδοσης των μαθητών, καθώς περιλαμβάνει τα εξής στοιχεία: 1. ονοματεπώνυμο και πατρώνυμο, 2. τόπο καταγωγής, 3. ηλικία, 4. διαγωγή, 5. επάγγελμα γονέων, 6. βαθμολογία κατά μάθημα και 7. τελικό αποτέλεσμα. [7]

Είναι προφανές ότι το πλήθος των πληροφοριών που θα προκύψει για όλη την υπό εξέταση περίοδο είναι δυσανάλογο με το διαθέσιμο χρόνο και για το λόγο αυτό ο διδάσκων μπορεί να προσδιορίσει το εύρος της έρευνας ανάλογα. Φυσικά, η έρευνα είναι δυνατόν να προγραμματιστεί για περισσότερα σχολικά έτη, ώστε να συμμετάσχουν στο project διαδοχικά περισσότεροι μαθητές. Στην περίπτωση αυτή οι στόχοι κάθε φάσης χρειάζεται να προσαρμοστούν κατάλληλα, ώστε το αποτέλεσμα να παρέχει

στους μαθητές την αίσθηση συμμετοχής σε μια ολοκληρωμένη προσπάθεια.

Καθώς το «Ημιγυμνάσιον Σουφλίου» διαθέτει στο αρχείο του Γενικό Έλεγχο που καλύπτει την περίοδο από το 1923 έως σήμερα, επιλέγουμε να επεξεργαστούμε το πρώτο σχολικό έτος που περιλαμβάνεται στο Γενικό Έλεγχο, το 1923-1924.

Ο μαθητής-ερευνητής έχει τη δυνατότητα:

1. Να συγκεντρώσει άμεσα πρωτογενή δεδομένα του Γενικού Ελέγχου.
2. Να χρησιμοποιήσει τα πρωτογενή δεδομένα για να ανατροφοδοτήσει την έρευνά του με νέα ερωτήματα που αποσκοπούν στην αξιολόγηση και ερμηνεία των πρωτογενών πληροφοριών.

Παρατηρήσεις σχετικά με τους πίνακες που ακολουθούν:

1. Στη στήλη «Επάγγελμα γονέων» του Γενικού Ελέγχου (Πίνακας 6), εμφανίζονται 33 εγγραφές με την ένδειξη «ορφανός».
2. Υπάρχει χαλαρότητα ως προς το χαρακτηρισμό των επαγγελμάτων. Από τις εγγραφές στο εξεταζόμενο δείγμα διαπιστώνεται ότι εναλλακτικά για το ίδιο πρόσωπο παρουσιάζονται οι ενδείξεις: έμπορος-επιχειρηματίας, έμπορος-παντοπώλης, σηροτρόφος-κτηματίας, αντιπρόσωπος ραπτομηχανών- έμπορος.
3. Καθώς στο σχολείο φοιτούν αδέρφια, τα οποία είναι δυνατόν να προσδιοριστούν με βάση το πατρώνυμο και το επάγγελμα, αυτό θα πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την εκτίμηση του αριθμού των επαγγελμάτων.
4. Είναι προφανές ότι ο χαρακτηρισμός των επαγγελμάτων γίνεται με όρους της καθαρεύουσας. Μια ενδιαφέρουσα δραστηριότητα για τους μαθητές θα ήταν να βρεθούν, όπου είναι δυνατόν, οι όροι που χρησιμοποιούνταν στην τοπική κοινωνία για ορισμένα παραδοσιακά επαγγέλματα που αναφέρονται στον Πίνακα 6.

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΑΠΟΤΕΛ

Φύλλο του Γενικού Ελέγχου του σχολικού έτους 1923-1924

Αρχοντικό Μπρίκα

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΠΟΡΕΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΩΤΟΓΕΝΗ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ	ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗ ΣΤΟΙΧΕΙΑ		
ΠΗΓΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΕΡΩΤΗΜΑ - ΑΠΑΝΤΗΣΗ	ΝΕΟ ΕΡΩΤΗΜΑ	ΠΗΓΕΣ - ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ
Στήλη: Αύξων αριθμός κατά τάξη	Πόσοι οι εγγεγραμμένοι κατά τάξη (Βλ. ΠΙΝΑΚΑ 2).	Ποσοστό επί συνολικού πληθυσμού της περιοχής.	Πηγή: Απογραφικά στοιχεία της εποχής • Σύγκριση με άλλες περιοχές (α) Θράκης, (β) λοιπής χώρας και προσπάθεια ερμηνείας τυχόν αποκλίσεων.
Στήλη: Ονοματεπώνυμο	Ποια η συμμετοχή των δυο φύλων (Βλ. ΠΙΝΑΚΑ 2).	Αξιολόγηση ποσοστών συγκριτικά με άλλες περιοχές.	• Στοιχεία από άλλες περιοχές της χώρας. • Αξιολόγηση του ποσοστού θηλέων. Ερμηνεία του.
Στήλη: Πατρίς	Από πού κατάγονταν (Βλ. ΠΙΝΑΚΑ 3).	Ερμηνεία της παρουσίας τους στο Σουφλί.	Πιθανά αίτια: **Α.** Επαγγελματική δραστηριότητα γονέων **Β.** Ακούσια μετοίκηση λόγω των πολιτικοστρατιωτικών εξελίξεων των προηγούμενων ετών **Γ.** Άλλα
Στήλη: Ηλικία	Ποιες οι ηλικιακές διαφορές στην ίδια τάξη (Βλ. ΠΙΝΑΚΑ 4).	Πού οφείλονται οι μεγάλες διαφορές ηλικίας στην ίδια τάξη.	Πιθανά αίτια της καθυστέρησης εγγραφής: **Α.** Πολεμικές περιπέτειες **Β.** Οικονομικές δυσκολίες-εργασία **Γ.** Άλλα
Στήλη: Διαγωγή	Ποια τα ποσοστά χαρακτηρισμού διαγωγής ανά κατηγορία (Βλ. ΠΙΝΑΚΑ 5).	Ποια τα κριτήρια των επιμέρους χαρακτηρισμών.	• Αιτιολόγηση της αποκλειστικότητας των αρρένων στη μειωμένη διαγωγή. • Αξίες και απαξίες της τοπικής κοινωνίας. • Ποια η σχέση των σχολικών ποινών με τους προσανατολισμούς της εκπαιδευτικής αγωγής της εποχής.
Στήλη: Επάγγελμα γονέων	Ποιο το επάγγελμα του πατέρα (Βλ. ΠΙΝΑΚΑ 6).	1. Επισήμανση της ανακολουθίας: Ενώ η στήλη επιγράφεται «επάγγελμα γονέων», αναφέρεται μόνο επάγγελμα πατρός ή ο όρος «ορφανός». Κοινωνική αντίληψη που υπολανθάνει. 2. Συχνότητα επαγγελμάτων. 3. Αντικείμενό τους.	• Συμπεράσματα για τις επαγγελματικές ομάδες που επιδιώκουν τη φοίτηση των παιδιών τους στο Γυμνάσιο. • Συμπεράσματα για τη σύνθεση της τοπικής αγοράς εργασίας.
Στήλη: Επάγγελμα γονέων	Ποια η συχνότητα του χαρακτηρισμού «ορφανός» (Βλ. παρατηρήσεις).	Ερμηνεία της συχνότητας.	1. Πιθανές αιτίες: **Α.** Πόλεμος **Β.** Επιδημία **Γ.** Φυσικός θάνατος **Δ.** Άλλη 2. Ποιος ο υπολανθάνων ρόλος της μητέρας.
Στήλη: Αποτέλεσμα	Πόσοι πραγματικά φοίτησαν (Βλ. ΠΙΝΑΚΑ 2).	Αξιολόγηση και αιτιολόγηση του ποσοστού αυτών που διέκοψαν τη φοίτηση.	Πιθανές αιτίες: **Α.** Έλλειψη πόρων **Β.** Δυσκολίες μάθησης **Γ.** Οικογενειακές περιπέτειες **Δ.** Άλλη
Στήλη: Ονοματεπώνυμο	Ονόματα γνωστά από το χώρο της επιστήμης, της τέχνης, της πολιτικής κ.ο.κ. (Βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ).	Αναζήτηση της σταδιοδρομίας συγκεκριμένων μαθητών.	Οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον, αρχεία επαγγελματικά, τύπος, συνεντεύξεις με απογόνους κτλ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ – ΦΟΙΤΗΣΑΝΤΕΣ – ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ

Τάξη	Φύλο	Εγγεγραμμένοι	Φοίτησαν	Αποτέλεσμα προαγωγικό
Α	Α	19	15	15
	Θ	23	11	11
Β	Α	23	22	22
	Θ	7	6	6
Γ	Α	17	17	17
	Θ	10	6	6
Δ	Α	6	4	4
	Θ	2	2	2
Ε	Α	7	7	7
	Θ	—	—	—
Σύνολα		114	90	90

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΜΑΘΗΤΩΝ

Τόπος καταγωγής	Αριθμός μαθητών
Σουφλί	86
Αδριανούπολη	9
Κορνοφωλιά	6
Λάβαρα	4
Αρκαδιούπολη	2
Ζαγόρι Ηπείρου	1
Ιμπρίκ Τεπέ	1
Αλεξανδρούπολις	1
Τυρολόη	1
Ορεστιάς	1
Σαράντα Εκκλησιές	1
Μακρά Γέφυρα	1
Σύνολο	114

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: ΗΛΙΚΙΑΚΟ ΦΑΣΜΑ ΜΑΘΗΤΩΝ

	Ηλικία μαθητών										
Τάξη	**12**	**13**	**14**	**15**	**16**	**17**	**18**	**19**	**20**	**21**	**22**
Α	5	14	2	14	3	4					
Β	1	2	8	6	9	3	1				
Γ			4	3	9	4	3	4			
Δ					3		2	2			1
Ε						1	2	2	2		
Σύνολα	6	16	14	23	24	12	8	8	2		1

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΔΙΑΓΩΓΗΣ

Τάξη	Φύλο	Κοσμιωτάτη	Κοσμία
Α	Α	17	2
	Θ	23	–
Β	Α	19	4
	Θ	7	–
Γ	Α	15	2
	Θ	10	–
Δ	Α	3	3
	Θ	2	–
Ε	Α	2	5
	Θ	–	–
Σύνολα		98	16

ΠΙΝΑΚΑΣ 6: ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ[7]

Ορφανός	33	Εργάτης	1
Γεωργός	20	Ζωγράφος	1
Έμπορος	20	Ζωέμπορος	1
Παντοπώλης	18	Θερμαστής	1
Σηροτρόφος	7	Ιερεύς	1
Δημοδιδάσκαλος	4	Ιεροψάλτης	1
Υποδηματοποιός	4	Καροποιός	1
Κουρεύς	3	Καφεψός	1
Κτηματίας	3	Κεραμεύς	1
Δημόσιος Υπάλληλος	2	Κρεοπώλης	1
Καφεπώλης	2	Κτίστης	1
Ράπτης	2	Λεπτουργός	1
Σιδηρουργός	2	Μάγειρος	1
Υφασματοπώλης	2	Μεταπράτης	1
Αντιπρόσωπος ραπτομηχανών	1	Μηχανικός	1
Αστυνόμος	1	Μυλωνάς	1
Αρτοποιός	1	Ξενοδόχος	1
Βαφεύς	1	Πιλοποιός	1
Εισπράκτωρ	1	Ποτοπώλης	1
Επιθεωρητής σιδηροδρομικής γραμμής	1	Υαλοπώλης	1
Επιχειρηματίας	1	Υπάλληλος	1
		Φαρμακοποιός	1
		Χαλβαδοποιός	1

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στο εξεταζόμενο δείγμα από το Γενικό Έλεγχο του Σχολικού Έτους 1923-1924 εμφανίζεται, με α/α 82, εγγεγραμμένος στην Γ΄ τάξη ο «Προδρόμου Θαλής του Θεοδοσίου. Τόπος καταγωγής Αλέξανδρούπολις, ηλικία 14, διαγωγή κοσμιωτάτη, ορφανός». Πρόκειται για το λογοτέχνη, ποιητή, δοκιμιογράφο και μεταφραστή, γνωστό με το λογοτεχνικό ψευδώνυμο Κώστας Θρακιώτης.

Έργα του: *Στον ελεύθερο δρόμο* (1932), *Εμείς δε θα βαδίσουμε* (1933), *Άλμπατρος* (Βραβείο Καλοκαιρίνειου θεατρικού διαγωνισμού) (1940), *Μοναξιά με φως και δίχως παράθυρα* (Βραβείο Ποίησης) (1939), *Φωνή της Ευφορίας* (1948), *Ανεμίζουμε τη σημαία μας την άνοιξη* (1955), *Συμφωνία του ορφικού ρόδου* (1957), *Το τραγούδι της νέας ζωής* (1959), *Ο γυρισμός του Οδυσσέα στην Ιθάκη* (1959), *Περιθώριο στο κενό* (1961), *Ο άνθρωπος του έρωτα και της στάχτης* (Κρατικό Βραβείο Ποίησης) (1963), *Πορεία και Σταθμοί* (εκλογή 1927-1964) (1964), «*Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (1000-1965)* (1965), *Ο μύθος για το χώμα και το αηδόνι*» (1971), *Φωτοσκιές* (1972), *Διαμαρτυρίες και σατιρικά γυμνάσματα* (1975), *Η τέχνη στη ζωή και την εποχή μας* (δοκίμιο) (1976), *Πικρές σταγόνες σ' άδειο ποτήρι* (1977), *Πέρα από τη δυναστεία και τα οράματα του κόσμου* (1979), *Από τη φυλακή του χρόνου* (1981), *Οι χαρταετοί* (1983) κ.ά.

Μεταφράσεις: Σοφοκλή: *Οιδίπους Τύραννος* (Εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια) (1948), Σοφοκλή: *Οιδίπους επί Κολωνώ* (Εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια) (1955), *Παλατινή Ανθολογία: Τα ερωτικά* (Εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια) (1980), Ε.Μ. Ρεμάρκ: *Ουδέν νεώτερο από το δυτικό μέτωπον* (1955).

Σημειώσεις

1. Ευχαριστούμε θερμά τη σχολική σύμβουλο Φιλολόγων Ν. Έβρου κ. Ελένη Λιανοπούλου για την ενθουσιώδη υποστήριξή της με αποστολή υλικού και πληροφοριών σχετικών με το θέμα.
2. Βλ. Florence Regourd, «Faire l'histoire de l'école», στο Alain Croix & Didier Guyvarc'h (επιμ.), *Guide de l'histoire locale*, Seuil, Paris 1990, σσ. 258-274.
3. A. Rogers, *Approaches to Local History*, Λονδίνο – Ν. Υόρκη 1977^2, σ. 193.
4. Κυριακή Μαμώνη, «Θράκη», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΔ΄, Αθήνα 1997, σσ. 365-366.
5. Κατά το σχολικό έτος 1923-1924 το σχολείο λειτουργεί με 5 τάξεις και χαρακτηρίζεται Ημιγυμνάσιο.
6. Πρβλ. Γ. Κακαλέτρης, «Εκπαίδευση και Κοινωνικές Δυνάμεις», *Λόγος και Πράξη*, 33-35 (1987-1988), σσ. 41-48
7. Επειδή κατά το σχολικό αυτό έτος οι τάξεις που λειτούργησαν ήταν πέντε (Α-Ε), προκειμένου να εμπλουτίσουμε το δείγμα για τα στοιχεία που αφορούν την τοπική κοινωνία (επαγγέλματα), μπορούμε να αξιοποιήσουμε και το τμήμα της επόμενης σχολικής χρονιάς που περιλαμβάνει την Α΄ Τάξη, της οποίας οι μαθητές κατά το σχολικό έτος 1923-24 φοιτούσαν στην ΣΤ΄ τάξη Δημοτικού.

Επιλογή βιβλιογραφίας

Βακαλόπουλος, Κ., «Η Θράκη κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους και κατά την πρώτη Παγκόσμια αναμέτρηση (1912-1918)», στο *Θράκη*, Εκδ. Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, 1994.

—–, «Η Θράκη κατά την Ανατολική Κρίση (1875-1878) και το καθεστώς της Ανατολικής Ρωμυλίας μέχρι τον οριστικό ξερριζωμό του Ελληνισμού (1914)», στο *Θράκη*. Εκδ. Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, 1994.

Βουδρισλής, Ν., Κάβουρας Π., Καλαϊτζής Γ. & Χρ. Καλλιτσάρης, *Οι περιπέτειες του μεταξοσκώληκα… στην πόλη του Μεταξιού,* Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Σουφλίου, 1997.

Γελαδάκη, Σ., *Τα αρχεία τριών ιστορικών αθηναϊκών γυμνασίων*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.

Γεραγάς, Κ., *Αναμνήσεις εκ Θράκης 1920-1922*, Αθήνα 1925.

—–, «Πίναξ των πόλεων και χωρίων της Θράκης εμφαίνων τα παλαιά και νέα ονόματα και τον πληθυσμόν αυτών κατά την τελευταίαν απογραφήν» [1920], *Θρακικά*, σειρ. Β΄, τόμ. 10, σσ. 6-48.

Γκαγκούλια, Π., Λούβη, Α., Οικονόμου, Μ., Παπαδόπουλος, Στ. & Μ. Ρηγίνος, *Η σηροτροφία στο Σουφλί*, Αθήνα 1992.

Δούλιας Κ., *Σηροτροφία*, Σουφλί-Θεσσαλονίκη 1995.

Η Ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας, αρ. 6, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1995.

Θράκη. Ιστορικές και Γεωγραφικές Προσεγγίσεις, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2000.

Θράκη. Το σταυροδρόμι των Ελλήνων. Λεύκωμα, φωτ. Ντόρα Μηναΐδη – Μαρία Φακίδη, κείμενα Στάντης και Ήρκος Αποστολίδης, Αδάμ, Αθήνα 2000.

Κονόρτας Π., «Από τα μιλλέτ στα έθνη: Διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων στη Θράκη (19ος-αρχές 20ού αιώνα)», στο *Θράκη. Ιστορικές και γεωγραφικές προσεγγίσεις*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2000, σσ. 169-204.

Κοτζαγιώργη, Ξ. & Α. Παναγιωτοπούλου, *Νεώτερη και σύγχρονη ιστορία της Θράκης. Βιβλιογραφικός οδηγός*, Θεσσαλονίκη 1993.

Λαμπράκη-Παγανού Αλ., «Η εκπαίδευση των θηλέων κατά το 19ο και 20ό αι. σε συνάρτηση με τις κοινωνικές αλλαγές», στο Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων. *Σεμινάριο 7. Εκπαιδευτικά προβλήματα*, Αθήνα, Οκτώβρης 1986, σσ. 28-36.

Μαμώνη, Κ., *Σύλλογοι Θράκης και Ανατολικής Ρωμυλίας (1861-1922)*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1995.

Μαραγκού-Πρόκου, Σ., *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και σχολικό κτίριο. Συγκριτική θεώρηση των εκπαιδευτικών συστημάτων και σχολικών κτιρίων Γενικής Εκπαίδευσης στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και στην Ελλάδα.* Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1980.

Μπελιά, Ε., «Έκθεση Στυλ. Γονατά περί Θράκης, 1907», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 24 (1981), σσ. 245-302.

—–, «Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους προς την Θράκη 1869-1910», στο *Ιστορική, αρχαιολογική και λαογραφική έρευνα για τη Θράκη* (Πρακτικά Συμποσίου), Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 243-268.

—–, *Εκπαίδευση και αλυτρωτική πολιτική. Η περίπτωση της Θράκης, 1856-1912*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1995.

Σπαθάρης, Ι., «Η Δυτική Θράκη κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή, τούρκο περιηγητή του 17ου αιώνα», *Θρακικά*, 5 (1934) σσ. 113-128, 179-217.

Πατέλης, Μ., *Σουφλί, οδοιπορικό στο χθες*, Σουφλί 1994.

Στυλιανίσης, Στ., *Ο εκ της σηροτροφίας και μεταξουργίας εθνικός και ιδιωτικός πλούτος*, Αθήνα 1930.

Σεϊτανίδης, Δ., *Το Σουφλί και η Ιστορία του από το 1910 μέχρι το 1950*, Αθήνα 1959.

Τσουκαλάς, Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1992.

Ενδεικτικοί δικτυακοί τόποι

- http://thesaurus.duth.gr
- http://orpheus.ee.duth.gr

ΔΕΙΓΜΑ 8

ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Πυρηνες Πολιτισμου και Τοπικη Κοινωνια: Η Βικελαια Βιβλιοθηκη

Ηράκλειο

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Σε κάθε τοπική κοινωνία λειτουργούν ποικίλες συσσωματώσεις πολιτών, που με την καθημερινή δραστηριότητά τους προσδίδουν στο κοινωνικό σύνολο ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία το καθιστούν μοναδικό ως προς την ταυτότητά του. Στη χώρα μας υπάρχουν πολλά πνευματικά ιδρύματα δημόσιου ή ιδιωτικού χαρακτήρα, όπως ιστορικά αρχεία, βιβλιοθήκες, μουσεία, συλλογές, αλλά και ποικιλώνυμες εταιρείες με μέλη που τα διακρίνουν κοινά πνευματικά, επιστημονικά ή κοινωνικά ενδιαφέροντα, σύλλογοι μορφωτικοί, πολιτιστικοί και καλλιτεχνικοί ποικίλου προσανατολισμού. Η παρουσία τους μαρτυρεί την ύπαρξη ενός ολόκληρου κόσμου, συνήθως αφανούς, που με σεμνότητα και σοβαρότητα ασχολείται με την πνευματική δημιουργία έχοντας ως βασικό και απαραίτητο εργαλείο το βιβλίο.

Αίθουσα «Δομήνικος Θεοτοκόπουλος» της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης

Το επιτυχές παράδειγμα ορισμένων βιβλιοθηκών, και μάλιστα περιφερειακών, δείχνει ότι υπάρχουν οι δυνάμεις και οι βασικές υποδομές για τέτοιες δημιουργικές προσπάθειες. Η περίπτωση της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου Κρήτης είναι χαρακτηριστική.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

1 Οργάνωση του σχεδίου εργασίας (project)

Ευρετήριο διευθύνσεων από τις εκδόσεις της Βικελαίας Βιβλιοθήκης (κοσμημένο με ζωγραφιές του Αριστόδημου)

Διατύπωση του θέματος

«Η συμβολή της Βικελαίας Βιβλιοθήκης στην πνευματική ανάπτυξη της πόλης κατά την τελευταία δεκαετία».

Πηγές αφόρμισης

Έπειτα από μια επίσκεψη στη Βικελαία Βιβλιοθήκη, αφού οι μαθητές ενημερωθούν για την οργάνωση και τη λειτουργία του ιδρύματος, καθοδηγούνται από το διδάσκοντα σε προβληματισμό σχετικά με το θέμα.

Σκοποί

1. Να κατανοήσουν και να αξιολογήσουν οι μαθητές το φάσμα των υπηρεσιών που προσφέρει η βιβλιοθήκη για την πνευματική και πολιτισμική ανάπτυξη της πόλης και να προσεγγίσουν θετικά τα συναφή ιδρύματα.
2. Να αποκτήσουν δεξιότητες στο πεδίο της θεματικής κατηγοριοποίησης της βιβλιακής παραγωγής.

Άξονες

1. Η εξέλιξη της κίνησης του αναγνωστικού κοινού κατά την τελευταία δεκαετία, ώστε να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές την εξέλιξη της αναγνωστικής του συμπεριφοράς.
2. Θεματική ζήτηση και εμπλουτισμός της Βιβλιοθήκης, ώστε να έρθουν σε επαφή με τις σύγχρονες πνευματικές τάσεις.
3. Η Βιβλιοθήκη ως κέντρο πνευματικής ζωής της πόλης.

II Ανάπτυξη των αξόνων σε δραστηριότητες

ΑΞΟΝΑΣ 1

Η εξέλιξη της κίνησης του αναγνωστικού κοινού κατά την τελευταία δεκαετία

1. Πόσοι αναγνώστες επισκέφθηκαν συνολικά τη Βιβλιοθήκη κατά την τελευταία δεκαετία; Να δημιουργήσετε στατιστικό πίνακα, να αξιολογήσετε τα ποσοτικά του δεδομένα και να προσπαθήσετε να τα αιτιολογήσετε.
2. Να εντοπίσετε τις διαφορές επισκεψιμότητας των τμημάτων της Βιβλιοθήκης και να προσπαθήσετε να τις αιτιολογήσετε.
3. Να κατηγοριοποιήσετε τους επισκέπτες των τμημάτων της Βιβλιοθήκης με κριτήρια όπως η ηλικία, το φύλο, η ιδιότητα και να αιτιολογήσετε / αξιολογήσετε τη συμμετοχή κάθε ομάδας, αλλά και τις διαγραφόμενες προοπτικές.

ΑΞΟΝΑΣ 2

Θεματική ζήτηση και εμπλουτισμός της Βιβλιοθήκης

1. Να συγκεντρώσετε στοιχεία για την ποσότητα και τα είδη του υλικού που διαχειρίζεται η Βιβλιοθήκη.
2. Να αναζητήσετε στοιχεία για τον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης με νέο υλικό κατά την τελευταία δεκαετία. Να αξιολογήσετε τα δεδομένα.
3. Να αναζητήσετε στοιχεία για τη ζήτηση του υλικού ανά τμήμα και θεματική ενότητα. Ποιες τάσεις εκφράζουν τα στοιχεία αυτά;

ΑΞΟΝΑΣ 3

Η Βιβλιοθήκη ως κέντρο πνευματικής ζωής της πόλης

1. Σε πόσα και ποια εκπαιδευτικά προγράμματα εμπλέκεται η Βιβλιοθήκη την τελευταία δεκαετία; Πόσοι τα παρακολούθησαν;
2. Ποιες εκδηλώσεις, συνέδρια, διαλέξεις, ημερίδες κτλ. πραγματοποιήθηκαν στη Βιβλιοθήκη ή με τη συμμετοχή της; Από συνεντεύξεις με το προσωπικό να συγκεντρώσετε στοιχεία για τη συμμετοχή του κοινού σ’ αυτά.
3. Να δημιουργήσετε θεματικό κατάλογο των εκθέσεων που πραγματοποιήθηκαν στη Βιβλιοθήκη την τελευταία δεκαετία. Να βρείτε κριτική/σχολιασμό/παρουσίαση των εκθέσεων μέσα από δημοσιεύματα του τοπικού και αθηναϊκού τύπου.
4. Να δημιουργήσετε κατάλογο των εκδόσεων που πραγματοποίησε η Βιβλιοθήκη. Ποιος είναι ο προσανατολισμός των εκδόσεων αυτών;
5. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες από τη βιβλιογραφία για τη ζωή και το έργο του Δημήτριου Βικέλα.

Τιμητική έκδοση για το Νικόλαο Παναγιωτάκη

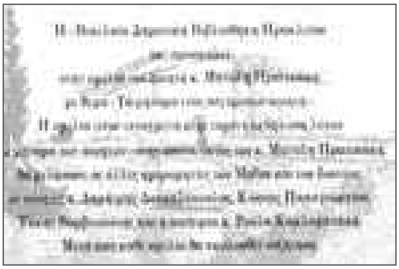

Πρόσκληση σε εκδήλωση προς τιμήν του ποιητή Μανόλη Πρατικάκη

III Περιληπτική σύνθεση των αποτελεσμάτων των δραστηριοτήτων του άξονα 3

Η Βιβλιοθήκη ως κέντρο πνευματικής ζωής της πόλης

Η Βικελαία Βιβλιοθήκη έχει αναδειχθεί σε δημιουργικό πυρήνα της πολιτιστικής και πνευματικής ζωής του Ηρακλείου κατά τα τελευταία χρόνια. Πέρα από τις συνήθεις υπηρεσίες προς το αναγνωστικό κοινό και τους ερευνητές, η Βιβλιοθήκη έχει στο ενεργητικό της δραστηριότητες που την καθιστούν πρότυπο για ομόλογα ιδρύματα της χώρας. Σχεδιάζει και αναλαμβάνει πολιτιστικές δραστηριότητες, όπως οργάνωση εκθέσεων ζωγραφικής με πανελλήνια και διεθνή εμβέλεια, διοργάνωση επιστημονικών και καλλιτεχνικών εκδηλώσεων κ.ά. Προσφέρει τα μέγιστα στη μόρφωση των κατοίκων στο πλαίσιο του «Κέντρου Ελευθέρων Σπουδών», καθώς στους χώρους της πραγματοποιούνται προγραμματισμένα μαθήματα από καθηγητές του Πανεπιστημίου Κρήτης και άλλων ΑΕΙ, ενώ παράλληλα διοργανώνει με μεγάλη συχνότητα βραδιές αφιερωμένες στην ποίηση και, γενικότερα, τη λογοτεχνία, τις οποίες παρακολουθεί σημαντικός αριθμός πολιτών του Ηρακλείου.

Δραστηριότητες της Βικελαίας Βιβλιοθήκης

Πολύ σπουδαία είναι η υπηρεσία που προσφέρει η Βικελαία Βιβλιοθήκη στην πολιτιστική ζωή της πόλης με την οργάνωση υψηλού επιπέδου εκθέσεων, που αναδεικνύουν και προβάλλουν ποικίλες όψεις της διαχρονικής πολιτισμικής παρουσίας του νησιού, όπως αυτή που πραγματοποιήθηκε, σε συνεργασία με το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης, των Ενθυμημάτων από το Βίο και τη Δημιουργία του Π. Πρεβελάκη, η Έκθεση Παλαιών Σχεδίων Οικιών της πόλης του Ηρακλείου με τίτλο «Από τα παρελθόντα έτη...», η οργάνωση της Έκθεσης για τα 450 χρόνια από τη γέννηση του Δ. Θεοτοκόπουλου (με την επιστημονική ευθύνη του καθηγητή Ν. Χατζηνικολάου και με τη συνεργασία της ιστορικού της Τέχνης Ε. Φουντουλάκη) και του σχετικού με την τέχνη του μεγάλου Κρητικού ζωγράφου Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, η Έκθεση Εικόνων της Κρητικής Σχολής, καθώς και αυτή με τίτλο «Από τα πορτραίτα του Φαγιούμ στις Απαρχές της Τέχνης των Βυζαντινών Εικόνων». Άλλες εκθέσεις φέρνουν σε επαφή το κοινό της πόλης με σημαντικά δημιουργήματα της διεθνούς τέχνης, όπως η Έκθεση Έργων της Ισπανικής Χαρακτικής, που πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με το Μορφωτικό Τμήμα της Ισπανικής Πρεσβείας. Πλήθος άλλων εκθέσεων καταγράφονται στο ενεργητικό της Βιβλιοθήκης, αναδεικνύοντάς τη σε πυρήνα πολιτισμού της πόλης και ολόκληρης της Κρήτης τα τελευταία χρόνια, όπως η Έκθεση για τα 100 χρόνια της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής, η Έκθεση για τα 100 χρόνια της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής, η Έκθεση Ενθυμημάτων του Μακεδονικού Αγώνα κ.ά.

Σημαντικότατη, τέλος, είναι η προσφορά της Βιβλιοθήκης στον εκδοτικό τομέα, όπου ιδιαίτερη φροντίδα καταβάλλεται για την παραγωγή εκδόσεων σχετικά με την ιστορία και τον πολιτισμό του νησιού, διαχρονικά. Ανάλογο προσανατολισμό έχουν και τα εκδιδόμενα από τη Βιβλιοθήκη λευκώματα, όπως τα αφιερωμένα στη Δημοτική Πινακοθήκη Ηρακλείου, την οικία Χρονάκη και πολλά άλλα.

Επιλογή βιβλιογραφίας

Δετοράκης, Θ., «Ανέκδοτες επιστολές του Δ. Βικέλα στον Ιωσήφ Χατζηδάκη», *Κρητολογία*, 9 (1979), σσ. 23-35.

Λιοντάκης, Χ. (επιλογή κειμένων), *Ηράκλειο. Μια πόλη στη λογοτεχνία*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2001.

Σπανάκης, Σ.Γ., *Η Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη και ο δημιουργός της*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειον 1978.

Τερδήμου, Μ., *Χρονολόγιο Δημητρίου Βικέλα*, Δήμος Ηρακλείου Κρήτης, Ηράκλειον 1991.

ΔΕΙΓΜΑ 9

ΗΛΕΙΑ

ΣΤΑΦΙΔΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΗ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ (1860-1912)

Το τρένο που συνέδεε τον Πύργο με το Κατάκολο, ο «κολοσούρτης»

Α. Τάσσος, *Τρύγος*, ξυλογραφία του 1953

Οι δείκτες της κινητικότητας του αγροτικού πληθυσμού επηρεάζονται από ποικιλία παραγόντων, ιδιαίτερα από τον οικονομικό, ο οποίος διαμορφώνεται από πλήθος παραμέτρων, όπως το μέγεθος και οι παραγωγικές δυνατότητες του αγροτικού κλήρου, τα διαθέσιμα κεφάλαια, η προσβασιμότητα στην αγορά, η προσφορά και η ζήτηση της παραγωγής, η εφαρμοζόμενη φορολογική και πιστωτική πολιτική και άλλες συναφείς.

Καθοριστική, λοιπόν, για τη δημογραφία της υπαίθρου είναι η έκταση και ο χαρακτήρας της αγροτικής καλλιέργειας. Σε περιοχές όπου επικρατεί ο μικρός κλήρος, όταν αυτός δεν αξιοποιείται για αυτοκατανάλωση, αλλά προσανατολίζεται σε μια μη ελεγχόμενη από τον παραγωγό αγορά, η μονοκαλλιέργεια αποτελεί οικονομική δραστηριότητα υψηλού κινδύνου, όχι μόνο για το μεμονωμένο αγρότη, αλλά και για το δημογραφικό τοπίο. Στις περιοχές αυτές, υπό ευνοϊκές συνθήκες ζήτησης της παραγωγής, ο αγροτικός χώρος γίνεται εξαιρετικά ελκτικός και ενισχύεται δημογραφικά με «εσωτερικές μεταναστεύσεις αιχμής» εργατικού δυναμικού γειτονικών περιοχών. Αντίθετα, η μείωση της ζήτησης κάνει τον αγροτικό χώρο απωθητικό, ακόμα και για το γηγενές στοιχείο, ιδιαίτερα όταν δε λειτουργούν αποτελεσματικά θεσμοί που αμβλύνουν τις δυσμενείς συνέπειες της ύφεσης. Υπό τις συνθήκες αυτές η περιοχή αποψιλώνεται από το ενεργό δυναμικό της, το οποίο αναζητεί απασχόληση σε άλλους τόπους, πλησιόχωρους ή μακρινούς.

Κατά τα νεότερα χρόνια σημαντικότατο για τη δημογραφία της πατρίδας μας υπήρξε το μεταναστευτικό ρεύμα, όχι μόνο προς τα αστικά κέντρα, αλλά και σε υπερπόντιους προορισμούς, όπως στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αι. προς τις Νέες Χώρες, όταν περίπου 50 εκατομμύρια Ευρωπαίοι εγκαταστάθηκαν, κυρίως, στην αμερικανική ήπειρο. Μεταξύ αυτών των μεταναστών συγκαταλέγονται αρκετοί Έλληνες, δεδομένου ότι σε ορισμένες περιοχές της πατρίδας μας διαμορφώθηκαν αρνητικές συνθήκες που εξώθησαν ζωτικό τμήμα του αγροτικού πληθυσμού σε αναζήτηση καλύτερης τύχης πέρα του Ατλαντικού.

I Οργάνωση του project

Επεξεργασία σταφίδας

- ***Διατύπωση θέματος***

«Σταφίδα και μετανάστευση στη Βορειοδυτική Πελοπόννησο».

- ***Πηγές αφόρμησης***

Οι αφορμές σύνδεσης της σταφιδικής κρίσης με την αποδημία στο χώρο της Ηλείας είναι πολλές. Εκδηλώσεις φαινομενικά διαφορετικής θεματικής, όπως μια Γιορτή Σταφίδας (Κρέστενα) και μια Γιορτή των Ξενιτεμένων (Αϊ-Γιάννης Μακρισίων) παραπέμπουν στη συγκυρία του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αι., όταν σταφίδα και μετανάστευση συνδέονται άμεσα. Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε και μια επίσκεψη στο Κτήμα Μερκούρη, στο Κορακοχώρι της Ηλείας, 12 χλμ. από τον Πύργο, όπου οι παλαιές έγχρωμες αφίσες με θέματα σχετικά με την ωκεανοπλοΐα και τη μετανάστευση αποτελούν καλή αφορμή για τη διατύπωση του προς διερεύνηση θέματος.

- ***Σκοποί***

1. Επιδιώκεται να κατανοήσουν οι μαθητές το ρόλο του αγροτικού τομέα στην τοπική οικονομία κατά το 19ο αι., τις εξαρτήσεις του από τη διεθνή οικονομική συγκυρία, τις συνθήκες εργασίας των σταφιδοπαραγωγών, το ευρύτερο οικονομικό κύκλωμα της σταφίδας.
2. Να συσχετίσουν την οικονομία της περιοχής με το φαινόμενο της μετανάστευσης.
3. Να εξασκηθούν στη συλλογή και επεξεργασία πληροφοριών σχετικών με την αγροτική οικονομία και τη μετανάστευση των αρχών του 20ού αι., καθώς επίσης και με τη δημιουργία, τη μελέτη και την αξιοποίηση στατιστικών δεδομένων.
4. Να ευαισθητοποιηθούν σε θέματα αρνητικής κοινωνικής συμπεριφοράς (τοκογλυφία, ρατσισμός), καθώς επίσης και στο ζήτημα της αντιμετώπισης των οικονομικών προσφύγων.

- ***Άξονες***

1. Η τοπική παράδοση της σταφιδοκαλλιέργειας.
2. Η αύξηση της ζήτησης και η μονοκαλλιέργεια.
3. Σταφιδική κρίση και μετανάστευση.

II Ενδεικτική ανάπτυξη των αξόνων σε δραστηριότητες

ΑΞΟΝΑΣ 1

Η τοπική παράδοση της σταφιδοκαλλιέργειας

1. Να σχηματίσετε κατάλογο τοπωνυμίων της περιοχής σας, που σχετίζονται με την αμπελοκαλλιέργεια. Να εντοπίσετε, με έρευνα στο χώρο και σε τοπικά έντυπα, παλαιές εγκαταστάσεις που χρησιμοποιήθηκαν στο κύκλωμα της σταφιδοπαραγωγής. Ποια η χρήση τους σήμερα;
2. Να συγκεντρώσετε πληροφορίες για λαογραφικά δρώμενα, τραγούδια, έθιμα, γιορτές της περιοχής σας, που σχετίζονται με την αμπελοκαλλιέργεια και τους σταθμούς της στον κύκλο του έτους. Αφού τα καταγράψετε, να συζητήσετε τα βιώματα και τα συναισθήματα που εκφράζονται μέσα από αυτά.

3. Μέσω συνέντευξης με καλλιεργητή σταφίδας να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τις διαδικασίες παραγωγής, παλαιότερα και σήμερα.
4. Μέσω συνέντευξης με τοπικό γεωπόνο να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τις ποικιλίες αμπελιών, τις ποιότητες της σταφίδας, τις κλιματολογικές συνθήκες που ευνοούν την ανάπτυξή της, τις ασθένειες του φυτού και τις σύγχρονες μεθόδους αντιμετώπισής τους.
5. Να συγκεντρώσετε από τον οικογενειακό και κοινωνικό σας κύκλο συνταγές, στις οποίες χρησιμοποιείται ως υλικό η σταφίδα.
6. Μέσω συνέντευξης με σταφιδέμπορο ή ποτοποιό να συγκεντρώσετε πληροφορίες για τις δυνατότητες αξιοποίησης της σταφίδας, πέρα από την άμεση χρήση της στη ζαχαροπλαστική.

ΑΞΟΝΑΣ 2

Η αύξηση της ζήτησης και η μονοκαλλιέργεια

1. Να αναζητήσετε στη βιβλιογραφία τα αίτια της αύξησης της ζήτησης της σταφίδας από τις αγορές του εξωτερικού κατά το β΄ μισό του 19ου αι. και τους τρόπους με τους οποίους ανταποκρίθηκε ο αγροτικός κόσμος της ΒΔ Πελοποννήσου στην αύξηση αυτή. Να σχηματίσετε γραφικές παραστάσεις που να δείχνουν τις μεταβολές των εξαγωγών κατά τα τέλη του 19ου αι.

Δοχείο επεξεργασίας σταφίδας

2. Να αναζητήσετε στη βιβλιογραφία και τις αρχειακές πηγές πληροφορίες για τη σημασία της σταφίδας για την εθνική οικονομία κατά τα τέλη του 19ου αι., καθώς και για τη συμβολή της σταφιδοκαλλιέργειας στην οικονομία της περιοχής σας σήμερα.
3. Να συγκεντρώσετε από τη βιβλιογραφία και από αρχειακές πηγές πληροφορίες για τις αγορές στις οποίες διοχετευόταν η σταφίδα της περιοχής σας στα τέλη του 19ου αι. και σήμερα, και να δημιουργήσετε χάρτη με τον τίτλο «Οι δρόμοι της σταφίδας».
4. Να εντοπίσετε στην περιοχή σας οικοδομήματα-εγκαταστάσεις που η δημιουργία τους σχετίζεται, άμεσα ή έμμεσα, με την περίοδο άνθησης του εμπορίου της σταφίδας του τέλους του 19ου αι. Ποια η χρήση τους σήμερα; Να συζητήσετε.
5. Να εντοπίσετε σε λογοτεχνικά έργα πληροφορίες για την ευημερία των ασχολουμένων με την παραγωγή και το εμπόριο της σταφίδας.
6. Να αναζητήσετε σε δημοσιευμένους στατιστικούς πίνακες στοιχεία για την πληθυσμιακή εξέλιξη της περιοχής σας κατά το β΄ μισό του 19ου αι. Σχολιάστε τις δημογραφικές τάσεις σε συνάρτηση με τις καμπύλες ζήτησης της σταφίδας.

ΑΞΟΝΑΣ 3

Σταφιδική κρίση και μετανάστευση

1. Να αναζητήσετε στη βιβλιογραφία πληροφορίες για τα αίτια της σταφιδικής κρίσης του τέλους του 19ου αι. Να συζητήσετε και να προσπαθήσετε να τα ιεραρχήσετε.
2. Να αναζητήσετε στον τύπο της εποχής της σταφιδικής κρίσης κείμενα σχετικά με τα αδιέξοδα των σταφιδοπαραγωγών στα τέλη του 19ου αι.

3. Να αναζητήσετε πληροφορίες από τη βιβλιογραφία, τον τύπο και τις αρχειακές πηγές σχετικά με τη μετανάστευση του πληθυσμού της περιοχής Ηλείας την εποχή της σταφιδικής κρίσης. Να σχηματίσετε χάρτη με τίτλο «Μετανάστευση Ηλείων την εποχή της σταφιδικής κρίσης».
4. Να συγκεντρώσετε εικόνες, διαφημίσεις, άρθρα εφημερίδων που σχετίζονται με το θέμα της μετανάστευσης κατοίκων των περιοχών της βορειοδυτικής Πελοποννήσου στη Β. Αμερική στις αρχές του 20ού αι.
5. Να αναζητήσετε σε σχετικά κείμενα τις συχνότερες αρρώστιες που αποτελούσαν αιτίες αποκλεισμού των επίδοξων μεταναστών, καθώς και αυτές που έπλητταν τους μετανάστες στους τόπους εγκατάστασής τους. Πώς ερμηνεύεται η συχνότητά τους;
6. Να αναζητήσετε από τη λογοτεχνία, καθώς και από άλλες πηγές, πληροφορίες και υλικό φωτογραφικό για τους μετανάστες πρώτης γενιάς, τις συνθήκες αποδημίας τους, τις περιοχές όπου αρχικά εγκαταστάθηκαν, τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν στον επαγγελματικό και κοινωνικό χώρο υποδοχής τους.

Σταφίς, ελέησόν μας,
κλεινή Ελλήνων σώτειρα, ευθύς βοήθησόν μας,
εκ των μεγάλων και πολλών, νυν ρύσαι μας, κινδύνων,
μη ζήτει την καταστροφήν του γένους των Ελλήνων.
Ως βλάκες, φευ, αφήσαντες αγόνους άλλους πόρους
και ζώντες έως σήμερον με δάνεια και φόρους,
της πείνης θα ψοφήσωμεν, αν συ δεν ευδοκήσης
ολίγον άρτον κρίθινον ημίν να χορηγήσης.
Σταφίς, σε μόνην έχομεν βοήθειαν κι ελπίδα,
λοιπόν, θεά, διάσωσον την δύστηνον Πατρίδα,
εκ σου και μόνης, των Ρωμηών, το Κράτος συντηρείται
εκ σου κι αυτός ο Βασιλεύς αδρώς μισθοδοτείται.

Ηλίας Α. Συνοδινός (Μώμος Πατρεύς), 1894.

Από το βιβλίο του Χ.Α. Μούλια,
Το λιμάνι της σταφίδας. Πάτρα 1828-1900,
Πάτρα 2000, σ. 242.

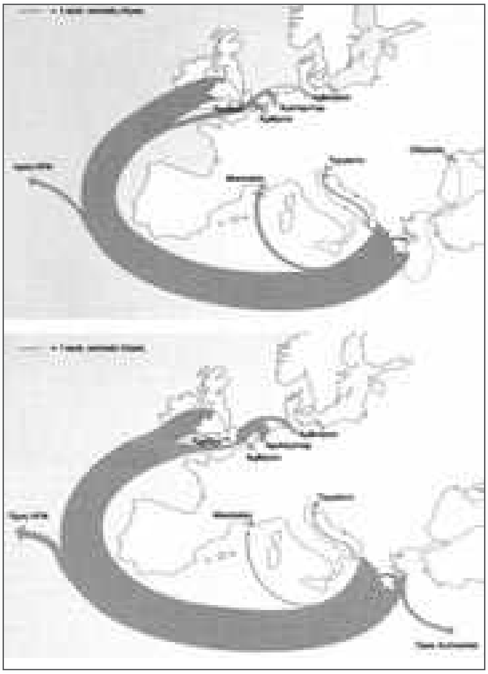

Χάρτης εξαγωγών σταφίδας το 1878

Επιλογή βιβλιογραφίας

Αρώνη-Τσίχλη, Κ., *Το σταφιδικό ζήτημα και οι κοινωνικοί αγώνες, Πελοπόννησος 1893-1905*, Παπαζήσης, Αθήνα 1999.

Γριτσόπουλος, Τ., *Ιστορία της Γαστούνης*, τόμ. 1-2, Αθήνα 1998-1999.

Δάβος, Β., *Τα σταφιδικά της Ηλείας*, Αθήνα 1997.

Δαμουλή-Φίλια, Λ., *Από την ανάμνηση στην Ιστορία. Περιήγηση στη Γαστούνη και στην Ηλεία του περασμένου αιώνα*, Βιβλιοπανόραμα, Αμαλιάδα 2004.

Κιτροέφ, Α., «Η νέα διασπορά. Α. Η μετανάστευση στις ΗΠΑ», στο *Ιστορία του νέου ελληνισμού 1700-2000*, Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 5, Αθήνα 2003, σσ. 364-372.

Μούλιας, Χ.Α., *Το λιμάνι της σταφίδας. Πάτρα 1828-1900. Εμπόριο – Βιομηχανία – Τράπεζες – Ασφάλειες*, Πάτρα 2000.

Πιζάνιας, Π., *Οικονομική Ιστορία της Ελληνικής Σταφίδας 1851-1912. Παραγωγή, Διεθνής Αγορά, Διαμόρφωση τιμών, Κρίση*, Αθήνα 1988.

Τσουκαλάς, Κ., «Το σταφιδικό ζήτημα», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,* Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΔ΄, σσ. 65-69.

Πινακας Προελευσης των Εικονων

σελ. 11 Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα
σελ. 12 Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή, Μονοδέντρι
σελ. 13 Φωτογραφία Τ. Τλούπα
σελ. 14 Εικ. 1: Αρχείο ΕΥΔΑΠ, Εικ. 2: Εθνικό Ιστορικό Μουσείο
σελ. 16 «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 17 «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 18 Εικ. 1, 2: «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 20 Εικ. 1: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας, Εικ. 2: Δημοτική Πινακοθήκη του Δήμου Κερκυραίων
σελ. 21 Εικ. 1: «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*, Εικ. 2: *Εθνική Πινακοθήκη, 100 χρόνια. Τέσσερις αιώνες Ελληνικής Ζωγραφικής*, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα 2001
σελ. 23 Εικ. 1: «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*, Εικ. 2: Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος
σελ. 25 «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 26 Εικ. 1, 2: «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 27 «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 28 Εικ. 1: Γ.Α.Κ., Συλλογή Γιάννη Βλαχογιάννη, Εικ. 2: Γ.Α.Κ., Ανακτορικά, Εικ. 3: «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 29 Εικ. 1, 3, 4: «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*, Εικ. 2: Ιστορικό και Εθνολογικό Μουσείο
σελ. 30 «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 31 Εικ. 1, 2: «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 32 «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 33 Εικ. 2: *Εθνική Πινακοθήκη, 100 χρόνια. Τέσσερις αιώνες Ελληνικής Ζωγραφικής*, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα 2001
σελ. 34 Εικ. 1: Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 35 Εικ. 1: «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*, Εικ. 2: Γιάννης Ρούσκας, *Μυλοτόπια, μύλοι και μυλωνάδες*, Αθήνα 1999
σελ. 36 Εικ. 1: «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*, Εικ. 2: Κ. Μπαλάφας, *Ήπειρος*, Ποταμός, Αθήνα 2003, Εικ. 3: Αρχείο Γ.Α.Κ.
σελ. 39 «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 42 *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, Γ΄ Τάξη Ενιαίου Λυκείου (θεωρητική κατεύθυνση), ΟΕΔΒ, Αθήνα 1989
σελ. 44 Αρχείο Γ.Α.Κ.
σελ. 47 Εικ. 1, 2: Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών
σελ. 50 «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 56 Εικ. 1: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας, Εικ. 2: Φωτογραφία Α. Ροδόπουλου
σελ. 57 Εικ. 1, 2: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας
σελ. 58 Εικ. 1, 2, 3: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας
σελ. 59 Εικ. 1, 2, 3, 4: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας
σελ. 60 Εικ. 2: Συλλογή Σ. Γαούτση
σελ. 61 Εικ. 1, 2: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας
σελ. 62 Εικ. 2: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας
σελ. 63 Εικ. 1: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας, Εικ. 2: Φωτογραφία Κ. Τσιριγγάκη
σελ. 64 Εικ. 1: Φωτογραφία Κ. Τσιριγγάκη, Εικ. 2, 3: Συλλογή Σ. Γαούτση
σελ. 65 Εικ. 1: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας, Εικ. 2: Α. Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη, *Η αρχιτεκτονική της πόλεως της Κέρκυρας κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας*, Αθήνα 1976
σελ. 66 Εικ. 1: Φωτογραφία Κ. Τσιριγγάκη, Εικ. 2: Συλλογή Σ. Γαούτση
σελ. 67 Εικ. 1: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας, Εικ. 2: Συλλογή Σ. Γαούτση
σελ. 68 Εικ. 1: Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας, Εικ. 2: Συλλογή Σ. Γαούτση

Οι φωτογραφίες, στις οποίες δεν αναφέρεται πηγή προέλευσης, προέρχονται από τη συλλογή των συγγραφέων.

σελ. 69 Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας
σελ. 71 Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 72 Σχολικός άτλαντας Ελλάδας, Σαββάλας
σελ. 73 Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 74 Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 75 Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 76 Εικ. 1, 2, 3, 4: Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 77 Εικ. 1: Κ. Μπαλάφας, *Ήπειρος*, Ποταμός, Αθήνα 2003, Εικ. 2: Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 78 Εικ. 1, 2: Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα, Εικ. 3: Κ. Μπαλάφας, *Ήπειρος*, Ποταμός, Αθήνα 2003
σελ. 79 Εικ. 1, 2: Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 80 Εικ. 1, 2: Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 81 Εικ. 1: Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 82 Εικ. 1, 2, 3: Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 83 Εικ. 1: Κ. Μπαλάφας, *Ήπειρος*, Ποταμός, Αθήνα 2003, Εικ. 2: Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 84 Εικ. 1: Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα, Εικ. 2: Κ. Μπαλάφας, *Ήπειρος*, Ποταμός, Αθήνα 2003, Εικ. 3: Φωτογραφία Τ. Τλούπα
σελ. 85 Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 86 Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 87 Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 90 Φωτογραφία Β. Γκανιάτσα
σελ. 91 Αρχείο Κέντρου Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης – Κ.Ι.Θ.
σελ. 92 Αρχείο Κ.Ι.Θ.
σελ. 93 Εικ. 1, 2, 3: Αρχείο Κ.Ι.Θ.
σελ. 94 Εικ. 1, 2, 3: Αρχείο Κ.Ι.Θ.
σελ. 95 Εικ. 1: «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*, Εικ. 2: Αρχείο Κ.Ι.Θ.
σελ. 96 Συλλογή Α. Παπαϊωάννου
σελ. 97 Εικ. 1: «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*, Εικ. 2: Αρχείο Κ.Ι.Θ.
σελ. 98 Εικ. 1, 2: Συλλογή Α. Παπαϊωάννου, Εικ. 3: Αρχείο Κ.Ι.Θ.
σελ. 99 Εικ. 1, 2: Συλλογή Α. Παπαϊωάννου
σελ. 100 Αρχείο Κ.Ι.Θ.
σελ. 101 Εικ. 1, 2: Αρχείο Κ.Ι.Θ.
σελ. 105 Δήμος Ερμούπολης
σελ. 106 Εικ. 1, 2: Δήμος Ερμούπολης
σελ. 108 Συλλογή Γιάννη Τσατσά
σελ. 109 Δήμος Ερμούπολης
σελ. 110 Εικ. 1, 2, 3: Δήμος Ερμούπολης
σελ. 111 Εικ. 1, 2, 3: Δήμος Ερμούπολης
σελ. 113 Δήμος Ερμούπολης
σελ. 114 Δήμος Ερμούπολης
σελ. 117 «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 118 «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 119 Εικ. 1, 2: Φωτογραφία Κ.Α. Δαμιανίδη
σελ. 121 Εικ. 1, 2: Ναυτικό Μουσείο Καλύμνου
σελ. 122 Εικ. 1: Ναυτικό Μουσείο Καλύμνου, Εικ. 2, 3: Αρχείο Δημογεροντίας Καλύμνου
σελ. 123 Εικ. 1, 2, 3: Αρχείο Δημογεροντίας Καλύμνου
σελ. 124 Εικ. 1, 2: Αρχείο Δημογεροντίας Καλύμνου
σελ. 125 Αρχείο Δημογεροντίας Καλύμνου
σελ. 126 Εικ. 1, 2: Αρχείο Δημογεροντίας Καλύμνου
σελ. 131 Αναπτυξιακός Σύνδεσμος Λίμνης Ν. Πλαστήρα
σελ. 132 Εικ. 1, 2: Αναπτυξιακός Σύνδεσμος Λίμνης Ν. Πλαστήρα
σελ. 134 Εικ. 1: *Εθνική Πινακοθήκη, 100 χρόνια. Τέσσερις αιώνες Ελληνικής Ζωγραφικής*, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα 2001
σελ. 135 Αναπτυξιακός Σύνδεσμος Λίμνης Ν. Πλαστήρα
σελ. 136 Εικ. 1, 2: Αναπτυξιακός Σύνδεσμος Λίμνης Ν. Πλαστήρα
σελ. 137 Αναπτυξιακός Σύνδεσμος Λίμνης Ν. Πλαστήρα
σελ. 143 Μ.Ε. Πατέλης, *Σουφλί. Οδοιπορικό στο χθες*, Σουφλί 1994
σελ. 145 Μ.Ε. Πατέλης, *Σουφλί. Οδοιπορικό στο χθες*, Σουφλί 1994
σελ. 146 Μ.Ε. Πατέλης, *Σουφλί. Οδοιπορικό στο χθες*, Σουφλί 1994
σελ. 147 Εικ. 1, 2: Μ.Ε. Πατέλης, *Σουφλί. Οδοιπορικό στο χθες*, Σουφλί 1994
σελ. 149 Εικ. 1: Αρχείο Γυμνασίου Σουφλίου, Εικ. 2: Μ.Ε. Πατέλης, *Σουφλί. Οδοιπορικό στο χθες*, Σουφλί 1994
σελ. 155 Δήμος Ηρακλείου Κρήτης
σελ. 156 Εικ. 1, 2: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη
σελ. 157 Εικ. 1, 2: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη
σελ. 159 «Επτά Ημέρες», *Η Καθημερινή της Κυριακής*
σελ. 160 Λεύκωμα *Α. Τάσσος*, Υπουργείο Πολιτισμού, Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα 1987
σελ. 161 Κατάλογος έκθεσης Μουσείου Μπενάκη, *Παραδοσιακές καλλιέργειες*, Αθήνα 1978
σελ. 162 Κατάλογος έκθεσης Μουσείου Μπενάκη, *Παραδοσιακές καλλιέργειες*, Αθήνα 1978
σελ. 163 Μαρία Συναρέλλη, *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα, 1830-1880,* Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989

Περιεχομενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 5

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ
Μεθοδολογικη Προσεγγιση

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 11

1. Γενική και Τοπική Ιστορία 12
2. Ιδιαίτερα γνωρίσματα της Τοπικής Ιστορίας από την άποψη της μαθησιακής διαδικασίας 14
3. Λόγοι που καταξιώνουν την προσέγγιση της Τοπικής Ιστορίας στο πλαίσιο της σχολικής παιδείας 16
4. Τρόποι προσέγγισης της Τοπικής Ιστορίας στο σχολείο 19
   - I. Η επιλογή του θέματος 19
   - II. Τα σχέδια εργασίας – Η μέθοδος project 22
5. Πηγές της Τοπικής Ιστορίας 24
   - I. Το υλικό περιβάλλον 25
   - II. Τα έγγραφα 27
   - III. Ο τοπικός τύπος 29
   - IV. Οι προφορικές μαρτυρίες 30
   - V. Η τέχνη 32
6. Θέματα με τα οποία ασχολείται η Τοπική Ιστορία 33
7. Ενδεικτική ταξινόμηση πηγών και θεμάτων 37
8. Προβλήματα και προοπτικές 41
9. Αξιολόγηση 41

Πρόσβαση στις πηγές 42

- I. Πανεπιστημιακές Βιβλιοθήκες – Κέντρα Ερευνών (ενδεικτικά) . . . 42
- II. Δημόσιες Βιβλιοθήκες 43
- III. Αρχεία 44
- IV. Μουσεία (ενδεικτικά) 45

Σημειώσεις 45
Ενδεικτική βιβλιογραφία 48

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
Δειγματα Τοπικης Ιστοριας

1. Κέρκυρα: Οχυρώσεις και διαμόρφωση του αστικού χώρου 53
2. Τζουμέρκα: Natura Magistra Vitae: Τσελιγκάτο και Κουδαραίοι 71
3. Θεσσαλονίκη: Η διαμόρφωση του χαρακτήρα της συνοικίας 91
4. Ερμούπολη: Ναυτιλία και αστική ανάπτυξη το 19ο αιώνα 105
5. Κάλυμνος: Σπογγαλιεία, οικονομία και κοινωνία 117
6. Η λίμνη Πλαστήρα: μια μεγάλη τεχνική παρέμβαση στο φυσικό περιβάλλον 131
7. Σουφλί: Εκπαίδευση και κοινωνία κατά το Μεσοπόλεμο 143
8. Ηράκλειο Κρήτης: Πυρήνες πολιτισμού και τοπική κοινωνία: Η Βικελαία Βιβλιοθήκη 155
9. Ηλεία: Σταφίδα και μετανάστευση στη βορειοδυτική Πελοπόννησο (1860-1912) 159

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ 164

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄).

ΒΙΒΛΙΟΣΗΜΟ

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.